

A

HÓRA-VILÁG

ERDÉLYBEN.

IRTA

SZILÁGYI FERENCZ,

NYUGALMAZOTT ISKOLAI TANÁCSOS,

S A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA LEVELEZŐ TAGJA.

PEST.

AZ „ATHENAEUM“ TULAJDONA.

1871.

ELŐSZÓ.

A *Hóra-világ* neve alatt ismeretes erdélyi pórzendülés nem csak történelmi tekintetben emlékezetes, de ma is el nem vitázható politikai, nemzetiségi, s társadalmi jelentőséggel is bíró, épen azért kiválólag tanuságos esemény.

E munkám, melynek egyes szakaszai a „Budapesti Szemle“ 1866—1868-iki folyamaiban közölve voltak, most e külön, részben átdolgozott, lényegesen s főképen *hóra-irományokkal* megbővített kiadásban jelenik meg. A nyomtatott, s ide tartozó könyveken kívül, minden adatokat, tényeket hivatalos kutatókból merítettem, t. i. azon számos oklevelekből, irományokból, tudósításokból, és a politikai, katonai, kamarai s megyei hatóságok közt ez ügyre vonatkozó levelezésekből, végre: császári s kormányi intézkvényekből, határozatokból — a mi-
ket Bécsben a volt erdélyi udvari kancelláriai s a közös hadügyministeriumi, valamint Kolozsvártt a volt erdélyi kir. guberniumi levéltárakban másoltam le.

Ily móddal törekedtem a népmonda által nagy mértékben elferdített, sőt meghamisított *hóra-lázadásnak*

lehetőleg hű, s így valódi képét rajzolni, a történelmi igazságot abban helyreállítani, mindenek felett annak genesisét kimagyarázni, valamint megfejteti, s tisztába hozni azon kérdést: mi része volt, s mit lehet a hóra-világot illetőleg II. József császárnak tulajdonítani?

Ha a tisztelt olvasó közönség ez igénytelen munkámat figyelmére s pártfogására méltónak itélné, nekem az buzditásul s bátorításul szolgálna, Erdélynek 18-ik századbeli, mind eddig legnagyobb részben ismeretlen s homályfedte történelméből annak fontosabb, s érdekesebb részeit, eseményeit egyes monographiákban úgy, mint e jelen munkát kidolgozni; különösen pedig, s mielőbb lehet, az említett császár által Erdélyben is megkísértett politikai, mint egyházi reformokat, s a magyar nemzeti-ség megtámadásából fejlődött hazafi küzdelmeket leírni.

Budavár, 1871. február 15-én.

Szilágyi Ferencz.

TARTALOM.

Előszó	Lap III.
------------------	-------------

ELSŐ RÉSZ.

A pórzendülés genesise s előjátéka.

I.	
A hóra-világ jelentősége. — Népmonda. — Kutfők. — Gr. Teleki könyve	1
II.	
A hóra-támadás távolabbi és közelebbi oka. — Az erdélyi urbéri viszonyok	9
III.	
A zalathnai kincstári uradalmak jobbágynak urbéri sérelmei és panaszai. — A topánfalvi kihágás	16
IV.	
A panaszló fiscalis jobbágynak Bécsben és II. József császárnál	22
V.	
A katonai összeírás, mint a hóra-támadás előjátéka	27

MÁSODIK RÉSZ.

A véres dráma kezdete és lefolyása.

VI.	
Az összeesküvés s a népmonda. — Az oláh vezérek. — A mesztakoni és kuretyi népgyűlések	48
VII.	
A pórzendülés. — Vérnapok és dúlások Hunyad-Zaránd megyében. — A dévai események	61

	VIII.	Lap
A lázadás Alsó-Fejér és Torda megyékben. — Abrudbánya romlása. — Az oláhok Nagy-Enyed közelében		75
	IX.	
Magyarországi oláh lázadás		83
	X.	
A hóra-világ Nagyszebenben. — Az erdélyi kormányzó és a főhadparancsnok		86
	XI.	
A katonaság magatartása a hóra-világban. — Az ország véleménye . .		94
	XII.	
Kormányszéki intézkedések a lázadás elnyomására		107
	XIII.	
A hóra-világ Bécsben. — A császár nézete és rendeletei. — Gr. Jankovics Antal		116
	XIV.	
Rügtönbírátság megszüntetése. — Amnestia. — Nemesek felültetése . . .		125
	XV.	
A béke-kísérleti intermezzo. — Schulcz alczredes első küldetése a lázadók táborába Krakó körül. — Az oláhok ultimatumai		130
	XVI.	
Molnár szemorvosnak a zarándi oláh táborba küldetése		143
	XVII.	
Schultz második értekezése a oláhokkal Hóra jelenlétében		149
	XVIII.	
Gr. Jankovicsnak Temesvárról, Aradról s Lugosról tett hóra-lázadási tudósításai. — Dévára megérkezése s ottani működése. — Egy magyar főúr nyilatkozata		157
	XXI.	
A lázadás a csatatéren. — A négy táborra oszlott pártütőknek megtámadólag föllépése. — Schultz hátrálása. — A zavargások Szász-Pénteken. — Brukenenthal Mihály kormányzéki biztos működése. — Az új főhadparancsnok Nagy-Szebenben. — A pórzendülés vége. — A császár mint újdonságíró		167
	XX.	
A pórzendülés még egyszer a császári kabinetben. — Annak megújulása után kelt legfensőbb intézkedések. — B. Bornemisza elmozdítása .		185

XXI.

Lap

Az erdélyi pórzendülés némely utó-eseményei, s ezekre vonatkozó legfőbb intézvények	196
---	-----

XXII.

Még egy visszatekintés a magyarhoni pórzendülésre. — Az oláh papság magaviselete	205
--	-----

XXIII.

A véres dráma végjelenete. — Az oláh vezérek elfogatása. — Hóra és Kloska személyes leírása	208
---	-----

HARMADIK RÉSZ.

Az utójáték. — Vérpád és korona.

Gr. Jankovics Károly-Fehérvárott. — Jutalmazási népünnepély Zalatnán .	216
--	-----

XXV.

Az udvari bizottmány működése, s az eredmény	223
--	-----

XXVI.

A véritéletek s azoknak végrehajtása. — A népmonda a vesztőhelyen is. — Még egy főczinkos	230
---	-----

XXVII.

Hóra állítólagos királyi méltósága	235
--	-----

XXVIII.

Hóra- emlékek	239
-------------------------	-----

XXIX.

A pórzendülés végczélja annak titkos vezetői körében. — Ezt bizonyító adatok. — Orosz segítség s trónváltoztatási torv	235
--	-----

XXX.

Az erdélyi nemesség emlékirata a hóra-lázadás ügyében. — A történelem ítélete	251
---	-----

Hóra irományok	294
--------------------------	-----

XXXII.

Egy császári intézvény	271
----------------------------------	-----

SAJTÓHIBÁK.

- 42-dik lap fölül kezdve 4., 5-dik sorban ezt: a körülötte dolgok olv.
körülötte történt dolgok.
- 162-dik lap alul kezdve 15-dik sorban ezt: közbe venni olv. kézbe
venni.
- 163-dik lap alul kezdve 6-dik sorban ezt: mindjárt megjelenvén olv.
mindjárt mindjárt megjelenvén.
- 170-dik lap alul kezdve 2-dik sorban ezt: Gerling olv. Gerliczy.
- 175-dik lap felül kezdve 14-dik sorban ezt: Mihelyég olv. Mihelyén.
- 192-dik lap felül kezdve 11-dik sorban ezt: Miris olv. Mitis.
- Ugyanott felül kezdve 21-dik sorban ezt: czélszerű urbért olv. czél-
szerű urbér.
-

ELSŐ RÉSZ.

A PÓRZENDÜLÉS GENESISE ÉS ELŐJÁTÉKA.

I.

A h ó r a - v i l á g j e l e n t ő s é g e . — N é p m o n d a . — K ú t f ő k .
— G r . T e l e k i k ö n y v e .

A h ó r a - v i l á g n e v e a l a t t i s m e r e t e s e r d é l y i p ó r z e n d ü l é s , a z o n k i s o r s z á g á l l a m é l e t é b ől , t ö b b t e k i n t e t b e n f i g y e l e m r e m é l t ő , v a l a m i n t t a n u s á g o s k é p e t t a r t a g o n d o l k o d ő o l v a s ő e l i b e .

M i n t m i n d e n l á z a d á s n a k , ú g y e n n e k i s é r d e k e , j e l e n t ő s é g e a z a t e l ő i d é z ő o k o k b a n é s v i s z o n y o k b a n , s z ó v a l : a g e n e s i s b e n ő s z p o n t o s ú l . A h i s t o r i c u s v i z s g á l ő s z e m é t a z é r t n e m k e r ű l i k k i a v é r e s d r á m á b a n s z e r e p l ő e r k ő l e s i é s s z e l l e m i t é n y e z ő k ; a f ő l l á z a d t t ö m e g s ő t é t s z e n v e d é l y e i - , v a d d ű h ö n g é s e i - s b ő r z a s z t ő e l v e t e m ű l t s é g é n e k h á t t e r é b e n á l l a n a k a z o n e s z m é k , v á g y a k é s ó h a j t á s o k , m i k a s z e g é n y j o b b á g y o l á h o t p o l g á r i é s t á r s a d a l m i a l á r e n d e l t s é g é n e k k ö v e t k e z t é b e n k i v á l ó l a g f o g l a l a t o s k o d t a t t á k , s e b b ő l e r e d ő s z e n v e d é s e i , v a l l á s o s , v a g y i n k á b b e g y h á z i s é r e l m e i v e l k a p e s o l a t b a n , ő t e t , f o l y v á s t z a k l a t v á n , k e s e r ű s é g g e l t ö l t ő t t é k e l , v a g y h i ű r e m é n y n y e l k e c s e g t e t t é k ; k i a v e r e j t é k é v e l m í v e l t f ő l d h ő z l e v é n s z e g e z v e , m é g i s a n n a k b i r t o k á b ó l k i z á r v a , a z ő r ő k ő s s z o l -

gaság fájdalmas érzését mindig keblében hordozta; szóval: kinek naponként szeme előtt lebegett, mint az erdélyi törvény csipős gúnnyal mondja: „állapotjának alacson volta.“

Valóban ez oláh támadás egy elnyomott népfajnak a z u r a l k o d ó o s z t á l y ellen, annak kiirtására célzó fölkelése volt, a kunyhók lakóinak szívét is, úgy, mint azt felfogni tudják, hevítő s z a b a d s á g é s j o g eszméjét képviselte az, midőn másfelől a dolgok fennálló rendjét fenyegető s a társadalmat alapjában megintgató újítási merényletté fejlődve, egyszersmind igen gonosz alakban gyakorolt, erőszakos és üldözö vallásos térítéssé is fajult.

Hogy az oláhok felkelése, mindjárt kezdetben nemzeti és vallásos küzdelem irányában, vagy inkább színében tünt fel, s mindkét tekintetben abba vegyült ellenszenv és gyűlölség által élesztetett, — ezt több események s hivatalos okmányok is bizonyítják *).

Félre nem ismerhető politikai jellemet kölcsönöz a hóra-támadásnak azon körülmény is, hogy az egy reformáló fejedelem, II. J ó z s e f császár idejében történt, ki népei boldogítására irányzott terveit az alkotmányos formák félretevésével, a korlátlan hatalom útján akarta keresztül vinni, mely újítások az ingerültséget két oldalról és két ellenkező irányban élesztették. Ha a császár a főbb osztályok érdekeinek sértésével azokban nagy elkeseredést és ellenszenvet költött fel, másfelől, midőn a jobbágyokban is, őket egy jobb és szebb jövőnek reményével kecsegtetvén, a dolgok fennálló rendjével össze nem férő és nem teljesíthető vágyakat és óhajtasokat ébresztett fel, ezen az úton alulról csinált békételenséget, s a földnépét is elégtelenné tette. Így a felzaklatott szenvedélyek folytán, az országban oly feszültség, sőt éles ellentét állott be, mi-

*) Így például gróf Eszterházi Ferencz, udvari főkanczellár, a két hazából a zavargásokról hozzá érkezett több tudósítások alapján, a császárhoz 1784. november 14-én intézett jegyzékében írja: „dass es aus Zusammenhaltung aller Umstände zu erhellen scheint, dass dieser Schwarm unruhiger Menschen hievon eine Religions- und Nationalsache bereits gemacht habe.“ — Mind a mellett nem kell felejtetni, hogy ez úgy nevezett oláh nemzeti ügyet, nem a mai nemzetiségi eszmék és törekvések szempontjából kell tekinteni; az egészben véve népfaji gyűlölség kitörése volt.

ből a köz békét, sőt a polgári társaságot is fenyegető viharnak bekövetkezése a körülményektől, vagy inkább a véletlenségtől függött.

Az érintett viszonyok folytán az államhatalom és nemzet között kifejlett surlódás, a haza ősi alkotmányának felfüggesztéséből eredett, s majd a magyar nyelv megszorításával, s így a nemzetiség megtámadásával élesebbé vált viszály, szóval: a napirenden levő jog- és alkotmánytusa, az oláh lázadás folyamában is előtérbe lépett, s midőn annak a kormány által mesterségesen előidézését hitték, vagy sejtették, a közvélemény e részben oly túlzásba ment által, hogy az említett súlyos vádtól az emberszerető monarcha személye sem maradt megkimélve, sőt az, lehet mondani, a nép hitében még ma is fenlévő rögeszmévé vált.

A hórá-támadás történelmének értésére, valamint e nagy népmozgalomnak helyes szempontból tekintésére nézve azon lényeges körülményt sem kell felejtetni, hogy abban a népmonda főhelyet foglal el. A traditio, szóbeli emlegetés a véres tragoedia folyamába s annak egyes eseményei feljegyzésébe úgy s oly mértékben belé vegyült, általában arra oly döntő befolyást gyakorolt, hogy az néha még hivatalos okmányokba is becsuszott, s így az egész tényekben, megtörtént dolgokban is látható regényes színben tünteti fel, azt mintegy legendaszerűvé teszi.

A kortársak, tehát úgy szólva szemtanúk által emlékezetbe hagyott s azért hitelesebbnek tartható pórzendülési tudósítások is különös figyelembe veendőek, de másfelől azoknak használásában óvatosnak kell lenni, mert többnyire a lázadóktól elkövetett sok rendbeli gonoszságok, dúlások miatt felzaklatott szenvedélyek, kedélyizgatottság, valamint élénk fájdalom és gyűlölség közvetlen nyomása alatt jegyeztettek fel, annál fogva a részrehajlás, nagyítás, vastagon színezés és megtoldás bélyegét magukon hordozzák. E szerint, mivel a szóbeli emlegetéseknek kettős tekintetben zavaros kútfejből merített hórá-támadási közlések közé bizonyosan különböző hamis hírek, mondák, sőt koholt események is csuszta be, a történetíró tisztán látása, nyugodtan ítélése nehezítve van, ki gyakran tévútra is vezettedik.

Az elmondottakból világos, hogy a hórá-világ történelmének alaposan, s minden pártnézeten felülemelt részrehajlatlansággal megírása, sok bajjal és nehézséggel járó, valamint nagy vigyázatot kívánó feladat, miről a pórzendülés tanulmányozása közben

meggyőződni, nekem is elég alkalmam volt. Mivel a levéltárakban található, s leginkább biztos kútfőkhöz, az illető hivatalos okmányokhoz hozzá férni nem lehetett, -- ez okozta leginkább, hogy azon lázadásról eddig nyomtatásban megjelent, vagy csak kéziratban levő dolgozatok sok valótlan-ságot, s a tényállásnak meg nem felelő adatokat tartalmaznak; általában a közönség a véres tragoediának folyamát, nagy részben elferdítve ismeri.

Micsoda kútfőkből merítettem? mi célra törekedtem e történelmi monographia készítésében? úgy hiszem, legelőbb e két kérdésre felelnem, eljárásomról tehát a t. olvasó-közönségnek számot adni kell.

Mi a kútfőket illeti: ezek közt, mint általában, úgy az oláh lázadásra nézve is, kétségen kívül első rendűek, legfontosabbak s legtöbb érdekléssel és hitelességgel bírnak a hivatalos okmányok és iratok. Másod rendben következnek, a magánosok által készített kézirati vagy nyomtatott művek.

A hórá-világot illetőleg: a hivatalos kútfők, az ezek közé sorozható soknemű és különféle okiratok felette számosak. Ilyenek például: császári legfensőbb végzések, intézkedések, kormányi rendelet, utasítások, különböző hatóságok, megyék, tisztek s egyesek részéről történt feljegyzések, tudósítások, szóval: a magyar oklevelek, melyeknek természetesen nem egyforma becsük és jelentőségük van. Ezek mellett különös figyelmet érdemelnek az úgy nevezhető oláh okmányok, t. i. a gr. Jankovics Antal hórá-világi kir. biztos elnöksége alatt tartott udvari bizottmány jegyzőkönyve, annak mellékletei s hozzátartozó különböző okiratok, melyekben a porzendülés kezdői és vezetőinek, valamint főbb részeseseinek, tehát oláhoknak vallomásai, általában a véres dráma eredetére, s egész folyamára vonatkozó felette fontos és érdekes adatok foglaltatnak.

Ez értekezésem irásában kiválólag a hivatalos kútfőkhöz folyamodtam, azokat használtam, de a kéziratban levő, vagy nyomtatásban megjelent műveket sem mellőzém, s azokat is, mennyiben ismerhettem, s célomra tartozóknak találtam, átforgattam. A kútfőket, melyekből merítettem, főképen az egyes szakaszok elején, vagy az elbeszélés rendjében és maguk helyén kijelölni és idézni, s így az olvasót azokra figyelmeztetni el nem mulasztám. Munkámat három részre, s egyes jelentékenyebb tárgyak szerint,

több szakaszra osztám, s a főbb és a pórzendülés eredetét, okait kellő világba helyező eseményeket, adatokat, lehető diplomatikai hitelességgel s egybefüggőleg összeállítani megkísértettem. Ha én abban megelőzőimnél talán többet tehettem, s némi részben szerencsésebb valék, ezt egyedül annak köszönhetem, hogy nekem kegyesen megengedtetett, — mit az illetők iránti legélénkebb hálá és tisztelet érzésével nyilvánítok, — miszerint a hóra-világi hivatalos okleveleket, melyek jelenleg az erdélyi és magyarországi udvari kanczelláriák levéltáraitban őriztetnek, — átvizsgálhassam és azokat tudományos célomhoz képest használhassam.

A hivatalos kútfők után, főkép a tőlem használt jelentékenyebb kézirati és nyomtatott művek megemlítése is, úgy vélem maga helyén lesz, s tán némi érdeklél is bír. Ezek így következnek:

A) Kéziratok.

A pesti Nemzeti Muzeumban.

1) Az Eder-féle gyűjtemény. Ebben: „*Analecta ad historiam seditionis per Valachos Transylvaniae*, duce Hóra conflatae.“ Voltakép nagy-szebeni két érdekes emlékirat, melyeket Eder — az ismeretes erdélyi historicus — hivatalos kútfőkből irt. Az első a hóra-világ előzményeit és folyamát beszéli el 1780-tól a fölázadók kivégeztetéseig; a második az események naponkénti feljegyzése, 1784 november 5-től, 1785 januar 4-ig, gubernator b. Brukenhaltól az íróval közlött kormányászéki jegyzőkönyvek kivonata. Ide tartoznak még némely apróságok, például, akkori nagy szebeni főispán b. Rosenfeld Andrásnak élő szóval tett közlései után feljegyzett adatok.

2) Jankovich Miklós gyűjteménye. Különböző becsű, részint kortársaktól irt értekezéseket tartalmaz.

Ezek közül:

a) Hóra erdélyi támadásának és gyilkolásának diariuma 1784;

b) Hunyad-megyének főjegyzője ifj. Balia Sámuel től: „*Brevis descriptio rebellionis Horiae in Transylvania.*“

Az erdélyi Muzeumban, Kolosvártt.

3) A hóra-világról itt számos és részint nagybecsű kézirati

gyűjtemények találtak, például Benkő Józseftől, Aranka Györgytől, Mike Sándortól, gr. Kemény Józseftől stb. Az utolsó legnagyobb részben a b. Brukenenthal Mihály-féle gyűjtemény. Ebben kiváló érdekekkel bír az erdélyi gubernium és főhad-parancsnokság között folyt és a porzendülésre vonatkozó levelezés.

A Batthyáni könyvtárban, Károly-Fejérvártt.

4) Gábris József, károly-fejérvári gymnasiumi tanár levelei 1784- és 1785-ből, melyeket Rómában levő Dániel Imrénnek a fenemlített könyvtár öréke irt, kit oda, erdélyi püspök gr. Batthyáni Ignác, a könyvtár halhatatlan emlékeztető alapítója, a Vaticanumban találtató hungaricumok lemásolása végett küldött. Ez egykorú levelek, némely hóra-világi adatok közléséért, kiváló beccsel bírnak.

B) Nyomtatott művek.

1) Hunyad-megyének 1784 december 24-én tartott közgyűléséből az oláhok által elkövetett vérengzésekről, valamint a lázadás okairól kir. biztos gr. Jankovics Antalhoz tett fölirat, — mely „Species Facti“ cím alatt olvasható e könyvben: „Collectio Ordinationum Imp. Josephi II. etc. Diószegini, 1790“. 8. (p. 148. 197).

2) Ugyancsak Hunyad-megye 1790. június 2-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve s fölirata az erdélyi unio ügyében a budai magyar országgyűléshez. Ennek 5-ik pontja a hóra-világi eseményekre vonatkozik. — Két igen nevezetes okmány: azokból az akkori viszonyokat, az ország hangulatát, főkép a II. József császár kormánya irányában uralkodó elkeseredést lehet ismerni.

3) Schaser: „Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn Samuel von Brukenenthal, Gubernator von Siebenbürgen. — Hermannstadt 1848.“ 8. Szerző szász pap, s egykori nevelő a gubernatori házban, a hóra-világra vonatkozó s a család levéltárában találtató hivatalos levelezést használta, mennyiben neki megengedtetett. Úgy látszik, gr. Teleki ez érdekes kis munkát nem ismerte.

4) Benkő József: „Az 1784-ben támadott oláh zenebonának leírása“. (Az eredeti kézirat után) Lásd: „Kolosvári nagy

naptár 1865. közönséges évre. Szerkesztette K. Papp Miklós“ (104—113. l.). Csupán a november 8-ig terjedő s részben a népmondából merített eseményeket közli.

Csak röviden emlitem még, hogy a porzendülés évében s nagyobbára hirlapi levelezések közléseiből készült e munkák jelentek meg: Bécsben, 1784, „Umständlicher Bericht von den in Siebenbürgen entstandenen Unruhen,“—azon év novembere 14-ig terjedő hírek; Károly-Fejérvártt és Nagy-Szebenben, 1785: „Horja und Klotska, Oberhaupt und Rathgeber der Aufrührer in Siebenbürgen“; Strassburgban, ugyanazon évben: „Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen.“—E két utolsó munkából látjuk, hogy az erdélyi oláh lázadás külföldön is nagy figyelmet gerjesztett, a hirlapok ott e mozgalmakkal sokat foglalkoztak, azokról s főkép Hóra személye s föllépéséről különböző tarka és mendemondából merített, azért nagy részben valótlan tudósításokat irtak.

A pozsonyi „Magyar Hirmondó“ című lapnak Szacsvai Sándortól szerkesztett 1784—1785. évi folyamában a hóralázadás eseményeiről Erdélyből több levél jelent meg. Első ilyen közlés volt, az 1784 november 24-én kijött 91. számban, melyben már az oláhok által elkövetett kegyetlenségek, dúlások, gyújtogatások eleven színekkel rajzoltatnak.

Vannak ezeken kívül hóra-világi kisebb értekezések például a „Tudományos Gytűjteményben“, s ilyen munkák is, péld. Göttfy Borbálától: „Göttfy László háznépének romlása Hóra pór-hada miatt. Pest, 1823.“ 8-r., Vitán Sándortól: „Csaták Hóra követőivel a dévai mezőn. Pest 1825.“ 8-r.

Nem érdektelen körülmény az is, hogy a porzendülésről, főkép annak eredetéről külföldi könyvekben merőben ellenkező állítások és ítéletek közöltetnek. Barruel azt egyenesen II. József császár újításainak, s „trónokat és oltárokat fölforgató philosophiájának“ tulajdonítja*); ellenben Milloť német fordítója Christiani szerint: e lázadást „a némely földesurak által jobbagyaik irányában gyakorolt el nem hordozható nyomások és zsarnokság, valamint a nemesség szerfölötti jogai és szabadságai“ okozták**).

*) „Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Jakobinismus. Münster und Leipzig, 1801.“ 8. II. Theil. 235. 236. l.

**) „Universal Historie alter, mittler und neuer Zeiten. Leipzig, 1793.“ 8. XII. Theil. 885. 886. l.

A történelem két főtörvénye: „semmit sem mondani, mi nem igaz,“ „semmit sem hallgatni el, mi igaz“, — e kis munkával foglalkozásom közben mindig szemem előtt lebegett. Általában az igazság és részrehajlatlanság szabálya vezeté tollamat, ez volt két irányban, felülről és alulról, „kedvezés és gyűlölség nélkül“ egyedüli törekvésem.

II. József császárnak a pörzendülésben állítólagos részvéte már annak kezdetén fölmerült, s azután is hevesen, sőt szenvedélyesen vitatott kérdés volt. Ezt legbiztosabban, úgy hiszem, maga e monarcha fejtheti meg. Ezért annak a lázadásra vonatkozó legfelsőbb intézkvényeit, — mennyire azoknak birtokában vagyok, — gondosan, semmit el nem hallgatva, összeállítottam, hogy az olvasó a császárnak a véres dráma folyamában tanúsított eljárását mintegy tükörben lássa, és arról tények és adatok alapján fogulatlanul és igazságosan ítélhessen.

Másfelől ha az oláh jobbágyok által elkövetett véres tetteket és dúlásokat hallgatással nem mellőzhetém, éppen úgy e népfajnak a magyar nemességtől elnyomását, jogtalan állapotban és szolgaságban tartását, mint a lázadás főokát kiemelve, arra rá mutattam. A gyászesemények e történelmének írásában fő és állandó szempontom s törekvésem volt: a történelmi igazságot felderíteni.

Kötelességem végre nyilvánítani, miszerint óra-világi dolgotomat, főkép az Erdélyben napirenden levő nemzetiségi surlódások miatt, még kiadni czélszerűnek nem hittem, s nem is akartam. De szándékomat változtatni magamat felhíva éreztem, miután id. gr. Teleki Domokos úrnak ily című könyve: „A Hóra-támadás története. Pest, 1865.“ megjelent, mely az oláh lázadás genesisé és főbb eseményei felől, s kivált II. József császár befolyását illetőleg, oly adatokat és állításokat tartalmaz, a mik a lázadásnak az én kutatásaim eredményével lényegesen ellenkező képet mutatják. Így történt, hogy az említett munkát a magyar tudományos akadémiának 1865 január 9- és 1866 martius 5-én tartott heti üléseiben ismertetvén, egyszersmind attól eltérő, de lehetőleg indokolt nézeteimről is számot adtam.

Gr. Teleki könyve, mint a hóra lázadás egész folyamát és okait is előadó első rendszeres mű, kétségen kívül figyelmet érdemlő irodalmi jelenség, habár, mint bebizonyítottam, abban jelenté-

keny adatok és tények, úgy mondható regényszerű alakban közöltetnek, mit a népmondának a pórzendülési eseményekben tulajdonomlag szerepléséből kell kimagyarázni, s e befolyásnak tulajdonítani.

Jelen igénytelen értekezésem, akadémiai két felolvasásom egybefoglalt és átdolgozott kivonata gyanánt tekintendő. A grófi szerző munkáját illetőleg, azt csupán ott és annyiban fogom érinteni, hol a tények és adatok helyreigazítása, s így a történelmi igazság érdeke kívánja.

II.

A hóratámadás távolabbi és közelebbi oka. — Az erdélyi úrbéri viszonyok.

Gr. Teleki a pórzendülés eredetét fejtegetvén, annak ugyan „egyik főokát a nemességnek a parasztság ellen elkövetett jogtalan eljárásában” találja (Hóra-támadás története, 106. l.), másfelől azonban mégis az oláh nép e fölkelésében kül, s jelesen orosz befolyást is keres.

Van-e ez állításnak valami alapja s a történelem azt mennyiben igazolja? erre bővebben kiereszkedni, majd alább lesz alkalom, midőn a lázadás okainak kinyomozására rendelt udv. bizottmány működéséről számot adandok.

Mivel a kérdéses támadásban a kezdők s főszereplők az oláhok valának, szükség, a dolog világosabban értéséért e népfaj polgári helyzete és sorsáról szólni, — általában az erdélyi úrbéri viszonyokat kell elébb vizsgálódásunk körébe vonni. Ez fogja nekünk az 1784-beli pórzendülés eredetére vezető utat kijelölni, mennyiben egy távolabbi s egy közelebbi okot találunk, melyek azon honrongáló mozgalomnak előidézésében kiválólag, sőt, lehet mondani, kizárólag szerepeltek.

- A távolabbi ok: az erdélyi oláhok úrbéri helyzetében, általában jobbágyi, s így szolgaságra kárhoztatott sorsukban fekszik; a közelebbi ok: a zalathnai kinstári uradalom jobbágyainak úrbéri sérelmeikben és szolgálati terheikben keresendő, melyekből a lázadás közvetlenül kifejlődött.

Mi a parasztok állapotát Erdélyben, általában az úrbéri vi-

szonyokat illeti: 1540-ig, t. i. a Magyarországtól elválásig, az itt a jobbágyságra nézve fennállott törvények az erdélyi földnépet is kötelezték. Mellőzve a régiebb idöket, midön a magyar földön még a rabszolgaságnak is nyomait találjuk, — a XIV. század köze pén már a parasztok sorsának könnyítéséről a törvényhozás kezdett gondoskodni, jelesen I. Lajos király 1351-ben kelt decretumában, nekik a szabad költözködés megengedetett, mit Zsigmond király, 1405-beli III. decretumában megerősített, de oly föltétellel, hogy az elköltözni akaró jobbágy, urától arra engedelmet nyerjen, s maga földbérét, — terragium — valamint más tartozásait is megfizesse. Mindkét törvényből, s más okmányokból is látszik, hogy a földesurak a jobbágyok irányában sok önkényt és pénzesikorást gyakoroltak, kiknek ezen erőszakoskodása volt egyik főoka, az Erdélyben Zsigmond uralkodása utolsó évében 1437-ben történt paraszt zendülésnek is, melyet sok vérontással lehetett elnyomni.

Egy második, nem kevésbbé vész- és inségteljes pórlázadás, az ismeretes és Dózsáról nevezett paraszt-had, mi közel nyolczvan évvel azután, úgymint 1514-ben II. Ulászló király idejében Magyarországbán tört ki, — a jobbágyok sorsát lényegesen megváltoztatta, azt sokkal súlyosabbá tette. Miután e támadás, erdélyi vajda Zápolya János által elnyomatott, s annak kezdői és főbb részesei égreakiáltó kegyetlenséggel kivégeztettek, e véres példaadás elégnek nem tartatott, de II. Ulászló 1514-beli decretumának 14. és 15. t. cikkei értelmében „az országban bárhol lakó minden parasztok soha fel nem oldható jobbágyság békői ba verettek“ s a merő és örökös parasztságnak mintegy homlokukra sütött bélyegével földesuraik önkényének alája vettettek, mi a Hármaskönyv több intézvényei által tetemesen súlyosbított, péld. hogy a paraszt nemes-ember ellen pert nem folytathat, végrendelkezési joga ingó javaira nézve megszorítottatott, főkép pedig, hogy munkája bérén kívül, urának földjén semmi tulajdoni joga nincs, de az egyedül a földesurat illeti, ki jobbágya földjeit, rétjeit, malmait becsú áron, a szőlőket pedig értékük szerint mindig visszaveheti. (Deer. Trip. P. III. Tit. 30. §. 1. 2. 7. 8.).

E szerint a mondott támadásban részt vett akkori parasztkon kívül, nem csak az ország többi összes büntelen földnépe lakolt, de nagyobbára az erdélyi hadseregtől legyőzött felkelésben

részt nem vett parasztjai a testvérhonnak, hasonló sorsra jutottak, a borzasztó törvény rájuk is ki lőn terjesztve. „Elnyomattak ugyan,” mondá a véres lázadásra hivatkozva K ö l c s e y F e r e n c z, a pozsonyi országgyűlésen november 10-én 1834-ben — „elvették büntetésöket, de nehéz meghatározni, mi vala nagyobb bűn: az-e, mit a jobbagyság undok tettei által elkövetett, vagy az-e, mit a nemesség az ezen tettekre szabott büntetéssel véghez vitt? Nem értem itt az embertelen kinzásokat, miket Zápolyának találékony esze kigondolt, hanem értem azon országgyűlési h a t á r o z á s t, mely nem csak az akkor élt jobbagyokat, de azoknak még nem született, s következőleg a bűnben még részt sem vehetett maradékait is örökös szolgaságra kárhoztatá.”

Erdélynek Magyarországtól nemsokára történt elválása után, az említett országos végzések ott nem csak érvényben maradtak, de az erdélyi törvényhozás azoknál még tovább ment, mert a haza legnépesebb, dolgozó osztályának helyzetét, a jogtalan bánás mellett, megbélyegzéssel, lealacsonyítással is tetézte, s irányában a nyomás minden nemét gyakorolta, mint az egyébiránt sok szép és szabadelvű intézvényt tartalmazó A p p r o b a t a és C o m p i l a t a lapjain olvasni lehet.

Helyesen jegyzé meg b. K e m é n y G á b o r ú r az 1848-beli óra-világról írt érdekes könyvében, melynek czime: „Nagy-Enyednek és vidékének veszedelme 1848—1849-ben”, (25. l.) „oláhtól majdnem elválhatlan volt az úrbéres fogalma”; azaz: Erdélyben az oláh és j o b b á g y csaknem egy jelentésű szó, porba lealázott s önkény alatt élő szolga kifejezése volt.

„Az oláh nemzet, — mondja az Approbata, — az hazában sem a Statusok közé nem számláltatott, sem vallások nem a recepta religiók közül való, mindazáltal propter regni emolumentum patiáltatik”; „az oláh nemzet propter bonum publicum admittáltatott az hazában, mindazáltal nem veszi észébe állapotjának alacson voltát” (Approb. P. I. Tit. VIII. art. 1.—Tit. X. art. 1.). Íme! a csupán haszonért tartott állatokkal egy sorba tett oláh népet terhelő nyomásnak kétszeresen súlyosbitása az által, hogy vallása- és nemzetiségének alárendeltségét törvénybe iktatták!

Ily szellemben írt törvények a következők is, hogy: „a földesurak az oláh papok fiait, ha nem papok, mint más jobbagyokat repetáltassák, sőt ha mint gyermekek vagy nőtlen legények

apjok mellett találtnak, megfogattassanak“ (A p p r o b. P. I. Tit. VIII. art. 3.); „a privatus nemes ember is suspiciora a parasztembert megfogathatja“ (A p p r. P. III. Tit. XLVII. art. 3.); „lovak tartása, azokon járás a parasztságnak megengedtetik, de csak a földesurak engedelmével“; „paraszt ember és béres szolga posztóruhát, nadrágot, csizmát, dupla és forintos süveget, gyolcsinget viselni — ne merészeljen“ (A p p r. P. V. Edict. XLVII.); „a meghalt jobbágyoknak ingó javaiban az özvegy — csak harmados, két része a földesuráé“ stb. (A p p r. P. III. Tit. XXX. art. 1.). Mellozom a jobbágyok visszahozására kelt különböző, s az önkénynek tágas tért nyitó intézvényeket. (Lásd pl. A p p r. P. III. Tit. XXXI. főkép P. IV. Tit. I. s egyébütt is.)

A jobbágyok szolgálatát, a robotot az idézett törvények nem szabályozták, azoknak mértékét akkor egészben véve a földesúr határozta meg, kinek szabad akarata, tetszése volt az egyedüli szokásos úrbér, vagy inkább: a súlyos büntetés terhe alatt teljesítendő n a p i p a r a n e s.

Az ausztriai korszakban a jobbágyok sorsának könnyítésére az első lépés történt az úrbéri szolgálat egyformaságát szabályozó, és a földesurak több visszaéléseit megszüntető 1714-ben hozott, de csak Mária-Therézia által 1742-ben megerősített törvény, kinek e szentesítő végzéséből látjuk, hogy a zselléreknek kedvező némely urak a jobbágyokat szerfeletti szolgálatátétellel nyomták, mi által azoknak az elbujdosásra s így a faluk elpusztulására alkalmat adtak *). Hasonlag a jobbágyok javára, főkép az általuk teendő úri szolgálat rendezése céljából a nevezett királynő által, az úgy nevezett: „Bizonyos punctumok“ 1769-ben november 12-én kiadattak.

*) A Nagy-Szebenbe 1741-ben összehívott országgyűléséhez és a guberniumhoz gr. Czernin Theobald kir. biztos által, 1742. szeptember 13-án Mária-Therézia nevében különböző tárgyakra nézve intézett leiratba volt az 1714-beli törvény megerősítése foglalva, a mint itt következik: „Porro abusibus nonnullorum in hoc ipso Principatu Dominorum terrestrium, qui magno sui ipsorum, publici maximo detrimento, jobbágyionnes servitiis nimium prementes, inquilinos vero sublevantes, profugio plebis ac desolationi pagorum eo ipso occasione subministrant, Sacratiss. Suae Regiae Majestati expositis, relataque lege ab Inclyt. SS-bus et OO-bus contra hos abusos in anno adhuc 1714. diaetaliter condita, constitutionem hancce articulare per quam salutarem

II. József császár uralkodói gondosságának és tevékenységének egyik fő és kiválólag kedvelt tárgyát a földnépe helyzetének javítása képezte, s ez emberszerető monarcha — bár sok nehézséggel küzdve, — számos arra vonatkozó rendeletet bocsátott ki. Ilyenek voltak többek között: a Nagy-Szebenben 1783 június 4-én kelt, a jobbágyi nevet és kötelezettségeket eltörlő, s a személyes szabadságot a parasztságra nézve biztosító nevezetes kézirat, melynek alapján, hosszas levelezés után, — mire egyébiránt azon körülmény is adott alkalmat, hogy a császár az erdélyi jobbágyi viszonyok felől nem egészen a tényállás szerint volt értesülve,—végre az 1785 augusztus 22-én kelt nyiltparancs közzé tétett; az úrbérnek Erdélybe behozatala végett 1789 decemb. 1-én kelt kir. leirat, a jobbágyok szabad költözködését ismételve megengedő és 1786 mártius 2-án s september 6-án kelt intézvények stb. De a nép javát szíven hordozó fejedelemnek mind ez, egyébiránt nem is törvényes úton kibocsátott rendeletei, óhajtott siker nélkül maradtak, nagy részben végre sem hajtottak, dicső szándéka, mint 1785-ben kelt említett nyiltparancsában kifejezé, hogy: „a parasztokat, akármely nemzet- és vallásbeliek legyenek, embereké tegye“, — nem teljesült.

A jobbágyok állapotának szabályozása végett II. József császár után kelt törvényeket is a földnépe későbbi helyzetének ismerete végett röviden érintenünk kell. Azon országos végzések a nevezett fejedelem emlékezetét fényesen igazolják, mert az általa czélba vett javítások mértékén alúl maradtak, egyszersmind mutatják, hogy az erdélyi törvényhozás a hora-világi véres, de intő és tanuságos eseményekből semmit-sem okúlt. Az 1791: 26, 27, 28 és 30. törv. cikkek a parasztnak a szabad. költözködést ugyan megengedték, de csak terhes s a földesurak által könnyen kijátszható föltételek alatt, továbbá az úrbéri szolgálatot szabályozták, úgy, mint 1769-ben volt, s egyébként is igen csekély engedményeket tartalmaznak. Az 1847-ki úrbéri törvények is azon országgyűlés példás szűkkeblősége, vaksága felől tesznek bizonyosságot, mely se a kor

et necessariam approbans ac confirmans, serio mandat, ut illa per totum hunc Principatum, Partesque eidem annexas suo modo publicetur, statuta sub poena ubique observanda, hoc solum addito, ut eorum, qui pecoribus suis serviunt, vel e longinquo servientes praestant, pro loci distantia habeatur ratio.“

kívánatát fel nem fogta, se a haza közvéleményének eleget nem tett, midőn a parasztnak csak annyi jogot adott, hogy maga személyében perelhessen a nemes-emberrel, másfelől pedig az úrbért, egészben véve, inkább a földesúr, mint a jobbágyok érdekében rendezte. Így az erdélyi parasztokra, tehát az oláhokra nézve is, az őket minden polgári jogokból kizáró, szolgálatra és terhek hordozására kárhóztató sorsuk, szóval, helyzetükben a jogtalanság az 1848-ban történt, s az alkotmányt gyökeresen átalakító nagy fordulásig folyvást fennállott.

A milyen igaz, hogy bár a jobbágyok sorsának enyhítéséről gondoskodó kormányi intézkedések és törvények terheiket, szolgálatjukat mérsékeltek, s egészben véve helyzetüket türelhetőbbé tették, valamint számos, emberi érzésű és jóakarátú magyar birtokosok szegény jobbágyaik iránt atyai indulatot tanusítottak; — éppen úgy másfelől tagadni nem lehet, hogy mind e könnyítések, úgy szólva, csak kivételt képeztek; állandó szabályul az önkény maradt. Nem csak személyét sujtó, de gyermekeire, sőt minden maradékaira kiterjedő szolgálai sorsának keserű öntudata állott minden pereczben, minden nyomon a szegény oláh előtt, nyomorult állapotának érzése kísért őtet egész éltén keresztül; századok hosszú során át tartott ez így, s a mások javáért élő örökös jobbágyot vagy szolgát a jogtalanságból menekülés legkisebb reménye sem kecsegteté, a föld porából fel nem emelé. Ily helyzet, midőn az oláh már anyja tejével beszitta a földesura, mint elnyomója elleni idegenséget, benne természetesen kifejtette és megérlelte a magyarok iránt viseltető, valóban nem mindig igazságos gyűlölséget, mi a pörzendülés véres eseményeiben borzasztólag kitört, s a bilincseit bár pillanatig lerázó és boszúra izgató rabszolgát az elvadult kegyetlenség legszélső, s bizonyára semmivel sem menthető kicsapongásaira ragadta. Van Nemesis, büntető igazság az emberek, népek, államok életében, midőn, „az erős boszuálló Isten megbünteti az atyáknak vétkeket a fiakban, harmad és negyed-iziglen“ (II. Mos. XX. 5.). Erdély történelmében ily Nemesisnek kell a hóra-világot tekinteni; az oláh népnek századokig jogtalan állapotban, súlyos szolgaságban tartása büntetlen nem maradt. E Nemesis, keresztyén fogalom szerint: van Isten a történelemben.

A földnépe azonban, — ne feledjük ezt, — nem csak Erdély-

ben hordozta a jobbágyi bilineseket és terheket, de ez európa-szerthe így volt, sőt nem egy országban a jobbágyok még rosszabb és súlyosabb helyzetben tartattak; azért, e részben a felelősség nem egyedül a magyar és erdélyi törvényhozást terheli, — a parasztok e nyomott, alárendelt helyzete az akkor mindenütt fennállott hűbér-intézményekben, a nemesség előjogaiban, általában az uralkodó államviszonyokban gyökerezett.

Legyen itt összehasonlítás kedvéért megemlítve, hogy az ausztriai nemét örökös tartományokban, II. József előtt, a jobbágnak, földesura engedelmé és beleegyezése nélkül, megházasodni, valamely kézimesterséget vagy ipart űzni, és tulajdonáról szabadon rendelkezni, azt eladni, elzálogosítani, stb. nem lehetett, míg e megszorítások az erdélyi és magyarországi parasztot egyáltalában nem illették*).

Másfelől, bár a fennérintett törvények, s főkép az udvari rendeletek a jobbágyok védelméről, sérelmeik orvoslásáról, s hogy nekik igazság legyen szolgáltatva, gondoskodtak, — tagadni még is nem lehet, miszerint azon törvények és felsőbb intézmények végrehajtása kelleleg nem volt biztosítva, mennyiben a megyei közigazgatás az érdekelt nemesi osztály, s időszakonként választott, annál fogva változó tisztek kezében volt, kik gyakorta jogtalan, igazságtalan és részrehajló eljárás által a jobbágyok sorsát terhelték, és azoknak sok méltó panasza okot adtak. Szóval: az er-

*) Az ausztriai jobbágyoknak fennebb elősorolt megszorításait hivatalos okmányok bizonyítják. Midőn II. József, fennebb már említett 1783-ban kelt nagy-szebeni kézírata által, az örökös tartományok példájára a jobbágy-ságot Erdélyben is eltörölte, mint mondá: „damit diese knechtische und sklavische Herabwürdigung der Menschheit aller Orten ohne weitem aufgehoben werde,“ — akkor oly visszaéléseket is érintett, mik a magyar és erdélyi parasztok tényleges helyzetében fen nem állottak. Az udv. kancellária a különbséget főkép 1783 június 18-án és július 26-án a császárhoz intézett jegyzékeiben kifejtette, s azt kívánta megmutatni, hogy az erdélyi parasztok állapota voltaképp nem is jobbágy-ság, s az ausztriai úgynevezett „Leibeigenschaft“-hoz nem hasonlít. A kancelláriai munkálatokban, az ausztriai jobbágyokat terhelő fennebbi pontok csász. nyiltparancsokból idéztetnek. — A július 26-ki felterjesztésből: „Nihil prorsus J o b b á g i o n a t u s hic improprie dictus in Hungariae Regno, partibus eidem annexis analogiae cum aliarum provinciarum mancipatu, ac proprie „L e i b e i g e n s c h a f t“ dicto habere, vel ex eo patet“; etc.

délyi parasztnak legtöbb bajt, szenvedést az emberi gyarlóság, önzés, szenvedélyek, az uradalmi és megyei tisztek önkénye, húzavonája okoztak, és sérelmeiket a végrehajtó hatalom közegeinek hanyagsága, roszakarata nagy mértékben tetézte.

A hóra-világ történelmében, mint alább meglátjuk, épen a lázadó oláhok részéről történt nyilatkozatok s vallomások által bebizonyított, ellenmondhatlan tény és igazság: az 1784-beli erdélyi pórzendülésben legfőbb tényezőnek az oláhok jobbágyi sorsát kell tekinteni.

III.

A zalathnai kincstári uradalmak jobbágyainak úrbéri sérelmei és panaszai. — A topánfalvi kihágás. *)

Ha a fennebbiek szerint az 1784-beli pórzendülés távolabbi oka a földesúri és megyei szolgálatra kárhozottatott, az ország minden terhét hordozó, mégis minden polgári jogokból kizárt oláhság jobbágyi viszonyaiban gyökerezik, azt másfelől közvetlenül a zalathnai kincstári uradalmakban a földesúri jogok kiméretlen gyakorlása s ezzel összekötött különböző visszaélések idézték elő. Az éveken át folyvást tartó s mind nehezebbé váló terheltetések által zaklatott szegény földnépének vég elkeseredése azon véres felkelésben tört ki.

Alsó-Fejérmegye alsó kerületében feküdt a zalathnai kincstári uradalom, mely tulajdonkép négy, ú. m. a felső, közép- és alsó, valamint az Offenbányai birtokot foglalta magában. Az ezekhez tartozó jobbágyság már a Mária-Therézia idejében kénytelenek voltak a szenvedett sérelmek és

*) Kútfők: a) Egy Zalathnán 1778 augusztus 11-én tartott úriszéki ítélete. — b) A zalathnai kincstári uradalmak jobbágyságai által 1780, 81, 82 és 83. években az udvarhoz felterjesztett panaszok és kérelmek felől készült s 58 ivre terjedő „Inquisitio Zalathnensis“, melyben a 13 osztályba sorozott különböző sérelmeket és nyomásokat 59 pont alatt összeállították. c) Hóra elfogatása után, nála talált, s a jobbágyság panaszos ügyében a fennírt években kelt udv. határozatok és válaszok; hét darab, másolatban. d) A hunyadmegyei „Species Facti.“ e) Az első n-szebeni emlékirat.

méltatlanságokért Nagy-Szebenben a kormányzéknel panaszolni, mint ezt a Zalathnán 1778-ben tartott úriszék ítéletéből lehet látni. Ez évben ugyanis uradalmi tisztartó Dévai György által Bisztra, Kis-Aranyos, Topánfalva és Nagy-Aranyos felső uradalombeli községek perbe fogattak, s el is ítéltettek, mivel Nagy-Szebenben a felsőségnél panaszaikkal alkalmatlankodni merészeltek, és ott magukat illetlenül és lármásan viselték. A „kérelem módjában kihágást el nem követő“ két első falu ugyan felmentetett, de több topánfalvi jobbágyok, kik a kormányzékhez küldött követekhez megbízás nélkül csatlakoztak s így ott „a kérelemhez nem szükséges számban jelentek meg,“ 12—12 „súlyos botütésre,“ hasonlólag három, nagyaranyosi oláh, mint bujtogatók 25—25, végre ugyan e helységekből más négy kevésbé büns jobbágy 12—12 botra ítéltettek, azon komoly figyelmeztetés mellett, hogy földesuruk- a császárnak szentséges személyét képviselő tisztetek iránt a tartozó tisztelet- és engedelmességről el ne felejtkezzenek.

E kincstári jobbágyoknak részint uradalmi, részint megyei tisztviselőktől szenvedett többféle terheltetésük 1780-ban az udvarhoz feljutott. Ez évben Hóra, — kinek neve legelőbb itt jelenik meg, — Nagy- és Kis-Aranyos s Bisztra községektől Bécsbe küldetett, s általa azoknak, valamint minden fiscalis jobbágyoknak nevében „különböző sérelmek és törvénytelen pénz-esikarások miatt“ az udvarhoz két folyamodás nyújtatott be, melyek october 26-án, s így még Mária-Therézia életében, a rájuk irt legfelsőbb kézi jeggyel — altissima signatura — az udv. kancelláriához leküldettek. Ugyanoda Hóra egy külön kérelmet is adott, melyben sürgeti, hogy küldőinek még semmi orvoslást sem nyert panaszaira nézve neki válasz adassék. Az udv. kancellária november 3-án a panaszló jobbágyok kérelem-leveleit a kir. guberniumhoz leküldötte, s a sérelmeknek, a kir. kincstárnoksággal egyetértőleg, kinyomoztatását meghagyta, egyszersmind Hórát erről, fennemlített kérelmére hátratilag adott válaszában értesítette, valamint a panaszlókat útastotta, hogy haladéknélkül haza menjenek, s a dolog kimenetelét ott várják meg.

Az említett jobbágyok által az irt módon az udvarhoz benyújtott, majd 1781, 82, és 83-ban több versen megújított panaszok és kérelmek tárgyát képezték, — mint az „Inquisitio Zalath-

nensis“-ből látni lehet,—csak a főbbeket említve: a földesuraságnak fizetendő díjak, valamint az adó — contributio — szerfö'ttí fölemelése, (így például: az offenbányaiak, kik régebben földesúri díjakban 250, adóban pedig 364 frtot fizettek, néhány év óta az elsőt 1200, az utolsót 1400 forintban fizetik, s a bucsumiaknak 300 frtból álló adója 1700 frtra, s a mellett minden forint után járó hat krajczárra lett felrugtatva); továbbá: terhes és költséges fuvarozások, az úrbéri s más szolgálatok szaporítása és súlyosbítása, a katonaság részére természetben adott fizetéseknek meg nem térítése, uradalmi és megyei tisztviselőktől, tehát kétfelől gyakorolt pénz-követelések, húzavonák, valamint a panaszokkal folyamodó jobbágyoknak fogsággal, botozással olykor igen súlyosan büntetése. Mindezekhez a nemegyesült egyházbeliak részéről különböző vallásos sérelmek is járultak, például, hogy tőlök elvett templomok az egyesülteknek adattak, s bár kevés, s olykor egymástól messze eső egyházzal bírtak, újaknak építése vagy meg nem engedtetett, vagy lehetőleg gátoltatott; pópáik, mint a köz jobbágyok díj- s adófizetéssel terheltetnek, az adó felhajtása néha isteni-tisztelet alatt történt, mi a lakosokat a templomba járástól elriasztja stb. stb. Végre egyik fő és igen érezhető terheltetésüket a korcsmárlási jognak haszonbérbe adásából eredett károk és veszteségek okozák, miről alább mindjárt bővebben szolandunk.

A jobbágyoknak ez elésorolt sérelmeit nagy mértékben tétezte és súlyosbította az eljárás, mi azoknak kinyomozása körül elkövetetett. Azt a kirendelt biztosok szembetűnő részrehajlással teljesítették, nem csak hogy gyakran félénk, vagy a panasz tárgyát nem ismerő falusiakat kérdeztek ki, de azonkívül a vizsgálatot mindenkép húzták, halasztották, hogy véget ne érjen, s mégis ez időhaladékért a panaszlókra bírságot róttak. — Az udvarhoz a fennemlített négy évben beadott, mindannyiszor az illető politikai és kamarai hatóságokhoz hivatalos tárgyalás végett leküldött kérelmek és folyamodások ügyében, a vizsgálat vagy fel nem küldetett, vagy hiányosan terjesztetett fel, a dolgot azért folyvást sürgetni, vagy eligazítás végett újra visszaküldeni kellett. Csak egy példát említve: Enyed i István Ferencz udvari agens közbenjöttével 1782-ben a jobbágyok részéről benyújtott újabb sérelmeket az udv. kanczellária azon év aprilis 29-én „legfelsőbb parancs folytán“ a guberniumhoz leküldvén, az 1780-beli panaszok

íránti vizsgálatnak felküldését sürgetni kellett, mi a legfelsőbb kézijegy daczára is két év alatt meg nem történt. — Valóban az elnyomott szegény jobbágyok jogtalan helyzetének, hurezoltatásának igen szomorú képét tartja e sérelmes ügy egész folyamata előnkbe, s az erdélyi akkori igazság-kiszolgáltatást, általában a közigazgatási viszonyokat kirívólag jellemzi azon körülmény, hogy ők annyi éveken át a törvény oltalmát meg nem nyerhették, az orvoslást siker nélkül sürgették, azt ismételt császári parancsok sem eszközölhették, és sok rendbeli panaszaik 1784 végéig, a midőn a lázadás kitört, még eligazítatlan voltak, s úgy is maradtak.

Mi a koresmárlási jognak haszonbérbe adásából eredett, fennebb már érintett sérelmet illeti: a zalathnai felső, közép és alsó kamarai dominiumban régtől fogva fennálló, s az időtől mintegy megszentelt szokás és gyakorlat szerint, a bormérés joga a falusi községeknek volt mérsékelt díjfizetés mellett oly móddal átengedve, hogy azon díj lefizetése után, minden lakosnak szabadságában állott a szükséges bort magának onnan vásárolni és szerezni, hol neki tetszett, a mellet pálinkát főzni, azt használni és árulni hasonlólag megengedettetett.

Az 1778. évben *dolgosia* ezim alatt borárulási díj hozatott be, még pedig $1\frac{1}{2}$ krajczár minden kimérendő *veder* bor, s 1 krajczár egy *kupa* pálinka után*); de ezt csak azon lakosok fizették, kik borméréssel foglalkoztak, minden más falusinak szabad volt a neki szükséges bor megszerzéséről gondoskodni, nem kevésbbé jogában állott, szintén régi gyakorlat szerint, faszerszámokat borért cserében árulni.

Az 1781. évben e tekintetben nagy változás történt.

Bizonys Áron, szolgálatból kilépett lovaskapitány, az uradalomnak azon javaslatot tette, hogy a koresmárlási vagy borkimérési jog évenként fizetendő 12,000 forint mellett neki haszonbérbe adassék. De e nyerésszedő ember, mint látszik, rosszul számított, már az első évnegyedi rátát fizetni nem volt képes, minek következtében a haszonbér tőle elvétellett, s a fennebbi összegnek t. i. az

*) Egy erdélyi *veder* ötöd része a magyarországi akónak, tehát öt *veder*, egy akó. A *veder* továbbá nagy, midőn 20 kupás, kis *veder* = 16 kupás. A *kupa* a magyarországi *pint*, vagy két *meszely*, — ez utolsót Erdélyben *fertálnak* nevezik.

évi 12,000 forintnak fentartása mellett, ha t egymásután következő évre Bosnyák Márton és Patrubán Márton nevű örményeknek adatott ki.

Ez üzerek természetesen nem mulasztották el, a haszonbérből maguknak minél több hasznót, nyereséget csikarni ki, s arra minden kigondolható eszközt felhasználtak; hol lehetett, a minőségre nem ügyelve, olesó bort és pálinkát vásároltak, s azt drágán mérték ki, a bor kupáját 10 s több krajczáron, a pálinkáét 24 krajczáron (az elsőt a haszonbér előtt 6, a másodikat 14 krajczáron árulták); a pálinkát azoktól, kik főzték, csekély áron vásárolták meg, a lakosoknak a cserevásárt (faedényeknek borért cserébe adását) megtiltották, kik maguknak útra üvegben bort vittek, megbüntették, s a lakosok irányában több, ilyenmü bozantást és zaklatást követtek el.

Megtörtént az is, hogy a bérlők egy húsvéti ünnep alkalmával Abrudbányáról a szent mise áldozatban használás végett az abrudfalvi pópáknak küldött bort, mint csempészetet lefoglalták.

Hogy az ily és hasonló esetek, a jövedelmező régi helyzetnek a haszonbér behozatala által megváltozásából szenvedett veszteségek a lakosokra nézve nagy mértékben érezhetők voltak, őket folytonosan keserítették, — könnyű képzelni.

A növekedő ingerültség végre tetteleges ellenszegülés és erőszakoskodásban tört ki. Topánfalvának régi és kiváltság erejével bíró szokásos joga volt, hogy a májusi sokadalom alkalmával, minden lakos szabadon mérhetett bort, sőt a helység az idegen borárulóktól egy kis vámot is vehetett. A haszonbérlők azonban e régi szokás ellenére, az abból eredhető károsodásuknak eltávolításaért, az említett sokadalom napján Topánfalvára lándzsával és puskával fölfegyverkezett két legényt küldöttek, kik a vásárban mint czirkáló örök szétjárjanak, s a nép által elkövethető kihágásokat meggátolják. Ez újítás a haszonbérlők ellen egyébként is felbőszült népre nézve kihívás volt, s midőn az egyik és lóháton ülő fegyveres legény Kossotán Izsák egy vidéki parasztot letapodott, ez a kezében levő baltával egy haszonbéri hordó fenekét beütötte, s azalatt a másik czirkáló ör Vertán egy méhsert áruló nagy-aranyosi jobbágyot szidalmazván, ez utóbbi, több hozzá esatlakozott paraszt segítségével a fennemlített vidéki jobbágy példáját utánozta, s így a felbőszült sokaság minden ott kitett haszonbér-

lői hordók fenekét beütötte, a bort kifolyatta, s az éppen jelen volt nagy-aranyosi bíró, Togya Dumitru, csak nagynehezen tudta a népet a további erőszakosságra vetemedéstől, jelesen a haszonbérlok pinczejébe betöréstől visszatartóztatni és lecsendesíteni.

Az említett kihágás komoly következtetéseket vont maga után, annál inkább, mert az uradalmi lakosok közt folyvást tartó ingerültség több zavart s rendetlenséget is idézett elő. A haszonbérlok, ilyen körülmények között nem akarták többé a bormérést Topánfalván és a felső dominiumban folytatni; az ügy a kir. kincstári tanács, s onnan a kir. kormányshoz elibe kerülve, több tárgyalásra adott alkalmat, míg nem a haszonbérlok határozott vonakodása folytán végre 1783. ápril hóban a bormérést a kincstári uradalom vette kezébe, mely változás által azonban a jobbágyok nem nyertek.

A kir. kormányshoz ez alkalommal a topánfalvi kihágás szerzői s részeseinek kinyomozását elrendelte, s a végre a mondott év tavaszán egy bizottmány neveztetett ki, mely munkálódását bevégezve, a felső uradalomból 23 inkább terhelt egyén elfogatott, azok egy úriszék előtt megpöröltettek, némelyek közülök, további bizonyítékok összeszerzéséig, kezesség mellett szabad lábára tétettek, mások részint börtönre, részint 50 vagy 99 botra, öten pedig, azok közt a fennemlített Togya Dumitru is, halálra ítéltettek; de perújítás következtében, az utolsók attól a kir. kormányshoz által fölmentettek, s egy vagy két évi börtönre, s évnegyedenként 25 botütésre lettek elítélve. Az említett kihágások által okozott kár 8708 frt 44³/₄ kr-ra becsültetett, mely összeg megfizetése a felső uradalom lakosaira rovatott, oly móddal, hogy tartozó adójokon felül, minden forint után 33 krt fizessenek, s ily módon a megítélt összegből 6179 frt és 22 kr felhajtattott, s az uradalmi pénztárba befizettetett, a többi hátralékban maradt.

Hogy a Topánfalván történt, s fennebb leírt bormérési kihágáson Hóra is jelen volt, s abban, valamint a később történt zavarokban is részt vett, névszerint a jobbágyokat a földesuraság ellen bujtogatta, s e gonosz tetteiért ő is elítéltetett, bizonyos; azonban sikerült neki, a rá mért büntetést szökés által kikerülni*).

*) Hórának a topánfalvi kihágásokban részes voltát b. Bruken-
thal Sámuel gubernator 1784 november 6-án a porzendülés kitöré-
séről gr. Eszterházi udvari főkanczellárhoz intézett elnöki levelében

A mondott körülmények folytán, Nagy- és Kis Aranyos, Bisztra, Topánfalva stb. községek különböző terheltetéseik s rész szerint a bormérési haszonbérből történt sérelmeiknek is orvoslása végett 1783. májusban az udvarhoz két könyörgő levelet nyújtottak be. A császár azon év június 7-én kelt legfelsőbb határozatában a folyamodásoknak a guberniumhoz tudósítás végett leküldetését megparancsolta, egyszersmind az udvari kancelláriának meghagyta, hogy az udvari kamarával egyetértőleg, „hasznló „visszaélések és kegyetlenségeknek megszüntetése végett“ véle-
ményt adjon.

E császári intézkedésnek sem lett azonban, mint alább meglátjuk, sikere, bár a panaszló községek követői Bécsben és a császárnál is újra megjelentek.

IV.

A panaszló fiscalis jobbágyságok Bécsben és II. József császárnál.

Hóra, mint a zalathnai kinestári uradalom jobbágyságainak követe, már 1780-ban volt Bécsben, s a rá bízott panaszos ügyet az udvari kancelláriánál előmozdította. Ily küldetésben utolszor az 1783. év vége felé ment oda, mely alkalommal II. József császár elibe is bocsáttatott. Ez volt, sokat emlegetett híres bécsi útja.

Az erdélyi oláh jobbágságnak e magán-kihallgatása, egy kérelemmel tehát a fejedelemhez folyamodása, valóban a pórzendülés történelmében említést alig érdemlő esemény, mely azonban gr. Teleki Domokos úr könyvében nagy politikai jelentőségre van emelve. Hóra, t. i. midőn a császárnál volt, — írja gr. Teleki, — az oláhoknak a jobbágyság, s így a magyarok urasága alól fölmentetéseért könyörögvén, hozzá tévé, hogy ha ez meg nem történik, megeshetik, miszerint magukat felkelés által fogják szabad-

említi s megjegyzi: „Der Baron K e m é n y“ (az alsó-fejéri főispán) fügte in Ansehung des Rädelsführers Horja noch dem Umstand hinzu, dass er der n e h m l i c h e sey, der Anno 1783 mit mehreren seines gleichen das Volk im Ober-Zalathnaer Dominio gegen ihre Grundherrschaft aufgewiegelt, und dass er damals nur durch seine Flucht, sich der Strafe, die den übrigen zuerkannt worden, entzogen gehabt.“

ságba helyhez tetűi, mire II. József a kérőnek e „súlyos szavakat“ mondotta volna, „Thut ihr das,“ Hóra pedig, hálája jeléül lábaihoz borult *). Gr. Teleki ezen adatot a Ribiczei-féle levélből közli, azon hozzátétellel, hogy a kihallgatáson egy Szodler nevű hadbíró is jelen volt, kitől a levélírója azt hallotta. A mondott levél Kolosvártt az erdélyi muzeumban találtatik **), csak egyszerű másolat, szövege tele hibákkal és értetlenségekkel; azt Ribiczei egy ismeretlen nevű grófhoz 1830. ápril 8-án, s így a lázadás után, szinte fél századdal irta, azért valóban hiteles okmánynak nem tartathatik. Egyébiránt a levél illető helyének a magyar akadémia előtt 1865. január 9-én felolvasásával bebizonyítottam, miszerint Szodler Hórával egy időben volt Bécsben, de az audien-tián jelenlétét nem állította. Említést érdemlő körülmény, hogy Ribiczei az utóiratban mondja: „Bölesen észreveheti gróf úr, ezt a levelet egyedül ismeretes hazafiságának irtám és el kell égetni.“ — Végre a magán-kihallgatás alkalmával a császár szájába adott szavak, egy német író megjegyzése szerint, nyelvtanilag hibások, miket a császár úgy nem mondhatott **).

Ha gróf Teleki, a kérdéses levélre hivatkozást mellőzve, írja, miszerint Erdélyben akkor hitték és beszélték, hogy a lázadás nem történt II. József híre és tudta nélkül, s így némileg azt neki tulajdonították, egy traditionalis történelmi igazságot mondott volna, mint ez alább bővebben kifejtve lesz; — de azon állítás, hogy a fiscalis jobbágy által az oláhoknak a felkelésre, s maguknak ily úton felszabadítására engedelmet adott volna, egy több mint

*) Lásd: Gr. Teleki Domokos: „A Hóra-támadás története.“ 8. és 108. l.

**) A Mike Sándor úr gyűjteményében. Azt az említett muzeum érdekes és buzgó könyvtárnoka Szabó Károly úr nekem leíratta és felküldötte, egyszersmind a lemásolás hitelességét neve aláírásával bizonyította. Gr. Teleki e példányt használta.

**) Dux Adolf úr a hivatalos „Wiener Zeitung“ tudományos mellékletében gr. Teleki könyvét, s az én akadémiai felolvasásomat ismertetőn, a császári szavakra e megjegyzést teszi: „Worte — die das Wahrzeichen ihrer Erdichtung auch in ihrer Unrichtigkeit tragen, da eine Zustimmung oder Ermunterung, wenn sie in diesem Falle wirklich gegeben worden wäre, dem deutschen Sprachgebrauch gemäss: „Thut das“ hätte lauten müssen, „und nicht: „Thut ihr das.“ Lásd: Oesterreichische Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst etc. Jahrgang 1865. Nr. 34. 260. l.

hallatlan követelést, sőt oly képtelenséget is foglal magában, mit bővebben magyarázni nem szükség.

Mi az erdélyi kincstári jobbágyok követeinek, jelesen Hórának Bécsben járását s a császárnál is megfordulását illeti: az erre vonatkozó legbiztosabb adatokat Hóra és Kloskának a pórzendülés okai kinyomozására rendelt gr. Jankovics-féle udvari bizottmány jegyzőkönyvébe iktatott vallomásaiból lehet egyedül meríteni. — Azokat, mint itt következnek, lehetőleg híven és pontosan összeállítottam.

Hóra és Kloska, s még más két oláh követ, a zalathnai kincstári uradalmak némely faluinak panaszaival három versen jártak Bécsben *), azonkívül Hóra még negyedszer, de Kloska nélkül, s más követekkel felment oda, t. i. az 1783. év vége felé, a görög egyházban szokott karácson előtti és hat hétig tartó böjt idejében, akkor több hónapig mulatott a császári székvarosban, s jóval husvét után érkezett Erdélybe vissza. Hóra is említi egyszer vallomásában, minden további megjegyzés nélkül, hogy Bécsben járt és a császárnál volt. Az oláh követek a bécsi utat mindig gyalog tették, a felmenetel négy hétben, a hazatérés ugyan annyi időben került, s rendesen ott négy hétig s tovább is ültek; a pénzt az úti költségre pedig a megbízó faluktól kapták. Így, jelesen Kloskának, ki Bucsom, Kerpenyes és Abrudbánya követe volt, — e három helység, mindenik útra 20—20 frtot fizetett, egyszersmind Abrudbányát illetőleg megjegyezte, hogy neki azon pénzt nem a város, de az ott lakó jobbágyok adták.

A küldöik sérelmeit magában foglaló két első kérelmet Abrudbányán Martzi Samu készítette **), a harmadikat Bécsben udv.

*) Az illető esztendő, mikor az oláh követek Bécsben jártak, a vallomásokban megemlítve nincsenek. Az első utat, mint fennebb láttuk, 1780-ban tették, azután, az adatok és okmányok egybehasonlítása után, úgy látszik 1782- és 1783-ban jártak fenn, s tudjuk, hogy az utolsó év végén Hóra még egyszer oda felment.

**) Abrudbányán lakó oláh nemesember. Alsó-Féjér megyének 1784 nov. 20-án a Felsőséghez intézett feliratához van mellékelve Egyedi Efraim szolgabírónak Zalathnáról november 17-én az alispánhoz az oláhok dulásairól intézett jelentése, melyben Martzi Samuról írja, hogy Abrudbányáról anyja sok rendbeli megveréseért elszökött, s a fellázadt oláhok egyik vezére lett volna,

agens Enyedi irta, — egyébiránt egyik kérelem-levélért sem kellett fizetni. Az említett udv. agenshez őket egyenesen a császár ításította, kihez ugyanaz által lettek azután bevezetve. Ez agens volt az is, ki a náluk levő két kiváltságos levelet lemásolta, a másolatokat a császárnak benyújtotta, s az eredetieket visszaszolgáltatván, ugyan akkor nekik egy választ is kézbesített.

Megemlítendő itt még az, hogy Hóra és Kloska vallomásaikban panaszolták, miszerint őket Erdélyben a tisztviselők, kivált a falusi bírák és gornyikok *) által szemmel tartották, sőt fenyegettek, mivel a császárnál voltak.

Hórának az udv. bizottmány előtt tett vallomásából tudjuk végre azon körülményt is, hogy Bécsből egy görög templom építésére nyert, az elején kétfejű sassal díszített szabadalmat hozott le magával, melyet, a mint mondá, az ottani görög templomba adtak a kezébe. Ebből lehetne gondolni, — minek azonban se az udv. bizottmány jegyzőkönyvében, se más oklevélben nyomát nem találtam, — hogy a nevezett egyházi ügyben tán az orosz követség közbenjáróskodott.

Az udv. bizottmány jegyzőkönyvéből tudjuk azt is, miszerint Hóra kikérdeztetése folytában a császártól neki adott lázítási engedelemre egyáltalában nem hivatkozott, bár arra többször nyílt alkalma, jelesen, midőn több megesketett s vele szembesített tanuk, azok közt a kis-aranyosi oláh pap is, vallották, hogy az egybegyűjtött nép előtt kiadott intézvényeit, főkép a magyarok kiirtása végett, egyenesen a császártól nyert parancssal merte indokolni. E legfelsőbb felhatalmazással akkor sem védte magát, midőn a vallatás befejezésekor neki világosan megmondották, hogy, mint „a köz csendesség kegyetlen megháborítója“ elítéltetni fog, s gonosz tetteihez méltó büntetését elveendi, egyszersmind felszólították, azt, mit maga mentségére tudna, felhozni; — de ez oláh főczinkos ekkor is egyebet nem tett, mint a vallatás alatt, t. i. mindent tagadott, s a mint mondotta, mivel magát semmiben sem tudja bűnösnek, azért maga mentségére semmit is fel nem hozhat.

Lehet e gondolni, miszerint Hóra ily helyzetben, bi-

*) G o r n y i k, egyik falusi esküdt, ki rendesen a küldözéssel, rendőri végrehajtandókkal s így néha a botoztatással is megbízva volt.

rának határozott nyilatkozata után, tőlök el nem útasítható ment-ségére, a császári engedelemre vagy biztatásra ne hivatkozott, leg-alább a császár kegyelméhez folyamodást meg ne kísértette volna?

Az elmondottakkal kapcsolatban említendő, miszerint az oláh követek bécsi negyedik útjának is több sikere az előbbiek-nél nem lett. A jobbágyok kérelme Erdélybe újra leküldetett, s a guberniumnak meghagyatott: hogy folyamodók, ügyöknek eligazításáig, „minden méltatlan üldöztetések“ ellen oltalmaztassanak, ők pedig haza térvén, a kimenetelt ott várják meg. Hóra az erre vonatkozó és 1784. április 13-án kelt udv. kanczelláriai válasznál egyebet magával le nem vitt *).

S mi történt Erdélyben Hórának haza érkezése után? ott az illető hatóságok az udv. rendeletet mikép hajtották végre? E két kérdésre feleljen Kloska, kinek a dologra vonatkozó, s 1785. jan. 26-án az udv. bizottmány előtt tett vallomását, annak jegyzőkönyvéből csak nem szóról szóra ide iktatom. — Nevezett oláh kapitány és több társai a Hórától Bécsben kapott válaszszal a Péter és Pál napi bűjt idején (tehát július elején 1784-ben) Nagy-Szebenbe mentek, hol a gubernium nekik azt mondotta, hogy a kérdéses ügyben (t. i. a topánfalvi kihágásért s azután történt zavargásokért) elfogott oláh rabok szabadon fognak bocsáttatni, ők pedig menjenek haza, mert ügyökben a vizsgálat megtörténik, s részükre igazság lesz szolgáltatva. A gubernium nekik ez alkalommal 14 napi határidőt tű-

*) Mivel a pörzendülés alatt az udv. válaszra többszöri hivatkozás történt, s Hóra is ez állítólagos „császári parancsral“ izgatta a népet, annak szövegét ez oláh vezér tarisznyájában talált irományok közül egészen közlöm. — „674. Disponitur sub hodierno ad gubernium, ut cum querelae supplicantium nunc recte sub incude versentur, ad secuturam usque earum decisionem ipsos, ipsorumque deputatos contra omnes indebitas persecutiones manuteneant; Supplicantium proinde erit, cum ipsorum praesentia nihil seu ad accelerationem, seu ad favorem negotii sui conducere possit, semet domum conferre, et ibidem eventum illius proximae secuturum pacate opperiri. — Ex Consilio Cancellariae Regiae Hungar. Trannicae Aulicae. Viennae, 13-tia Apr. 1784. Franciscus Horváth.“ — Figyelmet érdemlő körülmény, hogy az udv. kanczellária, mintha az oláh követeknek Bécsben jelenléte terhére lett volna, őket majd minden válaszában a haza-menésre útasítja: így például 1780. november 3-án „se indilate domum conferant“; 1783. május 21-én: „ipsorum erit semet domum conferre, et ulteriorem altissimam resolutionem pacate opperiri.“ Végre a fennebbi alkalommal is.

zött ki, melynek eltelése után, N. Szebenben újra megjelentek, s a gubernium más határidőt tűzött ki, ez is elmulván, megint oda mentek, midőn a gubernator azt mondotta, hogy egész ügyök az alsó-fejérvári főispánhoz (b. Kemény Simonhoz) Gáldra küldetett, annál fogva mennének hozzá: ők ez útát is megtették, a főispán nekik eleinte ügyöknek eligazítását ígérte, több határidőt adott nekik, három versen valának Gáldon, utoljára valló, hatodmagával ment hozzá, — ki akkor már őket haza küldötte, mivel „a dolognak már vége van és abból semmi sines.“ „Sie sollen nach Hause gehen, es wäre schon vorbei, es wäre mit ihrer Sache nichts.“ — A főispántól ily feleletet kapván, Károly-Fejérvárra mentek, s az ottani had-biztoshoz fordultak, kinek a Bécsből hozott választ megmutatták.

Hogy miért mentek Károly-Fejérvárra? s e lépésből végre mi fejlődött? azt a következő szakaszban mindjárt meglátjuk. — Tegye minden ember kezét a szívére: az udvari rendeletet számba nem vevő, a szegény oláhokat nem védő, de inkább zaklató és keserítő eljárása a guberniumnak és megyének nem kényszerítette e őket mintegy a kétségbe eséstől sugallott végső lépésre?

V.

A katonai összeírás, mint a hórá-támadás előjátéka*).

Az erdélyi határőrvidéknek, s azon alkalommal az oláh nemzetből két gyalogezrednek, ú. m. az orlái- és naszódinak felállítása, mint tudva van, Mária-Therézia királynő idejében 1762 — 1765-ben történt. II. József császár a határszéli katonai rendszernek tovább terjesztését, javítását folytatta, s ily czélból alatta elrendeltetett, hogy azon provincialis faluk, melyeknek a határszéli cordonba bevonatása szándékoltatnék, kísérletkép — zur Probe — összeíratassanak, mint péld. 1784-ben a hajdani Szebenszékhez

*) K ú t f ő k: a) Az erdélyi katonai és polgári kormány között ez ügyben folyt levelezés. b) A guberniumnak az összeírási zavarokról az egyes megyék tudósításai szerint 1784 augusztus 31-én a császárhoz tett fölterjesztése. — c) Az udvari kancelláriának az összeírás kezdete és folyamáról 1784 szeptember 23-án a császárhoz intézett jegyzéke stb. — d) „Species Facti“ (pag. 169—178.) — e) S c h a s e r Denkwürdigkeiten etc.

tartozó Talmács és Boicza helységek. Ez ideiglenes katonai összeírás végrehajtására Geneyné tábornok Bécsből Erdélybe leküldetett *).

Az oláh jobbágyságok azért élő példából látták nemzetük egy részének az úri terhes jobbágyságból a katonaságba, tehát a császár szolgálatába átvételét, s volt alkalmuk a párluzamba tett két helyzet közötti különbség felől gondolkodni. Hogy ez eszmével élénken foglalkoztak, azt a pórzendülésnek a katonai összeírással egybefüggése világosan bizonyítja.

Természetesnek kell tartani, hogy a kinestári jobbágyság fennebb előadott súlyos sérelmeik s terheltetéseik miatt, kivált miután azoknak orvoslását semmikép sem eszközölhették, e szolgálai állapottól szabadulni, s azt az aránylag könnyebb, a mellett tisztesegebb katonáskodással föleserélni vágytak. Ez eszmének továbbá, az egészben véve velők egy sorsban levő úri jobbágyság között hamar elterjedését könnyű képzelni, s így a fegyver föl vétel s azáltal a jobbágyság igának lerázása lett azon jelszó, mi az erdélyi oláhság nagy részét akkor egy érzésbe, egy reménybe egyesíté. Annak országszerte tudása, hogy a császár a szegény elnyomott földnépét felszabadítani akarja, azt, említett szándékának elérésére még inkább ösztönözte.

Így értjük Kloskának az udvari bizottmány előtt tett nyilatkozatát, s tudjuk, hogy az annyit szenvedett oláh jobbágyság a károly-fejérvári hadbiztoshoz mi czélból mentek.

Magukat katonáknak feliratni, és a fegyvert fölvenni, hogy a földesurat és megyét többé ne szolgálják; — szóval: hogy jobbágyság helyett, császári katonák legyenek.

*) Gr. Hadik András udvari hadtanácsesi elnöknek ez ügyben a magyar erdélyi udvari kancelláriához 1784 october 30-án intézett s az arra vonatkozó utasítást magában foglaló jegyzékéből. E kísérletkép tett katonai összeírás kapcsolatban áll a császár által 1784 augusztus 16-án elrendelt, s katonatisztek közbenjöttével végrehajtandó, országos vagy nép-összeírással, — *conscriptio popularis*, — mely rendszabály országszerte nagy ellenszenvet költött fel, s a megyék részéről az udvarhoz tett igen erélyes felírásokra adott alkalmat. Az ide tartozó érdekes okmányokat l. „*Collectio Ordinationum Imperatoris Josephi II. etc. Pars I. 97—147. ll.*“ A császárnak ahhoz ragaszkodását mutatja a haladéknélkül végrehajtás iránt 1784 october 29-én kelt kir. leirata. Ugyanott: 142. l.

Ez az úgynevezett, s az országot felzaklató katonai összeírás eredete, — mi a pörzendülésben egyik főtényező, sőt annak előjátéka volt. Hunyad-vármegye azt a lázadás közvetlen okának nevezte*).

A katonai összeírás történelmében két főmomentum van. Egyik: a több megyében azáltal előidézett zavarok és nyugtalanságok; másik: a katonai és a polgári kormány magaviselete s. eljárása a belháborgások alatt.

Egy 1784 május 22-én kelt, a következő hóban ország-szerte közzé tett, s a károly-fejérvári piacon is fölolvassott udvari rendeletben parancsoltatott, hogy azok, kik testük szándékos csonkítása által, magukat a besorozás alól kivonni akarnák, ha a katonaságra többé alkalmasok nem volnának, a pattantyusság vagy szekereszetnél teendő szolgálatra (als Stück- oder Fuhrknechte) használtassanak. A kihirdetésen a mondott város környékéből jelen volt oláhok haza menvén, a dologról egymás között tanácskoztak, s maguk „buta fogalmuk“ szerint azt oda magyarázták, hogy a császár minden jobbágyoknak mint katonáknak összeírását parancsolta volna, abból pedig az úri szolgálat alóli felszabadulásukat, sőt földbirtokhoz jutás által sorsuknak másképp is javulását következtették**).

Herpepe alsó-fejérmegyei oláh falu volt az első, melynek lakosai magok közül július hó első felében, károly-fejérvári főhadbiztos Ortmayerhez tíz követet küldöttek, azon kéréssel, hogy a községet a határőrvidékben teendő katonai szolgálatra írja össze. A hadbiztos ez ajánlat elfogadására készen nyilatkozott,

*) *Militaris conscriptio* — *immediata rusticanorum tumultuum per impostorem Hora excitatorum causa est.* „*Species Facti*“ (16. l.)

**) Az udvari kanczelláriai fölterjesztésben 1784 szeptember 23-án az összeírás kezdete, s a parasztok felizgatása a május 22-ki decretummal van összekapcsolva. A Károly-Fejérvárról hazatért oláhok, mondja a a fölirat: — „haben sich nach ihrer Nachhaukunft untereinander berathet, wohin diese Allerhöchste Verordnung abzwecke, und aus darselben nach ihren rohen Begriffen, den Schluss gefolgert, dass Euer Majestät Willens seyen alle Inwohner des Landes conscribiren zu lassen.“ — A „*Species Facti*“-ban (169. l.) s ennek nyomán gr. Teleki könyvében is (10. l.) nem a valódi tényállás szerint mondatik: hogy hunyad-megyei Gontzága faluból mentek Karp határőrvidéki alezredeshez a magukat felírató első oláhok.

s folyamodóknak meghagyta, néhány nap múlva visszatérni, mikor őket a főhad-parancsnokság rendelete felől értesíteni fogja, hová a dolgról jelentést teend.

A hadbiztos a katonai kormánytól július 14-én kelt, nem sokára ismételt azon rendeletet kapta, hogy a folyamodókat családjajikkal, fekvő birtokukkal együtt írja fel, őket a felsőség további intézkedéseig csendes magaviseletre, a földesurak és megyék iránt tartozó engedelmességre figyelmeztesse, valamint előforduló hasonló esetekben magát e rendelethez tartsa. Így a hadbiztosnál pópáival együtt újra megjelenő Herepe községe összeiratott.

Ennek híre elterjedvén, a hadbiztosnál csak hamar más négy falunak követői is jelentették magukat, s miután a biztos ezeknek is tudtára adta, hogy utasítva van, mindazoknak ajánlatát elfogadni, kik magukat önként összeírtni akarják, nála az irt czélból mindenfelől oly számosan jelentek meg, miszerint szükségesnek látta, egy külön irodát állítani fel, melyben hat oláh pópa, azoknak fiai, s más emberek is az összeírással, s azt tartalmazó laistromok készítésével foglalkoztak. S végre mivel a fegyver fölvételért már a községek is csoportosan kezdettek a hadbiztoshoz fordulni, ez kihirdette, hogy az ily czélból folyamodó községek nevében, azt előbb a pópák, bírák s két vagy három esküdt nyilvánítsák, kiknek akkor a községek megjelenése végett kifizőtt határidő tudtokra adatik. Így történt, hogy több megyéből, például Alsó-Fejér-, Hunyad- Küküllő- Torda- és Záránd-ból részint Károly-Fejérvár, részint a szélbeli katonatisztek-nél a katonai szolgálatba áttételt oly sokan sürgették, miszerint rövid idő alatt 81 falu lakossága összeiratott. Majd a kártékony példát a maros-portusi só-szállító hajósok is utánozván, a fegyver-fölvétel végett magukat jelentették, s a tartozó kötelezettséget és szolgálatot teljesíteni vonakodtak.

Az ily módon megindított katonai összeírás következeit, az abból fejlődött nyugtalanságokat, kivált a föld népének felizgatása miatt, az ország nagy részében a közrend- és csendességnek is veszélyben forgását a megyék tudósításai—melyek a gubernium által a Felsőséghez augusztus 31-én tett feliratban egybefoglalva terjesztettek fel — élénken s el nem titkolt aggodalommal rajzolták.

Alsó-Fejérből, hol az összeírás kezdetét vette, érkeztek az el-

ső jelentések a guberniumhoz. Ott már augusztus 16-ig 43 falu volt felírva, s a jobbágyok, mondja a megye, azért akarnak katonák lenni, hogy: „a földesúri szolgálatot és a megyei törvényhatóságot lerázzák“; már több falu, például Krakó, Tibor, Királypataka, az úraságnak tartozó engedelmisséget megtagadta, s más helységek is készülnek e példát követni, valamint a reformatum főconsistorium a nagyenyedi főiskolának heningfalvi ellenszegülő és erdő pusztítással fenyegető jobbágysai ellen a kormányshoz előtt panaszt emelt, s a megye még későbbre is kénytelen volt jelenteni, hogy: „a zavarok nem szűnnek, sőt növekedve, naponként nagyobb erőre kapnak.“

Hunyad-megyében is, kivált a háztégi határörvidéki tisztek által eszközölt összeírás sok rendetlenséget és háborgást okozott; a nép ott a guberniumhoz augusztus 23-án tett fölterjesztés szerint, „nyilván és mindenütt rablások, gyilkolások és gyújtogatások elkezdéséről beszél,“ a tisztviselők, főképp az adószedők, hivataluk folytatásában gátoltatnak, általában a közbátorság nagy mértékben megesökkent, azért a megye némi jós-érzettel hozzá tévé: „ha a baj orvoslásáról korán nem gondoskodnak, egy kis szikrából nagy tűz fog támadni *).

Küküllő-megye is kénytelen volt a guberniumhoz a parasztnak mind nagyobb vakmerőségére és dühösségére vetemedése folytán, az előforduló makaes ellenszegülés egyes eseteit fölterjesztetni, míg Zaránd-megyének ez ügyre vonatkozó tudósításából kiemelendő azon körülmény, hogy a pópák és dászkelek vagy iskolamesterek is foglalkoztak az összeírással, s így rossz példával mentek elől. — Más esetek is fordultak elő, hogy az oláh papság az összeírási mozgalmakba avatkozott, sőt a népet arra bujtogatta, s így a zavarok élesztésére befolyt. Jelesen, Küküllő-megyében az alsó-bajomi oláh pap hallgatóit, magukat felírtni, a szószékből buzdította, s maga vezérelt egy nagy csapatot, mely azon czélból Károly-Fejervárra indult. E bajomiak közt két százsz jobbágy is volt, kiknek papjuk őket intette, hogy azt ne tegyék;

*) *Securitas publica ad eum articulum redacta est, ut nisi tempestive medela adhibeatur, parva scintilla magnum excitabit incendium.* „Species Facti.“ pag. 171. — Ugyancsak Hunyad-megyében, egy későbbi tudósítás szerint, a nép, úrbéri panaszok ügyében történt nyo-

a százszok azonban az elmenetelt megigérték *). Alább látni fogjuk, hogy Hunyad-megyében a város-vízi pap is ily izgató volt. S ugyane megye gr. Jankovics-hoz intézett fölterjesztésében hitelesen bizonyítja, miszerint a pópák az oláh néppel elhitették, hogy katonákká összeiratásuk által nem csak felszabadulnak, de a most birt földjeiket is a földesurak kirekesztésével megtartandják. („Species Facti“ p. 176. 177.).

A főhad-parancsnokság részéről is érkeztek a guberniumhoz az oláhok közötti mozgalomról s főkép annak okairól tudósítások, miket oda Pfefferkorn tábornok és Karp alezredes jelentettek. Így péld. a fennemlített alsó-bajomi jobbágysók azért kívántak határszéli katonák lenni, mivel a tiszttartó őket kegyetlenül s csak nem halálra botoztatja; Hunyad-megyében továbbá a szántóhalmi parasztok panaszkodtak, hogy magukat feliratván, földesurok Macskási Ferencz, azért velük keményen bánik, többeket vasba veretett, s Dévára börtönbe küldötte, másoktól gabonájukat és marháikat elvette, némelyeket még telkükről is kiűldözött, míg tisztje, azokat, kik fogságba küldettek, gúnyolva biztatá, hogy majd eljön a császár és őket kiszabadítja; nem kevésbé a főispán b. Bornemisza János tiszttartójától zaklatott, börtönnel, sőt olykor halállal fenyegetett sztrigy-plopi jobbágysók is igen keserves sorsuk volt. Az ily embertelen bánás már több gyászesetet idézett elő: Nandra nemes, Hereza szolgabíró, s a dévái uradalomnak egy gornyikja az oláhoktól megölettek.

A kir. gubernium ugyan a földes-urak hasonló kihágásainak meggátolására, és a jobbágysók sérelmei s panaszainak kinyomozására — mint a Felső-hez 1784 september 23-án azt jelenté, — a kellő intézkedéseket megtette; de lehet képzelni, hogy azoknak a fenforgó viszonyok között, mint a fennebbi példákban is láttuk, kevés sikere volt.

mozás közben, orozatlan kiabálásokra fakadt, hogy: császár ő felségén kívüli, se a megyei tiszteknek, se a földesuraknak engedelmeskedni nem fognak, s inkább kiköltöznek, mint az összeírástól elálljanak. „Species Facti.“ pag. 175.

*) Ez adat az alsó bajomi oláh papról és két százsz jobbágyról, említve van a nagy-szebeni főkatonai parancsnokságnak a guberniumhoz 1784 augusztus 28-án intézett jegyzékében.

Egy egész hónapig folyt az oláh népnek julius első felében megkezdett összeíratása, míg végre augusztus közepén a k. gubernium, a megyék jelentése következtében, a jobbágyoknak, a kinszárnokság pedig, a maros-portusi sóhivatal által a sószállítóknak felíratása felől értesítettetek.

A gubernium, a mint Alsó-Fejérből, az ott történetekről, augusztus 13. és 16-án kelt első jelentéseket vette, Halmágyi Istvánt, Marosszék főkirály-bíráját, ki éppen Nagy-Szebenben volt, a katonai összeírás kezdete és folyamának, s minden abba vágó körülményeknek kinyomozására, valamint az abból folyó, szükséges intézkedések megtételeért, maga biztossának kinevezte, s a helyszínére, főkép Nagy-Enyedre és Károly-Fejérvárra kiküldötte, azon meghagyással, hogy a dolog mibenléte felől a guberniumot mielőbb tudósítsa.

Halmágyi, e megbízatása folytán, egyfelől az alsó-fejéri főispánnal és a megye táblájával, másfelől a károly-fejérvári katonaparanasnokkal a történetekről tudomást szerezni, valamint a teendők végett értekezett, s így a dolog állásáról a guberniumhoz tett fölterjesztései rendében azt is jelentette, hogy mikor Károly-Fejérvárra érkezett, 2—300 és felíratásuk czéljából oda siető jobbágygyal találkozott, kiket maga elibe hivatott, s hogy a dolognak több nyomatéka legyen, a katonaság által, a várparanasnok és több katonatiszt jelenlétében kibirdetteté, hogy valamint az elkezdett összeírás — mely egyébiránt se a katonai főparanasnokság, se a guberniumnak, s legkevésbé ő felségének rendeletéből nem történt,—folytattatni nem fog, úgy azt, mi végrehajtatott, érvénytelennek és semmisnek kell tekinteni, azért menjenek haza, s a földesurak és megyék iránt tartozó kötelességüket, úgy mint eddig teljesítsék, s illő engedelmisséggel legyenek, különben arra, katonai erő alkalmazásával is rá szoríttatnak; továbbá lehető sérelmeiknek orvoslását a megyék előtt maga útján keressék, a halottakat pedig mindazokkal közöljék, kikkel útközben találkoznának, és otthon is beszéljék el. S mivel nevezett kormánybiztos megtudta, hogy még számos és magukat felírtni készülő oláhok már útban volnának, a főispánnak ajánlotta, azoknak visszatérítésére nézve intézkedni.

A fennemlített hirdetésnek kívánt sikere lett, mely annál fogva egy károly-fejérvári hetivásár, valamint Tövisen nemsokára be-

következő sokadalom alkalmával ismételtetett, úgyszintén más czélszerű intézkedések is tétettek, s különösen a pópáknak felelet terhe alatt meghagyatott, a népet inteni, hogy az többé ilyesmit tenni óvakodják.

A gubernátor 1784 szeptember 1-én írja az udv. kancellárnak: Halmágyi maga utolsó tudósításában azon reményét fejezte ki, hogy a nép nemsokára lecsendesedik, s így ő „miután küldetésének célját elérte, s hivatalába nem sokára beiktatnia kell, haza ment; azért Déván levő titkos és kormányzati tanácsos, egyszersmind tartományi főbiztos, b. Bánffi Farkas kéretett meg, a hunyadmegyei dolgok állásáról és további eseményekről tudósítást küldeni.

A mint b. Bánffi Déváról szeptember 5-én a gubernatornak írta *): a kikérdezett megyei tisztek állítása szerint, újabb rendtelenségi esetek nem fordultak elő, csakugyan némely földesurak általános jobbágyaik engedetlensége ellen panaszoltak, mely alkalmalmmal különösen Gontzága helység lakosainak nyakassága említettett, kik többszöri intés daczára is vonakodtak a sérelmek nyomozására kiküldött megyei biztos előtt megjelenni, nem kevésbbé az illyei uradalomból magukat feliratni akaró több jobbágyinak Károly-Fejérvárra clindulását, valamint Déván és Maros-Solymoson az összeírásnak folytatását jelentették. — E nem igen kedvező hírek mellett is, azt hiszi b. Bánffi, hogy bár a katonai összeírás következtében a köznép sok daczosságra vetemedett, mégis egyes jobbágyok makaességán, s ivás közben történt beszédeken kívül, oly jelenségek nem mutatkoznak, „melyekből a jobbágyoknak felkelését lehetne következtetni“; azért a megyei tisztek is azt vélik, hogy a nép, mely már is kevesebb ellenszegülést árul el, a közel eső katonaságnak a megyébe szándékolt beszállásolása által teljesen lecsendesedik.

Hogy az összeírás által felzaklatott oláh népnek a tett intézkedések folytán lecsendesítésére nézve Halmágyi István és b. Bánffi Farkas által nyilvánított remény, általában a kormány bizodalma ingatag alapra volt fektetve, azt későbbi, részint szembeötlő, s hivatalos oklevelekben említett adatok és események bizonyítják. Hu-

*) B. Brukenenthal Sámuelről, 1784. sept. 8-án gr. Eszterházihoz írt elnöki leveléből.

nyad-megyei főispán b. Bornemisza Jánosnak sept. 12-én a kir. guberniumhoz tett tudósításából olvassuk, hogy Karp alezredes, és azon főispán kölesönös egyetértése folytán, az oláhok kedélyének lecsendesítése s az engedelmesség helyreállítása végett két zászlóalj katona lett a megye különböző helységeibe kiküldve, de a tiz állomásra — statio — kiterjesztett katonai czirkálásnak, — bár az utolsó helyen maga a főispán is megjelent, kevés sikere volt, a jobbágynak itt ott (péld. Városvize, Gontzága, Oláh-Brettve helységeiben) tetteleg sőt részint igen kirívó alakban kitört nyakasága miatt, kik többnyire az engedelmességet csak föltételiesen ígérték, a míg t. i. a sorsukat eldöntő legfelsőbb intézkedés leérkezik. Városvizén az ottani oláh pap volt a szónok, s a népnek igen rossz példát adó arcátlan és daczos magaviseletet tanusított. A jobbágynak ily hangulata miatt, a katonai körútnak tovább folytatását a főispán tanácsosnak nem látván, azt félbeszakasztotta.

A katonai összeírás által az oláh jobbágynak között előidézett nagy s gyorsan növekedő ingerültségnek még két hivatalos bizonyítását kell ide iktatnom.

Az első: Zeyk János alispánnak gr. Teleki Károly kir. kincstárnokhoz 1784 szeptember 24-én intézett tudósítása, melyben előrebocsátván, hogy a nagy veszélyvel fenyegető körülmények között, a megye „tudatlanságban és rossz erkölcsben növekedett parasztságnak“ megzabolaztatása végett a kir. guberniumnak könyörgött, miszerint „téli quartélyra“ is ott maradandó katonaságot küldjön, de nem határörvidékieket, kikkel a czélt el nem érhetni, mert oláhok és szomszédok, — a grófot kéri a megye ügyét „kegyes patrociniánnal segíteni“; s ötlet egyszersmind a következő események felől értesíti. A Richard kapitány által Zeyk András kir. hivatalos közbenjöttével Hunyadmegyében, főképen Hátzeg vidékén falunként tett kihirdetés, miszerint: a katonai összeírás „a felsőbbek akarata és minden erő nélkül“ volna, „keves haszonnal“ történt, „mert nagyobb része a népnek több hitelt ad a hátzegi katonaságtól elött véghez ment feliratásnak, mint — a publicatióknak, a honnét a katonaság felállása és talán egyéb ígérő biztatások miatt formált reménységből annyira elidegenednek a provincialis státustól, hogy majd számba sem veszik, sőt felséges Urunkhoz való indulatjuk is nagyon kétséges“, mely rossz gondol-

kodását a jobbágyoknak egy órja-boldogfalvi ember felszólalása, valamint több alsó-szilvási és mácsói emberek magokviselte is világosan mutatja. — E tudósításához mellékelte egyszersmind „egy becsületes embernek“ hozzá nagy sietségből csak plajbász-szal írt levelét, ki abban jelenti, hogy a mácsóiak a szolgabíró-t s a katonákat kihajtották, az uraság dolgára se mennek, s „az udvarbírákat ugyan megkergették, úgy hogy némely a szilvási hegytetőn is alig maradt meg“, továbbá, azon esetben „ha militia menne reájok“ Kis-Oklos és Jó-Valsel lakosait kölcsönös segítség adásra szólították fel; ugyancsak Mácsón láрма és hírtétel végett „három hegyen strázsa áll“, és senkinek is közülök „büntetés alatt“ hazul kimozdulni nem szabad, végre még a katonaságot is „kuruczvilággal s rebellióval fenyegették“. Mindezekből a levélíró is „igen rossz következtést lát“ s Mácsóra feles katonaság küldését szükségesnek véli, „mert éjjel nappal foly a correspondentia az egész helységben alattomban“, s így fejezi be írását: „én se Isten, se császár előtt oka ne legyek, ha lábra kap ez az intentumok az oláhoknak; én, mint a ki ezeket bizonyosan tudom, jelentem.

A második okmány, Hunyad-megye tisztségének „a parasztok még le nem csendesedett háborgásáról“ 1784 szeptember hó 27-én tett tudósítása kivonatban, miszerint a kiküldött biztosok jelentése szerint, a nép a katonai összeírás érvénytelenségéről tett kihirdetés alkalmával bizalmatlanságot és igen kétes indulatot tanusított, s akkor oly esetek is fordultak elő, melyek veszedelmes következtetéseket szülhetnének, így például: egy az órja-boldogfalvi sokadalmon jelen volt osztroi lakos maga hűtlenségének oly világos jeleit adta, hogy elfogatott és a katonaság kezébe adatott, s Karp alezredest a szolgabíró és a kihirdető biztosok fölszólították, miszerint a népet, mielőtt a veszély nagyobbra terjedne, lecsendesíteni ügyekezzenek.

Az oláhok közt folyvást tartó kedélyizgatottságot s annak már veszélyessé váló következtetéseit a gubernium a felséghez 1784 szeptember 30-án tett felírásában nem kevésbbé igen élénk színekkel rajzolja. Így péld. Richard kapitány és Zeyk András által a megyében a katonai összeírás betiltásának kihirdetésekor, több faluban a lakosok katonákká feliratásukhoz ragsezkodásukat igen szenvedélyesen — „non sine manifesta animositate“ —

nyilvánították, sőt Alsó-Szilvás helységben némelyek valódi hűtenséget tanusító vakmerőségre vetemedéssel nyilvánították, hogy: „ha ő Felsége nekik fegyvert adni nem akarna, eleget kapnak azt más hatalmasságoktól”; — „quodsi Majestas Vestra Sacratissima ipsis arma dare nolit, ea ab aliis Potentiis sufficientia acquirere possent“.

A kérdéses összeírásban szereplő második főmomentum a hazai két kormánynak, a katonai- és polgárinak, a kitört háborgások alatt tanusított magatartása és eljárása. Az ide tartozó főbb adatokat lehető diplomatikai hitelességgel összeállítani megkísértettem, mintán azok az akkori belviszonyokra, általában a helyzetre oly világot derítenek, hogy a dolgok azon állásából a pörzendülésnek kifejlődését könnyű érteni.

A katonai összeírás megindulása s foganatba vétele felől, mint fennebb említve volt, a gubernium és a kincstárnokság az illető hatóságok által csak egy hónap múlva tudósítottak.

Miután azon hírek vétele következtében a szükséges intézkedések megtétettek, b. Brukenenthal Sámuel kormányzó és gr. Teleki Károly kincstárnok, azon egy napon, ú. m. 1784 augusztus 18-án az említett összeírás folyamáról, s abból a megyékben s a sószállító hajósok részéről felmerült rendetlenségek felől, gr. Eszterházi Ferencz udvari főkanzellárt értesítették. A gubernator egyszersmind különösen megemlítette, hogy a főhadparancsnokság által az összeírásra nézve bármi rendeletnek kibocsátását gondolni nem lehet, mert ellenkező esetben, onnan a szokott hivatalos közlés megtörtént volna, — most azonban a katonai kormány megkérgetett, a dologban felvilágosítást adni, valamint az összeírásra vonatkozó minden további eljárás megszüntetése iránt intézkedni.

A guberniumnak augusztus 17-én kelt, egyszersmind Halmágyi Istvánnak kormánybiztossá kineveztetését is tudató felszólítására a főhadparancsnokság aug. 19-én azt válaszolta *): hogy a guberniumtól felhozott helységeknek katonai összeírásáról tudomása nincs, csupán a herepei tíz jobbágynak kéréséről volt értesítve; s mivel a parasztok, ismeretes hajlamuk és gondolkodásuknál fogva,

*) E jegyzéke a katonai kormánynak a Brukenenthal Mihály-féle gyűjteményben van.

könnyen békétlenségre vagy éppen lázadásra esábíttathatnának, a károly-fejérvári parancsnokság utasított, nekik a csendes magaviseletet, s földesurak iránt tartozó engedelmességet kötelességükké tenni, továbbá: a károly-fejérvári katonai hatóságnak, mint szintén a határszéli tiszteknek is legszorosabban meghagyatott: hogy az elkezdett összeírásokat végkép megszüntessék, s hol az kívántatnék, a katonai segéderőnek kiküldése iránt a kellő intézkedés megtételét, végre, hogy Halmágyi Istvánnak a rá bízott munkálkodásban mindenkép segítségére legyenek, s azt előmozdítsák. — A katonai kormány augusztus 25-én kelt újabb jegyzékében ismétlé: miszerint a katonai hatóságokat a fennebbi értelemben utasította, sőt az összeírással foglalkozó koslárdi pap fiának, s a népet arra felhívó íveket falunként széthordozó egyéneknek, általában a bujtogatóknak elfogása iránt is a parancsot kiadta.

A főhadparancsnokság e közlései egészben véve ugyan elég világosan és határozottan valának írva, de azokra nézve mégis némi lényeges s nem alaptalan kételyekre alkalmat adó észrevételeket lehet tenni.

Az udv. kancelláriának már említett s a felséghez 1784 szeptember 23-án intézett felírásában szóról szóra idézve vannak a katonai kormány által a károly-fejérvári hadbiztoshoz a magukat nála jelentő oláhoknak összeírása végett július 14. és 23-án tett intézkedések, melyekből kitetszik, hogy azon biztosnak meghagyatott, a jobbágyokat családjuk s fekvő birtokukkal együtt felírni, s nekik tudtul adni, hogy a katonai szolgálatba lépésüket tárgyazó kérelmükre „annak idejében kellő figyelem fog fordíttatni“, ki végre világosan utasított is: minden előforduló esetben az irt módon járni el.

A katonai hatóságnak azért augusztus 17-ki jegyzékében csupán a herepei tíz oláh kérésére hivatkozását komolyan venni nem lehet, azzal inkább a dolog valódi állását palástolni, vagy kikérülni akarta, s nyilatkozatának azon részében az őszinteség s a teljes igazság hiányzik. S ha a hadbiztos által a jobbágyokat a földesurak és megyének tartozó szolgálatuk teljesítésére emlékeztette, egyfelől, illetéktelenül a polgári hatóság körébe avatkozott, másfelől a parasztokat, törvénytelen rendbontó és sok zavart okozó ajánlatoknak elfogadásával, s így sikerre nem jutható vágyuk és hiú reményük táplálásával, az engedetlenségre némileg éppen maga

hívta fel, annál inkább, mert az összeírás tovább folytatását is elrendelte, a helyett, hogy a kötelességük ellen vétő oláhokat vissza- és rendre útassítsa. A katonai kormány azért az összeírást illetőleg se jogosan nem járt el, se kellő előrenézést, óvatosságot és jó-akaratot nem tanúsított.

De a katonai segítségnek a kormánybiztos részére kirendelésében is, úgy látszik, valami hátulsó gondolat lappangott, legalább Halmágyi a kormányshoz augusztus 23-án tett előleges jelentésében írta, hogy a károly-fejérvári várparancsnok ugyan a segéderőnek a körülményekhez képest kirendelését ígérte, de miután, bár némely falukban fordultak elő engedetlenségi példák, még is nyilvános lázadás sehol sem tört ki, a katonaság kiküldetését az ily esetek bekövetkezésére tartotta fenn. Szóval: a katonaság a zavarok lecsendesítésében a politikai hatóságok irányában őszinte egyetértést valamint a segélyadásban készséget nem tanúsított.

Bornemisza főispán szeptember 12-én a guberniumhoz tett jelentésében kiemeli, hogy Karp alezredest több versen emlékeztette, a fenn említett katonai czirkálást Hátzeg vidékére is kiterjeszteni, de arra ötlet rá nem bírhatta; nem kevésbé a főispán figyelmeztette a guberniumot: mennyire szükséges volna, miszerint a jövődöben kiküldendő katonaság a megyei tisztekkel egyetértőleg, s azoknak utasítása szerint működjék, főképp pedig a katonai összeírás érvénytelenségére vonatkozó s a gubernium és főhadparancsnokság egyező akaratából elrendelt kihirdetés kellő módon eszközöltessék. E részben a főispán megjegyzi, hogy a mint a körútban maga tapasztalta, az összeírás kihirdetése alkalmával, a katonaság által annak teljes érvénytelensége ki nem mondatott*).

Ez utolsó, s a helyzet jellemzéseért igen érdekes adatot a gubernium is szükségesnek vélte a Felsőséghez szeptember 30-án az összeírási zavarokról tett felterjesztésében említeni. A mint abban megjegyeztetik, azon hirdetésen kívül, mi Richard kapitány köz-

*) „*Propria experientia cognitum in moderna circulatio-
ne, —írja a főispán,—peractam nuper conscriptionem male quidem accidisse,
omni tamen robore ac vigore prorsus destitutam haberi, Statum milita-
rem haud publicavisse.*“

benjöttével helyesen történt, az összeírás betiltását a katonaság nem a parancsolat értelmében tette közé, jelesen Karp alezredes a fegyverkapásának reményét a köznépben még táplálja, az összeírásnak teljesen megsemmisítését azért ki sem hirdetteté, de a népet intette, addig csendesen maradni, míg a fegyvert netalán megkapja*). A főhadparancsnokság annál fogva megkéretett, nevezett alezredest a felsőbb intézményeknek pontosabban teljesítésére utasítani, s azokat illetőleg, neki a feltételes nyilatkozatokat megtiltani, általában oly rendelkezéseket tenni, hogy a katonaság a rend fentartására a provinciai tisztekkel kezét fogjon; végre a zavarokból eredhető kedvetlen következtetések megelőzéseért a megyébe téli szállásra négy zászlóalj gyalogságot és egy csapat lovasságot küldeni**).

A helyzet jellemzéseért nem kevésbé említést érdemel a guberniumnak 1784 augusztus 26-án a főhadparancsnoksághoz intézett jegyzékében olvasható adat is, hogy t. i. „a hunyad-megyei határszéli katonák által nyújtott segélyben, többeknek közülök a elizgatott néppel vérrokonságban, vagy szomszédsági s együttlankási összeköttetésben állásukért teljes bizalmat helyezni nem lehet“.

Végre a fenforgó ügyben a helyzetet s az abból fejlődött következtetéseket lényegesen illusztrálja azon tény: hogy az erdélyi főhadparancsnokság a katonai összeírást Bécsből kapott rendelet nélkül, maga fejétől kezdte meg, s ez eljárása a császár oroszálását vonta magára. Az ezt bizonyító, s a pórzendülés kitörése utáni időbe tartozó bizonyíték, annak elbeszélése folyamában lesz közölve.

A katonai kormány és polgári hatóságok között, a fennebb elősorolt tények, adatok szerint mutatkozó, az összeírás folyamában élesebbé vált, s mind nagyobb erőre kapott surlódás és egye-

*) Karp alezredes az oláh népet máskép is lázította a földesurak ellen. Hunyad-megye egy bizonyítványt csatol gr. Jankovicshoz tett fölterjesztéséhez, hogy nevezett tisztt az összeírás alkalmával a népet kecségtette, miszerint az által felszabadúl és földjeinek is birtokában marad. „Species Facti“ pag. 177.

**) Hunyad-megye gr. Jankovicsnak panaszolja, hogy a gubernium felszólításának a megyébe katonaságot küldeni, a főhadparancsnokság eleget nem tett. „Species Facti.“ pag. 179.

netlenség a hazát fenyegető végzeteljes időpontban, minden bizonyynyal sok rosztat szült, a veszélyt nagy mértékben növelte, s annak a lázadás kitörése után még kártékonyabbul működését — látni fogjuk *).

Nem a minden esetben rendellenes eljárását a katonaságnak az összeírás ügyében menteni, csupán annak némi kimagyarázására lehetne felhozni, hogy a katonai kormány azon tette alkalmasint összefügg a császár által parancsolt, fennebb már említett, s katonatisztek közbenjöttével végrehajtandó országos vagy nép összeírással, s miután provinciaális helységeknek kísérlatkép összeírására példát már láttunk, megeshetik, hogy a katonaság a jobbágyoknak szintűgy kísérlat gyanánt felírásával, az országos összeírásra adatokat gyűjteni, s így azt bizonyos tekintetben elő rekészíteni vélte.

Térjünk már át azon intézkedésekre, miket a polgári hatóságok a katonai összeírásra nézve tettek, s lássuk, azon mozgalmak ellen mikép léptek fel?

A mint már tudjuk, a jobbágyok julius közepén kezdetek Károly-Fejérvárra, majd a határörvidéki tisztekhez is tódulni, s a meglehetős zajjal folyt összeírás egy egész hónapig tartott, míg végre a kormányzék azon mozgalmak felől az illető megyék részéről értesítettett. Az erdélyi akkori közigazgatást, főkép a megyei kormányzást jellemző e tény egyedül elég hangosan szól. Minő hanyagságot, sőt aluszékonyságot mutat, hogy a megyei tisztek a földnépének oly szokatlan, vakmerő és rendzavaró lépését egy egész hónapig nem tudják, vagy ignorálják? Minő kedvetlen színben tünteti az fel a megyei felügyeletet és ellenörködést? Mit kelljen az akkori főispánokról, jelesen b. Kemény Simonról Alsó-Fejérben, b. Bornemisza Jánosról Hunyadban hinni, kik közül az elsőnek megyéjében, s épen annak főhelye közelében

*) E sajnos visszavonást bizonyító jelentékeny adat gr. Hadik udv. hádtanácsi elnöknek 1784 szeptember 1-én a katonai összeírás ügyében az udv. kancelláriához intézett jegyzéke, melynek abban e miniszter némi szemrehányást teszen, a mellett az erdélyi gubernator által az ottani főhadparancsnokság irányában tanúsított bizalmatlanságra is különösen hivatkozik. A két kormány közötti idegenkedést a b. Brukenenthal Mihály-féle gyűjteményben találtató levelezésük is bizonyítja.

vette az összeírás-kezdetét? Melyik esetben nagyobb a hiba, — ha azon mozgalmakról nem voltak értesülve? vagy ha azokkal oly sok ideig nem gondoltak?

S ha b. Kemény Simonról, — ezt sem dicséretére, — a körülötte dolgok nem tudásánál egyebet nem mondhatunk, — b. Bornemisza János e gondatlanságot azzal tételte, hogy a vezetésére bízott megyében keveset lakott, mi, kötelességére komolyan emlékeztetés mellett, neki hibául kitétetett, egyszersmind arra utasított, hogy ily válságos időben, felelet terhe alatt, a megyéből távozni ne merjen *).

Mi a guberniumnak összeírást tárgyzó intézkedéseit illeti: nem lehet tagadni, hogy a „*principiis obsta*“ szabály mellőzésével, a zavarokat kezdetben gyorsan elnyomni, s így rögtön nagy hatást tevő példát adni elmulasztotta. S midőn eleinte sokkal kevesebb szigor alkalmazásával a bajnak elejét venni lehetett, későbbben a kemény eszközökhöz nyulás már nehezebbé, sőt a katonaságnak ismert hajlama mellett, lehetetlenné vált. Halmágyi Istvánnak Alsó-Fejérbe küldetése is, lehet mondani, siker nélkül maradt. E kormánybiztos az ellenszegülő parasztokkal beszélt, őket intette, irányukban azonban erélyesen fel nem lépett, s a guberniumot a velük szeliden bánásra figyelmeztetni, elégnék tartotta, a mellett a megyében egy pár hétnél tovább nem ült, s főkirálybírói hivatalába leendő beiktatása végett, — mintha az későbbre nem haladhatott volna, — haza sietett. A gubernium a többi megyében sem látta szükségesnek biztost küldeni, csupán a nagy mértékben izgatott Hunyadban adta át egy potló biztosnak, mint mellék dolgot, az ott teendőket, kinek tevékenysége azonban egy felületes tudósítás felküldésénél tovább nem terjedett.

Az ily félszeg rendszabályok mellett nem lehet csudálni, hogy a gubernium, miután a küldetését be sem végző, s azt mégis, mint fennebb láttuk, kissé korán hirdető Halmágyinak több hitelt adott mint kellett volna, de másfelől is az összeírási mozgalmak állásáról is kellőleg értesülve nem volt, a helyzetet nem elég komolyan

*) *Supremo etiam Comiti — sub hodierno serio injunximus, ut, cum aliunde etiam ad obligationis suae partes pertineat, ut in Circulo curae suae concredito magis continuo resideat, et officii partes supplement, in modernis praesertim illius Comitatus circumstantiis — — — — — absentare nullo modo praesumat, nisi responsabilitatem incurrere velit.* — A kir. guberniumnak a felséghez 1784 septemb. 30-án tett fölterjesztéséből.

fogta fel, s így idő előtt magát, a későbbi események által nem igazolt, kártékony biztosságba ringatta. S mire a guberniumnak különös gondot kellett volna fordítani, t. i. a földesúri és megyei kihágások ügyében, miből a zavarok keletkeztek, részrehajlatlanul és kellő szigorral eljárni, az illetőket érdemük szerint megbüntetni, s így a parasztoknak azon sérelmek által zaklatott kedélyét lehetőleg lecsalapítani, szóval: a bajniak gyökerére menni, — e részben a mint látszik, majd semmi sem történt. Legalább, hogy e tekintetben éppen Hunyad-megyében, a fenforgó veszélyes körülmények között, mily lassu, sőt hanyag eljárást követtek, arról, úgy szólva, maga e megye teszen bizonyosságot. A gubernium t. i. 1784 augusztus 18-án kelt rendeletében, a megyének bizonyos úrbéri panaszok kinyomozását parancsolván, ennek végrehajtására négy hónap idő kivántatott, s az illető tudósítás a guberniumhoz csak december 15-én lett felküldve *).

Hogy a katonai összeírás érvénytelensége kihirdetésének sem volt sikere, az abból keletkezett zavaroknak főképen Hunyad-megyében folyvást tartása, vagy megszűnése felől, a guberniumhoz érkezett ellenkező tudósítások világosan mutatták, s éppen e körülményben a helyzet súlyos voltának félre nem ismerhető újabb bizonyosságát kelle látni. Ez ok indítá a gubernatort, october hónapban Koszta István kormányszéki titkárt azon megyébe kirendelni, hogy onnan a dolgok állásáról bizonyos tudósítást küldjön. E titkár jelentése szerint Hátzeg vidékén és Hunyad-megyének a Maroson innen fekvő területében a csendesség helyre állott, de túl a Maroson, főképen az al-gyógyi járásban a jobbágyok a földesuraknak engedelmeskedni nem akartak, a zarándi kerületből pedig semmi bizonyost sem tudhatott, mivel az ottani tiszték az alispánt a történekről nem értesítették. Nem kell mondani, mily kevésbé volt e tudósítás megnyugtató, mely azonkívül a megyei kormányzásban a szükséges fölügyezés és ellenőrködés hiánya felől újabb adat és bizonyosság gyanánt szolgál **).

*) Lásd : „Species Facti“ pag. 174.

**) A Koszta küldetése említtve van a guberniumnak a császárhoz a pörzendülés kitöréséről 1784 november 8 án tett körülményes fölterjesztéséből. Gr. Teleki is említi (Hóra támadás története 13. l.) Koszta küldetését s annak czélját, de eredményéről nem szól. Közlése egyébiránt sem felel meg a tényállásnak, azért részben helyreigazítandó. Azt írja: t. i. „Egy-

A haza a katonai összeírás következtében, ily zilált, fölötté zavaros s a jövőre nézve méltán aggasztó viszonyok közé jutott. Nem lehetett félre ismerni ama válságos helyzetet, a miben főtényezők valának: a gubernium és a főhadparancsnokságnak ily vészteljes időpontban egymással versengése, félszeg, se nem erélyes se nem következetes felsőbb intézkedések a több oldalról, jelesen saját papjai által is izgatott, csalfa reményre s téveszmékre csábitott oláh népnek a fennálló rend ellen vakmerőn fellépése, melyet nyakasságában, a kormány meghasonlása, abból eredő gyengesége és visszás rendszabályai még inkább megerősítének.

A hunyad-megyei „Species Facti“ e helyzetet, a katonaság tényekben rajzolt magatartásának, főkép a polgári hatóságok jogkörébe avatkozásának következéseit erős színekkel ugyan, de egészben véve igazán rajzolja, midőn mondja, hogy a jobbágyok az által a megyei tisztek és földesurak számba nem vételére, gyűlölésére s irányukban bizalmatlanságra indítottak, annál fogva a tőlök kihirdetett felsőbb rendeleteknek sem kezdtetek hinni, majd az engedelmisséget is megtagadván, a polgári hatóságoktól és földesuraktól függés lerázásáról gondolkodtak, végre több ilyen, őket megzavaró fogalmak és gondolatok folytán, nyílt lázadásra is ragadtattak. Az ily móddal félrevezetett oláh jobbágyok, könnyen elhitették magukkal, miszerint felszabadítván magukat, földjeik birtokában is maradnak, azokat tehát a földesuraktól elvehetik *). S valóban, mint alább meglátjuk, a pörzendülés fo-

szersmind a kormányzék szeptember 26-ról, legfelsőbb parancsnymán a zavargók szigorú megbüntetése végett kemény rendeletet közzétett. De a főkormányzó — a helyett, hogy e rendelethez következetes maradt volna — october 19-én egy sajátságos és a viszonyok komoly sürgősségétől merőben elütő rendeletében a hunyadmegyei tisztségnek tudtul adta, hogy — — — Koszta István kormányzékai titoknokot — — — a megyébe küldötte“ stb. Ha magában véve is hihetetlen, hogy a gubernator egy legfelsőbb parancson alapuló intézkedést megváltoztatni merjen, — tudomra a gr. Telekitől említett szeptember 26-ki kormányzékai rendelet nem létezik, legalább elvitázhatlan tény, hogy a zavargóknak szigorú megbüntetésére nézve akkor legfelsőbb parancs ki nem adatott. Az alább szószerint idézendő, s 1784 szeptember 23-án kelt legfelsőbb határozat ez ügyben ép az ellenkező tartalmú.

*) „Species Facti“ pag. 177. 178.

lyamában az államrendszert felforgató e merénylet eszméje az oláhok között felmerült.

A dolgok ilyen fenyegető, szinte példátlan állásában, a több oldalról szított tűznek nem sokára kitörését várni lehetett, mely teljes lángra lobbanván, a hazát embervért árasztó és romokba döntő gyászesemények színhelyévé tette.

Természetes volt, hogy a guberniumnak a mozgalmak borderejéről hiányos ismerete, s kivált a főhadparancsnoksággal újjat huzása miatt, az udvarhoz a történetekről nem egyező s a tényállásnak meg nem felelő tudósítások küldettek fel. A kormánykörökben akkor uralkodó hangulatnak hű tükre az udv. kancellária által a felséghez 1783 szeptember 23-án tett, már többször említett fölterjesztés, mi az összeírás egész folyamát, a kancellária votumával együtt előadja, s ez ügyben az egyik főokmányt képezi, egyszersmind a kérdéses tárgyban már előfordult sajátságai, s nehezen érthető események, lehetne mondani, anomaliák közzé tartozik.

Az udv. kancellária abban a gubernium jelentéseire támaszkodva, s Halmágyi eljárására hivatkozván, „miután formaszerinti lázadásra nem ment a dolog“ s lehet remélni, hogy „az eddig egészen helyesen tett intézkedések — ganz recht gemachte Vorkehrungen — az óhajtott sikert eszközözlendik“, a nép irányában a szelíden bánást javasla, a felségnek azért ajánlá, hogy nagyobb szigorral csupán a föllázítók és gyilkosok büntetessenek, valamint az összeírásért fölszedett pénzeknek visszafizetése s azoknak az illető községek adójába beszámítása rendeltessék el.—S a mit nem bámolni, s még kevésbbé helyeselni nem lehet, az udv. kancellária a maga votumában a helyett, hogy a katonaságnak az összeírás ügyében tanúsított magaviseletét a császár előtt teljesen felvilágosítsa, s a baj orvoslását, kivált a veszélyes körülmények között oly sztkészes őszinteség által kívánja eszközölni, mintha a dolgot elsimítani akarta volna, elégnek tartotta azt fejezni ki, hogy az összeíró hadbiztosban több szerénységet, a főhadparancsnokságban pedig jobb előrenézést óhajtott volna. — „Ein mehrere Bescheidenheit des Ober-Kriegs-Commissarii in Betreibung der Conseription, vorzüglich aber eine bessere Vorsicht des General-Commando in Ertheilung seiner Ordre, würde dem Volk den Stoff zu allen Ausschweifungen genommen haben“.

Az udv. kancellária e jegyzékére a császár az ügyet elin-

téző legfelsőbb határozatát — Allerhöchste Entschliessung — leadta. A felség nem látta szükségesnek az ügy is nem czélszerű ajánlatot jóvá hagyni, de azt parancsolta, hogy a már bevezetett dologban több nyomozás ne tétessék; a főhadparancsnokság és a károly fejevári hadbiztos nem hibásabbak, mint a téveszmétől elfoglalt alattvalók, a kikkel emberibb módon kell bánni, hogy ne legyenek kénytelenek állapotjukat változtatni *).

A nemeslelkű császárt jellemző, legfőbb határozatot épen az előadott felterjesztés a mint érthetővé teszi, úgy teljesen igazolja is, miután a gubernium hite és jelentése szerint, a már lecsendesedett népnek kisszerű zaklatásánál az irányában tanusítandó emberi bánás helyesebb és czélszerűbb eljárás volt. Ha — s ez el nem tagadható tény, — a kanczelláriai tudósítás a dolgok valódi állását nem híven adta elő, s a monarchának nem czélszerű rendszabályokat ajánlott, — a felelősség ezért az erdélyi kormánytestületekre háromlik.

Még egy pont van, mit az összeirási mozgalmak ügyében, s az oláh nép fölkelésére áttérés előtt, röviden érinteni kell. Mit tett Hóra Bécsből Erdélybe leérkezése után, s vett-e, és minő részt azon háborgásokban?

Hogy ez ember, ki jobbágytársainak sérelmeit, szenvedéseit szíven hordozta, azoknak orvoslása végett oly sokat fáradozott, e czéljára vezető bármely eszköztől is vissza nem rettent, — annak elég bizonyossága, a topánfalvi kihágásból eredett zavarokba avatkozása, midőn a nép egyik izgatója volt. Miután e bűnéért elítéltetett, a ráért büntetést azonban szökés által kikerülte, s hihetőleg Bécsben is oly sokáig azért mulatott, onnan haza térése után bujkálnia kellett, nehogy a felsőség figyelmét magára vonja. Nem maradt azonban ez idő alatt is vesztég, de az oláhokat a földesurak ellen, s hogy magukat, sorsuk jobbitása végett katonáknak

*) „Da die Sache bereits gestillt und beendigt ist, so ist keine weitere Nachforschung mehr anzustellen, und hat das General-Commando und der Kriegs-Commissär in Carlsburg nicht mehrer als die Unterthanen, so einen solchen Wahn genommen haben, gefehlt. Übrigens ist den Obrigkeiten aufzutragen, mit ihren Unterthanen menschlicher umzugehen, und sie nicht zur Veränderung ihres Standes zu vermögen.“

felirassák, folyvást lázitotta, mint azt a Brukenthal levéltárt használó Schaser bizonyítja *).

Így Hóra az előjátékában is a tőle kezdett, róla nevezett pórzendülésnek szerepelt, melyben e jobbágy oláhot bár egy rövid pillanatra, szinte fejedelmi fény környezé, s őt európaszerte ismeretessé tette.

*) „Die im Jahre 1784 hin und wieder eingeleitete Militärconscription benützte Hora, um Aufruhr unter dem walachischen Volke gegen ihre Grundherren anzuzetteln, denn er redete den Leuten ein: liessen sie sich als Soldaten conscribiren, so wären sie von der Unterthänigkeit frei, und den Grund und Boden, den sie bearbeiteten wäre ihr Eigenthum.“ Schaser: Denkwürdigkeiten etc. S. 60.—Az összeírási ügyre vonatkozó okmányokban Hóra neve sehol sem említettik, részint, mivel lappangott, részint, mert a lázadás kitörése előtt nem igen ismerték, s csak azután vonta a közfigyelmet magára.

MÁSODIK RÉSZ.

A VÉRES DRAMA KEZDETE ÉS LEFOLYÁSA.

VI.

Az összeesküvés, s a népmonda. — Az oláh vezérek. — A mesztakoni és kuretyi népgyűlések *).

Tekintsünk vissza az eddigi eseményekre, a lázadás előzményeire, s állítsuk annak bevezetését és előjátékát még egy pillanatra magunk elibe.

A kiinduló pontot a zalathnai kincstári uradalmak jobbágyainak már 1778-ben kezdődő, többféle, főkép urbéri panaszai és sérelmei képezik. A szegény oláhok eleinte csupán e nyomás s a velük jogtalanul bánásnak orvoslását kérték, s mivel e

*) Kútfők. A porzendülés kitörésére vonatkozó kútfők között is elsőrendűek, s igen számosak a különböző hivatalos okmányok, pl. az udvarhoz felküldött kormányzékai, katonai, kamarai, megyei felterjesztések, magánosok panaszos kérelmei, jelentései, s más ilyenmü tudósítások. Legfontosabbak s a hóra-világ kezdetére legtöbb világot derítnek, az úgy mondott oláh okmányok, főkép a vezéreknek az udv. bizottmány jegyzőkönyvében foglalt vallomásai, az oda tartozó okiratok, s a kivégeztetési ítéletek, valamint Schultze és Molnár békealkudozási hiv. jelentései, végre Hóra és Kloska végrendelete, mindezekről egyenkint, az illető helyeken említés fog tétetni. A nyomtatott művek közül, már a lázadás évében megjelent s a 7-ik lapon idézett három német kis munka, mint szintén a „Species facti,” a kéziratok 5. l. stb.

természetes és igazságos kívánságuk megadását sem a hazában, se Bécsben meg nem nyerhették, a k k o r a fegyvernek önkéntes fölvetelével a földesuri és megyei szolgálat igájától felszabadulásukat kísértették meg, s midőn darab ideig tartó kecs egetetésüknek daczára, ez óhajításuk s reményük se teljesült, a megcsalatas fájdalma végre, őket a földesurak, valamint a fenálló rend elleni fölkelésre izgatá s így fegyvert ragadtak, a mit kérésükre nekik ígértek ugyan, de végre még is meg nem adtak.

S lehet-e csodálkoznunk, ha ily sajátszerű viszonyok, ily ferde helyzet a keserű gyümölcsöt megtermették, s a hazának csak nem vég romlására megérlelték? Mivel az oláhok terheit nem orvosolták, tőlük az igazságot és törvényt oltalmát megtagadták, s ezzel, általában a nem-emberi bánással őket, mint II. József császár mondta: „állapotjuk megváltoztatására“ kényszerítették, — éppen az történt, mit Hunyadmegye rendei a két magyar haza előtt ünnepélyesen s oly találólag nyilvánítottak: „minemű veszedelmek közzé hozattattunk vala mi, s majd csaknem egész nemzetünk az 1784-ben mesterségesen indított oláh támadással.“ *) Így lett, mint szokták mondani, kiesi okból nagy esemény; esekély kezdetből roppant borderejű, végzetteljes katastropha következett, s könnyen képzelhető és természetes volt a haza földjén elhintett s csalfa hamu alatt lappangó gyúanyagoknak teljes lángra lobbanása és széles körben pusztító elterjedése, mely tűz felett, úgy szólva, a kormány sokáig gondtalanul járkált!

— — — incedit per ignes
Suppositos cineri doloso.

Az oláhok magukat valóban a végsőre elszánták, s a haza törvényei és a fenálló rend ellen összeesküdtek.

Ez összeesküvés s annak következtében a lázadás kezdete és kiindulási pontja kétségen kívül a vészteljes drámának legérdekesebb, mindeddig hiányosan ismert, a népmonda által leginkább felezifrázott, megtoldott és elferdített eseménye. Az emlegetés különösen foglalkozott a pártütést szövő mesztakoni

*) A budai országgyűléshez 1790. június 2-án, valamint az azon évi kolozsvári országgyűléshez intézett s 1791. a február 4-ki ülésben fölvetett kérelmükben.

és kuretyi népgyűlésekkel, valamint Hóra személye- és tevékenységével a pórzendülés megindításában, kinek abban egy főrangú császári tiszt is segéde, sőt vezértársa lett volna; s állítólagos föllépése azon gyűléseken egészen regényszerűleg van feltüntetve. Vessünk előbb egy tekintet a lázadásnak traditióból meritett kezdetére, s azután annak valódi történelmét adjuk elő: a kettő közötti párhuzam nincs érdek, sőt tanúság nélkül is.

A népmondának a hóra-világ kezdetén szereplését különösen a már többször említett egykorú német kis munkák közül, a másodikban, a károly-fejérváriban lehet látni, mely a pórzendülést előidéző alkalomra s okokra is kiereszkedik *). Az oláhok között, mondja az író, kivált Hátzeg vidékén 1784 október vége felé nagy ingerültség mutatkozott, s miután ők a földesúri szolgálattól menekülésért magukat katonáknak összeiratták, mint már „szabad emberek, előbbi zsarnokjaiknak többé engedelmeskedni nem akartak“, sőt különböző kihágásokat is követtek el. E zavargásokban oly merész, mint ravasz vezetőre találtak, ki alatt a tűz teljes lángra lobbant. Ez volt Salins, vagy Salis, s eleinte Hóra ez alatt állott.

A grófi származású, s régebben egyik székelv ezredben őrnagy Salis, különböző gaz tetteiért a szolgálatból elbocsáttatván, sőt száműzetvén is, a pártos oláhok vezére lett. Ez áruló, egyébiránt értelmes ember, azon veszélyessé válható tervet forralta, miszerint a tél folyamában a lázadók csendesesen maradva, az ország összes oláhságát a merényletbe vonják belé, s tavasszal egy előre meghatározott napon, minden földesurak konceztassanak fel. De a Bécsből visszaérkezett nagyravagyó, s egy szolgabírótól szenvedett bántalmazását megboszulni akaró Hóra, a népet rávette, az összeesküvés kitörésével nem várni.

Hóra azért 1784 október 28-án a brádi heti vásáron jelen volt oláhokat felhívta, három nap múlva a Mesztakon falu melletti mezőn összegyűlni, mert ott a császár parancsára és nevében, kivel beszélt, fontos dolgokat akar eleikbe terjeszteni. A szabadság után sovárgó, könnyen hívő oláhok november 1-én a kijelölt helyen, mint mondják, 500-nál többen összecserglettek. Hóra nyakán függő réz-lánczezal, melyen egy emlék-

*) L. „Horja und Klotska“ S. 8—16.

pénz volt a császár képével, s réz kereszttel, — miket legszebb aranynak állított lenni, — valamint Brád helységnek aranyos betűkkel irt vásár-szabadalmával jelent meg a gyűlésben, s azokat a néphez tartott beszéde után, annak jelölül felmutatá, hogy a császártól küldetett le, őket felszabadítani, azért kövessék őt Károlyfejérvárra, hol a z udvar rendeletéből a nemesek elleni viadalra fegyvert kapnak.

Az öröm- és reményittas nép mindent megígért, azonban Hollaki István, egyik alispán, a népgyűlés felől értesülvén, Hóra elfogatása végett három szolgabíró, s néhány pandurt oda küldött. Ezek késő éjjel érkeztek Kurey faluba, s majd az előlük elbujt oláh vezérre ráakadván, elhűrezolták, ki akkor magát elordította, mit a falusiak meghallván, őt kiszabadították, a szolgabírákat kísérőikkel együtt agyonverték s így a nemeseknek falunként gyilkolását s a rablásokat elkezdették *). — Salis ez alkalommal az oláhoktól nagy összeg pénzt vett föl, hogy számukra Konstantinápolyban fegyvert és hadi készletet vásároljon, de muzulmán lett, s vissza nem tért. Így Hóra vette át a főparancsnokságot, s mindvégig az oláhok feje volt. — Róla írja ugyancsak a károlyfejérvári munka, **) s ez a népmonda tulzásának egyik szembeötlő bizonyága, — hogy bátyja gazdag oláh püspök, a hétéves porosz háborúban saját költségén két huszár-századot állított, s öcsesét lovaskapitánynya kinevezette, ez azonban a háború végével tisztii állomását eladta, a pénzt csakhamar elköltötte, s miután sok adósságot csinált és csalást követett el, az oláhokhoz szegődvén, lázító szerepét elkezdette.

Salis nevű „gonosztevőt“, mint a fölkelt oláhok második vezérét a straszburgi munka is említi; ***) ki a bécsi magyar lap

*) Gr. Teleki szerint, a Kuretyban összegyűlt oláh nép előtt, az ott jelen-volt Hora és Kloska „fekete hosszú papi czondrában, kezeikben kereszttel, tüntették ki magukat. Lázasztó beszédeikben, a tömeg vallásos érzelmére és alattvalói hűségére hivatkozva nyilatkoztatták ki, miszerint Isten akarja s a császár parancsolja, hogy a magyarok mind leöllessenek.“ „A Hóra támadás története.“ 16. 17. l. A Hórát és Kloskát Kuretyban szerepeltető mondát Benkő József is említi, s ez állításra: „a császár parancsolja,“ zárjel között megjegyzi: („oh szentségtörő szó!“) L. „Kolosvári nagy Naptár,“ 1865-ki évfolyam, 105. l.

**) „Horja und Klotska.“ S. 55.

***) „Kurze Geschichte der Rebellion“ stb. S. 18.

szerint gróf, s anyja részéről az Andrassy grófi családdal rokonságban lett volna *).

E mese még hivatalos okmányokba is becsúszott. Hollaki István, zarándkerületi alispán, az oláhok fölkeléséről 1784 november 8-án a megyéhez tett tudósításában Salis nevű csábítót a porzendülésbe belekeveri, kinek elfogatása iránt, mint írja, a legfelsőbb parancs kevéssel azelőtt érkezett le; Váradi Mozes, h. alispán, november 9-én Zeyk János r. alispánnak írja, hogy a rebellis oláhok „ama publicáltatott Salis nevű seductornak valóságos követői;“ s Hunyad megyének november 10-én az udvari fő-kanczellárhoz tett jelentése szerint: az összeesküdt oláh nép egyik vezére „egy fényes öltözetű s mejjén aranyos csillagot hordó német ember“, hihetőleg a nem rég „köröztetett Salis.“ Ezt gr. Teleki is hiszi; szerinte azon gyűlésen „jelen volt egy idegen, ki magát a néppel nem ismertette meg, s ki alkalmasint — — Salis lehetett“ **).

A nevezett Salis azonban gr. Teleki könyvében, mint a lázadók főczinkosa, s az orosz befolyás eszköze, még magasabb s jelentékenyebb szereppel van felruházva. „Inkább figyelmet ébresztő, mint célra vezető módon“, írja a grófi szerző, „biztosok által kerestetett a kormány egy Salis nevű, hibája miatt elbocsátott katonatisztet. E rejtélyes egyént a közönség „muszka báró“ neve alatt a legveszélyesebb bűjtogatónak s a lázadás főindítójának tartotta, a dúlások színhelyén több versen látták, hol állítólag többször el is fogatott, de ismét elillant, a nélkül hogy valaha az igazság boszúló keze utólérhette, vagy esinjai voltaképen csak világosságra is jöhettek volna“ ***).

Az erdélyi szóbeli emlegetés szerint, mit én a hóravilág számos kortársaitól, azok közt néhai édes atyámtól, ^{4*)} nem kevésbbé

*) L. „A Magyar Hirmondó“ 1784 karácson-hava 29-én költ 101-dik levelét. Abban a 887. 888. lapen közöltetik: „A ma vad oláhok vak vezérjének Szalishnak élete“, ki „lotharingiai gróf Szalishnak ama régi magyar törzsokből származott gr. Andrási leánytól született fia,“ — — — végre a pártos oláhok vezére lett, s nagy összeg pénzzel a török földre kiszökött.

**) „A Hóra-támadás története“ 16. l.

**) „A Hóra-támadás története“ 15. l.

*) Néhai édes atyám, id. Szilágyi Ferencz, a kolosvári reform.

Hunyad-megyében is hallottam, a kérdéses Salis, kiről azt hitték, hogy osztrák tábornok, oláh papi ruhában, s ősz szakállal a mesztakoni gyűlésen megjelenvén, az oláhokat a lázadás elkezdésének tovább halasztására rá akarta beszélni, de a királyságra vágó Hóra e tanácsra nem hallgatott, s a nép is nagy lármával az ellen nyilatkozott, mikor Salis boszankodását nem titkolva s az oláhokat a rájuk váró sorsra figyelmeztetve, a gyűlésből távozott, s többé sohasem látták *).

A hóravilág traditionalis történelméhez tartozik a lázadás kitörése előtt állítólag két évvel, 1782 Balázsfalván, Major Gerely fogarasi unitus püspök által, Hóra, György pap Krisán és Kloska Juon jelenlétében tartott oláh papi gyűlés, melyen hosszas és titkos tanácskozás után elvégeztetett: hogy minden oláh egy alkalmas időben fölkelvén egy napon maga földesurát vagy asszonyát megölje. Ennek végrehajtására az oláhok minden helységben a pópa, egyházi és öt oláh személyében hittel köteleztessenek, — a püspök egyszersmind Hórát egy aranyos réz kereszttel az össze-

főiskolában 1797—1821-ig a historia és philologia, azután 1828 dec. 4-én történt haláláig, a theologiai tudományok ny. r. tanára, Hunyadmegyében a hóra-világ előtt, s azután is a véres események színhelyén többször megfordult, s azok felől számos akkor élt tanúk tudósításait hallotta, mert azon időben nevelője vala gr. Kendeffi Jánosnak, ki édes atyja volt n. gr. Kendeffi Ádámnak, e család grófi ága utolsó férfi ivadéka. A fényes és ősrégi hátzegi magyar család törzsatyja vala a XIII. században, malomvízi Kende Miklós, kinek a XV. században élt harmadíz unokái: János vagy Kendris, s László és Miklós, Hunyadi János és Mátyás kedvelt emberei voltak, s az elsőnek oldala mellett példás vitézséggel harcoltak mindazon csatákban, melyekért e hősnek, a magyar föld és keresztyénség védbástyájának neve, nemcsak a történelemben, de minden magyarnak szívébe is kitörő lehetlenül be van írva.

*) N. Herepei Ádám, ki a hóra-támadás idejében, b. Kemény Simon alsó fejeéri főispán házában nevelő, azután a nagy-enyedi reform. főiskolában 1790—1814-ig a históriai és politikai tudományok ny. r. tanára volt, — Erdély történelméről tartott érdekes leczkéiben a hóra-világi eseményekről is szólván, a fenemlített és a mesztakoni gyűlésen állítólag szereplő osztrák tábornokot s a rá vonatkozó emlegetést is oly hozzátétellel érintette, hogy az összeesküvés kitörésére 1785-ki új év első napjának éj-jét kívánta volna kitűzni, a meddig elégséges idő lett volna, a papság útján s más megbízottak által a népet a szándékolt véres tervnek az egész országban egy napon végrehajtására elkészíteni.

esküvők fejévé tette, melyre kellett a többi oláhságnak is megesküetnie *). Ez elbeszélés az oláh papságnak a pörzendülés előidézésében gyakorolt befolyását nép száján forgó emlegetés alakjában fejezi ki, s azon történelmi igazságot foglalja magában, hogy egy, a lázadást előkészítő papi gyűlés tartatott.

Átmenve már a hórá-támadás megindításának valódi történelmére, mivel, a fenebbiek szerint, a Salis-monda a pörzendülési emlegetéseknek igen lényeges részét képezi, — e részben kell legelőbb tisztában lenni, t. i. hogy abban mi igaz van? s e név a pörzendülés történelmébe miként csúszott be?

II. József császár 1784. szeptemberben Prágában levén, azon hó 16-án gr. Bánffy György alkanczellárhoz intézett kéziratában bizonyos Salis nevű, s Magyarországból, mint Erdély- s a határörvidékből császári alattvalókat kivándorlásra esábitó egyénnek köröztetését, s elfogatása esetében rögtönbiróságilag kivégeztetését parancsolta **). Az említett Salis, egy porosz alattvaló, ez álnév alatt jött az irt czélból Ausztriába, s mivel ez ügyben a hivatalos levelezés az udvari hadi-tanács, udvari kancellária, és erdélyi k. gubernium között több időt vett igénybe, s gubernator b. Brukenthalnak szeptember 29-én az alkanczellárhoz intézett kívánatára, a kérdéses és Herzog Keresztély Ignátnak nevezett egyén személyes leírását is Nagy-Szebenbe leküldeni kellett, ***) azért a parancsolt köröztetés Erdélyben csak október hó

*) L. „Hóra erdélyi támadásának és gyilkolásának diariuma.“ mindjárt az elején.

**) E császári kézirat: „Lieber Graf Bánffy! Dem sicheren Vernehmen nach soll ein gewisser Salis eine beträchtliche Auswanderung meiner Unterthanen aus Siebenbürgen, Hungarn und den dortigen Grenzen einzuleiten vorhaben. Sie werden also den unverzüglichen Befehl an die betreffenden Provinzial-Beamten und Komitate erlassen, damit aller Orten und in den Gränzen auf diesen Menschen, wenn er etwa in die dortigen Gegenden kommen sollte, sowie auf seine Emissaire-s ein obachtsames Auge getragen, ihren heimlichen Verführungen sorgfältigst nachgespüret, und, wenn sich ein oder anderer dieses Verbrechen schuldig machte, solcher auf der Stelle und ohne Anfrage mittels Standrecht, das in derlei Fällen stattfindet, mit dem Strange abgestraft werde, wovon mir alsdann die gehörige Anzeige zu machen ist. Prag, den 16. Sept. 1784.“

Joseph.

***) Az ál Salis személyes leírása az illető hatóságokkal a bécsi rend

második felében, s így kevésbé a hórá-támadás kitörése előtt közöltethetett. Mivel e két esemény, u. m. a nagy gonosztévő Salisnak kerestetése s az oláhok támadása csak nem egy időben történt, — e körülmény okozta kétségen kívül, hogy azon ál Salist a népmonda a lázadásba oly nagy mértékben belé keverte s abban kitűnő szereppel felruházta, annál inkább, mert, a mint láttuk, e tévedésnek hivatalos okmányokban is van nyoma; egyébiránt ez ember e pórzendüléssel s az oláhokkal, kiknek nyelvét nem értette, legkisebb összeköttetésben sem állott, s Erdélyben sohasem volt.

E részben még egy hóravilági nevezetes adatra is lehet hivatkozni. Schultz alezredes, — kinek az oláh lázadásban mint alább meglátjuk, jelentékeny szerep jutott, — 1784 november közepén a Krakkó körül táborozó oláhokhoz küldetésekor, „az ismeretes Salis felől“ Petru lupsai papot megkérdezvén, tőle azon feleletet kapta, hogy: azon embernek a nevét se hallotta*).

A dolog természete szerint szükség, hogy a pórzendülés történelmének előadását a nagy mozgalom fejei- és vezetőinek ismeretése megelőzze.

A fölkelt oláhoknak három fővezére vagy kapitánya volt: Hóra, Kloska, és Krisán György*).

Hóra, tulajdonkép: Ursz Miklós, kamarai jobbagy, nemegyesült, vagy ó-hitű 54 éves, született Albakon, mely a zalathnai kincstári felső uradalomnak nagy-aranyosi birtokához tarto-

örigazgatóság által közöltetett. Abból: „Beschreibung des aus allen k. k. Erbländern abgeschafften Ignaz Kristian Herzog, sich fälschlich angegebenen Julius Ignaz Salis von Salfeld.“ — „Dieser ist 39 Jahre alt. von Kloptschen ohnweit Gross-Glogggau, in preussisch Schlesien gebürtig, ein Wittwer, ist kleiner magerer Statur, hat ein schmales, blasses Gesicht, braune Augen, eine gespitzte Nase — — — — — redet deutsch, lateinisch, und polnisch u. s. w.

*) Schultznak az erdélyi főhadi parancsnoksághoz tett jelentéséből.

**) Schultz a katonai kormányhoz 1784 november 25-én tett hivatalos tudósításában az oláhoknak még más két kapitányát is említi. Ezek voltak: Györgyitz Miklós, albaki pap, valamint Tafe Nikola Ign Kringul, Szkerisorából. E jelentés szerint a pártosokkal szoros egyetértésben voltak: a Nikolestyi és Totyesti családok Albakból, s a Blessty és Tulesty családok Szkerisorából, valamint Perla Gavrilla magosi és Dan Juon Utz bucsumi lakosok.

zott *). Ifjuságáról, általában élte körülményeiről keveset lehet tudni: Hó r a, D a l l o s, mellék- vagy inkább gúnyneve volt, mi rá azért ragadt, mert a bort szerette, úton, útfélen danolt, **) s főképp az oláhok társalgási termeikben, a koresmákban azt örömet tette. Hogy, — mint némely kézirat s egy birtokomban lévő életírása is mondja, — pap lett volna, arról semmi biztos adat nincs, de nem is hihető, mert, a mint 1785 február 1-jén a nyomozó udv. bizottmány előtt vallotta, sem írni, sem olvasni nem tudott, a lázadás folyamában azért K e n d i Sándor, topánfalvi nemes embert magához hivatván, mint írnokot használta. A strasburgi munka szerint „paraszszerű ékes szólása“ s bécsi útjában gyűjtött tapasztalásaiért maga falujában bíróné választatott **).

Mint jobbágy-társainak sérelmeiket szívén hordó tanácsadójuk a hazában, és Bécsben szószólójuk, azoknak hozzá ragaszkodását, sőt határtalan bizalmát bírta s rájuk igen nagy befolyást gyakorolt. Miután mint népbujtató lépett fel, lázító működésében, arra vonatkozó parancsai kihirdetésében fő czinkosai a pópák és falusi bírák voltak *). Hogy a pórzendülésnek, valamint a föl-

*) A nagy-aranyosi birtok — possessio — négy faluból állott. Ezek voltak: A l b a k, P o n o r, S z e k a t u r a és S z k e r i s o r a. A jobbágyok szétszórva, egymástól nagy távolságra fekvő kunyhókban laktak, mi valamint a rájuk felügyelést nehezítette, úgy nekik rendetlenségek és kibágások elkövetésére több módot és alkalmat szolgáltatott. A négy helység néha, az első faluról N a g y - A r a n y o s n a k, s azért Hó r a nagy-aranyosi születésűnek mondatik.

**) „Ennek igaz neve: Nyikula Ursz, és a Hó r a nevezet csak azért ragasztatott reája, mert részeges ember lévén, részegen mindenütt énekelni szokott vala; az ének pedig oláh nyelven annyit teszen, mint h o r j e.“ Ezt írja: „Hó r a erdélyi támadásának — diariuma.“

*) „Nicolaus Ursz, mit dem sich beigelegten Zunamen Hora, — — — der wegen seiner bäurischen Beredsamkeit, und auf seiner Reise nach Wien gesammelten praktischen Erfahrung zum B a u e r n r i c h t e r in seinem Dorfe erhoben ward.“ L. „Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen“ S. 16. A paraszt módon ékesszóló, vagy szájas embert az oláhok: „gura száatulujnak,“ falu szájának nevezik.

*) Ezt bizonyítja Hórának Topánfalván kelt sa ponori bírónéhoz intézett rendelete, hogy „királyi parancs“ következtében, az oláhok régebb és újabb kir. határozatok meghallgatása végett Topánfalvára gyűljenek; — a levél különösen elküldendő Bucumba, onnan Lupsára S i m o n pópához, s Musinára is. A gyorsan szétküldözésnek szüksége azzal indokolta-

kelt népnek feje és első vezére volt, bizonyos; a köz és általános meggyőződést erről, már a kitörés után az udvarhoz felküldött legelső tudósítások kifejezték *). A Krisán alatt álló zarándi táborba gyűlt oláhok is, Molnár előtt határozottan úgy nyilatkoztak, s szerintök: a mesztakoni gyűlés Hóra rendeleből s kiírása folytán tartatott**). Lázadás alatti működése és tettei annak folyamában előadva lesznek; némileg rejtélyes jellemének főbb vonásait azokból, s más adatokból összeállítani, alább megkísértljük.

Hóra végrendeletében maga házáat említi ugyan, de más fekvő birtokának, jelesen földjeinek abban semmi nyoma; inkább csak adósságait hozza-fel. Ezért nagyobbára kóborló életet folytatván, ideje és alkalmá a nép izgatására nem hiányzott. — Felesége Ilina, s két fia volt, Juon 14- s Luka (László) 6 éves. Az első, kora ifjúságának daczára, a pörzendülésben némileg szerepelt.

Az oláhok második vezére volt: Varga vagy Kloska Juon, kamarai jobbagy, ó-hitű, mintegy 30 éves, Kerpenyesen lakott. Felesége: Farina, testvére: Orga Todor, nővére: Ahimia. A mint végrendeletéből látszik, fekvő birtoka volt, de több földjeit elzálogosította, melyekből két darabot a testvérének hagyott. A mint Hórának a bécsi útban, úgy a nép ámtásában s gonosz terveiben is pajtása s fő tanácsadója volt, s vele együtt lett a fölkelők kapitánya.

Harmadik vezér volt: Krisán György, Kerpenyesen lakó kamarai jobbagy, ó-hitű, 52 éves, ki egykor a gr. Gyulai Ferencz ezredében mint közkatona szolgált. E kegyetlen és vadindulatu oláhot kell a támadás kezdőjének, a szándékolt gyilkos terv vég-

tik, hogy a z u r a k — hihetőleg az uradalom tisztjei — bizonyos egyesség dolgában közelebről Topánfalvára érkeznek. — A levél keltének ideje hiányzik; úgy látszik, nem sokkal a pörzendülés kitörése előtt iratott. — E levélről alább még lesz szó.

*) Péld. a hunyad-zarándmegyei tisztségtől Déváról 1781 november 4. és 10-én tett felterjesztésekben, s a gubernator- és guberniumnak nov. 6. és 8 ki már idézett jelentéseiben stb. Hórának a lázadás szinpadjáról eltűnése után a népmonda által neki tulajdonított fejedelmi méltóságról alább tüzetesen lesz szó.

**) Molnár tudósításában b. Brukenthal Mihály kormányzéki biztoshoz.

rehajtójának, általában a jobbágyok fölkelése véres karjának tartani.

A porzendülés kitörését az oláhságnak összeesküvése megelőzte. A három vezér kineveztetése a nép által történt, a pártütés tervszerűleg lett előkészítve, s annak bevallott végczélja volt: a z egész országot fellázítani, s a magyarokat kiirtani. A zalathnai kincstári uradalom jobbágyai s a szomszéd zarándi oláhság által egyetértve és titokba szőtt merénylet kiindulási pontját a mesztakonai elhírhedt, s mint láttuk, a népmonda által erősen felezifrázott gyűlés képezte. Annak, valamint a lázadás kezdetének folyama Krisánnak kétszeri kikérdeztetése alkalmával tett nyilatkozatai s vallomásai után lesz közölve *).

A nevezett oláh vezér, kire volt bízva, ismert képességénél fogva, a véres munkához hozzá fogni, — 1784 október 28-án egy csütörtökön, a rendes heti vásár napján Brádra **) ment, mi dőn ott a szomszéd helységekből s a vidékből is számos oláhság volt egybegyűlve. A mint Krisán oda érkezett, többen megszólították, s egyúttal figyelmeztették is, hogy már ideje volna, a megígért fegyverek átvételéért, Károly-Fejérvárra menni, egyszersmind őt vezérüknek is fölkérték. Krisán e felhívás következtében az oláhoknak meghagyta, hogy a következő vasárnap, Mesztakon helységben (magy. Nyirfalva) még pedig a szentegyháznál gyűljenek össze.

A határozott napon, u. m. október 31-én a mondott faluban délután tartatott azon gyűlés, hol a templomnál a vezért több száz összcserglett oláh várta. A mint Krisán egy, kezében tartott, szépen festett, s így tarka keresztrel a nép között megjelent, az őt örömmel fogadta, s azonnal elhatároltatott, hogy az általa oda vitt kereszt a célba vett útnak, mindnyájoknak zászló gyanánt

*) Krisánnak kétféle vallomása van. Elfogatása után pár nappal 1785 január 30-án Abrudbányán egy városi tiszttviselő- s katonatisztek-ből álló vegyes kiküldöttség előtt lett előbb kihallgatva; a város részéről abban jelen voltak: Gedő József főbíró, Fikker Ferencz bánya-mester, Süllői János városi tanácsos, Mikó Lőrincz az esküdt közön-ség elnöke, s Rákosi Nagy József, főjegyző. Ez az úgynevezett Preliminárvérhő, melynek jegyzőkönyve latin szövegű. Második vallatása február 2. és 5-én az udv. bizottmány előtt volt.

**) Magyarul: Fenyőfalva.

szolgáljon, Károly-Fejérvárra pedig ne Brádon keresztül induljanak, hol sok magyar nemes lakik, de Váka (magy. Tehénfalva) s Zdrapcz falukon keresztül Kuretyra menjenek, s ott háljanak meg, azután az utat az Ompoly vizéig a hegyek között folytassák, s onnan az országutra térjenek ki, míg Károly-Fejérvárra eljutnak, hogy mint határszéli katonák a fegyvert fölvegyék. Ha az megtörtént, akkor Krisán, mint hajdani katona, az oláhokat előbb a katonai gyakorlatokra oláh nyelven tanítsa meg, hogy majd németül a tisztektől könnyebben megérthessék, mely fáradságáért ő minden helységtől bizonyos fizetést kapjon.

Megemlítendő még, hogy Krisán a mesztakoni gyűlésre magával oláh írásokat vitt, s a nép valamint oda, úgy Kuretyra is maga követőit küldötte a pópákkal együtt, Mesztakonba pedig faluról falura ment posták által hivatott össze. Ez adatok világosan mutatják, hogy az oláh fölkelést arra vonatkozó gyűlések, értekezések tartása megelőzte, s az általában terv szerint volt előkészítve.

A Mesztakonból állítólag Károly-Fejérvárra szándékozó oláhok más nap u. m. november 1-én hétfőn reggel Kuretyra (magy. Káposztafalva) elindultak. Az nap e faluban maradtak, s ott is háltak, még pedig részint künn a mezőn, miből látszik, hogy oda nagy tömegben sereglettek össze*). Tanácskozást is tartottak, mert Krisán az oláh írásokat, melyeknek erejénél fogva Károly-Fejérvárra kell menniök, a népnek megmutatta. Mi volt az említett írások tartalma, ez iránt az oláh vezér, bár megkérdezett, felvilágosítást nem adott**).

Hóra és Kloska sem a mesztakoni, sem a kuretyi gyűlésen nem voltak jelen; mind a kettőt Krisán tartotta, s egyedül vezette. ***) Hórának azért Mesztakonban a brádi vásár szabadalomle-

*) A Kuretyra összegyűlt nép egy részének a mezőn hálását Molnár szemorvos jelentéséből tudjuk. „Wir machten uns — den 1-ten Novembris um 8 Uhr Vormittag gegen Kurety auf, und schliefen daselbst, zum Theil auf dem Felde,“ mint az oláhok mondták.

**) A fennebbi adatok Krisán előleges vallatása jegyzőkönyvének 7. 24. 25. és 26. valamint az udv. bizottmány előtt tett vallomása jegyzőkönyvének 6. 7. és 8-ik pontjaiból vannak összeállítva.

***) Krisán előleges vallomása s Molnár jelentése szerint. Hóra és Kloska halálos ítéletében, ezeknek a mondott gyűléseken jelenlétük fel-

velével, mint császári megbízó levelével fellépése, nem kevésbé Kuretyban Kloska pajtásával együtt szereplése, hol „fekete hosszú papi ezondrában, kezeikben kereszttel, s lázasztó és a tömeg valószínűs érzelmére hivatkozó beszédekkel“ tüntették volna ki magukat, — a nép-monda koholmánya, s a történelembe onnan eszött be.

Mi az említett két gyűlés célját illeti: bár Krisán mindkét vallomásában erősíté, a zarándi oláhok is Molnár előtt mondták, hogy a lázadók Mesztakonba s Kuretyra is oly szándékkal gyűltek volna, miszerint onnan a fegyver felvétel végett Károly-Fejérvárra menjenek, s a mellett nevezett kapitány az udv. bizottmány előtt tett nyilatkozata szerint „Hóráról hallotta, hogy neki a kezében arra vonatkozó császári válaszok volnának,*) — ez állítás mégis legkisebb hitelt sem érdemel. A károlyfejérvári út csak ürügy s ráfogás volt, azt bizonyosan az összeesküvés valódi céljának elpalástolása végett gondolták ki, s összebeszélés következtében mondták. Az oláhok ismerték a katonai összeírás ügyének állását, annál fogva jól tudták, hogy Károly-Fejérvárra nincs mit keresniök. — Nem csak Krisán kivallotta, előleges kikérdeztetésekor, az oláhok valódi szándékát, a pártütést az országban elterjeszteni,**) az udv. bizottmány előtt pedig világosan mondták, hogy a magyarok legyilkolását s javaik feldúlását Kuretyon a népnek ő parancsolta, **) de ily értelemben Hóra is nyilatkozott. E kapitány t. i. egy alkalommal azzal kérkedett, hogy a lázadók „Erdély fejedelemséget Belényestől Tordáig hatalmuk alá hajtották, s ha ő azt parancsolná, nem csak az oláhok, de a magyarok is a nemesek és tisztviselők ellen azonnal

hozva nincs; holott Krisán ítéletében e kapitánynak mind két helyen működése a főbb vádpontot képezi.

*) „Hóra habe ihm cs gesagt, dass er derowegen von Ihr. Majestät dem Kaiser Resolutionen in Händen habe.“ (Krisán vallomása jegyzőkönyvének 41-ik pontjában.)

**) „Ut rebellionem per totum Principatum diffundamus et conclusas inter nos expeditiones rite peragamus.“ Krisán szavai és nyilatkozata előleges kikérdeztetése jegyzőkönyvének 3. pontja alatt.

**) Az udv. bizottmány előtt tett vallomásairól készült jegyzőkönyvnek 37., 42. és 47. pontjai alatt.

fölkelnének“ *). Szóval: az oláhság a magyar nemesség ellen annak kiirtása, s javainak elpusztítása végett támadott fel. S hogy ez irtó és dúló munkájukat mikép kezdték meg, ahoz mi módon fogtak hozzá? mindjárt látni fogjuk.

Miután az oláhok első gyűlésének, Mesztakonba összeportozásának híre futamodott, — Kara Petru, kuretyi hű jobbágy a megyei tiszteket arról tüstént értesíté, — Hollaki alispán maga az említett faluba sietett, **) hogy a pártos oláhokat ott meglepje, de azok onnan már Kuretyra elvonultak, hová azért az alispán Gál Mihály és Naláczai Farkas szolgabírákat egy gornyik s néhány katona kíséretében elküldötte, a fölázókat elfogni. A szolgabírák a mondott faluba késő éjjel érkeztek, s Krisánt elfogták, ki azonban kiabalásával az alvó népet felébresztette, mire a harang félreveretett s az összetódult és felbőszült nép maga vezérét kiszabadította, a lovakról leütött szolgabírák, kegyetlen kínzások közt, kövekkel, fejszékkel s botokkal agyonverettek, a katonák pedig csaknem halálosan megsebesítettek, míg Krisán parancsára a kötelességét teljesítő Kara Petrut hasonlólag agyonütötték. Ez alkalommal Fazekas István körösbányai reform énekvezető s társa egy megyei írnok is megölettek. Gál Mihály szolgabíró után egy özvegy s három kiskoru árva maradt hátra **).

Igy a haza földjét vér áztatá, s majd széles körben inséget, nyomort hirdető romok boríták el azt. Erdély gyászba öltözött!

VII.

A pórzendülés. — Vénapok és dúlások Hunyad-Zaránd megyében. — A dévai események. 4*).

A lázadás kitört. A fölkelt oláhok bűnös merénylete, a tör-

*) Az udv. bizottmány előtt tett vallomásai jegyzőkönyvének 66. pontja szerint. A Hóránál írnok gyanánt volt Kendi Sándor vallomásából.

**) Hollakinak Mesztakonban járása említve van a guberniumnak az udvarhoz nov. 8-án tett jelentésében.

3*) A kuretyi véres eseményekre vonatkozó okmányok: Hollaki alispánnak november 8-án a megyéhez tett tudósítása, „Species Facti,“ Krisán véritélete, stb.

4*) A hunyad-zarándmegyei gyilkolások vagy pusztításokra nézve

vény nevében a rendnek helyreállítása végett Kuretyra küldött megyei tisztek legyilkolásával vette kezdetét, s 1784 november 2-ka, kedd volt ez első vérnap; e jeladásra csak hamar kivált Hunyad-Zaránd és Alsó-Fejér megyék se nemet, se kort nem kimélő, borzasztó mézsárlások, kebelrázó, vértfagyláló kegyetlenségek, és dúlások színhelyévé lettek!

Krisán György vezérelte a Kuretyról kiindúlt s felbőszült, vérszomjas oláh néptömeget, mely mindjárt az említett napon, egyszerre az élet, vagyon, és lelkiismeret ellen, s így háromszoros durva erőszak- és jogtapodással fogott hozzá romboló és pusztító munkájához*).

Kriscsor (magy. Körösfalva) volt az első falu, hol ama gyászos kedden 17-en estek az oláhok dühösségének áldozatul, s részint kikeresett kegyetlenséggel végeztettek ki: Ezek voltak: özv. Kriscsori Mihályné, egy fiával s egy leányával; Kriscsori Ádám; Tamás; Sámuel; Gábor; János; András, nejével s két leányával; Jancsó reform. pap neje és két leánya; ezek közül az egyik, valamint Kriscsori András említett két leánya Czebe falu mellett, hová menekültek, a szemük láttára ásott gödörbe, még félig élve hányattak be; végre Pakot Mihály szolgabíró; s Kriscsori Istvánné csecsemő leánya, kinek rémitő sorsa lett. E nemes asszony ugyanis éppen akkor, midőn az oláhok a faluba betörték, a szülés pontján lévén, ijedtében a szobából kiszaladt és a szabad ég alatt ketős gyermekkel betegedett le, s ily állapotban a vész perczében menekülni kényszerítettvén, egyik csecsemője ott a földön maradt, melyet a kutyák nem sokára felfaltak. Pakot szolgabíró leánya Apollónia a gyilkosok erőltetésére az ó-hitre áttért, azon egyház szertartása szerint megkereszteltetett, és egy kriscsori oláh legény

az adatokat kizárólag hivatalos kútfőkből merítettem. Ilyenek többek között: a „Species Facti“; „Lacrymarum nostrarum libellus“ című folyamodása Hunyadmegyének a császárhoz 1785 január 20-ról; „Tabella individualis“ című kimutatása helységenként a meggyilkoltaknak s hátramaradt özvegyeknek, árváknak stb. Benkő József kis munkáját biztosan használni nem lehet, a véres események leírásában a színezés helylyel-helylyel vastag, s még hamis adatok se hiányzanak.

*) A lázadók, Krisán vallomása szerint, a kuretyi gyilkolások után, a károly-fejérvári útát félbe hagyva, Kriscsorra rohantak, hol ő, valamint Brádon s Ribiczén is jelen volt. (Az előleges kikérdeztetés 9 és 10., s az udv. bizottmány jegyzőkönyvének 12. pontjában).

neje vagy inkább ágyasa lett. — A meggyilkoltak 6 özvegyet és 18 árva hagytak hátra.

Brád volt a második helység, hol még az nap délután hasonló vérengzések történtek. A magyarok azonban itt a lázadók jöveteléről értesülvén, sokan a reform. egyház tornyába felszaladtak s ott kerestek menhelyet, de az oláhok szentségtörő kezekkel a templom ajtaját bevágták s a toronyból lehurezoltakat, néhány nő és csecsemő kivételével, felkoncizolták, az utolsók is csak az oláh hitre térés feltétele alatt nyertek kegyelmet, s két nap múlva, u. m. november 4 én meg is kereszteltettek. Ez alkalommal meggyilkoltattak: Brádi Miklós, hajdani szolgabíró, Brádi József, özv. Brádi Albertné, Nemes Mózes, (kinek nejét az oláhok csaknem halálra verték), Szombati Mihály megye-biztos, Bakcsi István reform. pap, Kolumbán Sándor és özv. Nagy Sándorné. Másfelől némelek az erdőre szaladással akarták a halált kikerülni, ú. m. Nemes János két kiskorú fiaival, Anka György s fia István, Teleki Mihály, reform. ének-vezető; s Kis József szabó; ezeket azonban az oláhok oly ígérettel becsalták, hogy ha a nemegyesült egyházba áttérnek, éltségüket megkímélik, mit a szerencsétlenek megígértek s így haza mentek, de a pártosok gyalázatos hitszegéssel őket azonnal elfogván, bezárták, és harmad nap múlva, ú. m. november 5-én, a Körös folyón lévő hidhoz hurezolván, ott még a kiskorúaknak se kedvezvén, kegyetlenül felkoncizolták. Így például Nemes Jánost két kis fia szeme láttára megölvén, az éltükért könyörgő két ártatlan gyermeket, keserves rimázkodásukra nem hallgatva, atyjok holt testére ráülni kényszerítették s ott gyilkolták meg. — Brádon 13-an ölettek meg; hátra maradt 8 özvegy és 11 árva.

Az itt két részre oszlott s mind nagyobb számra növekedő oláhok egyik csoportja Nagy-Ribicze helységet már november 3-án szerdán korán reggel megtámadta, s az álomból fölriasztott magyarok gyilkolásához, mint szintén a dúlásához s nemes udvarok és házak fölgyújtásához hozzáfogott. A magyarok közül sokan Ribiczei József volt kir. pénztárnok házában kerestek menedéket, de onnan a lázadók által, kik azt rájuk gyűjtötták, kiszorították, s mindnyájan irgalom nélkül meggyilkoltattak. A mondott s következő napon e helységben megülettek névsora e következő: Ribiczei Gábor, Ribiczei István s neje Gulya Mária, és

ennek nővére Zsuzsánna, ki elevenen tétetett a sírba s a rá csak vékonyan hányt földet vonagló testével azután is mozgatta; idős Ribiczei Sándor két leánya, id. és ifj. Nemes László; Nemes Imre, kit félig elevenen hánytak a sírba, és ennek neje; Nemes Áron, neje, s két fia és egy leánya; Nemes Pál, neje, fia József, s ennek neje és leánya; Nemes Benjámin, neje és leánya; Nemes Ferenczné, szül. Rác Juliánna; özvegy Nemes Ferenczné, szül. Krisztori Judith; Balog Zsigmond és neje; Nyág Márton; Nyág Péterné; Biális József és neje; Biális Sándor; Madocsai József, volt jegyző; Szalai József, pénztárnoki irnok; Orbán Ferencz; özv. Orbán Imrénének két dologképes fia; Borbély József; Bihari Ferencz; ifj. Katonai György, reform. ének-vezető; Asztalos Ferencz, s N. István, Ribiczei Gábor szolgálja. — E vértanúk áldozatainak száma 42; kik 9 özvegyet és 18 árvát hagytak hátra. S e vérontások és dúlásoknak közepette Krisán, az ily hős tetteket mivelő oláhok vezére, — mint maga vallá: „a lángba borúlt Ribicze utcáin sétált.“

A mely időben az oláhok e helységben az említett gonosz tetteket elkövették, az oda nem messze eső Mihellyénben, (magy. Mihályfalva) hasonló véres jelenetek történtek. Egy ottani előkelő, tehetős, boldog család sorsának hirtelen ellenkező fordulását s vég inségre jutását leírja egy ma is szívrepesztő óravilági okmány; azon könyörgő-levél, melyet Hollaki Kata, a helység földesura Csizsár László özvegye, zarándi egykori főispán Hollaki Pál leánya, — ez ifju s szép nő-vértanú, hat hétig tartó halatlan borzasztó helyzetéből kiszabadulása után, 1784 dec. 25-én gr. Jankovics kir. biztoshoz benyújtott.

November 4-én reggel a falusi és környékbeli föllázadt oláhok az említett földesúr udvarára rohantak, ki kevéssel azelőtt a kitört zendülés hírére, nejét, hat éves kis fiát, negyedfél éves leánykáját s Miklós és István testvéreit maga mellé vevén, a fenyegető veszély elől menekülő szándékból az erdő felé kiindult. De „alig mehetének ötven lépésnyire, az útjokat álló oláhok őket elfogták, — csupán Csizsár Miklósnak sikerült a gyilkosok kezei közül szabadulni, — a többit, nagyokat, mint a gyermekeket „mig Mihellyénbe bevitték az útban — — fejsze-fokokkal, vasvillákkal kegyetlenül kínozták, a földre levert gyermekeket lábakkal rugdosták“ s ott „tulajdon udvarában a sok verés, kínzás

miatt alig lelkindező nyomorúlt — Csiszár Lászlót föbe lötték ;“ — „ez szomorú történet alatt“ a két kis gyermeket dajkájuk, Sztánka Anutz nevű jobbágy házában elrejté, de a gyilkosok „azt kitanulván,“ őket onnan kihúzták „és egy magas kerten *) minekutána által hajgálták volna,“ Klés Tógyer nevű szabadságos katonára, „több pártos társaival együtt a leányt föbe lötték, a fiúcskát izre porrá vagdalyván fejszékkel, hasonló módon halni kényszerítették, ott lévő dajkájukat kegyetlenül megverték, az összeroncsolt és le nem irhatóképen kinzott testű Csiszár István életének pedig öt izben tett puskalövések által lett vége ;“ s a néhány percz alatt kedveseitől megfosztott, mindent elvesztett nő és anya, kinek saját szavait idézem, hozzá teszi: „szegény férjem házának ily elbeszélett különbféle siralmas módok által eltöröltetése, előttem annyival is keservesebb volt: hogy fülem hallatára, s csak nem szemeim láttára esett meg.“

Hollaki Kata az övéinek gyászos vége után, elébb egy jobbágya házában keresett menedéket, s onnan a pópa javaslatából a mihellyéni oláh templom héjjára vonta meg magát s oláh köntösben az éjjel ott töltötte. Más nap egy szabadságos katonára találván, a templom héjjáról lehánygni akará, azonban Jánk Nutz figyelmeztetésére, hogy: „ne ölje meg, mert az oláh vallásra áll“, buvóhelyéből lehurezolták, a templomban megkeresztelték s azon hitben maradásra esküvel kötelezték. Nem sokára megérkezett Mihellyénbe Krisán György maga csapatjával, s a megijedt nő az erdőre kiszaladt, honnan visszahozatták, hogy megöljék, de három jobbágyának kérelmére, azon feltétel alatt, miszerint újra megkeresztelkedjék s az oláh valláson maradjon, — élete megmaradt **). Ily „sok keserves szenvedései után“, mint írja, „három hétig, hol marhák istállójában, hol szalma és széna között éhen és

*) E szó „kert“ erdélyi jelentése szerint, „kerítést“ is teszen.

**) A mint Hollaki Kata írja, Krisán György parancsából hozatott vissza az erdőből, s oly szándékból, hogy megöljék, de míg rá akadtak és a faluba vitték, azalatt az oláh kapitány seregével együtt elvonult, s élete úgy maradt meg; Krisán ellenben előleges kikérdeztetése 17. és 18. száma alatt állítja, miszerint az említett nő életének megkimélését maga közbenjárásával eszközölte. Szükségtelen mondani, hogy a panaszló nő, a magát különben is többször hazugságba keverő oláhnál több hitelt érdemel.

szomján bujkált, két hétig pedig egy Jank Mihaila nevű jobbágyánál töltötte nagy félelmek között bátorságosabb életét.

A gyilkos oláhok Császár Lászlóné mihellyéni és körösbányai udvarházait, „és azokhoz tartozó épületeket, úgy elrontották, hogy ezen pusztítást úgy le nem lehet írni, mint annak valóságát bámulva szemlélék a nézők“, — több mint ezer veder (tehát 200 akó) borát elprédálták, gabonáját és marháit egymás között felosztották, minden ékszereit, gyöngyeit, arany és ezüst portékáit, selyem-ruháit s általában mindenét úgy elrabolták, hogy azon úri nőnek „egy ingre és ingaljra kellett szorúlni.“ Kész pénztől 500 n. forintnál többet elloptak, s 6500 n. forintról szóló kötelezvényt, mindennemű más írásokkal s levelekkel együtt összeszaggattak, sárba tapostak. — Mihellyénben az irt vérnapnak 4 áldozatja volt, s egy valóban siralmas özvegy maradt hátra.

A zarándi kerületben, még a fenebbieken kívül, megölettek, K ö r ö s - B á n y á n : Kis József neje; Csernacski, lovaslegény; s Szentkirályi György, ügyvéd; ki egy özvegyet és két kiskorú leányárját hagyott hátra; A l s ó - L u n k o j b a n : Genesi Antal, gr. Gyulai Ferencz tisztartója. Az oláhok továbbá e grófi udvarban növelt két ifju nemes leány közül az egyiket egy szabadságos katonához, a másikat azon falubeli jobbágyhoz férjhez menni kényszerítették, mely embertelen házassági kötélből azokat katonák szabadították ki. Körösbányán is hasonló durva erőszak történt, ott a Kuretyon megöletett Gál Mihály szolgabíró özvegyének lebetegedése után két héttel egy oláh jobbágyhoz férjhez menni kellett, kitől azután katonai erővel vétetett el.

A fen már említett zarándi hat helységben (Krisesor, Brád, Nagy-Ribicze, Mihellyén, Körösbánya, Alsó-Lunkoj) mint szintén a következőkben: (Ócs, Acsuva, Acsueza, Pleskueza, Trestya, — magy. Nádfalva—Nagy és Kis-Halmágy) a birtokosoknak mindennemű épületeit feldúlták, kirabolták, s azokból mindent elhordottak, a mit csak elvinni lehetett. A zarándi kerületben azért a pusztítások mindössze 13 helységben történtek.

Krisán György Nagy-Ribiczéből Vákán, Valje-Brádon, s Zdrapczon keresztül Mihellyénbe, az itteni pusztítás második napján érkezett, onnan Blesény, (magy. Blésen) felé vette útját, hogy Topánfalvára menjen, s ott Hóra és Kloska kapitány tár-

saival a zendülésnek a zalathnai kinstári uradalomban is elterjesztése végett találkozók. — Az alsófejéri lázadásra áttérés előtt azonban, összefüggés kedvéért, a hunyadmegyei meg hátralévő eseményeket kell elmondanunk.

Az oláh lázadók Zarándból már november 4-én áttörtek a régi Hunyadmegyébe, hol gyilkoló s rabló működésüket nagy kiterjedésben folytatták. — Mi az öldökléseket illeti, ennek színhelyei voltak a Maroson túl eső kerületben: Illye, Szirb, Tataresd, Guraszáda, Maros-Sólymos, Berekszó, Harró, Kéménd, Bábolna, Al-Gyógy és Bokaj; az innenső kerületben: Laposnyak, Kö-Boldogfalva, Oláh-Brettye; végre, a hátszegi kerületben: Galacz és Zajkány. Az összes áldozatok száma, a három kerületben: 47; hátra maradt 13 özvegy, ezek közül zajkányi Papp Jánosné terhesen, s részint gyenge kora 21 árva. A meggyilkoltak között voltak, Illyén: Krajnyik János, s édes anyja Ribiczei Éva, terhes neje Kozolyai Ágnes, és hét gyermeke, s így a tíz számból álló egész család; ugyanott Lőrincz Klára, Ribiczei Imréné, két fiával, s Vajda György, reform. pap; Szirb-ben: Göttfy László, *) illyei járásbeli rectif. biztos; Guraszádán: Kun Pál, 3 gyermekével; ugyanott Barta György tisztartónak éppen gyermekágyban lévő nejét az ágyból kihurezolja, a ház fedelén keresztülhajtották, s akkor született csecsemőjével együtt összevagdalták; Al-Gyógyon: Kolosvári Sámuel reform. pap terhes neje, Nagy Ráchel; Galaczon: özv. Buda Lászlóné, Ágnes leányával; Benedek s Tompos István, bábolnai és kö-boldogfalvi tisztartók; stb.

A fenebbiek szerint Hunyad-Zarándmegyében a pörzendülés alatt hivatalos kimutatás szerint megölettek mindössze: 133-an, (ezek közül a zarándi kerületre 86 esik, csaknem az összes áldozatok $\frac{2}{3}$ -da), kik 38 özvegyet és 77 árvát hagytak hátra.

A lázadóknak ez állítólagos hadjáratukban az elősorolt gyilkolások s más erőszakosságok mellett, minden emberiséget levetkező véres boszújok tárgya nem kevésbbé a pusztítás és vagyón-rablás volt. Ki tudná ez inséget árasztó, minden nyomort, vést össze

*) Ennek nov. 5-én az oláhok által történt kegyetlen halálát s háza romlásait, a hóra világ egyik gyászos episodiumát leírta leánya, Borbála, özv. ponori Thewrewk Jánosné, (I. fen 7-ik l.) idézett könyvében.

halmozó dúlásokat s gyászeseményeket voltakép leírni? „A nemzeti s vallásos gyűlölségből, s a magyar nemzet végromlására, és az ó-hittűeken kívül a többi vallásnak kiirtására“ összeesküdt oláhok, mondja egy hivatalos okmány,—„a régi Hunyad-megyének a Maroson innen s túl eső és szépen virágzó tájékát, valamint Hátzeg vidékének egy részét, tűzbe-lángba borították, fegyverrel, s gyilkolásokkal semmivé tették“ *). „A hunyadi kerületben, vagy a régi megyében“ — mondja egy más oklevél—„a berontott oláhok, már azelőtt kiküldött kémek által a magyarok elleni hadjáratához esatlatkozásra felhiva, örömet segéd-kezeket nyújtottak; így történt, hogy a lázadókkal szívesen szövetkező oláhság által több helység gyilkolás, tűz s tolvajlás folytán vég romlásra jutott. A pusztítás, zsákmánylás kezdetét Branyicskán vette s így a Maroson innen és túl eső két kerületben s Hátzeg vidékén, kevés hely kivételével, a kastélyokat, nemes-udvarokat, s a görög nem-egyesült hitsorsosokon kívül, a más vallások követőinek egyházi épületeit, templomait, imaházait elpusztították, lerontották, a családi levéltárakba betörték, az okleveleket összetépték, szétszaggatták, sok aranyat s ezüstöt pénzül s éreztül s ékszer is elloptak, pinczéket, gabonásokat, csürröket kiirtittek, úgy annyira, hogy most a nemes-udvarokban, templomokban, temetőkben rémitő csendesség és pusztaság van, s az elrablott holmik nyomain s a házak romjain kívül egyebet látni nem lehet; a kifosztottak közül számosan mezítláb, hajadon fővel s félig felöltözve menekülvén az élet veszélyből, a legközelebb lévőktől kaptak testüket néha alig fedező öltözetet, és sokaknak kenyyerük is csak mások könyörületességéből van“ **).

A pörzendülés folytában elkövetett istentelen és szentségtörő tények hivatalosan így adatnak elő: A lázadók Körös-Bánya városban a szent-ferenczi bolgár szerzetesek ellen dühösködtek, azok mindnyájan csak szaladással menthették meg életüket, s egy társuk, ki a szerzet házában maradt, súlyos verést szenvedett: ugyanott a sírokat s kriptákat feltörték s minden szentegyházi épületet összerontva, teljesen használhatlanná tették; a szent szűz képét összezúzván, kiabálták: „a boldoságos szűz, a magyarok védszentje, segítse most kedves magyarjait“, suos Hungaros; —

*) „Lacrymarum nostrarum libellus.“

**) „Species Facti“ 156. 157. ll.

Benczecezen az Idvezítő fejét s több tagjait letörték; végre a helyét hitvallásúak templomában, — s. v. a szent helybe gazolván, „ez“, mondták, „a magyarok uri szent vacsorája“*).

E szentségtörő tényekhez kell számlálni a lelkiüsméret ellen elkövetett, fenebb már elősorolt erőszakosságokat is, többeknek az ó-hitre térítését, botrányosan többször is megkeresztelését, s házasságra kényszeríttetését. Hasonló példákat, főkép nagyban üzőtt térítéseket alább is fogunk látni, s a lázadóknak ily móddal az emberi kebel legszentebb érzéseit se kimélő, a vallás szentélyét megfertőztető gonosztettei, új s igen hangosan szóló bizonyossága annak, hogy az oláh papság a pórzendülés véres drámájában fő-tényező és szereplő volt.

A pórzendülés kitörése után menekülhetett magyar urak és nemesek a városokban s várakban, jelesen Déván, Vajda-Hunyadon, Hätzegen, Nagy-Szebenben, Szász-Sebesben, Károly-Fejérvártt, Marosvásárhelytt és Kolosvártt tartózkodtak, s keserves sorukat, részint vég-inségre jutásukat,—az akkori nyomor borzasztó képét, — a kormányzékhez és udvarhoz tett könyörgő leveleikben rajzolják **).

A hunyadmegyei különböző helységeekben véghezvitt nagyobb és kisebb pusztítások dúlások s rablások felől két kimutatást ismerek, melyek az udvarhoz fölterjesztettek. Az első 1784.

*) „Species Facti“ 154. 155. l. s a „Lacrymarum nostrarum libellus.“

**) Gr. Teleki írja, hogy Barcsai Péter Szász-Sebesbe menekülván, az oláhság e városból kiadatását kérte, s e végre Barcsai már a piacra ki is volt vezetve, de Szentgyörgyi egy vörös csákós strázsamester kiszabadította, s Dévára vitte stb. (A Hóra-támadás 32 l.) Ez elbeszélésnek semmi történelmi alapja nincs, az csupán Ribiczei leveléből van közölve, sehol egyebütt elő nem fordul, főkép nincs említve a városokba menekült uraktól a kormányhoz vagy az udvarhoz benyújtott folyamodásokban, oly kegyetlen tett elhallgatását pedig gondolni se lehet, miután az által nemcsak az emberiség, de a haza törvénye is megsértve lett volna, névszerint az „Uniokról“ szóló t. czikk, — Approb. P. III. Tit. I. art. 1 mely rendeli, hogy: „minden úton és módon a három nemzetség egymásnak oltalommal, segítséggel tartozzék lenni;“ továbbá: Comp. P. IV. Tit. X. art. 1, mely szerint „soha se magyar, se szász, se székely nation lévők a várakból és városokból senkinek se magok, se javok a fejedelmek parancsolatjára ki ne adattassanak, hanemha — — legitime citati et judicialiter — — condemnati fuerint.“

november 16-ról Hilscher nevű s Lugoson állomásozó lovas kapitány tudósítása, melyhez van mellékelve Hunyadmegyébe beküldött s Déváiig nyomult Bartoss János káplártól november 14-én készített lajstroma azon károk és rombolásoknak, mik a tőle bejárt 13 helységben történtek. E tizenhárom helység közül hat, ú. m. Gothátya, Kimpény-Szurduk, Tataresd,*) Zám**), Kósa, és Abucsa, — az alább következő nagyobb lajstromban nem fordul elő. A szemtanú káplár írta: „Dobrától Déváiig egy korcsmát se lehet találni ^{3*)} mindenütt iszonyú pusztítás tétetett, a halottak a mint meggyilkoltattak, helyen-helyen még a földön fekszennek, s az elásottak közül is az állatok többet kiástak.“ A kapitány végre jelenti: „Sok katonaság van az ily lázadók ellen Erdélyben föllállítva; — „sehr vieles Militär gegen solche Rebellen in Siebenbürgen aufgestellt ist;“ — névszerint Déván van egy őrnagy a székely gyalogságtól, két zászlóaljjal; továbbá két zászlóalj gránátos gr. Gyulai Ferencz ezredéből; egy tiszt 30 legénynyel az Orosz gyalog ezredből; félszázad Kálnoki lovasság, s félszázad székely huszár.

A második lajstromot a vajdahunyadi várba szorult nemesek készítették. Annak elején írják: „Nemes Hunyad vármegyében történt veszedelmek, égetések, vérontások és pusztítások rövid, de igen szomorú summája, a zarándi circuluson kívül, mely az uraságra és nemességre nézve talán egészen felprédáltatott; el lévén egymástól zároltatva, per specifica tudósítást nem tehetünk. Az alább irt falukban lévő udvarházakat expilálván, mindenek fölött *vasra vigyáztak*, azt elszedték ablak-rostélyokkal együtt, és deszkákban, fákban, hol kaptak legkisebb szeget is, mindenütt levágták és elvitték, sőt a kőfalból is, a hol kaptak, mi vagdalható volt, mind porig vágták“. — A lajstrom végén hozzá adják: a házaknak falait annyira lerontották, hogy egészen lakhatatlanokká tették, a mit magokkal el nem vittek, székeket,

*) E helységben (a guraszádi járásban) mint a káplár írja, az oláhok Ondorán János nemes embert a Marosba ugratták, ki fiával együtt abban belé fult.

**) Itt, valamint Halmágyon (Zarándban) a lázadók a kir. harminczadot kirabolták. — (A nagyszebeni 2. kéziratban).

^{3*)} A mint a nagyszebeni 1-ső kézirat mondja, a korcsmák elpusztítását Hóra különösen megparancsolta, „damit die Arend aufhören möge.“

asztalokat, almáriumokat, leveleket, könyveket összerontották, vagdalták, az ott hagyott boros hordókat összevagdalták, a bort kiöntötték. stb. Ugyan a lajstrom szerint: „Hunyad megyének 61 helységében a Maros két partján 232 curia prédáltatott ki és pusztított el“.

E lajstromban feljegyzett 61 helység névsora: *) Guraszáda, Illye, Branyicska, Maros-Németi, Maros-Solymos, Harró, Berekszó, Kéménd, Bánya-Pataka, Arany, Rápoltság, Gyertyános, Bábolna, Főlt, Algyógy, Homoród, Bokaj, Gyalmár, Benczencz, Piskinecz, Csóra, Dédacs, Piski, Bácsi, Batiz, Kö Boldogfalva, Zejkfalva, Rus, Magyar-Brettye, Oláh-Brettye, Baczallár, Kitid, Szent-György, Dobra, Roskány, Laposnyak **), Balesed (oláhu Gura-Dobri) Lesnek, Déva, Nagy-Barcsa, Kis-Barcsa, Al-Pestes, Tamástelke, Fel-Pestes, Bujtur, Csólnakos, Órja-Boldogfalva, Nalácz, Vád, Poklisa, Uncsukfalva, Alsó-Szilvás, Macsesd, Fejérvíz, Rusor, Serél, Felső-Szálláspataka, Galacz, Borbátvíz, Puj, Ponor. — Az itt elősorolt helységekből, a lajstrom szerint, mindössze 101, grófi, bárói, s nemes család, némelyik több jöszágában szenvedett kisebb-nagyobb kárt és különböző veszteséget. — Ha a káplár jegyzékében foglalt 6, valamint a zarándkerületi 13 falut a fenebbi 61 helységhez hozzáadjuk, a Hunyad-Zaránd megyében pusztulást és romlást szenvedett helységek száma 80: s így módon a károsodott családok és feldúlt nemes udvarok száma is jóval többre tehető, mint a mennyi e vajdahunyadi lajstromban feljegyezve van.

Hunyad-Zaránd megyének 1785. április 27-én az udv. kancelláriához tett felirata mellett felküldetett a lázadó oláhok által a négy kerületben részint természetmennyek árában, részint drágaságokban, ingóságokban s épületekben, részint végre kész pénzben is okozott károknak részletes és összes kimutatása, mint szintén

*) A ritkítva nyomtatott helységekből nagyobb és több családot ért pusztítások, rombolások történtek.

**) E helységben az oláhok Munián Pétert szurokkal addig csepegtették, míg félholtta lett, s később tán meg is halt, mint a lajstrom mondja.

a károsodottak névsora. — Az összes kimutatás szerint a megye nemes és adózó lakosainak kára 776,026 n. forintra becsültetett; valóban roppant összeg, ha a pénz akkori becsét s jóval kevesebb voltát tekintjük.

A hunyadmegyei lázadási jelenetek között kiváló fontossággal bírnak a dévai események. Miután a nagy számra nőtt lázadók a megyét néhány nap alatt a Marosnak mind két partján tett dülások és gyűjtogatások között elborították, már közeledtek Vajda-Hunyad és Dévához, (mely két várba számos nemesség menekült) s kivált az utolsó, noha Karp alezredes 300 szélbeli katonával abba november 3-án bevonult, nagy veszélyben forgott*). Az oláhoknak egy csapatja valóban november 6-án szombaton délután Maros-Némethi felől a dévai mezőn megjelenvén, a város végén egy majort fölgyűjött, s ott, mint Vitán mondja, a város megvétele, feldúlása és porrá égetése fölött tanácskozott.

Zeyk János, rendes alispán, nevezett szolgabírónak a várból leizent, hogy annak védelmére néhány nemest oda rendeljen fel; ki többeket fel is szólított, de azok nem engedelmeskedtek, s majd az oláhokkal sem akartak esatázni s inkább elbujtak**). Az oláhság azonban a bolgárvárosi sikságra előbb nyomult, hol egy csapat szélbeli katonaság volt fölállítva, mely útjokat állá, s lőtt is rájuk, de a lövés az oláhok feje fölött ment el, s így bennük az semmi kárt se tett³⁴). Azon estve a nemesek és városiak még

*) A guberniumhoz november 5. 6. 7. és 8-án Hunyadmegyéből, Szászvárosról stb. érkezett tudósítások szerint az oláhok által már akkor Harró, Kéménd, Arany, Rápoly, Al-Gyógy, Gyalmar, Illye, Lesnek, Maros-Sólymos, Nagy-Baresa, Maros-Némethi stb. helységekben a pusztítások megtörténtek. (A gubernium és főhadparancsnokság közötti levelezésből, a Bruckenthal Mihály gyűjteményben).—A dévai csaták leírásában, a hivatalos kútfők mellett, Benkő Józsefet is használtam, ki azokat elég jól közli. Vitán Sándor szolgabíró kis monographiáját óvatosan kell használni, mint szemtanút és cselekvőt azonban, bár maga érdemeivel s vitézségével kissé sokat foglalkozik, mellőzni egészen nem lehet.

**) Vitán „Csaták“ stb. 9—13 ll.

**) A másnap elfogott s törvényszék elibe állított oláhok vallomása szerint, őket a városnak ismételt megtámadására éppen az bátoritá, mert látták, hogy a katonák tüze nekik nem ártott. Miért lőttek azon szélbeli katonák az irt módon? ennek oka majd alább lesz felderítve.

egyszer megtámadták az oláhokat, s néhányat közülök lelőttek, a többiek elszéledtek.

Másnap november 7-én az oláhok már hajnalban kezdtek ismét gyülekezni, még pedig Harró felől, túl a Maroson, a Dévával átellenben eső Balata nevű kis helységben, s a Maroson a mondott városra átvívó rév felé közeledtek, melyet akkor a nemesek őriztek, az oláhoknak azért egy más nagy csoportja a Maros innenső, vagy bal partján Maros-Némethi felől dél tájban kezdett a rév felé nyomulni, hogy azt felszabadítsa, s így a Maroson túl lévő társaival egyesülvén, a városra rá üssenek. A mint ezt a várból meglátták, három lövéssel és a harangok félreverésével jel adatott, hogy az oláhok közelednek s támadáshoz készülnek. A dolog így komolyabb fordulatot vévén, mintán Zeyk János alispán, ki már a veszély közeledésekor a szükséges intézkedéseket megtette, jelesen a várból lévő nemesek és magyarok egy részét annak védelmére ott tartotta, a többieket pedig a katonasággal egyetértőleg a lázadók elleni működésre kirendelte, őket egyzsersmind véreik s hazájok iránti kötelességükre emlékeztetve, annak teljesítésére lelkes szavakkal buzdítá. Így azok, bár kevés számmal voltak, bátor elszántsággal a várból 70 szélbeli katonával és 14 székely huszárral egyesülvén, leindultak, s majd a város végénél az oláhokkal, a tőlök azelőtti napon fölgyújtott majornál, szembe találkoztak. A lázadók száma a 300-at meghaladta, a magyarok, a katonákkal együtt, mintegy 110-en lehettek. Az oláhok lőttek előbb, s Szabó Ádám szolgabíró gyöngén megsebesítették, — azonban csakhamar hátrálni kezdettek, és több csapatra oszolva szaladtak, s üzőbe vétést, közülök 72 elesett, kik vagy a Maros-Solymos és Némethi felé lenyúló térségen, vagy egy szigeten, hová a Marosnak egyik ágán menekültek, ölettek meg, s többen a folyóba kergetve, ott veszték.

Dévának az oláhok által történt megtámadására vonatkozó érdekes adat még az, mit a hunyadmegyei tisztség november 10-én a guberniumnak jelentett, — hogy, a mint az elfogott oláhoknak beküldött vallomásaiból látszik, a birák és csküdtek az innenső kerületbeli falusiaknak Dévánál megjelenését a legsúlyosabb büntetésekkel fenyegetés mellett hirdettették ki*).

*) „Dass die dortigen Richter und Geschwornen unter der Andro-

A szürkületkor győzelmesen végződött csatában a magyarok a lázadó oláhok közül 44 fogtak el, a megérdemlett s nem sokáig késő büntetés elvételére. Azon foglyok mindjárt más nap, november 8-án rögtönbiróság elibe lettek állítva, s mint „nyilvános gyűjtogatók, kegyetlen gyilkosok, és ház-rablók“ egyszerűs mind bizonyos „bujtogatónak követői“, Dévának ellenséges szándékkal megtámadásaért pallos által kivégeztetésre ítéltettek. Ez ítélet következtében az elmarasztaltak közül még az nap, ú. m. november 8-án tizen lefejeztettek, s két nap múlva, november 10-én, újra 34-en hajtatott végre az említett büntetés, mely alkalommal két nő és egy gyermek veréssel büntetettettek, 13-an pedig mintán esküt tettek le, szabadon bocsáttattak.

Semmi kétség, hogy az említett lázadók és sokszoros gonosztévők a rájuk ítéltetleg kimondott büntetést teljesen megérdemelték, s azon példaadás szükséges is volt: de másfelől nem lehet elhallgatni, miszerint a megye a dolog formáját, mint szintén érdemét illetőleg, a maga hatáskörén túl ment s több hibát követett el.

A megyei tábla maga ítéletét a Salis ellen rögtönbirósági eljárást parancsoló kormányzéki rendeletre alapítá, de helytelenül, miután a gonosztévő ügye az oláhok fölkelésével legkisebb összeköttetésben sem állott, az utolsóra nézve pedig a rögtönbiróság elrendelve nem volt, melyet azért a megye önhatálmilag s így törvényellenesen alkalmazott. A megye továbbá a szándékolt rögtönbiróságot november 7-én a guberniumnak feljelentette, arra mégis, a választ meg nem várva, más nap- 8-án, a rabok közül néhányat kivégeztetett, s bár erről tett a guberniumhoz tudósítást, a válasz leérkezése előtt november 10-én folytatta a halálos ítélet teljesedésbe vételét, mikor 34-et küldött a vérpadra, azonban a guberniumot erről is értesítette. Mily következetlen, a mellett jog- és rendellenes volt a megyei tábla előadott eljárása, elég egyszerűen említeni, s a gubernium se mulasztotta el, november 12-én, a megyét „az ország törvényében sehol ki nem szabott, a rendeletekkel is ellenkező lépésért“ keményen megpirongatni, s annak

hung der schwersten Strafen einsagen liessen, dass die Einwohner der diesseitigen Dörfer bei Déva erscheinen.“ (A Brukenthal Mihály gyűjteményben).

minden további rögtönbiráskodást megtiltott*). A megyének ez önkényes, jogtalan ténye azon kívül, mint alább meglátjuk, a császárt is felingerelte, s a pórzendülés folyamában egy végzetteljes fordulási-pontot képez. A felelősség egyébiránt a megye azon eljárásaért, nagy részben a derék és erélyes Zeyk János alispánra hárromlik, ki azonban annak kedvetlen következtetését meg nem érte, mert a második végrehajtás napjának ú. m. november 10-ének éjén meghalt.

A dévai csatákon kívül a lázadókkal kisebb összeütközések más helyeken is történtek, úgymint Benczenezen, Gyalmánron, s a kenyérvízi fogadónál**), s több helyen a zendülők elnyomásában a katonaság is részt vett; például, midőn azok november 6-án Benczenezen pusztítottak, a b. Orbán udvarának prédálásakor, Karp alezredes és Stojanich őrnagy szélbeli katonákkal őket meglepték, 20 halálosan megsebesítették, 41 elfogattak. A katonák innen Csórára mentek, útközben a zsigótki korcsmánál 13 oláhot elfogtak, ugyanannyit Csórán meglőttek és 15-öt elfogtak. Karp november 9-én Hátszegből kiindulván, az oláhokat megtámadta, s nem minden vérontás nélkül elszélesztette; Pestesnél s Csolnakosnál Kalliani hadnagy ugyanazt tette**).

VIII.

A lázadás Alsó-Fejér és Torda megyékben.
— A brudbánya romlása. — Az oláhok Nagy-Enyed közelében**).

Miután Krisán a rábizott véres munkát a zarándi kertletben

*) A gubernium a megyének november 7-én tett első tudósítására november 9-én válaszolt, s szándékolt rögtönbiróságért maga kedvetlenségét nyilváníttotta, s a rabok vallatása felől körülményes tudósítás felküldését parancsolta. A gubernium e rendelete november 11-én érkezett Dévára, midőn már a második kivégeztetés is megtörtént. Ebből látszik, mennyire elsietett, sőt hebehurgya volt a megyének a kérdéses ügyben való eljárása. — A guberniumnak 1784 nov. 30-án a dévai ítéleteket illetőleg, az udvarhoz tett tudósításából; valamint a főhadparancsnoksághoz nov. 12-én intézett jegyzékéből. (A Brukenenthal Mihály gyűjteményében).

**) V i t á n Sándor „Csaták“ stb. 29 l.

**) A nagyszebeni kéziratokban.

*) K ú t f ő k: Alsó-Fejér megyének Nagy-Enyeden 1784 november 20-án a császárhoz tett fölirata s ennek mellékletei, főképp Egyed

végrehajtotta, mint láttuk, átment a zalathnai kinestári uradalomba, s Hóra és Kloska kapitány társaihoz csatlakozott, kik már várták, hogy vele kezét fogva, a lázadást ott tovább folytassák. E hadjáratban Hórának még nevendékeny fia Juon, valamint a fennebb már előfordult Marcsi Samu oláh nemes is, a vezérek közt említettnek.

A pártütők november 4-én a kis-aranyosi és topánfalvi hártárban eső Pletyinyis nevű helyen összegyűltek, s ott erős hittel kötelezték magokat, hogy azon útközből, melyre a császár parancsából indulnak, egy magyart s egy tisztet se hagynak életben, ha csak a görög nem-egyesült hitre át nem térnek*). Így két csapatra oszolván, az-egyik, melyet nagybárára zarándi falukból összesereglett oláhok képeztek, Kloska Juon és Krisán György alatt az Abrudbányához közel eső Csernicza falu határáig nyomult, s a következő napon is ott maradt, a másik csapat ellenben, mely nagybárára a kinestári uradalom jobbágyaiból állott, Hórától vezéreltetve, az összeesküvés helyéről más nap, ú. m. nov. 5-én, korán reggel Topánfalvára rárontott, s a császár nevében megindult hű oláhok legelőbb a kinestári birtokot dúlták fel, jelesen Bisztrai György k. aranyváltó házában, ennek minden portékáit, a kamarai pénztárt, valamint az ott találtató, kevéssel azelőtt beváltott

Efraim szolgabíró jelentése november 17-ről; ugyancsak a megyének hóratámadási tudósítása gr. Jankovichhoz, Sárdon 1784 december 30-án tartott közgyűléséből; Horváth Sámuel tordamegyei szolgabíró jelentése gr. Kálnoki Lajos főispánhoz az oláhok dúlásairól, Gerend-Keresztúrról 1784 november 19-én stb. Egyed szolgabíró maga közléseit leginkább Bardócz András zalathnai kir. uradalmi fiscalis regiustól kapta, ki „Verespatakban a tolvajoktól körülvértetvén, a Lőrincz Pál ur házában, minthogy a tolvajoknak nagyobb részét — jól ismerte, és különös tapasztalt jó emberei is voltak a főbék között, szinte három óráig beszélgetett azokkal, míg a dühös sereg megérkezett“ stb.

*) Egyed Efraim jelentéséből. Ez összeesküvést Krisán is említi, azon vallomásaiban, midőn a lázadásnak az egész országban elterjesztéséről nyilatkozott, (l. fennebb 60. l.) de szerinte az oláhok Ponor határában gyűltek össze. Miután a falu a kis-aranyosi birtokkal határos, a gyűlés helye nem lényeges kérdés; fő dolog az, hogy mindkét tudósítás az oláhok céljában megegyezik, mi az ország fellázítása, s a magyarok legyilkolása volt.

aranyat is elrabolták, *) a helybeli r. katolikusok s ferenczszerzetbeli, úgy szintén Avraim görög-egyesült papnak házát, a rom. katolikus templommal együtt összerontották, ugyanezt tették a harminczadi épületekkel, a járási szolgabíró s a kamarai ispán vagy kulesár házával is; a kinestári pinczében a hordókat bevervén, több ezer forintot érő bort és pálinkát kifolyattak, s a kamarai koresmák pinczéiben talált borokkal is úgy bántak, végre az erdő-kerülő lakását is felprédálták.

Az nap estve A brud-bánya felé vonultak és annak alsó részén lévő füves kertekben háltak, s csak hamar hét falu, azok közt Offenbánya, Csértés, a két Szolcsva lakosai oda érkezvén, hozzájuk csatlakoztak.

„Más nap viradólág, ú. m. 6-ta novembris“, írja a romokban heverő városban november 13-án egy szemtanú, „Topánfalváról is sokat vevén magok mellé, circiter hat ezer nyi nép Abrudbánya felett Verespatak felé való hegyet mint a felleg elborítja és reggeli nyolcz óra tájban rettentő orditással a városra behorhannak, azt egybe elborítják, ezt kiáltván mindenütt: „megöljük egy lábíg a magyarokat.“ — — — Az nap „egész setét éjszakáig lerajzolhatatlan sirás, jajgatás, lövöldözés közt a házakat rontották, azokban csak egy vas-szeg is helyében meg nem maradt, az ajtók, ha ki voltak is nyitva, elhasogatták, sarkait leszedeggették, ha faragott kövekbe voltak is beöntve, kihúzták, az ablakokat rámostól, rostélyostól az egész városon mind elrontották, lehúzták, elvitték, a házi eszközöket, székeket, ágyakat, asztalokat, almáriumokat, mind elpusztították, hasogatták, az ajtó szemöldökeit levagdalták, a kőfalakat a pénzért bontották, az ágy nemüket, a derékalyakból a tollat az utczákra kiöntötték, a pinczék ajtait mind elhasogatván, — a hordóknak fenekeit kivágták, a bort elboesátották.“

*) Schultz 1784 november 25-én, a katonai kormányhoz tett jelentésében a fencmített lopásról ezt írja: „Der Richter Simeon von Szeszuri soll den Gold-einlöser Bisztrai von Topánfalva geplündert, und das eingelöste Gold, sowohl Silber als auch Geld in seinem Hause nach Szeszuri, Zaránd Districts, verborgen haben.“ — Bukurest, nagy oláh falu a brádi járásban, három részből vagy völgyből áll. Ezek: Válye Rovigny, Válye-Szát és Válye-Szeszuri. Ez utolsónak Szimeon nevű bírája volt az arany-tolvaj.

Haec facies Trojae, dum caperetur, erat.

„Oly pusztítást tettek — — — oly komor tekintete van egész Abrud-bányának, hogy száz esztendő alatt is, vagy talán soha az ellébbeni állapotjára vissza nem áll.“

„Igy elprédálván világi külső javait a magyarságnak, (mert az oláhokat nem bántották) lelkéhez, hitéhez nyúltak; más nap, 7-ik novemberben is bejövén — azt kiáltották ki: „Az Istenről és császártól a parancsolat: hogy a ki disunita religióra nem áll, és oláh köntösben nem jár, vagy nyársba huzzák, vagy fejét vegyék“. Ez nap elmentek Verespatakra, holott is hasonló prédát tettek, és kényszerítették a katolikus-, reformatus- és unitariusokat az oláh-görög vallásra halál fenyegetése alatt, a mint-hogy arra által is állottak, mind kicsinyek mind nagyok. A reformatum és unitarium templomok tetejére 9-én oláh keresztet is tettek.“

„Jaj, sirás, sóhajtozás van, minden ember halál színt visel, puszta házát térdre leborúlva siratja, jajgatja; — — — egész vágya kinek kinek az, a mi magán van, egy csondra és harisnya, mert a kinek posztó gúnyája volt, egészen levetkeztették belőle, mivel megváltozzék senkinek sincs, hová, mire lefeküdjék, nem hogy derékalylya, párnája s ágya volna, de még szalmája sincs, takarója egy czondra. — — — A szent helyeknek se kedveztek. Abrudbányán a reform. templomba bemenvén, ott az orgonát porrá tették, a pap feje felett lévő koronát, mennyre érheték, elcsonkították, oda letett véghetetlen kincsét elvitték, a kik oda recipiáltak volt magokat, a templom közepén sulyok bottal föbeverték; — — kik megölettek, a magyaroknak hozzájuk nyúlni szabad nem volt, annál inkább az egyházi szolgáknak, hanem mint az oktalan állatokat, harangszó nélkül, magok eldugták. Így cselekedtek a verespataki unitarium és katolikum templomokkal, és mind az abrud- mind a verespataki plebános házaival, a reformatusok és unitariusok parochiáival. Az itten lévő kár megbecsülhetetlen. — — — Oh Isten! ezen romlást tekintsd meg, és a vétket büntetetlen ne hagyj. *)

*) „Abrudbánya városa siralmas elpusztulásának valóságos históriája.“ Irta Szabó Pál. — Alsó-Fejér november 20-ki feliratának mellékelte. — Az író helybeli reformatus pap volt.

E város tanácsa és választott községe a város feldúlása ügyében 1784. november 15. és 19-én a guberniumhoz benyújtott két folyamodvány-

A lázadóknak Csernitzánál maradott része, november 7-én Hóra csapatjával Verespatak- s Kornánál újra egyesült, az utolsó helységben több abrudbányai lakosok egy bányába rejtették el magukat, s azok közül az oláhok némelyeket kiesaltak, kik az oláh hitre téréssel mentették meg életüket; Verespatakon is Lőrincz Pál nevű abrudbányai vagyonos polgár, saját bányájába 94 ed magával hasonlóan elbújt, s az oláhok próbát tettek ezeket is hitegetések s ijesztések által a kijövetelre rávenni, a mi Lőrincz Pál lal nekik sikerült, ki végre maga rejték-helyét oda hagyta, minden vagyonát a pártütőknek átadá, az ó-hitre áttért s magát egy pópával megkereszteltette, de mégis nevével együtt, kegyetlen verések közt szinte halálra kizsákmányozott, háza összerontatott, s csupán egy hitvány nadrág- és lájbival maradván, nyomorult éltét így hagyták meg. Ily móddal a mondott bányából a többieket is, kik benmaradtak, az onnan kijövetelre rávenni mindent elkövettek, de a lázadók a mint ígérekkel, úgy füst- és éhséggel fenyegetéssel is ezéjlokat el nem érhettek, s végre, midőn látták, hogy semmire se mehettek, azon bányát oda hagyták, eltávoztak. A dűlő még 8-án is tartott, a pártosok Verespatakon is sok házat leromboltak, felprédáltak, s miután Abrudbánya, Korna és Verespatak minden marháit elhajtották, azon vidékből eltávoztak.

Egy a városi tanács által 1785 márczius 11-én készített hivatalos összeírás szerint: Abrudbányán és Verespatakon novem-

ben annak keserves sorsát élénk színekkel rajzolja. Az elsőben írják, hogy a rabló oláhok a városban s annak területén Verespatakon és Kornán három napot és két éjlet töltvén, „kenyértől, bortól, öltöztetől, élelem- és tápszerektől, a legnagyobbtól le a zsecsemőkig mindenkit megfosztottak, a nyomorult polgárokat, mesterembereket, bányászokat éhelhalásnak tették ki, s így a sírokat és jajgatókat ott hagyták;“ a város adó- és községi pénztárát az oda tartozó irományokkal, valamint a város levéltárát, közpecsétjét és kiváltságos leveleit elrabolták stb. A november 19-ki kérelemben a katonaság eljárását jellemző azon ténnyel panaszkodik, hogy a városi előljáróság már november 3-án a fenyegető vést Zalathnára az ottani főbányahivatalnak jelentette, s katonai segítség küldésének ki- eszközöléséért könyörgött, a mi november 4-én Zalathnára el is érkezett, s annak parancsnoka Richard kapitány Abrudbányát egy lovas s egy gyalog katona által a katonai erőnek mielőbb megérkezése felől biztosította, azonban azt hiábán várták, s nem előbb, csak november 19-én küldöttek a már elpusztított városba 9 lovas és 19 gyalog katonát.

ber 7. és 8-án „a zendülő oláhoktól s azoknak pópáitól a felséges császár nevében erőszakos úton, részint megkeresztelés, részint papirosra irt engedély által“ az ó-hitre térítették: r. katholikusok 65, lutheranusok 41, reformatusok 468, unitariusok 548-an mindössze 1122. Botok-, lándzsák- és puskákkal súlyos verést szenvedtek: r. katholikusok 6, lutheranus 3, reformatus 36, unitarius 61; mindössze 106; végre megölettek: 1 katholikus, 4 református, 2 unitarius; együtt 7-en.

Hóra ez útjában Topánfalván, Nagy- és Kis-Aranyoson, mint szintén Bisztra, Muszka és Lupsa helységeekben is kapitányokat nevezett, kiknek a sergeikkel készenállást kötelelességökké tette, — másfelől pedig több kegyetlenséget követett el; némely kötelelességükhöz hű és jóérlmü topánfalvi nagy- és kis-aranyosi jobbágyot, ha kézre nem keríthette, javaikban megkárosítá, házukat leron-tatá, takarmányaikat felperzselteté; Gója Vaszilie nevű kis-aranyosi ilyen jobbágyot pedig elfogtatván, a nélkül, hogy neki egy pap által a halálra elkészítést megengedte volna, egy magas köszikláról a nagy mélységbe letaszíttatta, hasonlólag Vueza Dumitru nagy-aranyosi lakost kegyetlenül megölette; végre társai Kloska és Krisán rendeletéből, Sulucz pópa Avram, kerpenyesi ó-hitű pap is, ki jóra inté, s a lázadóktól elválásra serkentette az oláhokat, hasonló módon gyilkoltatott meg. — Hóra fellépését, s maga-tartását jellemző azon adatot sem lehet elhallgatni, hogy a zalathnai főbánya-hivatalnak november 16-án tett tudósítása szerint, ez oláh kapitány Albakban, hol más birákat és eskütteket tett, nem áállá azt mondani: „Most már ő ott a földesur!“ *)

Ez alkalommal történt Hórának az a baja, hogy Bucsumban létekor Szucs György uradalmi bíró, több lakosokkal egyetértve, őt elfogatta, midőn rászorítani akarták azon királyi parancsolat előadására, mely által „a magyarok és tisztek eltöröltetése“ neki meghagyatott volna; egyszersmind egy házba bezárva őriztették, s a dolgot, katonai erő küldéseért, Zalathnára megizenték, — azonban annak, a mi történt, híre futamodván, más nap reggel Bángya Juon és három fia, kik közül egyik bucsumi kapitány volt, a népet fellázították, mely azon házra, a melyben Hóra letartoztatva volt, rá

*) „Er sey nun da Grundherr.“ (A nagyszebeni 2-ik kéziratban).

ment és őt kiszabadította. Úgy látszik, e kedvetlen esemény következtében, Hóra a pusztítások színhelyén többé meg nem jelent, de Topánfalvára vonta magát.

A lázadók Abrudbánya és vidéke feldúlása után, már november 7-én, két csapatra oszolva, pusztításaik tovább folytatására két irányban indultak meg. Az egyik Kloska Juon vezérlete alatt november 8-án Offenbányát támadta meg, hol a kamarai serfűző-házat és korcsmákat, valamint az ispán szállását is, nemcsak kirabolták, de összerontották s így a kincstárnak itt is teteves kárt csináltak. E Kloskától vezérelt sereg volt az, mely nov. 9-én Tordamegye lupsai járásába becsapott, s több ottani helység lakosaival egyesülvén, mindjárt másnap, 10-én Szolcsván gr. Toroczkaizsigmond udvarát fölprédálták, még az nap Toroczko-Sz.-Györgyre is ráütöttek, s ott a Toroczkaigrófok, bárók és nemesek udvarait és birtokát, a reform. templomot, r. kathol. kápolnát feldúlták, a mit találtak, elrabolták vagy összerontották; hasonló pusztításokat követtek el Gyertyános, Bedelő helységekben, s november 11-én Toroczko mezővárosban is prédáltak. E vidéknek nagyobb romlását és inségét csak az akadályoztatta meg, hogy az oláhoknak odaérkezése Nagy-Enyedre az ottani ezredesnek megizentetvén, ez Inczédi Sámuel hadnagyot husz lovassal segítségre elküldötte, ki már nov. 11-én este felé megérkezett, s az elszélesztett rablók közül többen levágtak vagy lelővettek, mintegy 110-en elfogattak, kiket a hadnagy másnap N.-Enyedre beküldött*). Nem kevésbé gr. Kálnoki Lajos főispán fölfegyverzett nemesekből a gyergyói havasoktól Magyar-Bagó és Kolosvárig nyúló felügyelő vonalat állított**).

Az oláhok fenemlített másik csapatja, melynél volt Hóra fia is, Mogos felé vette útját s ott egy urasági korcsmát fölgyújtott, nov. 8-án s a következő két napon pusztításait, rablásait Metesd, Igen-pataka, s Czelnahelységekben folytatá, az utolsó helységben gr. Teleki Lajosné szakácsa megöletett, a ne-

*) Tordamegyében ez alkalommal elfogott, de egy kapitány által elbocsátott rabló oláhok ügye alább fog említetni, midőn a katonaság magatartásáról fogunk szólni.

**) A nagyszebeni második kéziratban.

mes udvarok földülattak. A lázadók november 10-én Magyar-Igenre is ráűtöttek, azonban a város védelmére egy zászlótartó vezetése alatt éppen jókor érkezett katonaság annak romlását szerencsésen megakadályoztatá. Az onnan elűzött rablók azért Krakó ellen fordultak, ott egy kocsist megöltek, s a nemes udvarokat fölprédálták.

Igy a lázadás pusztító tüze mind tovább harapózott, a romlás, inség, mind szélesebb körbe terjedett, a veszély már Nagy-Enyedhez is közeledett, a haza rémtüése nőttön nőtt, *) midőn egy nem vélt történet, a már említett Schultz alezredesnek a katonaság részéről éppen ez időpontban, értekezés vagy alkudozás végett a lázadók táborába küldetése, azoknak további pusztítását fenakasztá. E nevezetes, s az egész országban oly nagy, mint kedvetlen benyomást tett béke-kísérleti intermezso feől, a dolog természete szerint, csak alább adhatunk számot, midőn a katonai kormánynak hóravilági magatartását fogjuk vizsgálódásunk körébe vonni.

Hátra van még itt az alsó-fejéri dűlások egy episodjának megemlítése — az, mely a hunyadmegyei fellázadt oláhok által követtetett el, kik november 6- és 7-ik napján Alvincz és Borberek mezővárosokat is megrohanták, azokban nemcsak a nemes-udvarokat, de az adózó magyarok házaít is kirabolták, a mellett dűhös és embertelen indulatknak több példáit adták: Lázár György adózónak arcza bőrét lenyuzták s ily borzasztó halállal végezték ki, Inczédi Györgyöt, Szász Istvánt és Bakó Krisztinát pedig kegyetlen verések közt úgy elkinozták, hogy az első egy pár, a két utolsó pedig három hét mulva, sok keserves szenvedés után kimultak.

A fölkelte oláhok által elkövetett dűlásokra nézve említendő még azon körűlmény, mit a guberniumnak b. Brukenthal Mihály,

*) A fölkelte oláhoknak ez előnyomulása folytán Kolosvárt is, hol nem kevésbé sok menekűlt nemes volt, — nagy félelem és rettegés uralkodott. „Benn a városban magok a lakosok éjjel, nappal kemény őrizetben állottak; künn pedig, az úgynevezett feleki tetőn, mely a városhoz közelebb való s legkitetszhetőbb hegy, a cigányok közül — — — egy veszedelemnek fiát vigyázó gólya képében künn tartanak a jeladásra;“ ezt írja, a bécsi „Magyar Hirmondó“ 1784 karácson havának 18-án kelt 98. levelében 803 l.

biztos, 1784 november 12-én, és az alsó-fejéri tisztség november 14-én jelentettek, t. i. ha egy faluba a lázadók bementek, többnyire annak lakosai magukat legdühösebben viselték, s leginkább pusztítottak, miért a tisztség kérte megengedtetni, hogy minden faluban, hol dúlások történtek, példaadás végett, a bíró hat es küdttel nyársba vonassék. A gubernium a kérelmeseket maga biztosához útasította *).

IX.

Magyarországi oláh lázadás.

Az erdélyi oláh véres dramának van még egy magyarországi epizódja is, mennyiben a pórzendtlés pusztító tlze Arad-megye déli részébe is átesapott, mi nem csak e megyét, de az azzal, mint Erdélylyel is határos, s gr. Jankovics Antal kormányzása alatt álló temesi bánságot is nagy mértékben felriasztotta. Az ide tartozó s elég érdeklél bíró eseményeket is hivatalos oklevelekből röviden összeállítjuk.

Az Erdélyben november elején fellázadt oláhok egy csapattja azon hó 7-én Zámon keresztül, Aradmegyébe beltvén, legelőbb Petris ben a Szálbek család kastélyát kirabolta, s minden hozzá tartozó épületekkel felperzselte; csak hamar a Maros mentében eső Iltyó-ban, melynek földesasszonya Lengyelne, szinte csak egy ingben szaladhatott el, úgy a szomszéd Tokban is hasonló dúlást tett, délután Soborsin mezővárosban Forrai András alispán udvarát minden ingóságokkal s természetményekkel porrá égette. Így folytaták az oláhok a következő napokon a Maros jobb partján Solymosig, Radna közelében, kivált a nemes udvarok ellen irányzott rabló s gyűjtogató munkájukat és azt többek közt Tóth-Várad, Govosdia, Kaprucza, Berzova és Odvos helységekben gyakorolták **). S még november 18-án e rablók Világos szomszédságában eső Galsa falut meggyűjtották, s Pankota kamarai birtokban a helység jegyzőjének házára törtek, de mind két helyt az ott termett katonai erő a további orűszakoskodást és kártételt meg-

*) A nagyszebeni másodk kéziratban.

**) Aradmegye közgyűléseuek 1784. november 9-én a magyar kir helytartó tanáshoz intézett felterjesztéséből.

gátolta, ötön a zavargók közül elfogattak, a többek szétverettek. Nem kevésbbé ugyan e megyében Buttyin vidékén egy pópa, Soborsin környékén pedig a lázadók közül 16-an, többnyire falusi bírák és esküdtek, kézre kerültek, s az aradi börtönbe küldettek *). Így gr. Jankovicsnak a katonasággal egyetértőleg — cointelligenter cum statu militari — tett különböző erélyes intézkedései által, miket november vége felé a helytartó tanácshoz tett újabb jelentésében elősorol, a bánságban, jelesen Krassó- és Temes-megyékben a rend és csendesség meg nem háborított, valamint a katonaságnak Aradmegyében maga idejében megérkezése eszközölte, hogy a lázadás tovább is nem terjedett, minek nagy részben lecsendesedésére nézve a katonaságnak három tudósítását maga jelentéséhez csatolja. Az elsőben b. Schirnding kapitány, november 16 án Vallemareből (a Maros bal partján) írja, miszerint a só-tisztek állítása szerint, az oláhok összcsoportozása s általában a vezély megszűnt. A második, t. i. b. Werner lovaskapitánynak Radnáról nov. 18-ról tett jelentése szerint, b. Petras alezredes az algyai oláh pópát és Boros-Sebesen egy proto-pópát elfogatott s Aradra a börtönbe kísértette. Gr. Jankovics e két pópa elzáratásának okát is megírja, t. i. hogy azok a boros-sebesi helvét hitvallásu magyar lakosokat a görög nem-egyesült hitre akarták téríteni, s főképp azzal kecsegtették, hogy ők azon esetben, a lázadók dühössége ellen nekik adandó levéllel biztosíttatni fognak. E tényről gr. Jankovics az aradi nem-egyesült püspököt az iránt intézkedés végett értesítette, nehogy „több ilyen, az ó-hitü papságot kiszebbítő dolog történjék; — ne plura similia Clero non unito derogantia eveniant.“ — Végre ugyancsak a fentemlített lovaskapitánynak Radnáról november 20-ról tett jelentése szerint, Forrai alispán az oláhoktól ellopott ezüstjének legnagyobb részét, úgy szintén legjobb holmijét visszakapta; azok többnyire pópáknál találtattak meg, kik közül azért néhányan még Aradra idéztettek. — A mint e tudásból látjuk, az ó-hitü papság az oláh lázadásban nemcsak bujtogatta a népet, de annak az orgazdasággal roszt példát is adott.

Az erdélyi porzendülés, mint a hivatalos okiratokból látszik, főképp Temes és Krassó-megyékben is igen nagy rémülést okozott, s

*) Gr. Jankovics Antalnak 1784. november 19-én az udv. főkanczelnárhoz intézett jegyzékéből.

némileg a közigazgatás folyamát fenakasztotta. Az utolsó megyének 1784 november 8-án és 9-én tartott közgyűlése a bánsági kir. bizottmánynak jelenti, miszerint a közbátorságot fenyegető veszélyes körülmények között, nemcsak az éppen foganathba veendő nép-összeírás munkálatot továbbra halasztani, de „minden közügyek tárgyalását is félbeszakasztani“ magát kénytelennek látta, s azért a gyűlés azonnal szétoszlott. Aradmegyében is Forrai alispán jelentése szerint, a pórzendülés hírére a borosjenői járásban a nép-összeírás munkája félbeszakasztatott, annál inkább, mivel a butyini birtokban a falusi bíró azon összeírás ellen felszólt, sőt mintegy tiltakozott, mert a mint mondá: „az ő papjok már azt mégtette, minek arra a katonatiszt?*)

A következő kis adat végre az oláhság hangulatának jellemzésül szolgál. Schmidt Antal az erdélyi postakocsi kalauza — conductor — november 7-én Dobra és Kossova között, tehát az erdélyi határszélen, a dobrai hetivásárra menő bánsági oláhokkal találkozáskor, őket az erdélyi zavargásokra figyelmeztetvén, a tovább menésről lebeszélni akarta, mire azok nem hajtván, útjokat folytatták, oláhsul ezt mondván: „adja Isten, hogy mindenütt úgy legyen.“

Elhagyva már kissé az erdélyi oláh lázadásnak vértől áztott színhelyét, forduljunk Nagy-Szeben és Bécs felé, s lássuk mindkét helyen a hora-világot illetőleg mi történt?

*) A fenn idézett okiratokból látjuk, miszerint Magyarországra számos erdélyiek menekültek. kik részint Krassó megyében Facset és Lugoson, részint Aradmegyében, Aradon és Galsa faluban tartózkodtak. Többek közt Krassó megyében voltak: Bisztrai Károly, illyei birtokos, Bernát Jakab szolgabíró, és Szabó Isván. Aradra ment Hollaki István, zarándi alispán; s Forrai, aradi alispán gr. Fekete Györgyhez, e megye főispánjához 1784. november 7-ről tett jelentésében írja, hogy: Halsára „el-szaladhatott erdélyi uri emberek és asszonyok érkeztek,“ Stanislovics szolgabíró azért a vásárra bejött, s nála (az alispánnál) „mulatott feleségét sok vendégeire nézve segítségül visszakívánta.“

X.

A hóravilág Nagy-Szebenben. — Az erdélyi kormányzó és a főhadparancsnok. *)

Miután a hóravilágot a vérontás és dúlások színhelyén láttuk, most annak, úgy mondható, politikai történelmével ismerkedjünk meg; keressük fel azt a zöld asztalnál, a kormánykörökben, lássuk meg, mi történt a lázadást illetőleg úgy Nagy-Szebenben, mint Bécsben; kiválólag érdekes leendő tudni: mind két helyen mit tettek, mikép intézkedtek, hogy az oláhoknak az állam és fenálló rend elleni fölkelése maga idejében elnyomassék, vagy e részben mit mellőztek; szóval: a kormánynak hóravilági munkásságát s mulasztását vizsgáljuk.

E kérdés az, mi eleitől fogva az elméket nagy mértékben foglalatostokdtatá, a kedélyeket zaklatá, általában heves és szenvedélyes viták tárgya volt, s hogy annak megfejtése a hóravilág egyik fő momentumát képezi, kétséget nem szenved.

Mikép történhetett, hogy fellázadt, s nagyobbára csak vasvillák- és botokkal felfegyverzett jobbágyok két nagy megyében eláradva s a harmadikba is betűtve, szabadon gyilkoltak, pusztítottak s mindennemű erőszakosságra vetemedtek, a nélkül, hogy a kormány — melynek főkötelessége az élet- és vagyonbátorságra ügyelni, — azon borzasztó kihágásokat meggátolni képes legyen, s szükség esetében azt katonai erő kiküldésével is eszközölje? S a mint Hunyadmegye, melynek kebelében tört ki a lázadás, mondotta: „Boldog Isten! mely nemzet, mely század esztendő ért vala ilyen történeteket? és a mi keservesebb, nem ellenség által, hanem földnépének kegyetlenségével, egy olyan uralkodó alatt, a

*) Az ide tartozó s kútfők gyanánt szolgáló oklevelek az illető helyeken mindenütt említve és idézve lesznek. — Szerző ez alkalommal a t. olvasót ismételve figyelmezteti, hogy főkép a hóravilág úgynevezhető, nem kevésbé fontos, mint kényes viszonyainak előadásában, magát lehetőleg az objectiv állásponton tartva, a tényeket hagyta beszélni, az ítéletet azokra nézve legnagyobb részben az olvasókra bízta és saját véleményét csak ott nyilvánítá, hol az események fölvilágosításáért azt szükségesnek látta.

kinek a külső és belső bátorságnak megtartására háromszázezer katonája fegyverben volt; hallatlan és iszonyú történet!“ *)

A dolog természete szerint, vizsgálódásunkat a hazában kezdve, az említett csudálatos, nem érthető tétlenséget még felötlőbbé teszi azon körülmény, hogy akkor Erdélyben mind a polgári, mind katonai kormány egy városban, t. i. N-Szebenben együtt volt, s így kölcsönös szóbeli értekezés útján minden szükséges intézkedést tenni, s azokat gyorsan foganatosítani, annál könnyebben lehetett, mert azon székvárostól a dülások színhelye távol nem esett. — Azt sem lehet elhallgatni, hogy midőn a gyilkolások Krisztor és Brádon megkezdődtek, mind Halmágyon (Zarándban), mind Déván katonaság feküdt **), valamint Erdélyben a lázadók ellen küldhető katonai erőben hiány nem volt **).

Azon okok és tényezők között, melyek a fenérintett kérdést megfejtik, s a pörzendülésnek hirtelen és gyorsan elterjedését érthetővé teszik, főhelyen áll a polgári és katonai kormánynak egymás között meghasonlása, mely kedvetlen viszonyra vonatkozó több adat már fennebb, a katonai összeírás folyamában, említve volt. S e surlódás, voltakép a főhadparancsnoknak a kormányzóval ellenkezése, személyes versengése éppen a legválságosabb és *vészteljes perczben, a pörzendülés kezdetén, nem csak megújult, de élesebben kitört.*

Erdélyben ez időben a polgári, katonai és kincstári igazgatás körében az uralkodó személyesei, valamint az akkori oláh püspökök voltak :

a) B. Bruken thal Sámuel, Bruken thal Mihály új egyházszéki király-bírónak fia, Erdélynek még kevéssé ismert ausztriai korszakbeli történelmében nevezetes és kitűnő helyet foglal el, s fényes hivatali pályáján a haza sorsára, s annak belviszonyaira a közigazgatás különböző ágaiban, nagy befolyást gyakorolt. Az 1760-ik évben valóságos kormányiszéki tanácsossá, s egyszerre mind tartományi kancellárrá neveztetett, 1762-ben bárói rangot és

*) Hunyadmegyének a budai országgyűléshez 1790 június 2-án intézett fölíratából.

**) A főhadparancsnokság írta ezt november 4-én a kormányiszéknek, mint alább meglátjuk.

**) Lugoson állomásozó Hilscher kapitánynak 1784 november közepén tett tudósítása szerint. (Lásd fennebb 70. lap).

czimet nyert, majd az udv. kancellári hivataltól fölmentett gr. Bethlen Gábor helyébe 1766 január 16-án az udv. kancellária elnöke lett*), két év múlva 1768-ban titkos tanácsos czímmel tiszteltetett meg, 1774 július 5-én az Erdélyből visszahívott gr. Auerperg József kormányzó után, a gubernium elnöke és kir. biztos lett, s végre e hivatalában is szerzett érdemei jutalmául 1777 július 16-án valóságos kir. kormányzói méltóságra emeltetett, mint az illető kir. kéziratban kifejeztetett: „in gnädiger Anbetracht seiner langjährig erworbenen stattlichen Verdienste, geprüfter ausnehmender Devotion und unermüdeten Verwendung für meinen Dienst.“ — Ily sokféle magas állásában b. Brukenthalnak az alkalmom nem hiányzott, magát közhasznú munkássága által kitüntetni. Az erdélyi határszéli katonaságnak 1762—1764. felállítása, egy jobb és igazságosabb adórendszernek 1769. behozatala**), mely 1774-ben czélszerűleg javítottatott***), nem kevésbbé 1769-ben az urbéri szolgálatoknak szabályozása, — e nagy horderejű intézkedések Erdély beléletében, mind a b. Brukenthal közbenjöttével, nagy részben általa hajtattak végre, s azon ország, az ő javaslata folytán, nagyfejedelemség rangjára emeltetett; azért méltán lehet mondani, hogy a testvérhazának 1848 előtt fenállott kormányzási rendszere Brukenthal műve volt†*). Mária-Therézia kegyelmét

*) Ez évben, t. i. 1766-ban történt, mit a kort jellemző curiosum gyanánt említek, hogy a székely-földön Zetelakán, Udvarhelyszékben, egy boszorkány-per láttatott el, miről b. Brukenthal Mária-Theréziának jelentést tévén, az írt évi augusztus 7-én kelt kir. leiratban parancsoltatott, miszerint jövőben, a boszorkányság vétkére vonatkozó minden perek — alle das Verbrechen der Hexerei betreffenden Processe — végrehajtás előtt, az udvarhoz felküldessenek. Schaser „Denkwürdigkeiten“ stb. 21. l. — Szeged magyar-földön Kálmán király ismert törvénye után hetedfél századdal történt!

**) B. Brukenthal udv. kancelláriai elnökségében 1769-ben egy új adórendszert dolgozott, mely hat évre volt kiszabva, s annak életbe léptetéseért az írt év novembere elején kir. biztossá nevezetve, december végén Erdélybe lement, hol mindenütt s N.-Szebenben is kitünő pompával fogadtatott. E megbízatását végrehajtván, 1770-ben szeptember végén Bécsbe vizszatért. Lásd: Schaser, 21—36. l.

**) Az 1769-beli adó-rendszer javítására, illetőleg egy újnak kidolgozására b. Brukenthal a királyné által 1774-ben még kormányzói elnökké kinevezetése előtt megbízva volt, a mit teljesített is. L.: Schaser, 42. l.

†*) A b. Brukenthaltól kidolgozott újabb, s az 1773. katonai évben

és bizalmát nagy mértékben bírta; II. József császár ugyan őt, mint édes-anya kedvelt, s Erdély régi alkotmányához ragaszkodó tanácsosát, melyet a nagyobbára általa életbe léptetett kormányzási rendszerrel együtt, a monarcha gyökeresen átalakítani kívánt, — nem szerette, de becsülését a tehetségdús és tevékeny államférfiútól nem tagadta meg. Schaser írja, hogy midőn a császár erdélyi első útjában, 1773 május végén N.-Szebenbe érkezett, s ott a disznódi útezában levő városi vendégfogadóban, — mely „a római császár“ czímet akkor nyerte, — minden pompa nélkül, tizenhárom napig mulatott, egy versen az ország dolgai felől tudakozódása közben így nyilatkozott: „So hat doch der Brukenthal in Allem Recht, was er sagt“ *).

b) B. Preiss Ferencz, táborszernagy, erdélyi főhadparancsnokká az 1771. év elején neveztetett ki. Az 1781-ki hódolati országgyűlésen teljhatalmú kir. biztos volt, s annak végével a gubernium által, az országgyűlés felől tett tudósításban, az erdélyi honfiak közé fölvétel végett a császárnak ajánlatott, ki azt 1781. oct. 3-án kelt kir. leiratában oly hozzátétellel hagyta jóvá, hogy azon honfűsítés a jövő országgyűlésen törvénycikkbe igattassék. Preiss azonban az országgyűlés bekövetkezése előtt meghalt, különben is a hóra-lázadás alatti magaviseletével azon meg-tisztelésre magát érdemtelenné tette.

c) Gr. Teleki Károly, erdélyi kincstárnok.

d) Az erdélyi oláh nép főpásztorai:

Nikitich Gédeon, görög nemegyesült püspök,

Babb János, fogarasi vagy görög egyesült püspök.

Erdély épen az 1784-ik évben, a három nemzét területének egyesítése által, tizenegy megyére osztatott föl. A főbbekben, melyek a lázadás színhelyét képezték, vagy ahhoz közel esvén, a véstől némileg érintve valának, a kormányzás élén állottak mint főispánok:

1) Hunyad-Zaránd-megyében: b. Bornemisza János, ki még a pórzendülés alatt hivatalából elmozdított.

Erdélybe bevitt adórendszert maga Mária-Therézia e kormányzó művének nevezte „als sein Werk“, azon kéziratban, melyet 1777 szeptember 17-én hozzá intézett, s abba az idézett három német szót sajátkezűleg írta be. Lásd: „Maria-Theresia und Freiherr Samuel von Brukenthal.“ — Von Joh. Karl Schuller, Hermannstadt, 1863. — 22. l.

*) Lásd: Schaser 40. l.

2) Alsó-Fejérben: b. Kemény Simon, maga idejében tekintélyes és közbecsülésben álló hazafi, ha szinte a hora-lázadásban a helyzet komolyságát, mint látszik, nem egészen fogta fel. Az 1790/1-ki erdélyi országgyűlésen a két haza viszont egyesítése érdekében erőlyesen működött.

3) Tordában: gr. Kálnoki Lajos.

4) Nagy-Szeben megyében, melyhez akkor Szász-Sebeszék is tartozott: b. Rosenfeld András.

5) Kolosban: gr. Csáky János, derék és becsült úr, kinek a lázadás lecsendesítésére célzó terve, a nemesség feltültetése, későn jött, s akkor is meggátoltatott.

6) Kükküllőben, melylyel Marosszék egyesítve volt: gr. Bethlen Sándor. E megyét ugyan a hora-lázadás nem érintette, de a mint láttuk, a katonai összeírásból eredett zavargások arra is kiterjedtek.

A pörzendülés kitöréséről Hunyadmegye tisztsége által november 3-án tett legelső tudósítás Nagy-Szebenbe másnap, ú. m. november 4-én délelőtti 10 órakor érkezett*). A kormányzék azt tüstént közölte a főhadparancsnoksággal, melyet egyúttal fölszólított, hogy a közcsendesség és bátorság helyreállítására szükseg katonai erőt a lázadás színhelyére indítsa el, s főkép a bujto-
gatók szétküldözésének meggátlásáért Zalathnára s a Maros mellé elegendő számú lovasságot rendeljen.

A főhadparancsnokság a guberniumnak még az nap, ú. m. november 4-én válaszolt, a minek megértésére azonban egy jegyzést kell előre bocsátani. A gubernium még szeptember végén, a katonai összeírásból eredett zavargások következtében, a katonai kormányt Hunyadmegyébe több gyalog és lovas katonaság küldésének szükségességére figyelmeztette, mire a főhadparancsnokság october 15-én felelt, s kérte a guberniumot, azon hunyadmegyei helységeket, hová a katonaságnak bevonulni kell, valamint a tartományi főbiztosság azon tisztjeit is megnevezni, kiknek a katonaság élclmezéséről gondoskodniok kell. Mivel a gubernium e fölszólításra a maga választát, míg a dolgok állásáról bővebb tuda-

*) A lázadás kezdetére nézve érdekes okmány a kormányzéknek november 8-án a császárhoz tett körülményes tudósítása, valamint a gubernium és főhadparancsnokság közt folyt levelezés is nagy jelentőséggel bír.

mása leend, elhalasztotta, a főhadparancsnokság jónak látta a pörzendülés kitöréséről érkezett kormányshízi közlésre adott feleletében a guberniumot az october 15-ki kívánatára emlékeztetni, kijelentvén, hogy a hozzá intézett jegyzékben s annak mellékleteiben terjedelmesen leírt, s szinte hihetetlen eseményekre nézve más intézkedést tenni nem képes, de csupán az october 15-ki fölszólítására hivatkozván, ismételve kéri, miszerint a kormányshíz a katonaságnak Kolosvárról és Nagy-Enyedről kiindítása előtt, mind az illető helyeket, hová azoknak menni kell, mind pedig az élelmezési tiszteket nevezze meg. A főhadparancsnokság azonban nem fog késni, — „wird keinen Anstand nehmen“, — Karp alezredest és Stojanich őrnagyot a kormányshízi biztossal, valamint Hunyadmegye főispánja- és táblájával, mindenkben egyetértőleg és közösen eljárásra utasítani; s reméli végre, miszerint a vele közlött, „csupán az alispán- és szolgabírótól aláírt relatio felől“ nemsokára biztosabb tudósítás fog érkezni. Hogy a katonaság azon események felől még nem értesült, annak kell tulajdonítani, mivel Brád és Krisztor Dévától, hol két század, és Halmágytól, hol egy század gyalogság fekszik, távol esnek*).

A gubernium e jegyzékre, — melynek minden sorában, valamint a sorok között is, a katonai kormánynak el nem titkolt rossz akarátát kiolvasni lehetett, — másnap, nov. 5-én válaszolván, a dolgoknak october 15-ke óta egészen megváltozott állására figyelmeztetés mellett, a főhadparancsnokságot újabban fölszólította, a már kitört zendülés elnyomására haladék nélkül kellő segítséget nyújtani.

A főhadparancsnokság erre november 6-án adott feleletében elősorolta, hogy a katonaság megindítására nézve mikép intézke-

*) „Da es einem Löbl. Gubernio bis nun zu noch nicht gefällig ware, das General-Commando mit einer Antwort — — zu beehren, so ist man nicht vermögend, über die unterm heutigen Dato erhaltene schätzbarste Nota — und die in ihren Anlagen weitwendig und fast unglaublich beschriebene Vorfälle dermahlen eine andere Disposition zu treffen, sondern man muss sich lediglich auf wiederholt diesesseitiges Ansinnen vom 15. October beziehen“, u. s. w. a főhadparancsnokság november 4-ki jegyzékének szavai.

dett, a helyeket, hová az rendeltetett, megnevezte*), mely csapatok Karp alezredes és Stojanich őrnagy alatt fognak állani, kik útasítottak, mindent a kormányzéki biztossal, b. Bornemisza főispánnal, s a megyei tisztekkel egyetértőleg tenni, de egyszersmind nekik meghagyatott, hogy „minden cselekvéstől komolyan és multhatatlanul tartózkodjanak“**). Mivel végre a katonaság csak magára nem leendő képes a csendességet mindenütt helyreállítani, a főhadparancsnok szabadságot vett magának, véleményét és jó tanácsát azon mód és eszközök felől közölni, a melyekkel az alattvalókat a további kihágásoktól eltartóztatni s őket rábeszélni — persvaderen — kellene, hogy nyíltan mondják meg az okot, a miért oly embertelenségekre vetemedtek. Szóval: a főhadparancsnokság, a legválságosabb perczben, midőn cselekedni s a lázadók ellen erőlyesen föllépni kellett volna, jobbnak tartja okoskodni, a vele közlött események leírásában nagyítást lát, a guberniumnak még jó tanácsokat is osztogat, s a katonaságot oly útasítással rendeli ki, hogy az a maga fegyverét a fölkelt oláhok ellen ne használja, rájuk ne lőjjön. Ily eljárásnak valóban semmi magyarázat se kell, a mint nem szükséges b. Preissnak a katonaság megindítására vonatkozó, de gyakorlati jelentőséggel nem bíró, további, péld. november 7. és 8-án kelt intézkedéseiről szólani.

A gubernator, mihelyt november 4-én a zarándi események felől a legelső tudósítást kapta, azonnal a főhadparancsnokhoz ment, vele azt közölni. Preiss a kedvetlen hír hallására megijedt, s azt mondta: „Most már minden esetre oda vagyok. Ha a fölkeltekkel szigorúan bánok, a császár engem hibáztat, hogy alattvalóit meglövettem, ha nem teszem azt, úgy nagyobb baj következik, s akkor is a bűnös én leszek“***). A gubernium és főhadparancsnokság közötti visszavonásból azon rossz is származott, hogy a pórzendülés felől az udvarhoz olykor két különböző, egymással

*) Péld. Károly-Fejérvárról egy század gyalogságot Zalathnára, más két századot ugyancsak Károly-Fejérvárról Hunyadmegyébe, egy gránátos zászlóaljat Szász-városra küldött, hogy ott a szükséghez képest Déván, Hátzegen és V.-Hunyadon lehessen használni stb.

**) „Jedoch sich von aller Thätigkeit ernstlich und ohnfehlbar zu enthalten.“

***) B. Rosenfeld András főispán adatai között, ki azt a kormányzótól hallotta. (Az Eder-féle gyűjteményben).

meg nem egyező, annál fogva a császárt bizalmatlanná tevő, s ítéletét megzavaró tudósítások küldettek fel *).

A két kormányzó között az ellenkezés valóban annyira ment, hogy bár a nagy-szebeni főpiaczon egymástól nem messze laktak, még is a pórzendülés ügyében, a fenyegető vésznek daczára, a szükséges teendők felett, sok s éppen akkor drága idő-vesztéssel több napig leveleztek, a mit élő szóval könnyen és sokkal hamarább végezhettek volna.

A két kormányzó közötti feszültség azonban nem sokára egy személyes összeszólalkozás következtében még nagyobb lett. A gubernator a lázadás sebesen terjedését látván, november 7-én a főhadparancsnok közbenjöttével tartott értekezletben azon javaslatot tette: hogy Magyarországból is katonaság beküldéseért folyamodni kellene. Preiss ez indítványt nem csak akkor ellenzette, de később is, midőn a gubernium egy jegyzékében ugyan azt kívánta, — kijelentette, hogy a körülmények még nem oly sürgetők, mi szerint más országbeli katonaságnak kérésével a lázadást még inkább elhíresztelni kellene, a mellett, Magyarországon közel az erdélyi határszélekhez csupán lovas ezredek vannak, ezeket pedig hegyes vidékekben használni nem lehetne. Így a főhadparancsnoknak „ismételve nyilvánított idegenkedése miatt“ azon kérés mellőzésével, a gubernium az Erdélyhez közelebb eső magyarországi megyéket a lázadók beütése elleni vigyázatra intette **).

A császárnak e vizsgálkodás, mint alább meglátjuk, tudomására jött, ki azért őket feleletre szorította. A gubernator ez iránt 1784 december 5-én az udv. főkancellárhoz intézett mentségében, hivatkozva a november 7-én tartott értekezletre, Preissnak azon alkalommal tanusított hevesességét s azon nyilatkozatát is felhozta: hogy t. i. „a katonai intézkedésekért a felelősség egyedül őt illeti, következőleg azokat egyedül rá is kell bízni.“ Így többször hasonló vegyes értekezletet összehívni, szükségesnek nem találta; annál inkább, mert, mondja a gubernator: „a gr. Teleki Sándor

*) B. Rosenfeld András főispán adatai között. (Az Eder-féle gyűjteményben).

**) A gubernatornak 1784 november 20-án az udvari főkancellárhoz intézett elnöki leveléből.

befogatása alkalmával a főhadparancsnok s közötttem folyt levelezésből Excellentiád bölcsen átlátni méltóztatott, hogy mi az ily nemű ügyekre nézve mikép állunk, s milyen nehezen lehet abban tovább haladni; de biztosíthatom Excellentiádat, hogy a szóbeli értekezések még kevésbbé sikerültek, mert egymást teljességgel meg nem értettük *). — Midőn gr. Eszterházi 1784 december 16-án a kormányzó mentségét, s azzal kapcsolatban a gubernium nyilatkozatát is a császár elibe fölterjesztette, akkor egyszersmind azt is megjegyezte, miszerint: „ő Felsége ítélete alá bocsátja, mennyiben lehessen a dologban történt hibákat a gubernatornak vagy a guberniumnak tulajdonítani?“ mire a császár e sajátkezű legfelsőbb, s a gubernatort igazoló határozatát írta: „Dient zur Nachricht.“ Hogy Preiss magaviseletéről a monarcha máskép ítél, — alább ezt is meglátjuk.

XI.

A katonaság magatartása a hóra-világban. — Az ország véleménye.

A pórzendülés kezdete után az erdélyi főhadparancsnok és a kormányzó között kitört, s a fennebbiekben rajzolt feszült viszony, vagy inkább: b. Preiss Ferencz főhadparancsnoknak a kir. kormányzékkel újratűzése, minden kérdésen kívül, a véres dráma egyik végzettelmes forduló pontját képezi. Azon sajnos versengés következtében, a legdrágább és soha vissza nem hozható perczeket szalasztották el, midőn a támadást elcinte csekély erővel el lehetett volna fojtani, általában annak leverésében a kormány egész munkássága elszibbasztatván, a bont romokba döntő yésznek hihetetlen gyorsasággal elterjedése lényegesen előmozdított. A főhadparancsnok által adott rossz példa továbbá nem maradt a katonaságra és annak működésére kártékony befolyás nélkül, s a mellett azt a haza közvéleménye előtt, sujtó, felette kedvetlen világba helyezte.

*) Aus dem zwischen des H. Comm. Generalen Excellenz und mir bei Gelegenheit der Abführung des Gr. Alexander Teleki geschehenen Verhandlungen haben E. E. erleuchtet einzusehen geruht, wie wir mit Geschäften dieser Art hier daran waren, und wie schwer man aus der Stelle heraus kommen konnte; ich kann aber E. E. versichern, dass die mündlichen Concertationen noch weniger gelangen, weil man sich durchaus nicht verstand.“

Már fennebb volt említve, hogy a dévai első csatában a szélbeli katonák lövése a várost megtámadó oláhoknak feje felett minden ártalom nélkül ment el (l. 72. lap), továbbá: hogy az Ab-rudbánya segítségére elég jókor kikért, s Richard kapitánytól vezérlett katonai erő oda, a város feldúlása után, szinte két-hét múlva érkezett el; (l. 79. l.) most a katonaság e két rendbeli sa-játszerű eljárásának okát is tudjuk, — azt minden további magyarázat nélkül értjük. Ily tények elég világosan szólnak, de még több hasonló adatokat is lehet felhozni, melyek éppen a pórzendtlés folyama alatt, szemtanúk által készült, s így annál hitelesebb okmányokból vannak merítve.

Ba ló László, alsó-fejéri r. alispán, Nagy-Enyedről 1784 november 8-án a kir. guberniumhoz tett jelentésében előrebocsátván, — hogy a lázadóktól különösen fenyegetett főispánnak batorságosabb helyre menekülése után, — „domino supremo comite, in quo praecipue expilando et e vita tollendo — seditiosi conspirarunt, — — ad tutiora se recipere necessitato“, — a zendülés elnyomására vonatkozó kormányzéki rendeleteket mind Hellebran Antallal, a toscanai Lipót-huszárok ezredésével, mind pedig Schultzczal, a székely határszéli lovasezred alezredésével közölni kötelességének ismerte. E két főtiszt közül az utolsó, az alispán azon magán-felszólítására, küldött Gáldra, (a főispán birtokára) elébb 26, november 7-én pedig 24 közhuzárt az altisztekkel s egy tiszttel együtt, nem kevésbbé 24 közhuzárt a lázadók útjába eső Remete faluba, 10-et pedig Diódra rendelt, s különben is az előforduló esetekben a kitelhető segítségadásra késznek nyilatkozott; míg másfelől Hellebran ezredes e részben több nehézséget csinált, ki, mintán egy határőr-századot Hunyadmegyébe leindított, s 25 huszárt Zalathnán hagyott, ugyan ennyit küldött Nagy-Enyedre is, s a kormányzéki rendeletekre hivatkozó megyei tisztek sürgető kérését számba nem véve, arra semmikép se hajlott, hogy a megye székvárosának nem eléggé biztosított oltalmára még legalább 50 huszárt rendeljen. Annál szükségesebb volna pedig több katonaságról gondoskodni, mert, a mint mondja: „a városi polgárok a megyei tiszteknek az élet és vagyon védelmére intézett törekvését nem hogy gyámolítáák, de azt inkább akadályozni kívánják, a tartozó engedelmességet megtagadják, a szomszéd nemességnek maga becsesebb javait a

várba *) bevenni nehezen engedik meg, s nem átallják, nyilván azt hánytorgatni: miszerint a paraszt nép veszélyes pártütésének kitűzött czélja, a nemesség- és megyei tiszteknek, nem pedig az adózó városiaknak elpusztítása volna.“

Károly-Fejérvár közelében, ugyan ez idő tájban egy más ilyen, a helyzetet jellemző esemény adta elő magát. A kir. gubernium az oláhok által azon vidékben elkövetett dúlások nyomozása végett, F á b j á n Dániel számvevőségi lajstromzót—registrator — kiküldötte. Nevezett biztos a fenemlitett városból 1784 november 10-én, e napig terjedő tudósítását a guberniumhoz fölterjesztette. Abban írja, hogy midőn november 7-én azon városba érkezett egy, Dévára rendelt székely-határszéli buszár század Echinger kapitány vezetése alatt, még pedig az oláhok által Alvincz és Borberek mezővárosokban elkövetett dúlások és gyilkolások után, — nevezett kapitányt sürgetőleg kérte, miszerint Alvinczen keresztül mentében a lázadókat széleszsze el, mit azon tiszt meg is ígért. Mind a mellett másnap, ú. m. november 8-án reggel, mikor Fábján a kapitány társaságában azon városba érkezett, mely rabló s gyilkoló oláhokkal tele volt, nagy fájdalommal tapasztalá, miszerint a kapitány ott meg sem állapodott, annál kevésbbé intézkedett, hogy a gonosztevők szétkergetteszenek, mivel a mint állítá, Alvincz városában katonai segítségnek kirendelése végett maga felsőségétől semmi parancsot se kapott. Így Fábján megújított kérésére is alig nyerte meg a kapitánytól, miszerint ez a város azon utcáján átfolytassa útját, mely éppen azon perczben az oláhok dúlásának színhelye volt. Az addig elbújt szegény lakosok a katonákat megpillantván és segítséget remélve, rejtékhelyeikből előjöttek, s a rablással foglalkozó oláhokra újjaikkal rá mutattak; de hasztalanul bíztak, mert a kapitányt, a szeme láttára elkövetett tolvajságok legkevésbbé sem indíták meg, s a nélkül, hogy csak egy perczig is megállapodjék, — „ne per minutae quidem spatium subsistendo“, útját Szászváros felé folytatá, s ismételte, miszerint „a gonosztevőket üldözni, rendelete nincs, s azok megtámadásának felelősségét magára nem veheti; — se per aggressionem eorundem responsabilitati subijcere nolle.“ Borberek városban is ez történt, hol a rabló, s a katonákat megpillantó

*) Nagy-Enyeden a város közepén levő református templom magas körkerítése várnak neveztetik. Azon belől van néhány épület és a lutheranusok temploma.

oláhok rémtülve szétszaladtak, de azoknak távoztával a dulások folytatására visszatértek.

Így Fábján Károly-Fejérvárra visszatérvén, más nap, novemb. 9-én értésére esett, hogy gr. Gyulai Ferencz gyalog ezredjéből két század oda érkezett, miért a vár parancsnokához élő szóval s írásban tett azon kéréssel fordult, hogy legalább 30 közlegényt küldene Alvinczre; de azon választ kapta, hogy a főhadparancsnok ságtól nincs rendelete a tolvajoktól háborgatott helyekre katonai erőt küldeni, a nélkül pedig a jelen, felette kényes körülmények közét semmit se tehet; „quod ab excelsa suprema armorum praefectura nullas de exmittendo ad similia loca praedonibus infestata militari praesidio acceperit ordinationes, sine quibus quidquam in circumstantiis praesentibus summopere delicatis agere integrum sibi haud esset.“ Lehetőleg híven közöltem Fábján jelentésének ide tartozó helyét, — annak is úgy hiszem semmi magyarázat se kell *).

Ilyenmő tény az is, mit Egyedi Efraim alsó-fejéri szolgabíró 1784 november 17-én kelt, s már idézett tudósításában közöl. — „10-a praesentis az itt való magyarsággal a Magyar-Igenből elszaladott tolvajok közül hetet legelőször én elfogattam volt, kiket Richard kapitány úrral examinálván, megvallották, hogy ők a magyar nemzetnek eltörlésére sereglettenek össze, kiket megvisitálván, egynél közölök mindössze új huszasokat találtam 58 rhen. forintokat, egynél találtam 3 forintot, másnál asztali török órát, ablakra való vasakat, lakatokat, éppen akkor boros hordóból kihúzott csapot, ingeket, lajblikat, asztal-keszkenőket, egy fél véka borsót és egy lovat, mely abrud-bányai Nagy Jó-

*) Ugyancsak Fábján Dániel Szász-Sebesből 1784 november 22-én a gubernatornak jelenti, hogy Molnár szemorvos tudósítása szerint, Brádon 19 meggyilkolt nemes nejei s gyermekei vannak, kik az oláh vallásra térítetttek, azok közt Brádi Miklósné, a jelentő nővére. Ő folyamodott ugyan Pfefferkorn tábornokhoz 12 lovas katonának kirendeléseért, kikkel Brádra menvén, azon szerencsétlen, s részint súlyosan megsebesített nőket kiszabadíthassa, de a tábornok azt válaszolta, hogy a főhadparancsnokság rendelete nélkül ez ügyben semmit se tehet, a kérést azért oda fölterjesztette. Fábján annál fogva a gubernatornak, azon katonai segítség kieszközléseért könyörög. Lett-e e kérésnek valami sikere? nyomát annak sehol se találtam.

zsef uramé volt, és noha ezen tolvajokat én fogattam el, mindazonáltal Richard kapitány úr nem csak szabadon bocsátotta, hanem a nevezett prédát is nekik kezekbe adta.“

Azon alkalommal, midőn a Kloskától vezérelt, s november 9-én Tordamegyébe beütött lázadók Szolcsvát, Torockzó-Sz.-Györgyöt s több helységeket feldúltak, történt, hogy a tordai, szindi, túri és komjátszegi 72 számból álló nemesség a két (alsó és felső) Szolcsván összegyűlt, mintegy 200-ból álló oláh seregére november 16-án reggel rá ütven, közülök mintegy 81 vagy 85-öt elfogtak, s nemsokára oda, azelőtt tett egyezés szerint, Hertelendi kapitány és Inczédi hadnagy által vezérelt katonai segítség, t. i. 43 huszár megérkezett, s hozzá fogtak a fenemlitett foglyok vallatásához, a miben idő telt, midőn már délután négy óra tájban az Aranyoson túl Ponor felől a hegyekről nagy lármával, ordítással, lövöldözéssel teméntelen oláh sokaság ereszkedett le, a mit látván Hertelendi kapitány, a huszárokkal az alsó-szolcsvai hídhöz nyomult, s majd a három káplár aljára oszlott nemesség is — a melynek élén Kerekes postamester, s Boros János kolosmegyei szolgabíró állottak, — ugyan oda ment; miután szükséges elővilágызatúl a hegyoldalokat a gyalogság foglalá el. Ekkor a kapitány két előreküldött huszár által az oláhoknak jelt adatott, hogy velük valami beszédje volna, egyszersmind parancsolá, hogy senki helyéből ki ne mozduljon, s akkor maga, két huszárjával az Aranyos innenső partján tovább indult, míg a lázadók a tulsó parton a porondon állottak, s Kerekes is a kapitány után ment, akarván látni, mi történik. Hertelendi a tolvajokkal értekezésbe bocsátkozott, a mint következik: „kapitány Hertelendi úr elejekbe terjeszti szép szóval, mely veszedelmes dologban indultak meg, egyszersmind ajánlá is a tolvajoknak az ő Felségétől megnyerendő gratiát, ha lakhelyekre visszatérven, a fellázadt népet lecsendesítik, s ezen lármának indítóját (kit ők Hórának hívnak) kézbe szolgáltatják, melyet ők úgy ígértenek meg, ha azonban az elfogott rabokat is elbocsátának; ezt megígérvén nekik kapitány Hertelendi úr, nekem Borosnak, a hídhöz hozzám jöven, így szóla: Uram! szolgabíró uram, itt egyéb mód nincs, hanem hogy a rabokat szabadon bocsássuk, én itt oly accor-

dára mentem a tolvajok itt lévő vezérével, Torda nevűvel, hogy ők lecsendesedjenek, haza takarodjanak, és Hóra vezéreket kézbe adják, mi pedig a rabokat elbocsássuk és őket ne bántsuk; melyre én Boros János, (mivel a kapitány a General-Commando ily rendelkezését a leendő accorda iránt producálá) elmenék és a rabokat a hídhoz hozám, a híd végéről Alsó-Szolicsváról; a híd tulsó végén Hertelendi kapitány és Inczédi hadnagy urakkal és Kerekessel akkor is erről beszélő tolvajokat megoldva, általbocsátám a legelső rabot, ki éppen azon Torda nevű tolvaj fia volt, én is általmenvén; mely megesvén jó renddel, megint Nagy-Oklosra hálai jöttünk, onnan pedig 17-a 9-bris Járába megérkezvén, ezen Species Facti-t mlgos gróf főispán úrnak elküldök“ *).

Maros-Vásárhelyről 1784 november 27-én az udv. kancellariához küldetett fel a már érintett folyamodás „a nagy erdély-országi törvényes királyi és nemes Küküllő Maros-Székkal egyesített vármegyének táblái, Maros-Vásárhely várossába szorult fő és nemes rendek, ugyancsak Maros-Vásárhely tanácsa“ részéről. Az írók a kérelmükhöz zárt öt darab mellékletet elősorolván, a katonaság eljárására nézve így nyilatkoznak: „Melyekhez — még

*) A Kerekes és Boros által aláírt nevezetes okmányból. Annak czíme: „A Szolcaván ezen 1784-ik esztendőben november holnapjának 16-ik napján 72 nemes emberekkel Kerekes Gergely és Boros János vezérlések alatt elfogott 85 vagy 81 tolvajoknak, Kálnoki regimentbeli kapitány Hertelendi úráltal a Gen-Commando rendelkezéséből lett elbocsáttatása és azon reánk ütött tolvaj-sereg vezérlésével Torda nevűvel lett egyezésnek igaz lelkiismerettel írt „Facti Species-se.“ E tudósítás Horváth Sámuel tordamegyei szolgabíró által gr. Kálnoki Lajos főispánhoz tett, s fennebb (76. l.) említett jelentés melléklete. Az a nevezett főispán által az udvarhoz felküldetett. — A „General-Commando rendelkezéséből“ a tolvaj-sereg vezérével kötött famosus egyezésnek van még más példánya is, mely Maros-Vásárhelyről az udvari kancellárhoz felterjesztett, bővebben is említendő folyamodáshoz csatoltatott, s oda Boros szolgabírótól küldetett, ki abban írja: „Kapitány Hertelendi úr mutatá nekünk a General-Commandónak oly rendelkezését in copii, hogy ha a tolvajok truppjára talál valahol, velők az accordát próbálja meg, stb. s jelenté azt is nekünk, hogy most is Stillstandot tartanak a más helyeken.“

hozzá ragasztani bátorkodunk azt is, a mit három királyi tábla író-deákjainak, kik magok személyesen jelen voltak a Hátzeg vidékén történpusztítások között, hitek alatt adott és a mélt. kir. guberniumhoz is beküldött bizonyágtételekből bizonyosan írhatunk: Hogy a Hátzegen levő limitaneusoknak kapitányok az ablakáról nézte a boldogfalvi udvaroknak iszonyú pusztítását, égetését, mégis nem hogy népet indított volna a gyilkos tolvajokra, sőt valami ötön, haton az odaszorult nemesség közül a vice-ispánnak interpositiója mellett, kéredzettek ki, hogy reájok üthetnének, s azt felelte: hogy menjenek ki, hogy többször vissza nem bocsátja őket. Sőt ugyanazon cancellisták vallásából kitetszik, miként részesedtenek némely limitaneus katonák is azon prédálásban.“ A kérelmesek végre Schultznak az oláhokkal pactálását is érintvén, írják: hogy „szeme láttára Biró Miklós jó nemes attyokfiát, szöllőjében dolgozó emberei mellől agyonverték; Szotyori Istvánnét, Inczédi házból született nemes asszonyt, háza felprédálása mellett felmészárolták, mégis vice-colonellus Schultz ur kergetésektől megszűnván, amazoknak időt s szívet hagyott a Toroczko-Sz.-Györgyön végbevitt iszonyatos pusztításokra.“

Baló László, alsó-fejérvári már ismert alispán, Magyar-Igenben 1784 november 21-én kelt, s az oláhok által elküvetett kihágásokra vonatkozó tudósításában, mely a maros-vásárhelyi folyamodványhoz van csatolva, -- előrebocsátván, hogy másod magával M.-Igenig eljuta, s az ott levő mintegy 50 fegyveres nemessel s egy huszár csapattal a pártos oláhoknak a havasokon „halálig üldözése“ végett egyesülni akart, e czélját, mint írja, el nem érheté, mert: „fájdalommal és oh mely keserves szívbeli fájdalommal kell — — — a nemes hadirend részéről tapasztalnom: hogy noha a jószívű magyar huszárság egész örömmel repülne azon vértünket szomjúhozó tolvajság eloltására, mindazonáltal jó czéljokban a Bellicumtól jövő parancsolatok által meggátoltattak, hogy velünk a havasokra a tolvajok után teljességgel ne jöjjenek, sőt az ide jövő tolvajságot is kergessék ugyan vissza, de ne ölják, ne vágják.“

Az erdélyi kincstartóság — thesaurarius — 1784 november 18-án közlé a guberniummal a vajda-hunyadi adminisztrációnak egy

jelentését, hogy t. i. ott a várban fogva volt 115 lázadók, Karp alezredes parancsára, minden büntetés nélkül, szabadon eresztettek *).

A katonaságnak a pórzendülés alatti magatartása ellen, azon megyék is, melyek a pórzendülési dúlások főszínhelyei voltak, az illető adatok elősorolása mellett, hathatósan felszólaltak és panaszt emeltek. Így péld. Hunyad-Zarándmegye, az ismert „Species Facti“-ban (182. l.) írja: hogy Csepi László kapitány egy század katonasággal tolvajok kergetése végett a zarándi kerületbe küldetvén, ott éppen a lázadás kitörésekor jelen volt, még is a fölkelte oláhok, „a sokkal nagyobb, minden szent s nem szent dolgozat feldúló tolvajok“ ellen, semmit sem tett **).

Midőn továbbá, mondja ez okmány, a pártos oláhok a Kaján völgyéből (Zarándban) a Maroson túl eső hunyadi kerület felé, még pedig egy hű kém jelentése szerint, lerészegedve nyomultak, a tisztség, Karp alezredes, ki Déván volt, kérte, hogy 50 legényt ott-hagyván, 100 gyaloggal és 30 lovassal induljon ellenük, s széles-sze el; de azt meg nem nyerte, holott az által a régi Hunyadmegyére kiterjedett pusztításoknak elejét lehetett volna venni. Éppen így id. Balia Sámuel szolgabíró, november 5-én ez alezredeshez siker nélkül folyamodott, hogy a Déva körül M.-Solymoson pusztító oláhok ellen egy kis katonai erőt küldjön, holott Berivói János szolgabíró bizonyítása szerint, Karp az nap a Maros innenső partjára átszállván, más nap, 6-án Szászvárosra ment, s ép e két napon, a lázadók a Maroson túli kerületben, azon úttól, melyen a

*) Ez adat a nagy-szebeni első kéziratban van közölve, s egyszersmind ott felhozzatik, miszerint Karp e tetteről a főhadparancsnokság dec. 2-án kelt jegyzékében a guberniumnak azt írta, hogy azon elbocsátott rabok mind oly emberek voltak, kik az előnyomuló katonaság elől ijedtökben szaladtak el, de Karp felszólítására azonnal előállottak. Mivel pedig azok fogságba tétettek, az alezredes kötelességének vélte, őket elbocsátani. — Hogy Karp azt tenni jogosítva nem volt, s nem is helyesen tette, — világos.

**) Ezt Benkő József is említi. Nevezett kapitány Hollaki alispán által a lázadók elszélesztésére felszólíttatván, Körös-Bányaig lejött, s onnan „semmit se dolgozván, nézte a ribiczei tüzet, sőt a míg egy csoport oláhval, kik Lunkától Ribiczére sietnek vala prédálni, beszélgetett, katonáival puskáikat a kerthez támasztatta.“ Lásd: „Kolosvári nagy nap-tár 1865.“ 109. l.

katonaság elvonult, alig egy negyed mérföldre fekvő több falukban (M. Solymos, Harró, Berekszó, Kéménd, Arany, Bábolna, Algyógy stb. pusztítottak, gyilkoltak, mely gonosztetteket a Marschante alezredes alatt álló katonaság szemével látta, a nélkül, hogy legkevesebbé is meggátolta volna. Végre Kenderesi József, megyei pénztárnok jelentése szerint, Hennuy kapitány, ki Hátzeg városából a pusztítások akadályozása végett Maros-Brettyére küldetett, ott egyebet nem tett, mint szép kéréssel — „placida persvasione“ — a Bornemisza udvart mentette meg, mely kasszárnyának használható lesz. Az említett megyei tiszt végre, az oláhok kihágásainak meggátolására kért katonai erőt Karp alezredestől nem nyerte meg*). A katonaság e szelid és kimélő bánása okozta leginkább, mondja az okmány, hogy: „a lázadók bátorságot kapván, annál szélesebb körben pusztítottak, s a kis szikrából eredett tűz az országnak egy szépen virágzó részét, t. i. az összes Hunyad-Zarándmegyét, valamint Alsó-Fejér, Torda, Kolos és N.-Szeben vármegyék vidékeit elborította, azokban a polgári közigazgatás formája felforgatott, az adózási rendszer zavarba jött, s oly zavargások következtek be, melyeket midőn kezdetben, a szükséges szigorúság és gyorsaság alkalmazásával, egy két század katonaság meggátolhatott volna, azt most csak több ezred del lehet elnyomni“ **).

*) Hogy a dévai csatában a katonák nem az oláhokra, de a levegőbe lőttek, ez okmány is bizonyítja. „Ab inelyta militia vespera diei 6-ti contra erumpentes nihil — in oppido Déva actum, imo sclopetorum emissio quoque, sine studio nocendi, coelum versus per milites directa exstitit.“ „Species Facti“ pag. 184. 185.

**) „Species Facti“ pag. 181–185. — Ugyancsak Hunyadmegye, az 1790 június 2-án tartott közgyűléséből a budai országgyűléshez intézett feliratában Preiss főhadparancsnok ellen kemény vádakra fakad, ki a támadás kezdete előtt bizonyos idővel azon vármegyébe lemenvén, „minden látható ok nélkül Piski nevű faluban egy néhány hetekig mulatott, ottan hunyad-vármegyei szélybeli katona tisztekkel és nevezetesen fő-strázsa-mester Karppal sokat tanácskozott“, s azután történt a paraszt népnek arra lázassztása, hogy magokat katonáknak felirassák. Készerűen említi a felirat azt is, hogy bár Preiss hivatalából kitétetett, de Sz. Erzsébet rendjét kapta „azért hogy az oláhokat katonáknak conscribáltatta, s azok a magyarokat megölték.“

Hasonlókép Alsó-Fejérmegye, 1784 december 30-án Sárdon tartott közgyűléséből gr. Jankovichhoz intézett feliratában „az alnokok és minden rosztára hajlandó oláh nemzet által kezdett lázadás okait elősorolván, — „causas etiam incentivas, quae fomitem versutae huic valachicae nationi ad quaelibet mala proclivi suppeditasse comperiuntur“—annak 3-ik pontjában a katonaságot vádló s kellő bizonyítékokkal támogatott adatokat elősorolja, — jelesen, hogy a főhadparancsnokság a megye többszöri megkeresésére a szükséges erőt a lázadók ellen későre, s akkor is a cselekvéstől eltöltő útasítással rendelte ki, — névszerint felhossa, hogy Echinger kapitány, az alvinezi és borbereki pusztításokat, Schultz alezredes és Probst, a hadnagya, a krakói nemesudvarok felprédálását látták, mégis azon rablások akadályozására egyáltalában semmit sem tettek, sőt az alezredes, midőn az oláhokkal alkuba bocsátkozott, —miről mindjárt fogunk még szólni—, a tolvajokat, kik szeme látára Biró Miklós nemest meggyilkolták, annak egy lovára felülvén, minden bántódás nélkül eleresztette *). Így csupán a maga igazságos védelmére erőlyesen fölkelő, a lázadókat üldöző, s a megye innenső felében lakó oláhokkal a közlekedést elzáró, a vizen átjáró helyeket elfoglaló nemesség e czélszerű intézkedéseinek lehet köszönni, hogy a magyarság egy része életben maradt, és javai-
ban kárt nem szenvedett.

A megye e tudósításában azt is felhozta, hogy Schultz hadnagya Probst, mielőtt a tolvaj oláhok Krakóhoz leereszkedtek, az általuk Pap László püspöki tisztartótól ellopott és levágott négy ökörből La Pereu Turkuluj nevű helyen részesedett és evett, azonkívül pedig a mondott mezővárosnak oltalmára kért katonai erőt megtagadta.

Végre a megye hathatósan rosztalja Schultznak azon tettét, miszerint a katonai kormány megbízásából azon város körül táborozó oláhokkal nyolcz napi fegyverszünetet kötött, s annak eltel-

*) A b. Rosenfeld András főispán által följegyzett s a nagy-szebeni kéziratokhoz tartozó adatokban, mint hitelesnek tartott hír említve van, hogy Schultz azon lovát az oláhoktól ajándékol elfogadta; „Wenn auch nicht alle Umstände wahr waren“, — miket a Schultz dolgáról beszéltek, — „so waren doch geglaubte Gerüchte, z. B. von dem Pferde, was Schultz zum Geschenke annahm.“

tével hozzájuk visszatért. Mivel azonban Schultznak e kettős küldetését, nagy fontosságaért s kiváló érdekéért, összefüggésben s bővebben kell előadni, arról majd alább fogunk számot adni.

Miután a katonai kormány eljárása felől az illető megyék nézetét ismerjük, hátra van még, arról más hazai körök véleményét is elmondani.

A N.-Szebenbe szorult és a „legnagyobb szegénységben s inségben élő“ főurak, nemesek, a császárhoz 1784 december 13-án német nyelven, intézett folyamodásukban írják, miszerint legnagyobb fájdalmukra szolgál, s őket csaknem kétségbe ejti, hogy: „a kitől egyedül várhattak volna segítséget, t. i. az ország fejedelmétől, azt most nélkülözniök kell, mivel a nagyfejedelemség főhadparancsnoka b. Preiss, a kérelmesek kárára, tőle ismert czélből, a dolog és körülmények állásának meg nem felelő tudósításokat terjesztett fel.“ A mint t. i. kérelmesek arról, legnagyobb keserűségekre, értesültek: említett hadparancsnok a dolgot úgy tudta előadni, hogy a lázadás nagy jelentőséggel nem bírna, s november közepén már szinte lecsendesedett, holott egész Erdélyben tudva van, miszerint november 1-től december elejéig Zaránd- és Hunyadmegyék közt minden levelezés elzárva volt, ott semmi függés—Subordination—fenn nem állott, azon kívül, mit a csábító Hóra maga követői irányában gyakorlatba hozott, mindenikre 40 kr adót rótt, s még ma is, se a folyamodók, se tisztjeik közül senki se mehet fegyver és katonai segítség nélkül azon vidékbe, ha éltét veszélynek kitenni nem akarja. — E főhadparancsnok előterjesztése következtében, sőt parancsára történt, hogy az egy hónapig folyvást lázadásban lévő helységekbe Magyarországból berendelt katonaság visszaküldetett. A könyörgők végre térdre borulva kérik a Felséget, nem csudálkozni, ha a főhadparancsnok a lázadást oly kicsinynek tűntette ki, miután ő volt, ki azt, a julius hóban elrendelt katonai összeírás által, legnagyobb részben okozta.“

Így Hórának, mondják befejezésül a kérelmesek, könnyű volt, maga szándékát végrehajtani, miután azon istentelen alnokságra vetemedett, „állítván, hogy ő Felsége parancsa volna, az egész országot fellázasztani.“

Egy, gr. Jankovics kir. biztoshoz erdélyi urak és nemesek

által beadott folyamodvány, a katonai kormány magatartását és tetteit a pórzendülés alatt következőleg rajzolja *) :

„Mely országunk nevezetes részét elborító, sokakat utolsó pusztulásra, szegénységre, árvaságra és siralomra juttató nagy tűz, mely annyi időtől fogva még le nem csendesítettett, soha anyyira nem harapódzott volna, ha

c.) A militaris status ezen nagy veszedelem megoltásában maga kötelességét a környülállásokhoz alkalmaztatott készséggel, serénységgel és szorgalmatossággal teljesítette volna. Ugyan is :

1) Requiráltatván a militaris status a siető segítségért, mind azon igyekezett, hogy ezen nagy dolgot kisebbé csinálja, segítséget maga idejében nem adott, a tisztek mindegyik a másikra vetvén, mely haladék alatt mindinkább harapódzott a romlás és veszedelem, mint az continuo repraesentáltatott de casu in casum, a continua táblák által a fels. kir. guberniumnak.

2) Minekutána militaris succursus adatott volna is, a katonatiszt urak, nem hogy ezen tűznek megoltásában, annak rendi szerint, igyekeztek, a rebellis, pusztító, prédáló, égető és öldöklő oláh serget elszéleszteni, fogni, löni és vágni kívánták volna, de sőt hozzájuk nagy engedelmességgel viseltettek, velek hazánk örökös gyalázatjára, mint valóságos idegen ellenséggel a békességről tractáltak, velek ettek, ittak és több alacsonyásra is ereszkedtek, melyet ide zárt hiteles testimoniumaink (8. sz. alatt) valóságosan bizonyítanak ; ez alatt az engedelem alatt nevedezett a veszedelem, a rebellisek szívet vettek, magokat erősítették, és jobban is megerősödtek azon általános hiedelmekben, melyet Hória s utána az oláh papok, s más hasonló impostorok, coryphaeusok istentelen hitegetésökből vettenek volt. El is borította volna minden kétségen kívül egész hazánkat a veszedelem már eddig, ha az ártatlan és maga uralkodójához tökéletes hivségét sok ízben bizonyí-

*) E folyamodás a kir. biztoshoz ily czím alatt adatott be : „Nagy Erdély országában az fene oláhságnak lecsendesítésére és feltámadások s pártütések valóságos okainak kikeresésére rendeltetett kir. Commissióhoz alázatos jelentése, — az erdélyi megszorítottatott, és részszerint utolsó pusztulásra jutott uraságnak, nemességnek és magyarságnak.“ — A Jankovich Miklós gyűjteményében, — a pesti nemzeti muzeumban.

tott uraság és nemesség maga oltalmára fegyverben elő állani kénytelenítettvén, sok helyeken a paraszt oláhság dühösségének eleibe nem állott, és a parasztok közt való szoros communicatiót meg nem gátolta, s a vizen való általjárásokat meg nem erősítette volna.“

A katonaságnak a magyarok irányában tanusított ily igazságtalan, sőt bűnös magaviselete, a szomszéd Magyarországbán is méltó boszankodást költött fel; mely kedvetlen hangulatot gr. Sztáray Mihály Abaújmegye főispánja, gr. Eszterházi udv. főkancellárhoz Kassáról 1784 december 10-ről intézett levelében tolmácsolván ezt írja, hogy: „a haza ily nagy veszedelmében elég lassan tett intézkedések — dispositiones — satis lente factae — az egész országot mily nagy rémülésbe ejtették, mindenki látja, s az emberi szánakozás érzésénél fogva könnyekre is fakad, csupán a katonai rend az, mely mindazokat, s a fenyegető és egyáltalában ki nem kerülhető veszélyt, a mint látszik, megindulás nélkül nézi“ *).

Facta loquuntur. Valóban a katonaságnak a hóra-világi magatartására vonatkozó, a lázadás idejében készült, akkor jól ismert tényeket és adatokat tartalmazó okmányokból merített tények és adatok elég hangosan szólnak, azok, — a fennebbi közlések szerint — az országot nagy mértékben felriasztották, s annak roszaló, kárhóztató, sujtoló véleményét fejezték ki. Midőn, hogy csak ezt említsük, — a fölkelt oláhok fenytetésére kirendelt katonaságnak meghagyatott, előforduló esetekben magát szenvedőleg viselni, tehát a köz rendet, csendességet megzavaró, az állam törvényeit

*) E levél a Jankovich Miklós gyűjteményében van. Gr. Sztáray főispánnak e tárgyban van még egy pár, az udvari főkancellárhoz 1784 december 1-ről is intézett, s az országtól fizetett, annak védelmére köteles katonaság mulasztását, roszelelkűségét s jéghideg érzéketlenségét keményen megrovó levele, mely e czím alatt: „Gróf Sztáray Mihály tiszti igyekezete és a nemességnek kész ajánlása Hóra támadásának lecsendesítésére“; kijött a „Tudományos Gyűjtemény“ 1821. évi folyamában, (II. kötet 73—86. ll.). Ebből: „Impius fore in Principem, cui quidquid sum, in acceptis refero, injurius in patriam, si Excellentiae Vestrae uniuersalem animorum consternationem — ob metum excidii et nullos in collimitaneis comitatibus dispositiones, — statusque militaris stupentis et ista gelido oculo intuentis, pro patriae tamen interna et externa tranquillitate sarta tectaque tuenda per Regnum soluti et excubare debentis, spectata inactione enatam, non patefacere.“

lábbal tapodó gonosztevők és gyilkosok ellen erőt nem alkalmazni, — e ferde intézkedés természetesen következése volt, hogy az a katonai rendet, annak díszes hivatásával élesen ellenkező, nagy mértékben lealázó szerepre kárhoztatá, s méltán az oláhokkal pártaskodás gyanujába keverte; sőt a mi még rosszabb, a mint láttuk, a katonák itt-ott az oláhok által tett prédában, a lopott javakban is osztoztak. Nem lehet azért csudálkozni, ha a lázadók a katonaság gyámolításába, vagy legalább tétlenségébe bízva, magukat az ellenszegülésre s a kormánynyal daczolásra bátorítva, sőt mintegy felhíva látták.

A katonaságnak szóban forgó eljárása végre, annál inkább feltűnik, sőt éppen érthetlenné válik, mert az a császár által, — ki alább maga fogja azt mondani, — a katonai kormány elibe szabott útastítás világos áthágása, s így kétszeresen vétkes kötelességszegés volt; — miért, valamint a kiontott sok ártatlan véreért, s a haza szörnyű romlásáért, nem kevésbé az emberszerető monarcha emlékezetét oly méltatlanul sújtó vádért, mely ellen az 1791-beli erdélyi országgyűlés felszólalt: — a felelősség a történelem ítélőszéke előtt, egyedül Preiss Ferenczre háromlik.

XII.

Kormányzói intézkedések a lázadás elnyomására.

Miután a katonaságnak a pörzendülés alatt tanúsított magaviseletét s tetteit előadtuk, a kir. kormányzók, általában a polgári hatóságok részéről, a zavargások elfojtása végett történt intézkedések, valamint elkövetett sajnós mulasztások felől is szólnunk kell.

Az oláhok fölkelése oly gyorsan és akadály nélkül elterjedését egy részben azon körülménynek is kell tulajdonítani, hogy az illető megyék, jelesen Hunyad és Alsó-Fejér kormányzásában alig érthető, menthetetlen hanyagság és gondatlanság példáit látjuk. Mik történtek e részben a katonai összeírásból eredett zavargások alatt,—fennebb előadtuk. Most ismét emlitenünk kell, hogy b. Bornemisza János hunyadmegyei főispán, kit a kormányzók azon időben, mivel megyéje székhelyét elhagyta, keményen meg-

pirongatott, most újra e hibába esett, s a lázadás kitörése után Déváról Nagy-Szebenbe szaladott, miért a gubernium által hasonlólag megdorgáltatván*), kötelességének teljesítése végett oda visszatérésre útasíttatott; ugyan azt tette most b. Kemény Simon alsó-fejéri főispán, kit a gubernium éppen úgy megpirongatott, s Nagy-Szebenből őt kiküldötte**); nem kevésbbé, mint tudjuk már, Hollaki István, zarándi alispán, a mesztakoni gyűlés után, Aradra, Bernát Jakab szolgabíró, Krassó megyébe, Váradi Mózes h. alispán, Vajda-Hunyadra menekültek, s bizonyosan más megyei tisztek is ugyan azt tették. Hogy azoknak élte veszélyben forgott, kétséget nem szenved; a csatában is a fővezér s katonatisztek hasonló veszélynek vannak kitéve, de azért onnan elszaladniok nem szabad.

S ha azon senkitől sem gátolt gyilkolások elől a menekülést a kisebb tiszteknek rossz néven tán venni nem lehetne, annál keményebben kell a megyékben akkor a központi vezetés hiányát megróni, mi a katonai összeírás, s természetesen még inkább a pórzendülés történelmében oly kirívólag s megszegyenítőleg szerepel. Itt rejlik az egyik, el nem tagadható főhiba; a felelősséget a pórzendülés véres eseményeiért részben az említett körülménynek kell tulajdonítani, azt a megyék kormányzásában a szükséges ellenőrködés mellőzésére, a rend és függés tágulását eszközölő gondatlanságra kell hárítani, általában a vést még az ilyenmű mulasztásoknak is lehet felróni.

A lázadás kitörése után a gubernium által tett, s a rend helyreállítására vonatkozó intézkedésekről kell még röviden szólnunk. Hogy azoknak kevés sikere volt, a dolgok előadott állásából következett, s a történetek után, könnyű érteni.

*) „Auch dem Obergespann des Hunyader Comitats, welcher denselben verlassen und hierher nach Hermannstadt gekommen war, wurde der schärfste Verweis desswegen gegeben, und der gemessene Befehl ertheilet, sich alsogleich dahin zu verfügen, und einverständlich mit dem Obristleutenant von Karp fürzuziehen“ etc. etc. A guberniumnak 1784 november 8-án a Felsőgázhoz tett jelentéséből.

**) „Den 9-ten november. Der Unteralbenser Obergespann, Simon Kemény, war nach Hermannstadt geflüchtet, weil die Anführer ihn persönlich suchten. Das Gubernium verweist ihm die Flucht, und befiehlt ihm hinaus zu gehen.“ Az első nagy-szebeni kéziratból.

Az udvarhoz 1784 november 8-án felküldött jelentésnek egy melléklete, az ország minden törvényhatóságaihoz tett kilencz pontból álló, latin szövegű körrendelet az, mi figyelmünket legelőbb magára vonja.

Abban a főtiszteknek a megyéikben maradás, onnan el nem távozás, felelet terhe alatt meghagyatott, s ez az altiszteknek is az illető kerületekben s járásokban, valamint a nép mozgalmaira s tetteire is ügyelés, kötelességévé téfetett; minden megyében a parasztoktól a fegyverek, de szép úton szedessenek el, „placide adimantur“; a váróskban löport árulóknak szorosán megtiltattott a parasztoknak löport és ónot adni; minden faluban az útsokat szemmel tartó és az útleveleket beszedő éji örök állíttassanak; nem kevésbbé a falukból távozó parasztokra felvigyázni s szükség esetében azokat kérdőre kell vonni; általában a nép mozgásaira s cselekedeteire nézve a szomszéd kerületi tisztekkel egyetértésben működni, végre minden utakat s hidakat jó karban tartani.

Ez lényegében az idézett körrendelet tartalma; a 3-ik s az akkori megyei közigazgatást és viszonyokat sajnosan jellemző pontot hű fordításában, mint eredetiben is, terjedelmesen közlöm:

„Az altisztek magok kerületében és járásában akár magánokból akár közügyben útnak, minden zsarolástól, pénz-esikarástól s a nép kizsebelésétől, hivataluknak elengedhetetlen vesztese, s a kétszeresen visszatérítésben elmarasztalás terhe alatt, óvakodjanak“; „Vice-Officiales in circulo aut processu suo privata ex ratione seu publici causa itinerantes, ab omnibus exactionibus, extortionibus, et plebis emunctionibus sub irremissibili officii amissione et incurrenda in duplo refusionis poena abstineant“.

Minő hangosan szól e körrendelet! mely élesen jellemzi a helyzetet, s a megyék kormányzási rendszerét az említett visszaélés megtiltásának szükségessége, — egy országszerte kihirdetett, s a kerületekben és járásokban a néppel közvetlen érintkezésben álló alispánokat és szolgabírákat a húzavonától tartózkodásra intő parancsolat!

A gubernium ugyancsak november 8-án b. Brukenthal Mihály kormányzéki tanácsost, (a gubernator unokaöcösét) maga biztosának kinevezi, hogy mielőbb a hely színére katonai fedezettel kimenvén, ott a lázadás lecsillapítására nézve, a neki adott úta-

sítás értelmében czélszerűleg intézkedjék *). Nevezett kormány-széki biztos rendes állomása, s működésének központja Szász-Sebesben volt. Oda menő útjában, november 11-én Szerdahelytt, éppen sokadalom alkalmával, a nép előtt kihirdetteté: mily ártalmas téveszme az, mintha a lázadás a császár által gyámolítottatnék. Más nap Szász-Sebesbe megérkezvén, azon hirdetés ott is megtörtént.

Miután a kormányshék már november 6-án mind a két oláh püspöknek köteleességévé tette, miszerint az alattuk levő papság által igyekezzenek a népet oktatni, s azt rá bírni, hogy köteleességére visszatérjen, — az ó-hitűek püspökét, Nikitich Gédeont, különösen is útastította, hogy az irt célból, t. i. a felzendült nép

*) A kormányshéki biztos „fogllalkozása és teljhatalma“ az elibe szabott s tiz pontból álló útastásban fogllaltatott. Csak a föbbieket említve: a) A biztos főgondja legyen a lázadás lecsillapítása, mire nézve az idők és körülmények szerint intézkedjék; s mennyiben lehetséges leend, a közcsendesség és bátorság helyreállítása, vérontás nélkül s az elcsábított együgyű emberek kímélésével eszközöltessék. b) A kóborló csapatok számáról, vezéreiről, a fölkelés okairól, s a pártitűk által elkövetett gonosz tettekről s további szándékukról, közikbe vegyűlő s megbízható kémeek által teljeseu hiteles adatokat szerezzen. c) A biztos mellé rendeltetik a görög nemegyesült püspök, ki az alatta levő esperesek, pópák vagy más biztos emberek által igyekezzenek a népet lecsendesíteni, sőt ha a szükség kívánná, maga személyesen menjen a lázadókhöz, s az irt célból élő szóval igyekezzenek rájuk hatni, s őket az engedelmességre visszatéríteni. d) Azon esetben, ha a lázadás némileg már csendesednék, s a körülmények azt engednék, a biztos a főczinkosok elfogásáért s kézbeadásáért 20 — 50, sőt több aranyat is ígérjen jutalomúl, s ez alkalommal nem csak a főczinkosokat kézhöz adóknak, de más alattvalóknak is, ha csak néplázitók nem voltak, nyujtson reményt, miszerint a gubernium közbocsánat adásáért ő Felségénél közbenjáróskodni fog. e) Ha békés úton s a nép intése és oktatása által a lázadást lecsendesíteni nem lehetne, de a végett a katonaságnak kellene a kiadott parancsok értelmében eljárni, — ez esetben a kormánybiztosnak egyéb teendője nem lesz, mint maga tudósításait a vezérő tisztel közölni, s őtet a körülmények szerint figyelmeztetni, hogy hol kellene legsürgősebben katonai erő alkalmazni. f) A kormánybiztosnak szükséges fedezetűl és személye bátorságáért 20 katona egy káplárral mellé rendeltetik. g) Rendkívűli, előre nem látható s gyors intézkedést kívánó esetekben a biztos felhatalmaztatik, mindent haladék nélkül tenni és rendelni, mi a lázadás lecsillapítására s a veszélyben forgók segítségére nézve szükséges volna, — mi végett, mint általában az egész ügyben Hunyad, Alsó-Fejér, N.-Szeben megyék és Szászváros útastattak.

lecsendesítése s engedelmességre térítése végett a kormányzéki biztost fenemlített útjába kísérje el. Az oláh papság azonban, kivált az ó-hittű, mely nem kevésbbé bárdolatlan volt, mint a nép, arra jótékony befolyást gyakorolni képes nem vala, s azt nem is tette, sőt rossz példával maga ment elől, s hiveit inkább bujtogatta, lázította, mintsem jóra intse, s a gonosztettektől visszatartóztassa. S ha volt is oly értelmes és jóakarató pópa, ki azt tenni merészelte, azért meglakolt, mint az Offenbányai pap, ki a pártos jobbagyok dorgálásáért Kloskától meglövetett *).

A kormányzék továbbá, november 9-én a főhadparancsnoksághoz intézett jegyzékében, az oly gyorsan növekedő s terjedő lázadás elfojtása végett, azon ajánlatot tette, hogy kész a hatalmában álló egyedüli eszközt is használni t. i. a nemességet és szabad embereket felültetni, kik a katonasághoz csatlakozva működjenek, ha a főhadparancsnokság az országban levő fegyveres erő kevés voltaért azt szükségesnek vélné. A katonai kormány a javaslott rendszabály szükséges voltát át nem látta, s a guberniumnak más nap, november 10-én többek közt így válaszolt: „A sokféle, s egymásnak ellenmondó tudósítások folytán, s mivel a lázadó csoportok szerte-szét s több vidékeken kóborolnak, egy általános felültetés elrendelésének valódi oka még nem jött el,—„seye der wahre Grund noch nicht vorhanden, um einen allgemeinen Aufstand zu machen“; a miből a magánosokat, mint a közönséget terhelő, tetemes és haszontalan költségek származnának“; stb. A főhadparancsnokság ez iratának is egész tartalmából világos a guberniummal újjat húzni, s annak jótékony intézkedéseit mindenkép akadályozni akaró szándéka, azon káros kötekedés, melynek példait már fennebb is láttuk **).

*) „Ein walachischer Popa von Offenbánya, der sie ihres Aufruhrs wegen reprimandirte, wurde von dem Kapitány Kloska auf der Stelle erschossen“; Probst hadnagy, Schultz alezredes kísérfője, Tiborból 1784 november 11-én írja.

**) Ide tartozó, s nem kevésbbé a katonai kormány rozszakarátát bizonyító adat, miszerint a főhadparancsnokság november 28-án a guberniumot Pfeifferkorn tábornok jelentésére figyelmezteti, hogy a Nagy-Enyed, Torda és Kolosvár környékén felült nemességen kívül, Hunyadmegyében is mintegy 400 nemes hasonló készüléket teszen. A gubernium,

Egyedi Efraim, alsó-fejéri szolgabírónak már többször idézett, s november 17-én kelt hóra-lázadási tudósításában említetik, hogy Zalathnán levő Richard kapitány; a guberniumnak oláh nyelven nyomtatott pátenst, melyben a nép csendesülését s az elrablott javak visszaadását parancsolta, három lovas katona által november 15-én Mogosra, az ottani oláh papnak a nép előtt felolvasás végett elküldötte. A pap ezt teljesítette, de a mint az olvasást elvégezte, Hóra fia, Juon, ki akkor mintegy 280 főből álló oláh sereggel az irt faluban volt, annak kezéből a nyílt parancsot kitekerte, lábával taposta és rá köpdösött, míg öt egy oláh bíró s más becsületes mogosiak eltaszították, és a pátenst a földről fölvették. Hóra fia ekkor az erdőre kifutott, azonban utána nyargaltak, s bár az ifjú oláh, arany paszomántos esákóját a fejéből kiejtve s lovát is ott hagyva, egy meredek oldalra menekült, csak ugyan kézre került, de segítségére számos mogosi oláhok érkezvén, ezek kiszabadították, és a katonákat elkergették, kik azonban Hóra esákóját s lovát magukkal elvitték, melyek Richard kapitány kezére kerültek. „A kamara—mondja a szolgabíró,—ki Hórát elfogja elevenen, 2000 frt jutalmat ígért, a ki pedig halva elfoghatja, 1000 rh. frtot, a ki fiát elevenen kézbe adja, annak 100 aranyat, a ki pedig halva, 50 aranyat ígért, de még eddig senki se találkozott — — hogy ezen két coryphaeust kézre kerithesse“ *).

A kir. guberniumnak 1784 november 15-én 10615 sz. alatt kelt, az elfogott oláhokkal bánásra vonatkozó s az illető megyei és városi törvényhatóságokhoz intézett rendelete is említendő. Miu-tán a dévai, vajda-hunyadi és károly-fejérvári börtönökben tartott rabok száma naponként szaporodik, a gubernium parancsolja, hogy azok között különbség tétetvén, három osztályba soroztassanak. Azok ugyanis vagy olyanok, kik kezükben fegyverrel fo-

mint válaszában írja, az insurrectiót nem parancsolta, de a nemesség oly sok szomorú példa által kényszerítve van, együtt tartani, miután gyorsan katonai segítség nem küldetett; csakugyan Hunyad-, Alsó-Fejér-, Küküllő- és Kolosmegyét figyelemztette, hogy maguk önvédelmében a gubernium rendeleteit át ne hágják.

*) Az első n.-szebeni kéziratban a zalathnai főbányahivatalnak nov. 13-án kelt jelentése említetik, melyben Hórának elevenen kézbe adásáért 100 arany, Kloskáért pedig 50 arany jutalom ígértetett. A szolgabíró tudósításában a jutalom nagyítva van.

gattak el, s mint megtámadók és makaes ellenszegülők verettek vissza, vagy olyanok, kik a főczinkosoktól elesábitva, a lázadó tömeghez csatlakoztak, s folytonos üldözés közben estek fogságba, vagy végre olyanok, kik, mint részegek, itt ott prédálás közben lettek letartóztatva.

A két utolsó osztálybeli rabok vagy az illető megyei és városi törvényhatóság alatt állanak, vagy más szomszéd megyéből valók. Az első esetben az eljárók a rabokat az adott útasítás értelmében vonják kérdőre, nevüket és lakásuk helyét jegyezzék fel, s minden tőlök elrablott zsákmány kijelentésére szorítsák rá, s azok, kik addig magukat csendesen viselték s nem gyanúsok, miután elkövetett vétkeikhez mért testi büntetést szenvedtek, egyzersmind a fejedelem, tisztviselők s földesurak iránt tartozó kötelességükre figyelmeztetve lettek, s hűség és engedelmisségi hitet tettek le, szabadon bocsáttassanak, hogy haza menjenek, ott csendesen maradjanak, mert ha újabb lázadásba elegyednének, mint pártosok szigorúbban fognak büntettetni; azon rabokkal pedig, kik más törvényhatóságból valók, hasonlólag a fenírt módon bánni, s nevüket az illető tisztviselőkkel közölni kell, kiknek, s általában a törvény hatóságoknak kötelességük őket szemmel tartani, hogy haza tértek s a mit ígértek, teljesítik-e?

Végre az első osztálybeli rabokat, t. i. a fölkelt nép vezéreit, a főczinkosokat, vagy a rosz hírben levőket szigorúan kérdőre vonni s börtönben tartani, s velük a kiadott rendeletek értelmében kell bánni, a többiek pedig, kik magukat csendesen viselték, s nem gyanúsok, fogságba tartassanak ugyan, de az előbbiekhöz hasonló kemény bánásban ne részesedjenek; a törvényhatóságok egyzersmind mindenről, mi tudomásukra jőne, pontos és körülményes tudósítást tegyenek.

A kir. guberniumnak az elfogott lázadókra vonatkozó ez első rendelete, II. Józsefnek az erdélyi igazságszolgáltatás ismert szigorúságát, kivált a bűnvádi keresetekben, mérséklő, szelídítő, rendeletein alapszik, hogy t. i. gonosztévőkkel is, főkép kikérdeztük alkalmával, emberi módon bánjanak, s az, ne a magyar földön minden jogokból kizárt jobbágyok irányában alkalmazni szokott „benignum examen“, az az: „súlyos botoztatás“ és szigorú fogságban tartással eszközöltessék: általában az emberszerető és a szegény nép javát szíven hordozó császár philanthropicus kor-

mány rendszerével összefüggött. Valamint a fennebbi rendeletet, úgy a későbbi, s az annyi kegyetlenséget elkövetett oláhok irányában a szeliden bánást parancsoló intézkvényeket is a hazában nagy kedvetlenséggel, s rozszállással fogadták; az azok által felköltött általános elkeseredést az illető megyéknek többször idézett órávilági jelentései igen élesen tolmácsolják. Lesz még alkalmunk, ez ügyre alább visszatérni.

A kir. gubernium továbbá, kiküldött biztosának javaslatára november 16-án azt rendelte, miszerint a megöletett lázadó oláhok mind el ne temetessenek, de némelyek, itt ott példaadás végett kerékre feszíttessenek.

A kir. guberniumnak november 18-án kelt intézkvénye szerint, — miután „a lázadásnak napról napra szélesebben elterjedését az is okozta, hogy faluról falura járkáló csábítók a tudatlan népet hamis s mind két részre veszélyes kecségtetések s hazugságok által maguk elvetemedett társaságukhoz csatlakozásra hívják s felszólítják“ — mindazoknak, kik egy ilyen csábítót vagy hitetgetőt kézbe szolgáltatnak, mindenikért külön 30 magyar forint jutalom ígértetett, (egy magyar forint 50 krból állott); ellenben minden községben, mely az említett nép-csábítót befogadná, s a pártütökhöz hozzá állana, annak bírása s két lakosa multhatatlanul nyársba fog vonatni. A kormányzéki biztos Hunyad-, Alsó-Fejér-, N.-Szeben- és Kolosmegyében e rendeletet kihirdettette, mely azon kívül három nyelven nyomtatott pátensek vagy nyilt-parancsok által az egész országban köztudomásra is juttatott.

B. Rosenfeld András n.-szebeni főispán november 18-án a kir. guberniumnak jelenti, hogy Csóra, Tartaria és Szesz-csor vagy Szász-Csóra helységek lakosai már lecsendesedtek, s így azon megyében a béke és rend helyreállott*).

*) E főtiszt, a lázadás kitörése után csak hamar Szász-Sebesbe ment, mivel az oláhok már annak környékében is kezdtek pusztítani, jelesen Csórán, Tartariában a nemes udvarokat, s Fel-Kenyéren egy magyar dézma beszédő házát kirabolták, a Szász-Sebes birtokában levő Szesz-csor vagy Szász-Csóra falubeli jobbágyok pedig az uradalmi malmot elfoglalván, a fölkelt oláhokhoz csatlakozni s velök együtt pusztítani készültek. B. Rosenfeld azért, valamint az utóbb említett helység, úgy Csóra és Tartaria s a környékbeli más falukbeli véneket és pópákat magához hivatá, szentül ígérvén, miszerint semmi bántódásuk se lesz: s őket az elkezdett gonosz tettek folytatásából eredő végromlásukra figyelmeztetvén,

B. Brukenthal Mihály kormányzéki biztos, ez időtájban küldötte Molnár János, oláh születésű szemorvost, a Krisán György vezetése alatt álló zarándi pártosok táborába, hogy őket a lecsendesedésre rá beszélje. Molnárnak e megbízatása felől, alább a Schultz küldetésével együtt lesz szó, főkép mivel az oláhok mind két alkalommal őket a lázadásra indító sérelmeiket s panaszait előadták, s így a fölkelés okait éppen tőlük hallani lesz alkalmunk.

Még csak egy kis helyreigazítást kell itt tennem. Gr. Teleki maga munkájában b. Brukenthal gubernator, vagy mint nevezi: „szász főkormányzó“ felől nem kedvezőleg nyilatkozik, kinek az oláhoktól „felperzselt, felpredált“ b. Józsika Antalhoz intézett gúnyos szava „nem keveset tett arra“, hogy — a kétes eljárása iránti gyanút és boszankodást öregbítse*). A mint a kezemen megfordult számos okmányban Brukenthal pórzendülési vádoltatásának legkisebb nyomát sem találtam, s a városokba menekült főurak és nemesek az udvarhoz felküldött folyamodásokban a kormányzó ellen fel nem szólaltak, se ötöt terhelő bármi adatot fel nem hoztak**), úgy az nem történt a hóra-lázadás ügyével foglal-

egyszersmind arról is meggyőzni kívánta, hogy azon elterjesztett hír, mint-ha a császár a fölkelést helyeselné, nem csak alaptalan, de ő Felsége irányában elkövetett sértés, valamint lecsendesedésük, békésen hazatérésük, s az elrablott javak visszaadása esetében biztosította, miszerint mindent elkövet: hogy addig véghezvitt bűnös cselekedeteikért bocsánatot nyerjenek, egyszersmind nekik írásbeli intést és oktatást is adott, melyeket az illető községek előtt felolvassanak és a templomok ajtajára kissegeztesse. B. Rosenfeld ez oly ildomos, mint erélyes föllépésének kívánt sikere lett; — a vének, mint a pópák őszinte bánatot nyilvánítottak, a bocsánat kieszközléséért esedeztek, s mind maguk, mind faluk részéről teljes engedelmisséget ígértek és fogadtak, a mit teljesítettek is. Így a lázadás e megyében kezdetben elfojtatott, a nélkül, hogy a főispán után néhány nappal Pfefferkorn tábornok vezetése alatt Szász-Sebesbe érkezett katonaságnak erőhöz kellett volna nyúlni, „s azon alkalommal csak egy is a megyei alattvalók közül halálos büntetést szenvedett volna.“ — B. Rosenfeldnek 1786 júliusban II. József császárhoz tett tudósításából, midőn e monarcha N.-Szebenben volt.

*) Lásd: „Hóra támadás története“, 25. l. hol azon állítás kútfeje megnevezve nincs.

**) Brukenthal mint „új báró“, tehát „parvenu“ az erdélyi magyar főurak kegyét nem bírta; s azok kinézésére nem számíthatott „Bürök Antal uram“, mint ötöt némely büszkébb arisztokraták címezték.

kozó 1790¹-beli erdélyi országgyűlésen is, -- melyen b. Bruken-
thal Sámuel, már nyugalmazott kormányzó, mint kir. hivatalos,
s így magyar mágnási minőségében, jelen volt. Suum cuique: én
úgy hiszem, b. Brukenthal a pórzendülés folyama alatt, mint kor-
mányzó és hazafi, maga kötelességét teljesítette.

Hagyjuk el már kevés időre Erdélyt, menjünk fel Bécsbe, s
vegyünk szabadságot magunknak, ott a császári kabinét hóra-vi-
lági titkaiba bepillantani.

XIII.

A hóra-világ Bécsben. — A császár nézete és ren-
deletei. — Gr. Jankovics Antal.

A császári székvárosba érkezvén, -- a hóra-világi esemé-
nyeknek, főkép a császári kormány eljárásának megítélésében
nem mellőzhető, pár lényeges észrevételt kell előrebocsátunk.

Az erdélyi pórzendülés idejében, a közlekedés ügye egészen
másképp állott, mint jelenleg; — a két kor közötti nagy különbsé-
get e részben nem szabad feledni. Akkor, kivált a magyarországi
alföldön, lovakat és szekereket feneketlen sárba süllyesztő rosz úta-
kon az esztendő nagy részében, közlekedni felette nehéz, s a bala-
dás a legsürgetőbb esetekben is gátolva volt. Ma ellenben az em-
beri szellem hatalmában és szolgálatában levő, varázs-hatású ter-
mészeti erők, a távolság és hosszúság mértékét tetemesen megrö-
vidítették; mióta az ember gőzzel utazik, s villámmal ír,
tér és idő, úgy szólva, nem létezik. Egy tény ezt világosan kifeje-
zi: hogy akkor csupán a pórzendülés kitörésének híre Záránd-
ból Dévára, Nagy-Szebenbe és Bécsbe eljusson, — szinte több nap
kivántatott, mint a mennyi percz alatt ma azon közlés, mind
három helyre, még pedig csaknem egyszerre megérkeznék.

A múlt századi közlekedés lassú és nehéz voltát azért, a
gyors intézkedéseket kívánó lázadásról ítéletünkben, a számításból-
kihagyni nem kell, — mily nagy jelentőséggel bírt az főkép azon
népfölkelésnek a legdübösebb szenvedélyeket fölzaklató kezdetén,
s hogy az alkalmas időpont, néha pillanat, nem használása vagy
elmulasztása, mily helyrehozhatatlan romlásokat okozhat; annak
a hóra-világ szomorúan tanúságos példája.

De továbbá e részben szemünk előtt kell tartani azon körül

ményt, miszerint az oláh lázadás Erdélyben kitörése után, csak hamar Magyarországba is, főkép Arad megyébe átcsapott, hol sok dúlás és gyújtogatás történt, nem kevésbé a szomszéd bánsági, főkép Krassó és Temes megyéket is nagy rémtülésbe hozta, mi Bihar és Szathmár megyékre is kiterjedt. Így a pórzendülés tüze mind két hazában hirtelen nagy területet borítván el, éppen azért annak lecsillapítása sokkal bajosabbá vált, s a szükséges katonai erőnek összpontosítása, s két helyt alkalmazása is nehezítve volt.

Erdély legfőbb politikai hatósága Bécsben, az akkor összeszatolt, s némileg a két haza egyesülését képviselő magyar és erdélyi kir. udvari kanczellária, s annak közös elnöke és vezetője volt:

a) Gr. Eszterházi Ferencz, udv. főkanczellár, horvátországi bán. Ennek oldala mellett állottak:

b) Gr. Pálffy Károly, Magyarország }
c) Gr. Bánffy György, Erdély } alkanczellárja.

Bécsben, a közbirodalmi hadügy kormányzója volt:

d) Gr. Hadik András, az udv. hadtanács elnöke.

Magyarországon a politikai, hadi és kamarai ügyek kormányzói voltak:

e) Gr. Nieczky Kristóf, a kir. helytartótanács elnöke, mely födicasterium kevéssel azelőtt Pozsonyból Budára áttéetett.

f) B. Schackmin Lajos, lov.-tábornok, főhadparancsnok.

g) Gr. Balassa Ferencz, a magyar kir. kamara elnöke.

A még némileg külön, s egy udv. bizottmány alatt álló Temesi bánság politikai kormányának elnöke, kir. biztos ezim alatt volt:

h) Gr. Jankovics Antal (daruvári), Pozsegamegye főispánja, s a kir. hétszemélyes tábla bírása. — II. József császár, kinek bizodalmit nagy mértékben bírta, hóra-világi kir. biztossá nevezte

Ha bár az itt s már fennebb említett erdélyi kormányférfiak, egy s más tekintetben a hóra-zendülés folyamára jelentékeny befolyást gyakoroltak, azért nagyobbára csak az önálló, s legtöbbször saját bölcs belátása, de olykor szabad akarata, sőt el nem tagadható önkénye szerint is intézkedő monarcha parancsait teljesítették.

A hóra-világ kitöréséről, Erdélyből Bécsbe a legelső tudósításokat küldötték:

1) Hunyadmegye tisztsége, Déváról, 1784 november 4-ről, gr. Bánffi György alkanczellárhoz.

2) B. Brukenthal Sámuel, kormányzó, N.-Szebenből, november 6-án gr. Eszterházihoz.

3) Az erdélyi kir. kormányzó november 8-án a Felsőghez.

4) Hollaki István, zarándi alispán, Aradról, november 8-án a megyei tisztséghez.

5) Hunyadmegye tisztsége, Déváról, november 10-én gr. Eszterházihoz. Ennek melléklete :

6) Váradi Mózes hunyadmegyei alispán jelentése, Vajda-Hunyadról, november 9-én, Zeyk János r. alispánhoz.

Gr. Jankovics Antal is Temesvárról, ez időben, úgy mint november 9-én, a pörzendülés kitörését gr. Eszterházinak megírta.

Mind e fölratok az első rémulés és élénk fájdalom benyomása alatt rajzolják a felbőszült oláhok által nemre és életkorra tekintés nélkül elkövetett vérfagyyláló gyilkolásokat, dúlásokat, kicsapongásokat, s minden bizonynyal a véres dramáról fenmaradt érdekesebb okmányok közé tartoznak.

A november 4 ről, Déváról, küldött legelső jelentés Bécsbe november 12-én reggel, a kilenczedik napon érkezett fel, s azonnal gr. Eszterházi által a császár elibe terjesztetett, ki azt „kedvetlen tudósításul“ vette, s a főkanczellárnak parancsolta, hogy az udv. hadtanács e részben útasított elnökével egyetértőleg, Budán keresztül Nagy-Szebenbe egy futárt indítson. Az oda még az napról, ú. m. november 12-ről leküldött udvari rendeletben a legfelsőbb előleges parancs tartalma a gubernatornak megíratott, t. i. hogy a pörzendülés ügyében az erdélyi gubernium a főhadparancsnoksággal egyetértsen, s egész erélylyel — mit allem Nachdruck — intézkedjenek; annálfogva a lázítók ellen rögtönbirósági, s hol a szükség úgy kívánná, minden kimélés félretételével történő eljárás követtessék el, „mivel épen e bánásmódja, a nagy tömeg irányában kimélés.“

A következő két napon, november 13. és 14-én, rendre fölérkezett további tudósítások vétele után, a császár által novemb. 15-én tettettek meg Bécsben, s mindkét hazában, az illető helyekre, névszerint: gr. Hadikhoz, gr. Niezky Kristófhoz, b. Schaackmin Lajoshoz, valamint b. Brukenthal kormányzóhoz, s b. Preiss főhadparancsnokhoz intézett legfensőbb kéziratokban a lázadás-

clnyomása végett a kellő s erélyes végrehajtást rendelő intézkedések, melyekről a Felség, azon kéziratoknak párban megküldése mellett, az napról gr. Eszterházi főkanzellárt is értesíté.

Czélomhoz képest elegendő leendő, az egészben véve, különben is egyformán hangzó kéziratok közül, azoknak tartalmát, melyek Erdélybe küldettek, hű kivonatban közölni.

A császár b. Brukenthalnak azt rendelte: „Az oláh parasztok oly boszantó, mint fölötte szomorító és veszélyes összecsoportozását s azon alkalommal elkövetett kegyetlenségeket és pusztításokat egész komolysággal s egyszersmind lehető gyorsasággal orvosolni kell. Egy jól rendezett közigazgatásnak maga legfőbb figyelmét arra kell fordítani, hogy az államban a személyeket mint a vagyont illetőleg, békés birtoklás és közbátorság legyen. Mivel ez oly botránkoztató módon megsértetett, Ön azonnal a főhadparancsnokkal *brevi manu* egyetértend, s a parancsokat a vármegyékhez közösen intézendik, s önök mindent elkövetessenek, mi e lázadás lecsendesítésére szükséges volna. Mivel a rögtön hírosági eljárás az ily esetekben a legnagyobb megrémülést okozza, Ön néhány megyei tisztsviselőt, alispánokat, szolgabírákat vagy ülnököket a hadi csapatokkal ki fog küldeni, részint, hogy a lázadókat azoknak nyelvéen intsék, részint, hogy a bujtogatók, valamint azok ellen, kik ellenszegülnének, sommás vallatás után rögtönbíroságot tartsanak, s az elítélteket *in loco* az ott kéznél levő hóhér által kivégeztessék. Önként értetődik, miszerint azzal semmi visszaélésnek se szabad történni, s hogy csak a legelhirhedtebb gonosztevőkkel kell így bánni.“—Egyszersmind a császár parancsolja a kormányzónak, a görög vallású papságot útasítani, miszerint az mindent elkövessen, hogy a felbúszult emberek téveszméjükkel felhagyván, a tartozó csendességre visszatérjenek, — a főczinkosokat kézbeadóknak ígért 300 arany jutalomnak országszerte kihirdetését meghagyja; továbbá a lázadás eredetéről, annak okáról, hogy az mikép lőn előkészítve, s azon óráig mennyire terjedett, mielőbb körülményes tudósítás felküldését kívánja, figyelemztetvén végül a kormányzót a Felség, hogy azon dolog mennyire szívéen fekszik.—„*Da mir nun dieses sehr am Herzen liegt, so werden sie mir auch ihren umständlichen Bericht durch die Kanzlei einschicken.*“

A b. Preisshez intézett kéziratban a Felség előrebo csátja, miszerint: „nem kételkedik, hogy a főhadparancsnok a távolból is a leghathatósabb rendszabályokhoz nyúlt a parasztoknak Erdélyben történt fel lázadását meggátolni, ellenkező esetben, azonnal és lehető komolysággal kell azokat eszközölni“, — egyszersmind a szükséges katonai intézkedéseket is elrendeli. „Mivel — mond a császár, — ily alkalomkor az ágyuk a nagy tömegre a legerősebb hatást teszik, ön haladék nélkül e testőr (t. i. a futár) által Károly-Fejérvárra parancsot küldend, hogy részint onnan, részint N.-Szebenből néhány háromfontos ágyu, a szükséges pattantyús legénységgel és hadi készlettel, éjjel s nappal, előfogatok által oda szállíttassék, hol a katonaság van, s így azok a zászlóaljok és dandárok közé beosztassanak.“

Tudatja továbbá ő Felsége b. Preissal, miszerint a magyarországi főhadparancsnokságnak meghagyta, hogy mihelyt a csendesség Magyarországon helyreálland, Koppenzoller tábornokot a de Vins és Károlyi két gyalog ezreddel, valamint Sturm tábornokot a Württemberg és Berlichingen drago nyosokkal hozzá (t. i. Preisshez) útasítsa, azokat ott használni, hol szükségesnek véli, hogy a zendülőket két tűz közé lehessen szorítani; egyszersmind ő Felsége a főhadparancsnokot a b. Brukenenthalhoz intézett fennebbi rendeletéről is értesíti.

A Felség nem kevésbbé azon esetben, ha a csendesség az országban helyre nem állott volna, intézkedik, hogy az első oláh határőr ezred még fegyelmetlen legénységének századonként összehuzásával a szükséges fegyelemben és rendben tartására nézve mit kelljen tenni. A lázadásban levő népet illetőleg pedig rendeli a császár, hogy ha az szétoszolni nem akarna, s a bujtogatókat ki nem adná, akkor erőhatalomhoz is kell nyúlni, mi azonban csak addig lesz alkalmazandó, míg szétoszlásukat vagy bátrálásukat látni lehet; s a császár éppen úgy nem kételkedik, miszerint b. Preiss az alatta álló Gyulai- és Orosz-czredeket s főherczeg Lipót huszárokat a zendülés elnyomására már használta.

Végre parancsolja a Felség a főhadparancsnoknak, az erdélyi guberniummal egyetérteni, hogy a kiadott rendeletek pontosan teljesíttessenek, s a közcsendesség mi-

előbb mindenütt helyreállíttassék, miről a császár, a jobbá vagy rosszabbá forduló körülményekhez képest, az udvari főhadtanácsnak szorgalmasan leendő értesítését is meghagyja.

Szükségesnek tartom itt b. Schakmin Lajos magyarországi öhadparancsnokhoz a fenírt napról intézett császári kéziratból azt említni, miszerint általa Sturm és Koppenzoller tábornokok utasíttassanak, hogy az alattuk levő négy ezreddel nem csak a magyarországi megyékben a csendességet helyreállítsák, de ők az erdélyi főhadparancsnokság rendelkezésére is álljanak, s annál fogva a szükséghez képest, s mihelyt az által fölszólíttatnának, a nép lecsendesítése végett Erdélybe is bemenjenek. — Minden bizonnyal, ha a fennebbi csász. intézkedések elég jókor leérkeznek, vagy leérkezhetnek, azok által a lázadás maga esirájában elfojtatott volna, — de a baj az volt, hogy rendeltetésük helyére nem csak későn, de szinte lehet mondani, időn túl is jutottak el*), s annál inkább kívánt hatás nélkül maradtak, mivel a zendülés kitörésének leg sürgetőbb, többé vissza nem hozható perczében, mint tudjuk, a katonai kormányzó semmit sem tett, s az által a lázadás tüzeinek teljes lángra lobbanássát lényegesen előmozdította. S midőn Press elmulasztá a paraszt-lázadás meggátlásáért „a leghathatósabb rendszabályokhoz nyúlni“, a mit a császári kéziratban kifejezett föltevés szerint, neki tenni kellett volna, ez egyetlen adat — a monarchia jogos várákozásának megesalása, — elegendő a főhadparancsnok által elkövetett kötelesség-szegésről barkit meggyőzni, a mint egyébiránt—ezt mindjárt látni fogjuk, — a császár is világosan mondotta. Hátha még a pártütést élesztő, s szélesen elterjesztő egész eljárásából kirívó perfidiáját hozzá gondoljuk? Valóban egyedül neki lehet, sőt kell tulajdonítani, hogy azon intézkedések is, miket a gubernium a csendesség helyreállítása végett tett, vagy tehetett, minden foganat nélkül maradtak.

*) A pörzendülés első híre, mint láttuk az akkori lassú közlekedés mellett, csak november 12-én és így szinte két hét múlva érkezett Bécsbe, s azon időben már a zarándi, hunyadi és alsó-fejéri gyilkolások, dúlások, pusztítások, tehát az oláhok által elkövetett leggonoszabb tettek végrehajtva voltak; a fölkelés vért és nyomort árasztó minden jelenetei már lefolytak.

De a császár [p]arancsait áthágó hadi kormányzót a Nemesis nem sokára utólérté. A fejedelem a guberniumnak a közben felérkezett november 8-ki tudosítását, egy, november 17-én gr. Eszterházihoz intézett kézirata mellett visszaküldvén, — abból látjuk, miszerint az erdélyi katonai és polgári kormányok közötti versengés neki tudomására jutott, s nagy kedvetlenséget okozott. „A gubernium és General-Commando között folyt jegyzék váltás“ — mondja a császár, — „felette botrányos, s az én tavaly leadott útasi-tásom pontjaival egészen ellenkezik, midőn egy ily fontos ügyben több napon át a piacon keresztül *) egymással leveleztek, s jobbnak látszott, az embereket kiprédáltatni és meggyilkoltatni engedni, mint a kormányzó tekintélyét annyiban megsérteni, hogy ő maga a főhadparancsnokhoz menjen, vagy ez utolsó, szolgálati buzgóságból s emberszeretetből magát czélszerű rendszabályokhoz nyúlásra elhatározta volna, a helyett hogy egy még be nem érkezett feleletre hivatkozzék“; „anstatt sich auf eine ausständige Antwort zu berufen.“ **) A császári kéziratnak e szavai az erdélyi kormánykörökben akkor uralkodó feszült viszonyokra nevezetes világot derítenek.

E császári kéziratnak még két megemlített pontja van. Az elsőben a császár a maga nézetét az oláh nép fölkeléséről kimondja: „Magyarország rosz alkotmánya felől a bár mennyire megrögzött előítéletű embereket is sikeresebben semmibe győzheti meg, mint az, a mi most történik, s hogy milyen roszak a vármegyékben fennálló intézvények.“ — A másik pont a guberniumnak nov. 8-án kelt s fenneb már (109. l.) idézett körrendeletére vonatkozik, melyben a megyei vice-tiszteknek a nép zsarolása szorosan, s büntetés terhe alatt megtiltatott. „A guberniumtól kiküldött latin circolare is nevezetes okmány, — ein merkwürdiges Stück; — főkép a 3-ik pont, melyben a jelen események alkalmából a megye-tiszteknek útazásuk közben minden hűzavonák, pénz-csikarások és zsebelések megtiltatnak; mi alatt tehát tite értetődik, hogy az ily dolgok különben történni szoktak.

*) A Brukenthal-ház és a főhadparancsnoki lak a nagy-szebeni piacon vannak egymástól nem messze; mint a fennebbi szavak mutatják, a császár a helyiséget jól ismerte.

**) A még be nem érkezett felelet az, melyet a főhadparancsnokság 1784. oct. 15-én a guberniumtól kevéssel a porzendülés kitörése előtt kért katonai erőre nézve onnan várt. L. 90. 91. ll.

De ép úgy a többi pontok is se nem czélszerűek, se a dolognak meg nem felelnek.“

A császárnak valóban méltó oka volt az Erdélyben történt dolgokkal meg nem elégedni, mintán, mint alább bővebben látni fogjuk, maga nyilvánította, jelesen 1784 december 13-án b. Brukenthal kormányzóhoz intézett kéziratában, — hogy a lázadás hírére tett intézkedéseit „se az erdélyi, se a magyarországi főhadparancsnokság végre nem hajtotta.“

Itt kell már bebizonyítnunk azt, mi fennebb említve volt, hogy t. i. az erdélyi főhadparancsnokság Bécsből kapott rendelet nélkül vitette véghez a katonai összeírást, s azon tette a császártól rozsztatott *).

Az udvari főhadtanács 1784 november 19-én az erdélyi főhadparancsnoksághoz intézett jegyzékében válaszolván: miszerint a pórzendülésre vonatkozó s november 9-ről felküldött tudósítást ő Felsége elibe terjesztette,—azt egyszersmind emlékezteti az october 2-ről leküldött rendeletére, melyben „az udvari főhadtanács tudta nélkül“ kezdett katonai összeírással nézve „az ott felmerült észrevételeket tudatta, — die hierüber vorgefallenen Anmerkungen zu erkennen gegeben hat,—most pedig azt is jelenti, miszerint ő Felsége az udvari főhadtanácsot értesítette, hogy az erdélyi katonai kormány „már kezdetben erősen hibázott — sich sehr verstossen hat —, midőn a katonává létel végett magokat jelentő embereket összeíratta.“ — Ugyan e jegyzékben a guberniummal a pórzendülés ügyében folyt levelezés, valamint a czélszerű intézkedések elmulasztása „a császár világos parancsára“, az erdélyi hadi kormánynak hibául kitétetett: „Seine Majestät ausdrücklich anbefohlen haben, dass dieser Vorgang Ihm (t. i. dem General-Commando) verhoben — — werden soll“: s az végre a kiadott parancsok végrehajtására is utasított.

A császár november 17-ki kézírata után már harmad napra, t. i. november 20-án kelt legfelsőbb határozatánál fogva b. Preiss

*) Lásd fenn 40 l.

Ferencz főhadparancsnoknak nyugalomba helyezését, s így hivatalából elmozdítását rendelte, egyszersmind erdélyi főhadparancsnokká gr. F a b r i s Domokos altábornagyot kinevezte. E császári intézkvényeket az udvari hadtanács az udvari kancelláriának még az nap megírta, mely november 22-én azok felől a kir. guberniumot értesíté *).

A császárnak nov. 19-én kelt, s gr. Eszterházihoz intézett két kéziratát kell itt még megemlíteni. Az elsőben írja a császár hogy „az erdélyi oláhok háborgásáról felküldött különböző tudósításokból világosan lehet következtetni, miszerint a lázadás szelleme a földesurak által jobbagyakik irányában gyakorolt sokféle nyomásokból eredett, kikre nézve az úrbérnek már rég megígért szabályozásához hozzá fogni, még mindig elmulasztották.“ A császár annál fogva az udvari főkancellárnak parancsolja, egy részrehajlatlan s megbízható nyomozó bizottmány által a lázadás alkalmából elfogott oláhokat minden körülmények felől kikérdezni, s e vallomások eredményét maga véleményével együtt fölterjeszteni.

A második kéziratban már a császár maga jónak látta a mindkét hazában történt zavargások okának kinyomozása végett egy polgári és katonai egyénekből álló részrehajlatlan bizottmányt kinevezni. „Mivel gr. J a n k o v i c s — írja a császár, — kinek becsületességében és belátásában — Rechtschaffenheit und Einsicht — teljes bizalmamat helyezem, különben is a bánágban van, e dolgot rá bízva, s az ugyancsak a bánágban szolgáló P a p i l l a tábornokot mellé rendelve, az irt célból ötlet kir. biztosommá nevezem.“ A császár annál fogva az udvari kancellárnak meghagyja, e parancs felől gr. Jankovicsot értesíteni, hogy említett társával együtt, haladék nélkül útnak induljon, s a Marosnál kezdve látogassa meg azon helyeket, a melyekben háborgások történtek, s úgy Erdélybe bemenve, azoknak okára nézve az el-

*) A többször említett strassburgi kis munka Preiss nyugalmaztatását a következő megjegyzéssel közli: „Man will sagen, diese sey darum geschehen, weil er zu unschlüssig gewesen seyn soll, den wallachischen Unruhen zuvorzukommen, und den Aufruhr in der Geburt zu ersticken, wie man behaupten will, dass er gekonnt hätte.“ „Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen.“ 30. l.

fogott lázadókat kihallgatván, körülményes tudósítását s véleményét az udv. kancelláriának küldje fel, hogy onnan ő Felsége elibe terjesztessenek.

E hóra-lázadási udv. bizottmányra nézve előlegesen sem lehet azon lényeges körülményt elhallgatni, miszerint Erdély részéről senki abba ki nem neveztetett, holott egy azon országnak a pórzendüléssel összefüggő viszonyait, és a törvényeit ismerő tag a bizottmánynak sok szükséges felvilágosítást adhatott, általában hasznos szolgálatot tehetett volna. S miután az oláh születésű és ó-hitű Papilla tábornok személyében, úgy szólva, a fölkelt oláh népnek a bizottmányban egy képviselője és szószólója volt, — ezt a lázadók gonosz tettei által sok kárt vallott magyar földesuraknak is jogosan lehetett volna kívánni. Az említett mellőzést bizonyosan a császárnak a magyarok irányában viseltető bizalmatlansága okozta, miben főtényező volt, hogy azok a monarchától az országba nem alkotmányos úton bevinni szándékolt úrbértől idegenkedtek, s azt elfogadni nem akarták.

A császár, mint láttuk, a pórzendülés oka felől maga nézetét két kéziratában határozottan kifejezte, s azt a földesurak által jobbágyaik irányában gyakorolt nyomásnak, részben pedig „a magyar rossz alkotmánynak“ és „a megyei intézvényeknek“ tulajdonította. Mennyiben van e császári állításnak s véleménynek jogos alapja? e kérdésre alább visszatérünk, midőn a fölkelt oláhoknak a hozzájuk küldött katonai s polgári biztosok előtt tett nyilatkozatait regisztrálni fogjuk.

XIV.

Rögtönbíróság megszüntetése. — Amnestia. —
Nemesek felültetése.

A pórzendülésnek még egy sajnós epizódját, vagy inkább fennebb már érintett végzetteljes forduló-pontját kell ez alkalommal megemlíteni, midőn a gyászeseményekre vonatkozó csász. intézvényekről számot adok. Ez Hunyadmegye táblája által, a dévai csaták után ünhatalmilag gyakorlott rögtön bíráskozás következtetése volt *).

*) Lásd fen 74. 75. II.

E dévai igazságszolgáltatás a császárnak tudomására jutott, mert november 20-án írja gr. Eszterházinak, hogy: „hallomás szerint a Déván összegyűlt nemesek a fogságba esett emberek közül mintegy hatvan t rögtönbíróági eljárással kivégeztettek volna“; annál fogva a már megengedett statariumnak mindennütt megszüntetését parancsolja, ne hogy „az visszaélésre fajuljon“ és személyes boszú eszközévé váljon, miről az erdélyi guberniumot és gr. Jankovicsot is értesíteni kell. Az udv. kancellária még az nap e csász. intézkedésről mind két helyre a szükséges útastást megtette.

De már két nap múlva, ú. m. november 22-én, a császár ez ügyben, egy az előtti napon Erdélyből kapott újabb tudósítás következtében, gr. Eszterházihoz második s hosszú kéziratot intézett, melyben az elkövetett rendetlenségek s kihágások miatt maga legfelsőbb neheztelését kissé éles hangon fejezte ki. A monarcha írja a főkancellárnak, miszerint „kedvetlenséggel értette, hogy az összegyűlt nemesek, kik egy rendes megyei gyűlést se képeznek, önhatalmilag azon vakmerőségre vetemedtek — eigenmächtig sich erfrecht haben, — két helyen, egyikben több mint hatvan, másokban több mint negyven foglyot, minden további nyomozás nélkül rögtönbíróágilag kivégeztetni. Mivel az embereket ez minden bizonynyal még inkább elkeseríti s egészben véve semmit sem használ, s ha bár a nép magaviseletét némileg boszúnak s kegyetlenségnek kell tartani, azt még is az által szűkség a jó útra visszatéríteni, hogy elkövetett hibája felől legyen meggyőződve, azt ismerje meg; ily czélból azért a foglyok megkegyelmezése és elbocsátása a legkeményebb büntetéseknél jobb hatást fog gyakorolni; mert a szigorúság eszközli ugyan, hogy a hatalomnak a nép magát alávesse, de azt meg nem győzi, s így a tűz az első alkalommal újra kiűthet. Ugyan ez emberi bánást kell azért a nép irányában a nemeseknek kötelességévé tenni, bármily súlyos sérelmeket szenvedtek is a lázadóktól, mert az ellenkező esetben maguknak bátorságban maradáshoz sohasem ígérhetnek, de az első alkalommal nagyobb veszélynek lesznek kitéve. Hasonlag a megyei tiszteknek a legszorosabban kötelességükké kell tenni, hogy az alattvalók iránt semmi bizalmatlanságot ne mutassanak, kik vakmerőbbekké leendnek, ha látják, hogy tőlük félnek. Annál fogva a rögtönbíróági eljárást annyiban hagyni, a foglyokat

örizet alatt kell tartani, és a kinevezett bizottmány küldessék Dévára, hogy a bűnösöket kinyomozza.“

„Mindenek felett“ — parancsolá továbbá a császár — „törekedni kell, miszerint a fölkelt jobbágyok közül kiki maga falujába visszatérjen, az erdőkben levőknek, ha csendes magaviseletet ígérnek, engedtessék meg lakásukba visszamenni — ez levén az egyedüli s legbiztosabb mód a rendet és csendességet helyreállítani, s az oláh alattvalók kivándorlását és a földmivelésnek abból eredő elhanyagolását megakadályoztatni.“

„De legroszabb — írja végül a monarcha, egyszersmind pedig „reméli, hogy a gubernium a dolgot jobban meggondolta“ — az t. i. midőn a nemességnek általános felültetése végett akart intézkedni; arra a gubernium a császár parancsa s jóváhagyása nélkül jogosítva sines, mi nem csak a legnagyobb vakmerőség — Vermessenheit — volna, de jövőndőre nézve a leggonoszabb következtetéseket is szülné, s nem csak több elkeseredést okozna, de minden bizonnyal bel nemzeti, sőt még vallásos hadat is támasztana“, azért mondja ismét a császár, „ha a guberniumnak kedve lett volna azon indítványt tenni, azokat, kik ily önkényre nitalán maguknak szabadságot vettek, a legnagyobb szigorral büntettetné. — Sollte demnach das Gubernium sich diesen Antrag haben gelüsten lassen, so würde Ich mit der äussersten Strenge diejenige ansehen, die sich ein solches erlaubt hätten.“ Végül parancsolja a császár, a guberniumot leghathatósabban — nachdrücksamst — értesíteni és arra utasítani, hogy minden további rögtönbíróági eljárás megszüntetve legyen, a közbozsánát kihirdetessék, valamint a nemességnek ő Felsége tudta és engedelmével felültetése, nem csak legnagyobb kedvetlenségére szolgálja, de érezhető fenytésre is — zur empfindlichen Ahndung — hívna fel.

Mi e kéziratok közül a másodikban említett két helyet, s egyikben 60, másikban 40 egyénnek rögtönbíróágilag kivégeztetését illeti: ez állításban minden bizonynyal a császárhoz tett hamis tudósítás alapján, részint tévedés, részint túlzás van. Tévedés, mintha két helyen történt volna rögtönbíráskodás, túlzás pedig a kivégezettek száma; mert a szóban forgó két eseten, a dévai tudva levő, tehát egy helyen történt két rendbeli és mindegyütt csak 44 személyen végrehajtott rögtönbíróági ítéletet kell érteni. Hogy ez így van, világos azon fölterjesztésből,

mit gr. Eszterházi ez ügyben még a kézirat kelésének napján, t. i. november 22 én a császárhoz tett.

E főkancellári terjedelmes és ildomos jegyzék, részint erdélyi hivatalos levelezésekből, részint biztos magántudósításokból merített közlések alapján, a császári kéziratban foglalt némely körülmények valóságos állása és mibenléte fölül kívánja a monarchát fölvilágosítani. A mint gr. Eszterházi mondja, a rögtönbírói ítéletek nem csupán összegyűlt, s így arra fel nem jogosított nemések, de a hunyadzarándmegyei folytonos tábla és tisztek által hozattak, annál fogva ez ügyben „jog és törvényszerű eljárás történt“, s a hibát a gonosztevőknek tömegesen kivégeztetésében kell csak keresni. Mi azon vádat illeti: mintha a gubernium a nemesség feltöltetése iránt intézkedett volna, — ez a dolog is másképp áll; mert a gubernium egyebet nem tett, mint kérdést intézett a főhadparancsnoksághoz, hogy a hazában kevés katonai erő lévén, nem volna e szükség a nemességet maga jogos védelme tekintetéből feltölteni? — azért pedig, mint a főkancellár hiszi, a gubernium büntetést nem érdemel; mert azon esetben is, ha a főhadparancsnokság azon kérdésre igennel feleljen, a szóban forgó rendszabály ő Felsége engedelmével életbe léptetve nem lett volna. Miután pedig ő Felsége a nemességnek maga védelmére a fölkelést meg nem engedi, a főkancellár fölötte szükségesnek látná, Erdélybe több katonaságot küldeni be, mivel csak így lehet, a későbbre nagyobb dühösséggel kitörhető lázadást leverni; s azért sürgetőleg kéri a katonai erő szaporítását.

Gr. Eszterházi azt is jelenti, hogy mindjárt az első kéziratra minden rögtönbírói eljárás megszüntetése iránt a rendelet a guberniumhoz lement: a mi pedig a parancsolt közböcsánatot illeti, ennek kihirdetése eszközöltetni fog; de a lázadásra vonatkozó eddigi legfensőbb határozatok értelmében, főképp miután ő Felsége a főczinkos fejére 300 aranyat tett, úgy biszi, hogy az ily fölázadókat az amnestiából ki kellene hagyni, s a többeknek is csak oly feltétellel ígérni azt, ha vezéreiket kiadják, bizonyos idő alatt haza mennek, s magukat csendesesen viselik. A főkancellár azért e módosítást, különben a kézirat tartalma szerint szerkesztett és e jegyzékéhez mellékelt kir. leiratba belészötte, melyet a mint hiszi gr. Jankovicscsal is közölni kellene. A császár a felküldött kir. leiratot egészen helybenhagyta s azt aláírva visszakül-

dötte, a sergek számának kért szaporítására nézve pedig ezt írta: „Wird selbe seiner Zeit nach dem Bedarf bemessen werden.“

Az így jóváhagyott, s még az napról, ú. m. nov. 22-ről dictált kir. leirat a rögtönbíróságok megszüntetése, a közbocsánatnak a főbűnösök kivételével kihirdetése, valamint a nemesek fölkelésének megtiltása végett, mint a fennebbiekben előadatott, a guberniumnak leküldetett egy másik kézirattal együtt, mely csupán a nemesi fölkelésnek meg nem engedésére vonatkozott *).

A milyen igaz, hogy az említett intézkvények a császár emberszerető, s a nagy részben elcsábított tudatlan földnépe vérét kimélő nemes indulatának szüleményei valának, s annyiban jogosan méltányolhatók, éppen úgy másfelől nem lehet helyeselni, hogy a monarcha november 15-ki oly czélszerű, mint üdvös első rendeleteit, Erdélyből kapott egyoldalú, s a mint gr. Eszterházi fülterjesztéséből láthatta, egészen véve, nem is igaz tudósítás alapján visszahúzta, a helyett, hogy a dolog állásának bővebb kinyomozását parancsolja. Sajnos botlása volt ez a nép- és emberbarát fejede-

*) A császár november 28-ról is intézett egy újabb kéziratot gr. Eszterházihoz, hogy t. i. a mint hallja, Kolos- és Hunyadmegyében a nemesek már önkényileg felültek, s az utolsóban azoknak száma 400-ra menne, annál fogva egy bekövetkezhető polgári háború veszélyének eltávolításáért előbbi intézkvényét megújítja, s a guberniumot arról értesíteni parancsolja. — Egy akkori, s 1784 december 8-án írt levélből látjuk, hogy Kolos megyének főispánja gr. Csáky János alatt a nemesek fölkelése szerveztetett: „főhadvezér volt: gr. Csáky János; adjutánsa Mohay János kapitányi ranggal; alhadvezér b. Bánffy György; ezredes-kapitány Macskási Pál; regiment-káplár, vagyis adjutánsa Rettegi Zsigmond; hadnagy, gr. Lázár István, flügeladjutáns b. Szentkereszti György, főhadnagyi ranggal; első főstrázsamester gr. Haller Gábor; második főstrázsamester b. Kemény László. Első seregnevek tisztjei: főkapitány b. Józsinecz Sándor; strázsamester Gyarmati Albert. Második sereg: főkapitány gr. Bethlen Farkas; második kapitány b. Bánffy József; főhadnagy Zsombori Elek; alhadnagy Borsos Imre; strázsamester Kabós Sándor. Harmadik sereg: első kapitány b. Radák Ádám; második kapitány gr. Bethlen Miklós; főhadnagy b. Toroczka József; alhadnagy Bíró Zsigmond; zászlótartó Rácz Zsigmond; strázsamester Eperjesi József; az regiment káplárja Ferenczi Benedek; regim. doctor Laffer József; borbély Diószegi Ferencz.“ A levelet írta Szentlélek Antal, kit Szatmármegye a hóralázadásról teendő tudósítás végett Erdélybe küldött.

semnek, ki egy esetért, a Déván történt rögtönbírósi hibás eljárásért, az igazság kiszolgáltatás folyamába belé vágva, azt elérendő ok nélkül felfüggesztette. Midőn a lázadás által annyira sújtott, oly sokat szenvedett magyaroknak a fölkeléstől eltiltásukkal, úgy szólva, az önvédelem sem engedtetett meg, a polgári társaság legszentebb törvényeit lábbal tapodó, élet és vagyon-bátorságot gorombán megsértő, annyi ártatlan vért ontó gonosztévők irányában szeliden bánás, kegyelem hirdettetik, s a szükséges példaadás meggátoltatik. A mint a következés megmutatta, a császár jó akaratának épen ellenkező eredménye lett, mint a mire ezélt, a büntetlenség által a pártütők további daczolásra bátorítottak, s így a lázadás tüzét az inkább élesztette, mint elfojtotta.

Az ily módon előidézett helyzet a hóra-lázadás felőli közvélemény félrevezetésére, megzavarására sajnos befolyást gyakorolt. A császárnak nem maga helyén alkalmazott philanthropiája legjobb szándékának félreértését okozta, — a magyarok ellen elkövetett igazságtalansággal, az oláhok irányában tanúsított részrehajlással gyanusítása, e még ma is olykor felmerülő vád megújult, s az egész országban nagy elkeseredést költött fel, miben, lehet mondani, az akkori Erdély ja-j-s-z-a-v-a nyilvánult. Így a monarchának a hóra-támadás előidézésében balgatagul hitt és állított részvétét kifejező erkölcsi felelősség a kérdéses császári intézkedésekkel szoros kapcsolatban áll, azok által, úgy szólva, súlyosbított.

Térjünk vissza már Erdélybe, hol legelőbb egy, a pártütő oláhok táborába küldött s velük értekezésbe bocsátkozó császári főtiszttel találkozunk, — mi valóban e sötét időnek még ma is meglepő, alig érthető epizódja!

XV.

A békekísérleti intermezzo. — Schultz alezredes első küldetése a lázadók táborába Krakó körül. — Az oláhok ultimátuma. *)

A Hóra-támadás folyamában ép oly felülről, mint az akkori

*) Kútfők: Az illető hivatalos okmányok, iratok s más kútfők

helyzetet jellemző, nagy horderejű esemény volt azon küldetés, melylyel leichenthali Schultz, alezredes a székely huszár-ezredben, megbízva volt, hogy az alsó-fejéri pártütő oláhokkal, ügyszólván, fegyverszünet végett alkudozzék, s kinek ily czélból azoknál két versen kellett megjelenni. Ugyanez időtájban Bruken-thal Mihály kormánysszéki biztosnak is egy embere a zarándi oláh táborba hasonló czélból ment.

Az oláhokkal a katonai és polgári kormány részéről folytatott e kettős értekezés a pórzendülésnek oly csudálatos, mint rejtélyes episodját képezi, mely az akkori viszonyokat, s a hatalom birtokosai körében uralkodó feszültséget sajátos világba helyezi.

Főkép a katonaságnak föllépése volt az, mi nem kevesebb meglepetést, mint köz botrányt okozott. Miután a főhadparancsnokság — ez a fennebbiekben teljesen bebizonyított, — a fölkelésnek fegyverrel elnyomására majd semmitsem tett, ellenben annyit elmulasztott s tett, a mivel annak pusztító tűzét élesztve, tovább terjesztette, most a lázadókhöz az irt módon közeledése, hozzájuk leereszkedése, a mint könnyű gondolni, a kedélyeket fölzaklatva, az országban nagy lármát csinált, alig képzelhető, kedvetlen benyomást szült, s a kormány kétes magatartása iránti gyanunak bő táplálékul szolgált.

Schultz küldetéséről gr. Teleki Domokos úr is emlékezik, elbeszélése azonban egyfelől mivel az alezredes második találkozását az oláhokkal nem ismerte, hiányos, másfelől az inkább népmondából merített közlés, péld. hogy ez alezredes csapatjai élén Tibor nevű falunál a rablókcal találkozván, ott velök pajtáskodott, az általok mutatott arany keresztet megcsókolá, tisztjeivel megcsókolatta, az irományt, melylyel a lázadás főnökei a nép ámitására éltek, fölolvastván, nem hogy a népet fölvilágosította volna, hanem az okmány ezen első szavainál, — „Nos Josephus“

az ezutáni szakaszokat illetőleg a szövegben, vagy a magok helyén idézetni s említettetni fognak.

fejét meghajtotta, — s a pecsétet kerekén fölmutatta, végül pedig 8-napi fegyverszünetet kötött, s felsőbb helyben hagyás végett bizonyos béke-pontokat vitt Szebenbe, minden erdélyi lakosnak az oláh hitre téréséről, a nemesek jószágainak az oláhok között fölosztásáról, s hogy a nemesek is portiót fizessenek, s az oláhok is tiszteknek tétessenek. Schultz azonkívül elég meggondolatlan volt az 1791-ki országgyűlésen erdélyi honfiusítását sürgetni, de a mit meg nem nyert *).

Schultz e békekisérletére nézve a tényállás, a történelmi igazság a következő:

Főszempont, miből Schultznak az oláhokkal találkozását tekinteni és megítélni kell az, hogy a kir. gubernium és a főhadparancsnokság megegyeztek ugyan az említett lépésben, de nevezett alezredes azt nem a tett intézkedésnek s ezzel kapcsolatban álló szándéknak és célnak megfelelő módon hajtotta végre, sőt inkább önkényes eljárása által a két kormány között fenálló feszültséget és szakadást még nagyobbá tette.

A gubernium, mindjárt a pörzendülés kiütésekor, annak lecsilapítása végett, — ismerve a császár atyai indulatát és saját meggyőződését is követve, — szabályul tűzte ki magának, a félrevezetett népet a legszelidebb eszközökhöz nyúlással téríteni az engedelmességre, s annál fogva ily értelemben útastotta maga biztosát s a görög nem-egyesült püspököt is, valamint egy november 11-én a lázadókhöz intézett nyiltparancs is hasonló szeltemben készült**). Ez intézkedések folytán, s azoknak teljese-

*) Lásd gr. Teleki Domokos: „A Hóra-támadás története“ 40. 41-ik lap. Mellőzve, hogy Schultznak pörzendülési szereplése bárkit meggyőzhet, miszerint e császári tiszttel erdélyi honfiusításra nem vágyott, — ez ügynek mint az 1791- úgy az 1792-ki kolozsvári országgyűlés jegyzőkönyveiben is legkisebb nyoma sem találtatik, mely azért országos ülésben nem tárgyalatott. Egyébiránt grófi szerző e közlését is, de a forrást meg nem nevezve, Ribiczéi ismert leveléből vette át, melyet ez adatnál fogva is méltán hóravilági koholmányoknak kell tartani.

**) A guberniumnak az írt napon minden törvényhatóságokhoz intézett körlevele mellett küldetett szét a nyilt parancs, hogy az a nép között elterjesztessék. Abban „mindenki intetett: a lázadástól óvakodni, s

be vételére, a főparancsnoksággal egyetértőleg történt Schultznak a lázadókhoz küldetése, „ki azonban ismételve nem azt tette, mire voltaképen megbízott, s abban, a mi neki meg hagyva volt, nem a kölesönös megállapodás szerint járt el.“*)

Schultz kettős küldetésének előadását az általa arról tett tudósításokból merítjük. Az illető okmányoknak azért kiváló érdekük van, mivel azokban a fölkelteket s így a kormányval fegyveresen szembeálló oláhok sérelmeiket, vágyaikat, terveiket s kívánataikat maguk mondják el, s így az általuk kezdett lázadás valódi okait fölfedezik.

A mi Schultz megbízatását illeti, ez alezredes 1784 november második hetében, maga ezredjebeli, s oláh születésű Probst főhadnagyot, ki annál fogva az oláh nyelvet tökéletesen értette s beszélette, a lázadók táborába küldötte, nekik tudtulatni, miszerint vezérokkel találkozni és szólni akarna; a mondott hadnagynak azért ez értekezés létrejövését előkészíteni kellett.

Probst ennek következtében november 8-án éjfélkor 24 lovasal Remetére érkezett, de ott sem szolgabíró, sem más tisztet nem talált, s más nap november 9-én Offenbánya felé indult, azonban hallván az oláhok által ott már elkövetett pusztításokat, Remete s Ponor környékében visszafordult annál inkább, mert látta, mikép azon két helység lakosai gyülekezni kezdettek, kik főképp más nap, november 10-én estve felé, a Lá Péreu- Turkuluj — „török patak“—nevű völgyben nagy számmal összesereglettek. Probst

magát csendesen és engedelmesen viselni, valamint panaszainak orvoslását a hatóságoktól s az illető tisztektől várni, s miután több helységekből, a mint tapasztaltatott, a pártütésre a népet a falusi bírák és esküdtek izgatták, azok, ha a kitört mozgalmakat azonnal föl nem jelentenék, úgy a mint érdemelni fogják, elengedhetetlenül lakolni fognak.“ A latinul írt körlevél szavai.

*) A császárhoz a gubernium által 1784 november 30-án tett fölterjesztés szószserinti kivonata, melyben az ugyancsak november 22-én kelt s a rögtönbíráskodást megszüntető, már fenebb idézett legfensőbb intézkedés folytán, a felséget a dolgok állásáról tudósította. Ebben Schultza nézve mondatik, hogy a császárnak megíratott (t. i. nov. 16-án) „der Erfolg seiner wiederholt ihm nicht aufgetragen, noch auf die verabredete Art vorgenommenen Unterredung“ mi az alezredes önféjleg eljárását világosan bizonyítja.

ekkor hozzájuk közeledvén, kijelentette, hogy vezérökkel akarna szólni, midőn az oláh csoportból két fegyveres ember előlépven, tőle kérdezték: mit akarna? s hogy a császár, vagy az uraságok részén volna? A hadnagy azt felelte, hogy hátorságban maradásuk végett küldetett e vidékbe; mire az oláhok megjegyezték: az ő bátorságuk abban áll, ha a hadnagy nekik fegyvert adna, s az uraságoktól felszabadulásukat meghozná. Az értekezés folytában az oláhok, három pontba foglalt, s alább bővebben említendő követeléseiket a felsőség elé juttatás végett előadták, egyszersmind egy császári parancsra hivatkoztak, mely őket azokra felszabadította, a miket tettek, s midőn a tiszt e parancsot előkérte, az oláhok negyedrést iv papíron lévő s oláhul írt, alább említendő udvari választ mutattak elő, de a mely nem azt tartalmazta, mit a lázadók állítottak. E lázadó sereg száma Probst szerint körül-belől 1400 lehetett és nyolcz különböző helység lakosaiból alakult. Ezek voltak: Topánfalva, Ponor, Bisztra, Offenbánya, alsó-fejéri s a zalathnai kincstári uradalomhoz tartozó helyek, továbbá: Muncsel, Remete, hasonló alsó-fejéri faluk, az első nemesek, az utolsó a károlyfejérvári római katolikus püspök birtoka, végre: Lupsa s Felső- s Alsó Szolcsva Tordamegyében hasonló nemesek birtokai. E seregnek kapitány czímet viselő vezérei voltak: Klosska Juon Kerpenyesből, s Brta Gayrilla Remetéből. Az elsőnek fegyvere volt egy puska, s az oldalán függő üres kardhüvely; a másodiké: puska és pisztolyok. A nép részint puskákkal, részint vasvillákkal s baltákkal volt fölfegyverkezve; hadi készletök, jelesen puskaporuk majd semmisem volt. Éppen így eleségek is hiányzott, miért a kezökbe eső marhákat azonnal levágták. A seregnek, mely azelőtti napon, a két vezér iránt tartozó hűségre föleskettetett, haladék nélkül indulni kellett, hogy Magyar-Igen megtámadása végett Hóra seregével egyesüljön. Egy popa is volt velök, ki a más valláson lévőket, főkép reformatusokat és unitariusokat a görög hitre térítve, megkeresztelje, a mint Offenbányán is több ilyen keresztelések történtek. Céljok, mint Probstnak mondták: minden úri jószágokat, melyek nem katonai helyek, elpusztítani. „Ihre Intention ist alle Herrschaften, die nicht militärisch sind, auszuerothen.“ — Ez alkalommal történt végre, hogy az offenbányai oláh popa

ki azon serget a lázadásért dorgálta, Kloska Juontól ott helyben agyonlövetett.

Probst hadnagy a rá bízott dolgot teljesítvén, Tiborba lement s onnan november 11-én a fenebbiekben közlött jelentését Schultz alezredeshez megtette, ki az nap délután, az oláhok pusztításai következtében, azokat megvizsgálni Krakkóba ment. Oda érkezésekor egy a gr. Székely udvarba belovagolni akaró gyanús embert elfogtatván, azt Gáldra küldötte, más három s az alatta lévő legénység kezébe esett beneczenzi oláhval együtt. Az említett gyanús ember Petru lupsai popa volt, kit Probst hadnagy azért küldött Krakkóba, hogy a lázadó sereggel célba vett találkozást előkészítse; miután e pap a maga és a vezérek nevében állítá: hogy erős ohajtásuk az alezredessel találkozni és sérelmeiket neki előadni. *) Probst is megérkezvén Krakkóba, más nap, ú. m. november 12-én az értekezés véghez ment az oláh tábor azon részével, mely Schultz elől a Tibor és Krakkó közötti szőlő-hegyekre vonulván, oda telepedett, míg annak másik része a Benedek melletti hegyre húzódott. Az egész sereg mintegy 3000 emberből állott. **)

A mint Schultz írja, őt e lépésében azon meggyőződés vezérelte, hogy: „mind a mágnások és nemesek bátorsága, mind a nyugtalan jobbagyok vérének kimélése végett a jóság és engesztelés eszközeihez nyúlás legsikeresebb leendne,“ mely alkalommal egyszersmind a lázadók vezéreitől kipuhatolja: „mi indította őket rendzavaró tetteikre, s mi céljuk volna?“

Az oláhok részéről az értekezésen jelen volt Kloska, a második kapitány lóháton, — ki Schultz kíváratára, a tábor első vezérét, mint mondá: „Hóra Juont, a topánfalvi Hóra Ursz fiát, fölkereste, s ez egész csapatjával, mely előtt egy kis kereszt vi-

*) Ez alkalommal kérdezte Schultz alezredes a lupsai papától, hogy ismeri-e Salist? mit az tagadott, mert annak nevét sem hallotta 55 lap.

**) Schultz az oláhokkal értekezésére vonatkozó nevezetes tudósítását a főhadparancsnoksághoz, Nagy-Szebenben 1784 november 14-én írta, s ahhoz mellékelte Probst jelentését, mely őt „Egon és Zalna“ — azaz, Igen és Czelna között találta, azon vidéken, hol az oláhok azelőtti napon dúltak.

tetett, megindult. Schultz kiáltására azonban az oláh sereg megállott, s a mondott két vezéren kívül, még más három kapitány, — egyik volt a keresztvivő, —előlépven, Schultzhoz mentek, neki kezeiket nyújtották, egyszersmind magukat a császár hív alattvalóinak nyilvánították.

Schultz ez oláh kapitányokhoz öt kérdést intézett, melyek főképp arra vonatkoztak, hogy: mi indította őket a tömeges fölkelésre? mi okból követték el a köz-csendességet megzavaró gyilkolásokat, holott maguk jogát ily úton nem kereshetik, s a melyek, mivel ők a vezérek, tudtok nélkül nem is történhettek? ki az, ki voltaképp velők van, miután őket eljárásukból ítélve, tolvajoknak kell tartani?*) s végre adják elő, ha még valamit jelenteni, vagy kérni akarnak?

Az oláh vezérek által az első kérdésre adott feleletben legelőbb hivatkoztak a Probst hadnagy előtt nyilvánított, s fenebb már érintett három kívánatra, midőn kérték:

1) A jobbagyság alóli fölszabadításokat.

2) A katonák közé besoroztatásukat.

3) Azon elítélt oláhok szabadon bocsátását, kik Gáldon fogva tartatnak,**) egyszersmind sérelmeiket s panaszaikat elősorolták.

Előadták t. i. hogy a felső-zalathnai kincstári uradalomban lévő bizonyos jövedelmeket régebben néhány száz forintért haszonbérben birták, de későbbben a haszonbér 14,000 forintra lett felrugtatva, oda nem értve a tiszteknek azonkívül fizetendő összeget, mi legalább az egésznek egy harmadát tette. Világosan megjegyezték ez alkalommal azt is, hogy az ő ügyök az egész zarináé, mely helyi kinevezés alatt a zalathnai kincstári uradalom, s annak jobbágysai értetnek.**) A fenemlített okból száma-

*) Az eredetiben: „Wer eigentlich bey ihnen befindlich seye, da man sie nach ihrem Fürgang nur für Räuber ansehen müsse?“

**) T. i. Alsó-Gáldon, a főispán jószágában levő megyei börtönökben.

**) „Sie (t. i. a Schultznak panaszló oláh vezérek) erzählten: ihre Sache betreffe die ganze Zarina, (nämlich: die Zalathnaer Herrschaft-Unterthanen) die bereits sieben Jahre, ohne einige Hülfe zu erhalten, bei den Behörden über gewisse sie drückende Abgaben Klage geführt habe;“ mint az Eder-gyűjteményben lévő nagyszzebeni

zoft sérelmeikért hét év óta szüntelen panasztoltak, de orvoslást sohasem nyertek s a tölők Bécsbe felküldött Hóra Ursz által császár ő felségének benyújtott legalázatosabb folyamodásra ez évben april hóban adott udvari válasz sem hajtatott végre, melyet Schultznak előmutatván, ahhoz ragaszkodásukat akkor is nyilvánították. *) A kir. gubernium által a nyomozás ugyan elrendeltetett, de a kiküldött biztosság a dologban igen könnyű szerrel s felületesen járt el; — „die Sache nur seicht und obenhin aufgenommen habe;“ — s ily alkalommal mindig több mint száz jobbágytársaik tömlőczre hányattak, s részint a botozás alatt meghaltak; csak hogy egyszer már a dolognak legyen vége, — „damit nur die Sache einmal zu Ende komme.“ Még most is ez ügy végett a jobbágyok közül ötön Zalathnán, ketten Gáldon bebörtönözve vannak: ez utolsók Togyer Dumitru és Csan Pasku.

Mi az oláhok által elkövetett gyilkosságokra vonatkozó kérdést illeti: a vezérek állítása szerint, azok tudtuk s akaratak ellen követtettek el, főkép mivel útközben velük sok olyanok egyesültek, kik közikbe nem tartoztak, jelesen bárhová mentek, ott a földesuraik ellen különben is felbőszült jobbágyok hozzájuk csatlakoztak, s az ezek által boszúból elkövetett gyalázatos tetteket nekik róják fel, a mellett nem is képesek ilyen nagy csoport embert rendben tartani. — A békételenség okát leginkább az uraságoktól és a tisztektől szenvedett rossz bánásban kell keresni, kik őket, ha valamiért panasznak, szidalmazások között a szobából kikergetik, s velük megvetőleg bánnak, „holott tudniok kellene, hogy ők császár ő felségének alattvalói és adót fizetnek.“

Schultz észrevételére, miszerint őket, cselekedeteikből ítélve meg, tolvajoknak kell tartani, — tagadták, hogy azok volnának, az egész csapat, mint mondák, zarinabeli emberekből áll; tolvaj közöttük nincs, s ők magok még kevésbé azok.

A vezérek ezután Probst előtt kijelentett kívánataikat, főkép a katonák közé beiratás iránti kérelmököt megújítván, Schultz tölők kérdezé: „hogy őt az ő felsége szolgájának tartják-e, s ren-

első kézirat mondja: miből látszik, hogy annak szerzője a Schultz tudósítását használta.

*) Ez udv. válasz 1784-ben april 13-án kelt, s éppen az, mely fenebb egész terjedelmében közöltetett. L. 26 l.

deléseinek éppen úgy engedelmeskednek-e, mintha azok általa az ő felsége legfensőbb parancsára intéztetnének hozzájuk? mire a vezérek igen-nel feleltek.“*) Az alezredes egyúttal a tőlök elkövetett gyilkolásokat s pusztításokat hathatósan szemökre vetette, s parancsolta, hogy csendesen szétoszolván, haza menjenek, s így ő felsége kegyelmét és bocsánatát megérdemeljék, a mellett Hóra Juonnak különösen meghagyta, az apját fölkeresni, s hogy mindketten lakhelyeikbe visszatérvén, gondjok legyen a többi csapatokat is minden további kicsapongástól visszatartóztatni, egyszersmind az egész dolognak Nagy-Szebenben a maga előljárói elé leendő terjesztését nekik megígérte.

Schultz e fölszólítására Hóra Juon és Kloska az alattok lévő csapatnak tüstént szétoszlását megígérték, azonkívül a benzenczi három fogolynak lovaikkal együtt elbocsátását, s azt is kérték, hogy a lupsai popa nekik visszaadassék, valamint kérdezték: mikor kaphatnak a kezökben lévő udv. határozatra írásbeli választ, s hogy e végett ismét a mostani találkozás helyére gyűljenek-e? Schultz erre adott feleletében őket minden további összecsoportozástól eltiltván, haza térésük szükséges voltára figyelmeztette, s mivel neki csak a vezérekkel, mint kérelmesekkel, Hóra jelenlétében volna igazítani valója: ez okból legfőlebb november 19-én Topánfalván náluk meg fog jelenni.

Az oláhok ekkor, újra kérvén a lupsai popa elbocsátását, a keresztre tett esküjökkel ígérték adott szavok megtartását, s hogy haza takarodnak, magukat csendesen viselik s Hórának a dolgot tudtára adják. Megesvén ez, Schultz mintegy a velök tett kötésnek maga részéről is megerősítéséül, a keresztet megcsókolta; saját szavaival: „und ich bestätigte ihren Schwur und meine Mitwirkung durch Küssung des Kreuzes.“ Ennek következtében a vezérek a magok csapatjához visszatértek, a vett parancsot ott kihirdetni, hová őket Probst hadnagy elki-

*) „Nach diser Erklärung, gab ich ihnen zu erkennen, ob sie mich also für einen Diener Seiner Majestät ansehen, und meine Befehle so befolgen wollen, als wenn sie ihnen durch mich auf Seiner Majestät Allerhöchsten Befehl zukämen? — welches sie bejaheten.“

sérte, s maga Schultz is oda lovagolván, az oláhoktól nagy tisztelettel fogadtatott, s tanuja volt, hogy azok levett süveggel hallgatták meg a kihirdetést, s azonnal szétoszolva faluikba vissza-indúltak.

Schultz Gáldra visszatérvén, a beneczenzi három oláh foglyot szabadon eresztette, s a velök oda vitt lovakat is kiadatta, ellenben a lupsai popa kibocsátására azzal mentette magát, hogy az még hozzá nem küldetett; — „entschuldigte mich aber mit der Auslieferung des Popa damit, dass er mir noch nicht zugekommen sey.“

Schultz maga tudósítását így végzi: „Most már a felsőbb kegyelmes parancsolatoktól függ, hogy a jobbágyok e kérései minden további vérontás eltávolítása végett, teljesítenek-e? s nekem a november 19-re határozott találkozás alkalmából micsoda rendeletek fognak adatni? s ezúttal egyszersmind azt is aláza-tosan meg kell jegyeznem, hogy Kloska Juon mindjárt megérkezésekor előttem úgy nyilatkozott, — „sich gegen mich geäussert hat“ — hogy most ugyan tőlök félni nem kell, de miután már rég sürgetik a maguk ügyét, jövődöben majd rettentőbb alakban fognak föllépni, bár meddig huzódják a dolog, s ha nekik az éltükbe kerülne is.“ —

Schultz eljárása Nagy-Szebenben, mint lehet gondolni, igen rossz benyomást tett. A mint ő oda megérkezett, a főhadparancsnok maga segédjével együtt azonnal, tudósítástétel végett, a kormányzóhoz küldötte, kinél épen társaság volt. B. Brukenenthal az alezredest ki sem hallgatta, de jelentésének írásban beadására utasította, egyszersmind figyelmezteté őt, hogy arról a mit tett, felelni fog. *)

A főhadparancsnokság Schultz tudósítását Probst jelentésé-

*) „Als Schultz nach dem eingegangenen Waffenstillstand nach Hermannstadt kam, schichte ihn der Commandirende mit dem Adjutanten Hauptmann Caballini zum Gouverneur. Es war bei diesem eben Gesellschaft. Caballini kommt mit der Post vom Commandirenden: der Obristleutenant würde mündlich die Sache am besten erklären. Brukenenthal sagt: Er bitte sich, das die Nachricht schriftlich gegeben werde; zum Schultz sagt er: „Was Sie gethan haben, werden Sie verantworten;“ kehrt sich dann um, und geht zu seiner Gesellschaft.“ B. Rosenfeld András nagy-szebeni főispán adatai között, az Ederféle gyűjteményben.

vel együtt a kir. guberniumhoz átküldötte, mely azt november 16-án a lázadás állására vonatkozó feliratában a császárhoz fölterjesztette. Abban említi, hogy Karp alezredesnek november 13-án kelt jelentése szerint, a Hátszeg vidékén november 8-án kitört s gyorsan nagyra nőtt lázadás tovább terjedését leginkább több oláh csapat szétverésével meggátolta, — a Maroshoz közelebb eső helységekben is a csendesség, mint látszik, helyreállott, s a lakosok az engedelmességre visszatérést s az elrablott javak visszaadását ígérték, de e császári tisztt, mint írta, maga sem hitte, hogy a jobbagyok javulása sokáig tartson.

A kormányzék továbbá a katonaság mozgásairól teszen említést, s nem titkolja, miszerint Pfefferkorn tábornok az iránti aggodalmát nyilvánította, hogy a pártütők vagy a Meszes felé nyomulnak elő, vagy Nagy-Enyedet fogják megtámadni, s a kolosi és alsó-fejéri megyei tisztek tudósítása szerint, azon megyékben az oláhoknak Nagy-Enyed, vagy Bánffi-Hunyad felől betörésétől erősen féltek.

A gubernium végre Schultz küldetését illetőleg nem mulasztá el megjegyezni, hogy: „minden körülmények érett megfontolása után, illetlen, mint helytelen volna, s rosz következtetéseket szülne,“ — „es sey unanständig, unschicksam und würde üble Folgen haben,“ — valóságos lázadásban lévő alattvalókkal, mielőtt a fegyvert letennék, s egészen lecsendesednének, alkudozásba bocsátkozni;“ miről egy átirásában a hadparancsnokságot is értesítette, s azzal egyszersmind tudatta maga nézetét a lázadónak három pontból álló ismert kívánatára is: még pedig mi a jobbagyságból felszabadításukat, s a katonaságba felvételüket illeti: miután azok felől a törvény rendelkezett, a kir. guberniumnak nincs hatalmában valamit végezni; nem kevésbbé azon behör-tönözött oláhokat is a törvény fölforgatása nélkül szabadon nem bocsáthatja, mint a kik a múlt évben a zalathnai kincstári uradalomban tett kihágásokért, s a kincstárnak okozott károkért az ottani uriszéken bepereltetvén, részint fogságra, részint halálra elítéltettek, de mivel az ellenük hozandó ítéleteknek végrehajtását legfensőbb eldöntés előtt a kir. kormányzék betiltotta, ez intézkedés, valamint saját felebezésük folytán is, ügyök még függőben van.

A gubernium Schultz tettét újra nem helyeslőleg fölemlítvén egy jegyzékében, mit november 21-én a főhadparancsnoksághoz

intézett, ez nem késett arra válaszolni, s mindjárt más nap, november 22-én a guberniumnak megírta, hogy: „Schultz eljárását nem roszalhatja, mint a mely lényeges hasznot tett.“ Ez állításnak csak annyi alapja van, hogy Schultz értekezlete az oláhoknak Nagy-Enyed felé nyomulását, e város földulását, s így azon vidéken a további pusztításokat fenakasztotta, de mennyi romlás, inség, s kiontott vér árán lett e haszon a katonaságnak addigi múlástása után megvásárolva?

A gr. Teleki Domokos urtól fenebb említett, s állítólag Schultztól N.-Szebenbe vitt békepontokra kell itt még visszatérni. Azokat, grófi szerző, mint látszik, összetévesztette a zarándi lázadóktól Hóra nevében Hunyadmegye főispánjához és tisztségéhez intézett, s úgy nevezhető bék e u l t i m a t u m o t tartalmazó levéllel, mely Brűnek Károlyhoz, kriscsori s maros-solymosi sötisztához küldetett, ki azt még az nap, november 11-én rendeltetése helyére juttatá. *) E nevezetes Hóra-világi okmány szövege, úgy mint írva volt, itt következik:

P. P.

„Elég keserves és szomorú statusra juta Nemes Hazánknek egyik része a parasztnak támodása alkalmatosságával, a kik is gyilkosságokkal, tüzekkel és egyébféle romlásokkal dühösségeket akarrattyok szerént követték, a kiknek kegyetlenségeket pennával kiírni éppen elégtelen vagyok.

Most már a félelemmel környűl vététnvén kéntelenitettem életem mentségével Nagyságodnak és a Tekintetes Nemes Táblának e következendőket kinyilatkoztatni, mert ha nem (ígérettyek szerént) életemtől megfosztatva lések; sub hodierno dato Kristorról Dsurdsa Mák, Abrudján Juon, és rudai Abrudján Petru, Horra nevű Kapitányoktól mind a hárman küldettettek én hozzám Deputatussok illetén izenetekkel, hogy Nagyságodnak és az Tktes Nemes Táblának szándékjokat emlitet Horra Kapitányoknak és népének okvetetlenül megírjam, mert ha nem, életemtől (a mint mondám) megfosztatva lések bizonyossan. Mindezekre én is úgy árgumentáldván, hogyha tudtára nem adnám Nagyságodnak és a Tktes Nemes Táblának minden dispositiojok nélkül Nagyságtoknak, erőszakkal megháborgat-

*) Ez oláh levél a guberniumnak november 16-án a fels. udvarhoz Schultz értekezése felől tett tudósítása egyik mellékletét képezi. Gr. Telekinek érintett tévedése annál felőtölbb, mert munkájában azon zarándi okmányt, bár hibás datummal t. i. december 1-vel, közli. — L. „A Hóra-támadás története“ 43 l.

nának: másodszer, ha meg nem írom, életem elvész és az aerarium is gyújtásokkal kárt szenved és Ngtok is minden készüllet nélkül lettek volna és azért Nagyságtokat is alázatosan instálom, hogy ezen kéntelenségemet bal ítéletre ne vegyék és véllýék, sőt inkább kegyeségekben bévenni alázatosan instálok.

A melly izenettyek a fenirt Horra nevű Vezérjeknek és köz népének e vala:

1-o. Hogy a nemes Vármegye minden Possessoratussaival együtt a kereszt alá esküdjék, minden magzattyaival együtt.

2-o. Hogy nemesség többet ne légyen, hanem a ki hol kaphat királyi szolgálatot, abból éllyen.

3-o. Hogy a nemes Possessorok a nemes jószágból lábokat végképpen kivégýék.

4-o. Hogy szintén olyan adót fizetők legyenek, valamint a köz contribuens népek.

5-o. Hogy a nemessi földek a köz népek között következendő Felséges Császáruk parantsolattya szerint felosztottassanak.

6-o. Ha ezekre Ngod és a Tktes nemes Tábla a nemes Possessoratusokkal együtt reá állanának, békességet ígérnek, a melly békességre jelül mind a várra, mind a város végeire*) és egyéb helyekre fehér zászlót mentől hosszabb rudra felállítani kívánnak.

Mind ezekre pediglen terminust praefigálának a fen megirt három Deputatusok Horra nevű kapitányok parantsolattyából, hogy Ngodtól és a Tktes nemes Táblától és a nemes Possessoratustól válassz mennyen Vasárnap, az az 14-a hujus estvére, Kristsorra, kristsori Popa Danilához, mert ha nem, (a mint fenyegetőznek) egész erővel kapitányokkal együtt, hitek letételek mellet semmivé tenni az helységet igyekeznek.**)

En pedig ujjabban is Nagyságod és a Tktes nemes Táblának kegyes gratiájában magamat ajánlanám, addig is örökös tisztelettel halok.

Nagyságodnak és az
Tktes N. Táblának

M. Sollymos, die 11-a 9-bris 1784.

alázatos szolgálja
Brünek Károly.

*) Ez Déva, Hunyadmegye főhelye.

**) E levélben foglalt pontok közölve vannak a bécsi „Magyar Hírmondó“ 1785 boldog-asszony-havának 5-ik napján kelt 2-ik levelében I. 5. 16 l. de azon hibával, hogy ott az 5-ik pontban a fenemlitett vár- és városnak Károly-Fejérvár mondatik.

E levélnek semmi commentár sem kell. Ha Schultz előtt az oláh jobbágy-ság mondotta el maga sérelmeit, panaszait, s kérelmeit, a zarándi oláh tábor ultimatumában minden bizonynyal a pórzendülés titokban működő, s Hórát eszköz gyanánt használó fejei, mint az oláh nemzet követeléseit izenték meg Hunyad-megyének azon terveket s törekvéseket, miket ők az egyházi mint polgári rend fölforgatására forraltak, — ebben a fenebbi levél elolvasása után kételkedni nem lehet. Hol kelljen a lázadás érintett fejeit és vezetőit legnagyobb részben keresni, miután az ultimatum első pontjában a magyar nemzetnek az oláh vallásra térítése, a levélre adandó válasznak pedig a brádi popához küldése kívántatik? azt mondani nem szükség, főkép ha az oláh papságnak ismert pórzendülési szereplését ez újabb nagyjelentőségű adattal egybevetjük.

XVI.

Molnár szemorvosnak a zarándi oláh táborba küldetése.

A polgári kormány részéről is történt békekisérlet a fölzendült oláhokkal, de más vidéken. Bruken thal Mihály, a kormány-szék biztos a és Nik ities Gedeon nem-egyesült görög püspök az említett czélra oláh születésű, hü és becsületes Molnár János szemorvost választották ki, s őt mint a kit Zarándban sokan ismertek, s ott jó hírben állott, — a tudva lévő császári nyílt parancsesal a megyében összesereglett néphez küldötték, azzal értekezni. *) Molnárt ez útjában elkísérte Szerencsés János, káplár az Orosz gyalog-ezredben, kivel november 16-án délután érkezett V á l y e-B r á d nevű és Bráddal határos oláh falu mellett tanyázó, mintegy 600 főből álló, részint puskákkal, részint vas-

*) Az erdélyi gubernium a lázadás folyamáról 1784 november 16-án a felséghez tett jelentésében Molnárnak a Zarándban összesereglett oláhokhoz küldetését említvén, e szemorvost következőleg jellemzi: „auf des sen Treue man sich völlig verlassen kann, und welcher als ein geborner Wallach nicht nur der Sprache und Denkungsart der Tumultuirenden vollkommen kundig, sondern eben aus dieser Ursache, da er vielen Leuten in den dortigen Bezirken persönlich bekannt, folglich um so mehr ihr Zutrauen zu erwerben fähig ist.“

villákkal fölfegyverkezett oláh táborhoz, melynek kapitánya Kri-
sán György volt.—A mint a nagyszebeni kézirat mondja, Molnárt
az oláhok elég jól fogadták, s majd néhányan közülök őt Brádra
visszakísérték, hol velök bizodalmas beszélgetés közben a csá-
szár valódi gondolkodását s parancsait tudatta, s egyszersmind
mondotta, hogy szeretne Hórával találkozni, de abban czélt nem
ért, mivel a nevezett kapitány Albakban volt.

A Molnár által más nap, ú. m. november 17-én a fenemlített
völgyben nyolcz pontban a lázadás eredetére s azzal összefüggő
körülményekre nézve az oláhokhoz intézett kérdésekre, ezek ré-
széről tolmácsuk, vagy főszónokuk Markul György kris-
csori jobbágy következő nyilatkozatokkal válaszolt.

Nevezett Markul 1784 júliusban Zalathnára menvén, útköz-
ben egy falusi koresmában, Petru az ottani oláh koreszmáros fi-
gyelmeztetett őt, hogy mivel a kriscsoriak magukat még katonák-
nak össze nem iratták, azt tennék meg, s így szolgálják inkább
a császárt fegyverrel, mint jobbágyok maradjanak. Markul e fel-
szólítás következtében, három hét múlva Kriscsor minden jobbá-
gyainak nevét tartalmazó irással Károly-Fejérvárra ment, s azo-
kat ott katonáknak feliratta, mely példát azon vidéken a többi
járások is követték. De mikor Markul haza érkezett, e dologban
járásáért büntetésül szolgálja lánczra téve, két tehene pedig Szebe-
ninénél, a földesasszonyánál, megkötve volt.

Az ország összeírására nézve, mint az említett oláh mondá,
Hóra kapitányuknak a császártól van egy írása, melynek tartal-
mánál fogva a jobbágyok többé nem a földesuraknak, de a csá-
szárnak tartoznak szolgálni. Hóra maga volt a császárnál, ki az
országba a parancsolatot leküldötte, hogy a jobbágyok a földes-
uraknak többé ne robotoljanak; mivel pedig a földesurak e rende-
letnek engedelmeskedni nem akarnak, azért a császár az egész or-
szágnak katonákká összeírását megparancsolta.

A Károly-Fejérvárra küldött írásra adandó válasz végett,
tizenöt nap múlva egy kriscsori jobbágytársukat a mondott várba
küldötték, melynek parancsnokától és a hadi-biztostól azon úta-
sítást kapták, hogy legyenek otthon csendesesen, s mint köteles-
ségek kívánja, földesuraiknak engedelmeskedjenek.

Az összecsoportozások s háborúságok kezdetére nézve azt val-
lották, hogy Hórától útasítva voltak—„der Horre hat uns angedeu-

tet"—a Mesztakon határán összegyűlni, mert a mint ő írta, a császártól fölhatalmaztatott az oláhokat összehívni, mikor a nála lévő parancsokat előmutatandja, s tőlök kérdezte: az urasággal vagy a császárral akarnak-e tartani? — „er fragte uns also: ob wir es mit der Herrschaft, oder mit dem Kaiser halten wollten?“ — kik az utolsót kívánják, menjenek vele Károly-Fejérvárra, hol a többi parancsokat veendik, s így mindnyájan a mesztakoni templomban esküt tettek le. *) — Ennélfogva november 1-jén reggeli nyolcz órakor Kurety felé elindultak, s ott részint a mezőn hálaltak; Hóra ott velök nem volt jelen, de Krisán György, kit oda rendelt. Másnap az uraságtól hozzájok egy kém küldetett, ki a bíró fiától kenyeret és pálinkát kért, a vas kalánt megütöztette, s azzal a mondott fiu arcát és s. v. szeméremtestét megégetvén, azzal kényszerítette őt, az oláh vezérek hollétét elárulni; ők azonban mindamellet a kémét bántódás nélkül elbocsátották. Éjfélnélkor történt, hogy a lárma-harang meghűzásával jel adatott a nemes uraknak érkezése felől, kiknek szándéka volna őket megölni. Azokkal s még három katonával a kém is viszsztatért; ezek őket megtámadták, rájuk lőttek, azonban éjszaka, s így sötét volt, ők a fegyvert tőlök elvették, s látván, hogy a dolog nem tréfa, a nemeseket kövekkel hajgálták, mely alkalommal, mint mondták, két nemes és a kém megölettek volna; bár az utolsót még két nap mulva három brádi ember életben látta.**)

E közben kapitányuk Károly-Fejérvár felé elindulásukat sürgette, mitől a nép vouakodott, ne hogy gyermekeikkel az történjék, mi a bíró fiával; s mivel a nemesek ekkor fenyegetődtek, az oláhok ott, hol lehetett, a rablást, pusztítást elkezdték, s a nemeseket agyonlőtték.

Azon kérdésre: hogy lázadó, s Isten és emberek előtt föltette bűnös magokviseletére mi ok által indítottak? felelték: elő-

*) Az oláh szónok előadásából az jó ki, mintha Hóra Mesztakonban jelen lett volna, de tudjuk már a fenebbiekből, hogy ez nem úgy volt, s a mesztakoni gyűlést is Krisán vezette; különben is Márkul egész elbeszéléseben sok hazugság s ellenmondás találhatik.

**) Ez is valótlan állítás; azon állítólagos kém, mint tudjuk, Kara Petru, kuretyi hú jobbágy volt, kit az oláhok agyonütöttek. L. 58—61 ll.

s zör: hogy térdre borúlva és sirva a császár bocsánatáért esedeznek, annál inkább, mivel ők szegény s az uraságoktól erősen nyomorgatott emberek fájlalják azt a mit tettek; másodszor: főkép a földesurak jármától fölszabadításukért és császári szolgálatba fogadtatásukért könyörögnek, mert ha még egyszer az uraságok hatalma alá rendeltetnek, sokkal rosszabb bánást várhatnak, s az ország fel fog lázadni.

Molnár figyelmeztetvén őket, miszerint a császár nem akarja, hogy katonák legyenek, főkép, miután oly nagy gonoszságokat követtek el, erre azt felelték: hogy magukat ő felsége parancsolatának alá vetik, de kérik: ne legyenek többé jobbágyok, adjanak nekik német tiszteket és nem magyarokat; „man gebe uns teutsche Beamte, nur keine Ungarn nicht!“

Az utolsó kérdésre: az irántuk annyi jóval volt földesurak elleni feltámadásukat sérelmeiknek hosszú elősorolásával akarták menteni; jelesen, hogy földesuraik a császár által a jobbágyok könnyítése végett kiadott rendeleteket visszatartják, őket még súlyosabban terhelik, gabonájukat s minden termésüket elszedik, dézmát mindenből vesznek, úgy hogy nekik csupán a vízért nem kell fizetni, — minden husvét és karácsonkor egy kalácsot, egy korsót, egy gyertyát s egy tyúkot tartoznak adni az uraságnak, ki, ha a jobbágnak két sertése van, az egyiket elveszi, s ennek ha disznója nem volna, az uraságtól féltében egyet pénzen kellett venni. Mindezekén felül évenként két veder vaját kellett adniok, azonban a kormányshékhöz folyamodásuk következtében, megnyerték, hogy jövőben csak egy vedert adjanak. Azonkívül, bár némelyiknek csak egy negyedhold földjük van, arról hetenként négy napi szolgálatot kötelesek tenni.

Vannak földesurak, kiknek számára karácson napján is fát kell hordaniok; ha egy jó házat bíró paraszt meghalt, s fiai nem maradtak, özvegye leányaival együtt a házból kitétetett, sőt az asszony néha börtönbe záratott, hogy férje hátrahagyott vagyonát igazán elmondja; a földesurak mindazt elfoglalták, s akkor az özvegyet gyermekeivel együtt elkergették. Még azon esetben is, ha kiskorú fiai maradtak, de az uraságot nem szolgálhatták, atyja földjeit és vagyonát elvették, s miután felnőttek, újra kényszerítették robotolni, atyja javaiból azonban neki semmit vissza nem adtak. Az asszonyoknak fonással és szövással kellett szolgál-

niok, s ki fonni nem tudott, pénzért mást kellett maga helyett állítani. —

Végre a haszonbérnek azon vidéken megszüntetését s hogy az a fiscusnak adassék át, kérték, mert az örmény túlesigázott nyereszkedését tovább nem tűrhetik.

A császárnak azért e nagy járom alóli fölmentetésükért könyörögnek.

Ez értekezés tartatott körös-vidéki nagy néptömeg jelenlétében, minden faluból volt ott egy lakos, és 1784 november 17-én Brádon írásba foglaltatott, s ez okmány alá világi rendbeli öt oláh neve van aláírva; azok közt első volt Markul György, ki a feneb bieket eskü alatt s kapitánya parancsából mondván, ezt újjának az írásra rányomásával erősítette, valamint hét pap aláírta, annak bizonyságául, hogy mind azt, a mi történt, hallották és látták. — Ez oláhok tábor vezére Krisán György minden bizonnyal féltében Molnár előtt nem jelent meg, de tudtával tartatott az értekezlet, s az oláhok által annak folytatában tett nyilatkozatok is, mint az okmány mondja, az ő parancsából történtek.

Miután Molnár mindezt így megértette, s panaszainak az előljárásság elé leendő terjesztését megígérte, — maga útasításánál fogva, nekik világosan s érthetőleg megmondotta: hogy lázadó maguk-viselete az ő felsége akarata és szándéka ellen van, s Hóra bizonyosan ő felségétől semmi parancsolatot sem kapott, mivel a monarcha felséges állásával össze nem fér, oly alacson sorsú emberrel értekezni; továbbá: Hóra őket elesábitja, megcsalja, s nem csak az ott összegyűlve lévőket, de az egész oláh népet a legnagyobb szerencsétlenségbe akarja s fogja is bizonyosan dönteni. Annálfogva őket komoly intés mellett figyelmeztette, hogy magukat csöndesen viseljék, mert vonakodásuk esetében a minden oldalról előrenyomuló katonaság által semmivé-tételésüket s végronlásukat várhatják.—Az oláhok Molnár ez intése következtében, mint írja, mindent megígértek, s azt egyszersmind egy nála lévő keresztre, a fenemlített káplár jelenlétében tett esküvel megerősítették. „Vajjon”—ezzel végzi a szemorvos tudósítását,—„esküjüket megtartják-e? a jövőndő mutatja meg,” mely kérdésével világosan kifejezte, hogy azt se nem hiszi, se nem reményli.

A következés, mint látni fogjuk, Molnárnak az oláhokban kétke-
dését s nem bizását igazolta. *)

Molnár tudósításának kiegészítéseül szolgáljon még egypár
s más kútfőből merített adat. **)

Az oláhok e szemorvost midőn tőlök eltávozott, a brádi hí-
dig elkísérték. Ez ott 22 magyar nemest talált, kik éltüket a gö-
rög hitre téréssel váltották meg, s ezondra rongyokban öltözve,
minden segély s élelem nélkül, nyomorúlt állapotban sinlődve a
legnagyobb ínséget szenvedték. Ezek között volt Ribiczei Sán-
dor, kit az oláhok akkor akartak kivégeztetni, midőn Molnár az
értekezés végett megérkezett, s annak éltét egy odá küldött futár
által megmenteni még sikerült. E nemest s egy franciscanust Mol-
nár magával Dévára elvitte, a többiek élelmezését, s a rájuk gond-
viselést a lázadóknak ajánlotta.

Annak újabb bizonyságául, hogy a pórzendülés alatt még
hivatalos okmányokba is belé keveredett népmonda a tények el-
ferdítésére, hamisítására mennyire befolyt, azt az itt alább követ-
kező és Hórára vonatkozó s a nagy-szebeni első kéziratban Bru-
kenthal Mihály jelentéséből átvett tudósítás is bizonyítja.

Mihelyt értesült Hóra — mondja a kézirat, — Molnár
értekezlete felől, nov. 18-án délután azon környékbe
ment, a szemorvos által az összegyűlt néphez tartott intést csa-
lásnak állítván, azt mondá, hogy a rómaiak idejében „Dacia“ ne-
vet viselő ország (t. i. Erdély) a dákok királyaitól csupán az olá-
hoknak még pedig e következő szavakkal adatott: „Da jou
tzie.“ ***) — Az ezt halló oláhok elhatározták, a nemességet kiir-
tani, s minden készüléteket megtettek a pusztításokat újra meg-
kezdeni. Ennek következtében Hóra őket gyámolítani akarván, a

*) A gubernium november 25-én a lázadásról Bécsbe tett fölterjesz-
tésében a nevezett szemorvos által megkísértett béke-értekezletnek siker
nélkül maradását világosan említi.

**) Az alább következő adatok a nagy-szebeni első kéziratban álla-
nak, mely maga közléseiben hivatalos kútfőket használt.

***) Ez így hibásan van mondva; a helyes kifejezés: „Dau jou tzie,“
„én neked adom,“ — t. i. az oláh népnek, mintha ehhez lettek volna a fe-
nebbi szavak intézve. Szükségtelen mondani, hogy ez oláh szójáték Dacia
nevének eredetét s azzal mintegy az oláh nép jogát Erdélyhez akarja kife-
jezni. A magyar őstörténelem túlbuzgó barátai annak ellenében az Erdély

ponori bíróhoz köröztetendő levelet irt, s az oláhokat Topánfalván újabb királyi parancsok kihirdetése végett tartandó népgyűlésre összehívta volna. *) — A mint alább látni fogjuk, midőn Schultz az oláhokkal másod versen találkozás végett Topánfalvára érkezett, ott Hóra november 19-én megfordult, s a jóval feljebb eső Albakról ment oda, mely két helynek Brádtól távolsága bár kit meggyőzhet, hogy november 18-án délután az oláh vezér az utóbb említett zarándi faluban nem lehetett.

Mint fenebb láttuk a császár a pörzendülés okát részben a földesurak nyomásának, részben a megyei tisztek rosz kormányzásának tulajdonította. **) Az oláhoknak Schultz és Molnár előtt tett nyilatkozatuk nem egyéb mint a földesuraktól s megyei tisztektől szenvedett, ha szinte itt ott megtoldott s vastagon színezett sérelmeiknek elősorolása. Úgy hiszem, a kormány e két biztosának tudósítása a császár fenebb említett nézetét s ítéletét további magyarázatot nem kívánó módon igazolja s megerősíti.

XVII.

Schultz második értekezése az oláhokkal Hóra jelenlétében, Topánfalván.

Schultz az oláhoknak, a fenebbiek szerint, megígérte, hogy november 19-én Topánfalvára menend, főkép mivel Hórával akarna

birtokára vonatkozó régibb magyar etymologiai jogczímet idézhetik, mert Herodotus szerint, azon földön, honnan a Maris (Maros) folyó az Iszter-be vagy a Dunába ömlik, s így a mai Erdélyben agathyrsus, az az: gáttörző scythák laktak, L. Herod. IV. 49.

*) E levél az, melyről fenebb a VI. szakaszban szó volt, hogy azt Hóra a lázadás kitörése előtt köröztette. L. fenebb 56 és 57 ll. a jegyzésben. Annak tartalma azt világosan mutatja, hogy pörzendülés előtt levél; de Brukenthal kezébe az november második felében került. Akkor Topánfalva már az oláhoktól földűlve s azok birtokában volt, hová azon időben uradalmi tisztek érkezését várni nem lehetett. — A Hóra-támadás történelmében két alsó-fejéri Ponor nevű falu fordul elő. A fenebb említett a topánfalvi járásban esik, s a nagyaranyosi kincstári birtokhoz tartozik; a másik Ponor a felső-igeni járásban van, nem messze Remetétől, s kath. püspöki jószág.

**) L. 125 l.

szólni, kinek az értekezés alkalmával előtte, mint hitte, megjelent fiától egy izenetet küldött, de a miben álnokul rászedték.

Ez a második találkozás a csász. alezredes és az oláhok között két nappal későbbre történt, mint kitűzve volt, egy közbejött véletlen ok miatt, mint azt Schultz e második küldetéséről a katonai kormányhoz Szász-Sebesből 1784. november 24-én intézett tudósításában említi. Ez minden kérdésen kívül a legfontosabb óravilági okmányok közé tartozik, mely a katonaságnak e lázadás alatti nem kevésbé botrányos, mint rejtélyes magaviseletére újabb, s igen sajátos világot derít, mennyiben az nemcsak kötelességéről elfelejtkezve, de díszes állása iránt tartozó minden tekintetet is félretéve, magát a párttűt oláhok előtt ismételve s alig hihető módon lealázni nem átalál. A főrangú császári tisztnek saját szavaival legyen előadva Topánfalván járása s annak eredménye; mely lépését — maga írja ezt, — „felsőbb parancs következtében,“ — „vermög erhaltenen hohen Befehl“ — tette.

Schultz e második küldetésében elindulván, november 19-én délutáni két óra tájban Abrudbányára érkezett, s néhány percz múlva oda és hozzá vitték Hórának fenehlített s az első értekezés alkalmával állítólag ott jelen volt, fiát Juont, ki az nap reggel Topánfalván a lupsaiaktól elfogatott.

Állítólag, ismételve mondom; mert épen e párttűt oláh személyével történt, hogy az alezredes, mint fenebb érintve volt, rászedetett, vagy inkább álnokul megesalatott. A lupsaiaktól elfogott és Schultzhoz vitt oláh ugyanis nem Hóra Juon volt, de egy egészen más egyén, t. i. kis-aranyosi Ujbár-Ursz, topánfalvi kincstári számtartó Incze Elek gornyikja. Ez oláh akkor, midőn Hóra Topánfalvát földülatta, a lázadók kezébe esvén, hozzájuk csatlakozott, társuk lett, pusztításaikban részt vett, haszinte elfogatása után azt vallotta, hogy a lázadók közé állásra Hórától kényszerítve volt. Egy dűlő alkalmával történt, hogy Ujbár-Ursz czirkáló huszár-csapattól tűzbe vétetvén, csak egy árokba ugrásával, valamint lovát s egyik huszár által fejéről leütött esakóját ott hagyva, tudott megmenekülni. S e párttűt elég vakmerő volt egy levelében, melyet ez eset felől Hóra neve aláírásával a zalathnai kincstári udvarbíróhoz küldött, attól 50 forintra becsült lovának és süvegének visszaadását követelni, mert különben, mint hozzá tévé: „a Schuleczsal kötött béke nem lesz jó.“ A már is-

mert Richard kapitány ez arcátlan levélre elútasítólag válaszolt, megjegyezvén, hogy a huszárok kötelességöket teljesítették. *)

Ekkor történt, hogy Adamovics József abrudbányai nem-egyesült görög proto-pópa azon város környékében lévő s nagy számból álló oláh csoporthoz oly meghagyással küldetett ki, hogy azt a lecsendesedésre bírja rá, s oly czélból előttök az ismert kormányzéki nyílt parancsot olvassa föl. A pap e parancsot teljesíté, s midőn az említett okmány olvasásához hozzá kezdett, tisztelete jeléül kalapját levette, mely példát az egész sereg követé, csupán az ott jelen volt Újbár-Ursz nem, s midőn a pap őt azért megszólította, akkor sem engedelmeskedett, de nyakasan visszafelelt, hogy: „ő kapitány.“ A pap ez iránti neheztelését a nép előtt kijelentvén, egyszersmind a jobb érzelműeket felszólítá, álljanak az ő részére, mit a jelenlévők legnagyobb része azonnal teljesített is. A pap ekkor tőlök engedelmességök további bizonyságául azt kívánta, hogy Újbár-Urszot fogják és kötözzék meg, mely parancsa követői által nem kevésbé rögtön végrehajtatott. A pap, az így letartóztatott daczos oláhot néhány lupsai lakos kezébe adá, s tőlök Abrudbányára a katonaság kezébe adás végett beküldötte, hová Schultz épen akkor érkezett meg. **)

E fogoly oláh volt az, ki a november 12-én Schultz alezreddessel tartott első értekezletben részt vett, még pedig úgy, mintha Hóra Juon volna. Ő maga vallotta ezt elfogatása után harmad nappal, u. m. november 22-én Abrudbányán történt kihallgatása folytában, s a mint hozzá tevé, Hóra említett fia által vétetett arra rá, hogy helyette és nevében menjen az értekezletre s abban részt vegyen. Említést érdemlő körülmény az is, hogy midőn Schultz e topánfalvi útját végezve, onnan visszaindult, s épen november 22-én megint Abrudbányára érkezett, ott elibe állíttatván

*) E két levél közül az első egész terjedelmében, az utolsó kivonatban olvasható a nagy-szebeni első kéziratban. Újbár-Ursz levele a zalathnai főbányahivatal által a kincstári tanácsához küldetett, s onnan november 20-án a guberniumhoz fölterjesztetett.

**) B. Brukenthal kormányzó által gr. Eszterházi udvari főkan-
tezellárhoz Újbár-Ursz elfogatása felől 1784 december 22-én tett tudósi
ásból.

Ujbár-Ursz, ez maga álnok tettét, Hóra fiának képében szereplését, mit eleinte tagadott, akkor elismerte és bevallotta. *)

E nagy gonosztévő, és, saját elismerése szerint, a párttűtök egyik kapitánya, kit annál bűnösebbnek lehetett tartani, mert azok közé kincstári szolgálatból állott, — nem sokára u. m. november 25-én Károly-Fejérvárott kivégeztetett, még pedig eleve-nen nyársba vonatott, mely alkalommal több lázadó oláhok is halált szenvedtek, péld. Szingetyán Thoma, Munt्यान Vaszilie és Munt्यान Szávuly lefejeztettek; Munt्यान Jakab és Irimie Márton kerékbe törettek meg; egy Mihók nevű pedig még élve négy darabra vágatott, s testének e darabjai négy különböző helyre felfüggesztettek. **)

E borzasztó, s az oláhok által elkövetett minden gonosz s kegyetlen tetteknek daczára sem menthető véritéletek az alsó-fejé-ri folytonos tábla rendeletéből történtek, s az akkor uralkodó izgatott, sőt elvadult hangulat felől sajnos bizonyosságot tesznek. Az említett ítéletek azonban Alsó-Fejér-megye sárdi közgyűléséből tett tudósítása szerint, a rögtön bíraskodási engedelmet visszahúzó legfensőbb rendeletnek a gubernium által 1784 november 27-én kihirdetése előtt hozattak és hajtattak végre. Ez idő után a párttűtökre kimondandó halálos ítéleteket addig végrehajtani nem lehetett, míg a császár azokat meg nem erősítette.

Visszatérvén ez episod után Schultz második küldetésének elbeszélésére, — ez alezredes, ki Abrudbányán értesült Hóra úgy nevezett fiának elfogatása felől, mivel ez eseménynek, mint írja, köztudomásra jutása az egész környékben nagy benyomást tett, maga is zavarba jött, s attól tartván, hogy a magához rendelt oláh vezérek vagy egy nagy csoport kíséretében, vagy tán épen nem is jelennek meg, az nap, t. i. november 19-én tovább nem ment, de Abrudbányán halt. **)

*) Ujbár-Ursz e kihallgatása az én gyűjteményeimben meg van. Abban Hóra gonosztetteiről s a lázadás alatti eseményekről több érdekes nyilatkozatot tett.

**) Így közli ezeket egy Erdélyből december 6-án írt levél, mely ki-jött a bécsi „Magyar Hirmondó“ 1784 karácson-havának 18-ik napján kelt 98-ik levelében, — 802 - 803 ll.

**) „Dieser in der ganzen Gegend auffallend bekannt gewordene Vorfall, (az ifjú Hóra elfogatása) setzte mich in jene Verlegenheit zu glauben, dass die von mir bestimmte Haupt-Anführer um soweniger ohne Zusammen-

Másnap, november 20-án tíz lovas kíséretében, Kerpenyesen át Topánfalvára megérkezvén, legottan kérdezősködött Hóra felől, s a falusiak értesítették, hogy: Hóra és Kloska mintegy 40 kísérelőkkel az előtti napon s így november 19-én ott jártak, s egy császári tiszt felől tudakozódtak, azután pedig Albakra, Hóra lakhelyére mentek.

Schultz a helységben az elkövetett dülásokat megtekintvén, nem sokára látta, hogy a Nagy-Aranyos felőli hegyekről egy kis lovas csapat ereszkedik le, s miután két legényt oda küldött, kérdezni: kik legyenek s hová szándékoznak? engedelmet kértek, hogy Hóra és a község hozzá mehessenek, miután azelőtti napon őt ott nem találván, visszatértek. E kérésre az alezredestől azon feleletet és parancsot kapták, hogy más nap, u. m. november 21-én előtte jelenjenek meg. Ennek következtében Hóra és kísérei eltávoztak; Schultz pedig Bisztrára ment az ottani lakosok kedélyét kipuhatolni, kiket az engedelmességre készeknek, a vidéki bánnyászokat pedig szokott munkájukkal, s élelem-keresésükkel, főképp aranymosással foglalkozva találá, s estve felé Topánfalvára visszament, és ott halt. Éjjel, mint megjegyzi, a környékbeli hegyekről a vadász-kürt hangját többször hallotta, a melylyel bizonyosan a községeknek az összegyűlésre jel adatott.

November 21-én vasárnap délutáni 1 órakor Nagy-Aranyos, Kis-Aranyos vagy Vidra, Topánfalva, Bisztra és Lupsa községek birái és esküttjei azok nevében Schultz előtt megjelentek, s kérték őt, menne hozzájuk.

Az alezredes ekkor Hórának és a községeknek a Topánfalva melletti kis sikságon megjelenését parancsolván, maga is oda elindult, s nemsokára az egybegyűlt községek, szám szerint mintegy 600 ember, kezükben pálczával, a nagy-aranyosi hegyekről le ereszkedtek, — midőn Hóra és Kloska, s velők mintegy 12 öreg, előléptek, — az egész tömeg pedig levett kalappal csendesen állott.

Schultz ekkor az összegyűlteknél tudtára adta, hogy a felsőség parancsa következtében, az öregek és esküttek vezéreikkel együtt, november 24-én Krakkó és Tíbor között, azon he-

Rottung, oder auch gar nicht erscheinen dürfen, bewoge mich in Abrudbánya zu übernachten.“ Schultz tudósításából.

lyen, hol az első értekezés tartatott, jelenjenek meg, hol azok az oda érkezendő tábornok urak szájából a további császári parancsot hallani fogják.

E felszólításra az alezredes előtt álló öregek azt válaszolták, hogy ők csak magukra Krakkóig nem utazhatnak, ha pedig a községeket magukkal viszik, a menő és visszajövő útban szükséges élelemszerek beszerzése és a megszállás miatt jót nem állhatnak, hogy kihágások nem történnek.

Schultz nekik azt válaszolá: hogy lelkiüsméretük nem tiszta, mivel csak magukra nem bátorzkodnak azon útra indulni, felszólítá azért őket őszinte vallomást tenni: tudják-e, hogy az elkövetett mindenféle gyalázatos tettek által vétkeztek, s ő felségének kegyelmét azért elvesztették? E kérdésre az egész oláh csapat térdre esett, hangosan felkiáltva: „igen is vétkezünk, azt megismerjük, s ő felsége kegyelméért esedezve, magunkat további fenséges rendeleteinek azon teljes bizalommal vetjük alá, hogy rajtunk sujtolt jobbágyokon segítve leend. — Mi kényszerítve valóánk e lépést tenni, hogy keserves körülményeink s kérésünk a monarcha fülébe jussanak.“

Schultz erre nekik mondá: ha vétkeiket megismerik, jelentsek ki, hogy az elkövetett jogellenes lépésekre, ki által csábítottak el? A felelet ez volt: „az egész zarina tette azt; s kérték az alezredest, a magukkal eredetiben elhozott, nekik többször kiadott válaszokat megtekinteni, — melyekkel siker nélkül folyamodtak az ország minden hatóságaihoz, mert semmi vég határozatot nem nyerhettek.

Hóra és Kloska ekkor tárisznyájukból egy csomó írást kivettek, s az alezredesnek azokat, t. i. számozott s latinul irt udvari válaszokat, átnyújták. Schultz ezeket Probst által megmagyaráztatta s értésükre adta, hogy azoknak tartalma őket az elkövetett tettekre fel nem szabadítá, annálfogva lázadók és csábítók által megcsalattattak, s csupán azoknak tulajdoníthatják az őket fenyegető szerencsétlenséget, annálfogva községeikből nehányat kiválaszthatnak, s november 24-én Szász-Sebesbe, az odarendelt bizottság elé elküldhetik, hol a további császári parancsot meghallják.

A császári felség nevének említésekor az egész sereg újra térdre borúlt, mondván: hogy az öregeket oda elküldik.

Az alezredes ekkor megint közbeszólván, mondá nekik: ha

véghezvitt gonosz-tetteiket mindnyájan átlátják, azt is meg kell ismerniök, hogy vezéreiktől megcsalattattak, annál fogva kegyelmet nem igen remélhetnek, ha csak két pontot azonnal nem teljesítenek. Először: mindennemű fegyvert s puskát, mi náluk van, szolgáltatassák a katonaság kezébe; másodsor: az őket megcsaló, elcsábító főczinkosokat, hogy érdemlett büntetésüket elvegyék, tüstént adják ki.

Az oláhság az első pontra válaszolá: a mint az alezredes láthatja, fegyver náluk nincs, csupán szokott botjukat hozták el magukkal, otthon ugyan egy két darab vadász fegyverök van, de összecsoportozásuk alkalmával csupán baltájuk s vasvillájuk volt, néhányak kivételével, a kik fegyverek birtokában valának. A második pontot illetőleg: mivel egyáltalában vezéreik nincsenek, s olyanokat nem ismernek, azokat ki sem adhatják, mert mindent a zarina tett, továbbá a tűz Körös vidékéről csapott át hozzájuk, s magukat az onnan jövőkhöz csátolván, Krakko- és Tiborig úgy nyomultak elő, azonban az alezredes által nekik tudtul adott császári parancsra haza mentek, azóta ott tartózkodnak és a császári kegyelmet várják.

De az alezredes a két pont teljesítését sürgette, s látván, miként folyvást mentegetik magukat, gyorsan rájuk kiáltott: „Valamint irományaitok az itt előttem álló két ember kezében vannak, kiknek előttetek nagy hitellel kell birni, (Schultz ekkor Hórára s Kloskára rá mutatott) én őket rögtön magammal viszem a főkatonai hatósághoz, hogy ott a községek ügyét a ti nevetekben védjék.

Az egész csapat ekkor hangosan felkiálta: „E két embert mi ki nem adjuk,“ — egyszersmind az oláhok egy része előre kanyarodott, oly szándékkal, hogy az alezredest közből fogják; ki azonban ez oly válságos perczben lélekéberségét el nem veszítve, rájuk parancsolt, hogy helyt állva, esendesen maradjanak; — a zaj ugyan egy darabig még tartott, de helyükből tovább nem mozdultak, s ismételt figyelmeztetés folytán esendesség lett.

Hóra azalatt, míg a zaj tartott, magát a nép közé befurva, hosszú juhász-bundáját levetette, s így őt a több oláhoktól megkülönböztetni nem lehetett; Kloska ellenben helyéből meg nem mozdulva, Schultz mellett maradt.

A nem épen kellemes intermezzo után, Schultz egy kis szü-

netet tartott, — s akkor kérdezte: hogy nálok a császári nyilt-parancs (a köz bocsánat felől) ki volt-e hirdetve? mire „igen“ nel feleltek; mindamellettt Probst által azt még egyszer kihirdet-teté, s annak egy nyomtatott példányát Kloska és a nagy-aranyosi pópa kezébe adta e szavakkal: „nehogy majd midőn a további szerencsétlenség bekövetkezik, e rendelet nem tudásában keres-setek mentséget, fogadjátok el ezt az én kezemből, térjetez ma-gatokba, maradjatok otthon csendesen, s a felsőbb parancsnak engedelmeskedjetez.“

Az oláhok Schulznak hozzájok intézett e fölszólítására igér-ték s fogadták, hogy mindent teljesíteni fognak; Hóra többé nem jött elé, a nép a hegyen át eltávozott, a hozzá küldött császári főtiszt pedig, mint írja, hivatása helyére, Szász-Szebesbe visz-szatért, hol természetesen a célba vett, s fenemlített bizottságot is az oláhok ellenszegülése miatt megtartani nem lehetett.

Ez alkalommal történt volna, Alsó-Fejérmegyének Sárdon tartott, s többször említett közgyűléséből gr. Jankovics-hoz tett jelentése szerint, hogy Schultz Hórától egy ajándékban adott nyulat elfogadott. *)

Légyen szabad Schulznak az oláhokkal tartott e két rend-beli értekezletére egy rövid visszatekintést tenni.

Schultz saját szavaival előadtuk a gubernium javaslatá ellen általa tett két kísérletben vallott teljes kudarczot, **) s lehetne mondani, még nagyobb, érezhetőbb lealáztatást. Ujbár Ursznak Hóra fia személyével s nevével fölléptetése, Kloska illetlen, go-romba fenyegetődzése, a lázadók azon kettős arczátlan hazugsá-

*) „D. V. Colonellus a Schultz, posteaquam tractatum cum praedo-nibus in possessione Karkó (így is írják, Krakkó nevét) habuisset, — — — ac abinde redux possessionem Topánfalva accessisset, — — — a primario antesignano Hóra unum etiam leporem gratuito sibi obla-tum, — — acceptaverit.“

**) „Auch ein zweiter durch den Obristlieutenant von Schultz unter-nommener, und wie wohl dem Antrage des Gubernii nicht gemässer, sondern ihm vielmehr entgegenlaufender Versuch, diejenige Rotte der Aufrührer, mit welcher er vormals sich besprach, zu beruhigen, hat keinen besseren Erfolg gehabt als der erste.“ — A guberniumnak a császárhoz 1784 november 25-én tett fölterjesztéséből.

ga, hogy sem fegyvereik, sem vezéreik nincsenek, s annál fogva azok át- és kiadásának megtagadás, sőt Schultznak, midőn a két főczinkost magával vinni megkísérté, tetteleg s nagy zajjal ellene szegülősük, holott azon perezben a császár iránti hódolatot, hűséget, engedelmességet szájukban hordták, sőt térdre borúlva színlelték, de tetteleg azt nem bizonyították: — ezek voltak a békekísérleti intermezzo főbb, s elég hangosan szóló jelenetei. Lehetne e Schultz megbízatását s az oláh táborba küldetését szigorúbban elítélni, mint ő maga a tények kopasz elősorolásával tette?

Valószínűleg a katonai kormány, vagy inkább Preiss e kíséreltet azért tette, mivel az oláhoknak békés úton lecsendesítését elérhetőnek hitte, azzal pedig a császár előtt magát kiválólag érdemesítette volna, de e számításában, mint láttuk, gonosz csalódást szenvedett, s kötelessége ellen is cselekedett.

XVIII.

Gr. Jankoviesnak Temesvárról, Aradról, s Lugosról tett hóralázadási tudósításai. — Dévára megérkezése, s ottani működése. — Egy magyar főúr nyilatkozata.

Gr. Jankovics Antal a császártól november 19-én kinevezett hóra-világi udv. biztos*), első tudósítását ez ügyben, Temesvár-

*) Gr. Jankovics Antalnak temesi bánságbeli hivatalos állása, mint fennebb már (l. 117. l.) említettett, némi helyreigazítást kíván, mert bár nevezett gróf a hóra-lázadás évében 1784-ben mint királyi biztos a temesi bánságba küldetett, ott voltaképp nem állott a politikai kormány élén, de ideig tartó hivatása volt: „a temesi kerületben eső megyék szabályozása.“

Jankovics Antal született Pécsen 1728-ban. Köz szolgálatát Pozsega-megyében kezdette, melynek 1756-ban jegyzője, 1758-ban alispánja volt; 1767-ben a horvátországi helytartó-tanácsnál tanácsossá neveztetett 1770-ben Pozsega-megye főispáni helytartója, 1771-ben valóságos főispánja lett; mtután 1772-ben grófi rangra emeltetett. Az 1782-dik évben a hét-személyes tábla közbírájává neveztetett, 1784 vége felé, mint hóra-lázadási udv. biztos Erdélybe küldetett, mely nehéz munkáját a következő 1785-ben marcezius elején bevégezvén, Budára ment, s még azon évben augusztus 11-én magyarországi kir. kinstárnokká neveztetett, mely főhivatal akkor harmadíél század mulva, e gróf személyében helyreállítatott. Nem sokára Szent István rendje középkeresztjével is földiszittetett és a

ról november 26-ról intézte gr. Eszterházi adv. főkanzellárhoz, s azzal maga pörzendülési működését megkezdettei

A nevezett gróf abban jelenti, hogy nov. 24-én egy udvari futár által Erdélybe küldetése felől a k. kéziratot megkapván, — a mellé rendelt s Péterváradon lévő Papilla tábornoknak azonnal írt, kinck megérkezése után, a paranesolt útra elinduland. Tudósítása mellett két régibb t. i. egy zarándi, s egy alsó-fejéri lázadási jelentést felküldvén, *) azt is megírja, hogy Arad, valamint a bánsági hárour megyét is a rabokkal szeliden bánásra s a rögtönbiráskodástól tartózkodásra nézve útasította, egyszersmind maga személyes bátorságál illetőleg, e részben némi aggodalmái nem titkolhatván, — a szükséges intézkedéseket megtéetni kérte.

Az udvari főkanzellár deczember 2-án a császárhoz fölterjesztette gr. Jankovics tudósítását, s hozzá esatolta az erdélyi guberniumnak november 18-án kelt jelentését, melyben iratík, hogy a lázadási körülmények állásában kevés változás történt, valamint az oláhok által Schultztzal első versen találkozásuk után elkövetett némely pusztítások említetnek, péld. hogy Csákyán egy ne-

pozsegai füispánságot Szerémmegye főispáni hivatalával cserélte föl. A következő 1786 deczember 27-én, — midőn a kinstárnokságban gr. Zichy Károlytól fölváltatott. — még fényesebb pozczra lépett, mert kir. tárnok-mester s a hét-személyes tábla elnöke lett. A haza és király szolgálatának szentelt munkás és közhasznú éltét 1789-ben augusztus 19-én végezte. — Képét lehet látni az egykori magyar kir. udv. kamara, jelenleg magyar kir. pénzügy-ministerium épületében Budán, hol az ülési kisebb teremben a nevezett ndv. kamara elnökeinek képei 1531-től fogva 1848-ig fölfüggesztve vánnak. Gr. Jankovics képén e fölírás olvasható: „Dignitas Thesaurarii Regii Hungarici inde a temporibus Ludvici II. consepulta sublato per conjunctionem Excelsi Regii Locumtenentialis Consilii cum Excelsa Camera Regia Hungarico-Aulica Praesidium ejusdem Camerae nomine, die 11-a augusti in me primum revixit.“ — Gr. Jankovics élete kijött e könyvben: „Nemzeti Plutarkus vagy: A Magyarország s a vele egyesült tartományok nevezetes férfainak életleírásaik,“ stb. Kiadták: Kölesy Vincze Károly és Melezer Jakab. IV. kötet Pest 1815—1816. 8-r. L. II. köt. 230—239 ll.

*) E két tudósítás közül az utolsóban iratík, hogy az ifjú Hóra november 11-én Krájova — magy. Királyfalva — alsó-fejéri falu lakosait, a császár nevében, kitől küldetett, felszólítottta, hogy hűségi esküt tegyenek le, s őt kövessék, mit ha tenni nem akarnának, a helység felgyújtásával fenyegetődzött. A nép annál fogva neki engedelmeskedett, mint szintén Krakkóban is, hol hasonló eljárást követett el.

mes ember udvara épen azon csapattól, melynek vezérével az alvezredes érkezett, földulatott, s több rokonai súlyos bántalmakat szenvedtek, Bessenyőben pedig november 15-én b. Bánffi Ferencz udvarát kirabolták, — végre a gubernium azt is említette, hogy némely vidékeken az ismert nyílt-parancsoknak a nép között elterjesztése jó hatást gyakorolt. A császár az udv. főkanclerlár fölterjesztésére tett legfensőbb határozatában azt egészben véve, jóváhagyta, de a guberniumnak szemére vetette, hogy a földolgot, t. i. a nép irányában gyakorolt nyomások megszüntetését nem említi, mit a császár ezúttal is komolyan parancsol, s figyelmezteti gr. Eszterházit, miszerint gr. Jankovicsot bátorítani kell, hogy ne féljen, szükséges fedezetéről, s az őt illető tisztelettételtől pedig a katonaság gondoskodjék. *)

Gr. Jankovics ez első tudósítása után nem sokára a Péterváradról megjött Papilla tábornok társaságában Ó-Aradra megérkezvén, december 2-án a lázadás megújulására vonatkozó, s november 29-től a mondott napig hozzá küldött némely katonai jelentéseket gr. Eszterházinak fölterjesztette. Miután a pörzendülési újabb mozgalmak alább előadva leendenek, itt előre röviden csak azt említjük, hogy a 24 legénynyel Illyére rendelt Teleki alhadnagy az oláhok elől onnan hátrálni volt kénytelen, s mint b. Werner lovas kapitány Radnáról (Aradmegyében) december 1-jén irta, Zám helységben a lázító parancsokat kibocsátó bíró és pópa a katonaság által elfogattak.

Gr. Jankovics egy harmadik s Aradról december 8-án gr. Eszterházihoz intézett tudósítása mellett felküldötte az Aradmegyében, jelesen annak aradi járásában eső s a lázadástól sujtolt tótváradai vidékben történt háborgások okainak kinyomozása, valamint a fölkelt népnek engedelmességre térítése végett általa december 2-án kirendelt három-tagu bizottság munkálatát, melynek tagjai voltak Stanislovics Pál aradmegyei főszolgabíró, b.

*) „Dem Jankovics ist Muth einzusprechen, weil er gewiss keine Ursache haben wird, sich bey dieser Commission zufürchten, er auch nicht den mindesten Schein von sich geben muss, als hätte er etwas zu besorgen. Indem ist allerdings anständig, dass ihm von Seiten des Militärs die nöthige Bedeckung und die ihn gebührenden Ehrenbezeugungen gegeben werden.“

Stetten, württemberg-ezredbeli főhadnagy és Geresity Péter, aradi protópópa.

Miután fenebb az aradmegyei pörzendülés történelmére vonatkozó főbb eseményeket előadtuk,*) az Erdélyt különben is kevésbé érdeklő nyomozási okmány tartalmára bővebben kiereszkedni itt helyén nem volna, egy pár adatot azonban abból megemlíteni érdekes leendő. A kihallgatott jobbágyok ugyanis a biztosok előtt bünbánólag nyilatkoztak, az adó-fizetésére magukat kötelezték, az elrablott javakat visszaadták, engedelmességet ígértek, s az általok tett károknak kezük munkájával helyrehozására készségüket jelentették. A tót-várad vidéki oláhok vallomása szerint továbbá: azon megyébe a lázadás tüze a szomszéd Erdélyből csapott át, jelesen Fáren Mihály, Erdélyhez közel eső Obersia nevű falubeli oláh, ki a mondott országbeli dúlásokban s gyujtogatásokban részt vett, s onnan sok zsákmánynyal tért vissza, egyszerűsmind a népet azzal ámitotta, mintha a király parancsa volna a magyar nemzetet kiirtani, kinek e gonosz csábító munkáját a Petrisbe érkező erdélyiek is előmozdították, kik a lakosokat fenyegetve, sőt halállal is ijesztve, a pártításban résztvevésre kényszerítették.

Az udvari kanczellária az aradmegyei oláhok lázadására vonatkozó tudósítást december végén a császárhoz felküldötte, s azoknak az okozott károk megtérítésére vonatkozó ajánlatukra nézve megjegyezte, hogy a vármegye azon ügyben készítsen egy tervet, mely legfensőbb jóváhagyás végett terjesztessék föl. A császár ezt jóvá nem hagyta, s azon pontra nézve ezt határozta: „Az illetők kárának megtérítéséről, azon kívül, mit azok még mint megtalálhatót följelentenek, annál kevésbbé lehet szó, mert az alattvalók különben is, mivel semmi vagyonnal sem bírnak, testi büntetést szenvednek, s az okozott kárt ép oly kevésbé pótolhatják robot által, mi úgy van kimérve, hogy a földesurnak tartozó szolgálat teljesítése után bármelyiknek is alig marad annyi ideje, a mi saját gazdasági munkájára kíváncsatik, s azok így egyszerűsmind az adó fizetésére is képtelenné válnának.“

*) L. fenebb a IX-dik sz. szakaszban ; 83 l.

E legfensőbb s később még megújított intézvénynek természetesen Erdélyben is alkalmaztatni kellett, mi a kormány ellen fölmerült részrehajlási vádnak, mintha az oláhokat a nemeség rovására szerfölött pártfogolná — nem kis táplálékot nyújtott, holott az elméletileg helyes és jogos, de gyakorlatilag végre nem hajtható kártérítési követelésre nézve is áll az ismert maxima: „Summum jus, summa injuria.“

Gr. Jankovics Ó-Aradról december 10-ről a császárhoz tett, s a megyében általa a rend és csendesség helyreállítására nézve tett intézkedésekre vonatkozó negyedik tudósítása után, erdélyi útjára tovább indult, s Lugosról december 13-án az aradi lázadás ügyében a császárhoz újabb fölterjesztést intézett, melyben azon véleményét nyilvánította, hogy az oláh nép bárdolatlan volta tekintetéből szigorú példaadás végett nemcsak szükséges, de tödvös is volna, ha a főczinkosok és vezetők közül némelyek halálra ítéltetnének.

Gr. Jankovics csak hamar odahagyá Lugost, s december 15-én Dévára, biztos társával Papilla tábornokkal együtt, megérkezett. Egy oláh tolmács végett b. Orczy László temesi kamarai administratorhoz folyamodván, „a becsületessége s ügyességeért dicsért“ s neki ajánlott Eckhard Frigyes szabadkai kamarai számtartót vitte oda magával.

Mi teendője volt az udvari biztosnak Erdélyben? voltaképp mi célból küldetett oda? azt a császártól neki adott útasításból lehet látni.

Ez útasítás a november 27-én kelt legfensőbb kéziratban foglaltatik; annak tartalma itt következik:

A császár megemlítvén, hogy gr. Jankovicsnak fontos megbízatásában szükségesképp tudni s ismerni kell mindazon körülményeket, melyek az igazság kipuhatolására s a zavargások elnyomására nézve megkívántatnak, — közli vele a pörzendülés eredete felől az erdélyi katonai kormánytól kapott tudósításokat; említi, hogy a zalathnai uradalom jobbágyaitól a tisztviselők, mint a földesúri hatóságok által elkövetett nyomások és keménység ellen beadott felette sürgető panaszok pontosan kinyomozását több verzen siker nélkül parancsolta, az a végett kirendelt bizottságoknak más eredménye nem lett, mint az, hogy a jobbágyság még in-

kább bántalmaztattak, a tisztviselők eljárását szépitették, de a baj maga gyökeresen sohasem orvosoltatott.

Gr. Jankovicsnak azért a császár meghagyja, a pórzendülés háborgások valódi forrását kinyomozni, minden körülményeknek utána járni, s akár megyei, akár uradalmi, vagy bányász tisztviselőktől elkövetett visszaéléseket megszüntetni, s azon tisztviselőket, kik kötelességük ellen cselekedtek, elmozdítani, mi a csendességnek helyreállítására s fentartására a kényszerítő rendszabályoknál hathatósabb eszköz leend.

A másutt, különösen a mármarosi bánya- és kincstári uradalmakban fenálló ingerültséget és sérelmeket illetőleg is hasonló parancsolt a császár, mikre nézve leghathatósabb parancsainak daczára, az igazat sohasem tudhatta meg, sőt inkább a kincstárnokság a dolgot mindig elpalástolta; „vielmehr wurde die Sache immer durch das Thesaurariat verblümet.“

A császár egyszersmind a zalathnai uradalombeli sérelmekre vonatkozó minden okmányokat az udv. biztosnak használat végett átadni, a kancelláriát útastotta, kinek nem kevésbé kézbesíteni fog „az Erdélyben oly régen megigért, de még mindeddig meg sem kezdett urbéri szabályozást tárgyazó s a kancelláriánál készen lévő előmunkálat,“ *) hogy megítélhesse vajon és mennyiben volna hasznos, annak végrehajtását közbevenni? mindenek felett pedig rendeli a császár, hogy legszigorúbb parancsai ellenére, mint látszik, még mindig fenáll, s az emberiséget lealacsonyító személyes jobbágyság haladék nélkül megszüntetve légyen.

Gr. Jankovics erdélyi megbízatása s teljhatalma azért két főtárgyra vonatkozott; egyik: a pórzendülés okait kinyomozni, a kincstári jobbágyság sérelmeit orvosolni, másik: az urbér behozatala iránt véleményt adni.

Ha az erdélyi polgári mint kamarai közigazgatás állását nem kedvező színben mutató útastás minden sorából kitűnik a nép javát s annak szenvedései könnyítését szíven hordó monarcha ne-

*) „Da zu der schon solange verheissenen Urbarial-Regulirung in Siebenbürgen, bis nun noch gar nicht geschritten worden — bey der Kanzley aber eine vorläufige Ausarbeitung hiezu vorhanden ist, so wird Ihnen solche ebenfalls zugefertigt werden.“

mes érzése, jóakarata, — más felől még is nem lehet elhallgatni, hogy gr. Jankovics minden érdemei s becsületessége mellett is erdélyi kettős, egyaránt nehéz s nagy felelősséggel járó megbízatásának óhajtott sikerrel teljesítésére képes nem volt, ki sem az ottani saajtszerű állam- s nemzetiségi viszonyokat, sem a hivatalokra alkalmas személyeket, sem végre a bonyolult urbéri ügy állását nem ismerte.

Gr. Jankovics Déváról deczember 18-án tett első tudósításában *) gr. Eszterházi értesíté, hogy a császártól neki adott utasítást, s ahhoz mellékelte és a zalathnai panaszokra vonatkozó okmányokat kezéhez vette, s működéséhez haladéknélkül hozzá fog kezdeni.

Gr. Jankovicsnak Déván megkezdett működéséről deczember 23-án és 30-án gr. Eszterházihoz tett, onnan a császárhoz fölterjesztett tudósításából nemcsak a megbízatásával összekapcsolt nehézségeket, de az akkori helyzetet s dolgok állását is tanuljuk ismerni.

Az udvari biztos a Déván talált mintegy 200 oláh rabot három osztályba téve, azoknak vallatásával foglalkozott, s a pörzendülés okait kipuhatolni igyekezett, a lázadók közül a kisebb bűnösöket komoly intés mellett, hogy magukat csendesen viseljék, haza bocsátotta, az urbéri panaszokat pedig s azzal kapcsolatban álló ügyeket a guberniumhoz átteszi.

A Maros melletti helységeknek nála rendre megjelenő lakosait a pópával együtt maga elé hivatván, oktatja, s hogy mily nagy bűnt követtek el, arról meggyőzni igyekezik, s azon intéssel, hogy otthon magokat békésen viseljék, elereszti.

„Igy bánik a néppel,” mondja gr. Jankovics, „de a nemesekkel s mágnásokkal eleinte nehéz állása, s igen sok baja van. Számos özvegyek férjeik s gyermekeik erőszakos halálát sirva panaszkodják, a nemesek és mágnások pedig, kik a gyűjtogatás és rablás következtében nagy inségre jutottak, mély fájdalomban vannak, keservesen panaszkodnak, s nála mindjárt megjelenvén,

*) Gr. Jankovics e tudósításában említi, a temesi bánságba királyi biztosi minőségbe, küldetésének célját t. i. az ottani három megye rendezését, „regulatio Comitatum in districtu Temesiensi existentium.” Annak gr. Jankovics helyett folytatását a császár gr. Haller krassó-megyei főispánra bízta.

káraik megtérítéséért s a gonosztevők példásan megbüntetéséért esedeznek.“ Ezeket az udvari biztos igyekezett józan elvekre téríteni, s arról meggyőzni, hogy nem a bűnösök megöletésével kellene példát adni, mi a népességre, s így a közönségre és magokra a földesurakra nézve is ártalmas volna; azonban az illő példaadás sem fog elmaradni; ő felsége királyi kegyelmes gondoskodásából a még száműzött közbátorság helyreállíttatni s jövődre nézve megerősíttetni fog. A „seb“ így végzi gr. Jankovics, „még igen friss, erőszakos orvosszert nem használok, reményelem, hogy lassanként mind a közönséget, mind a magánosokat érdeklő okok által meggyőződve, átlátják, hogy: bátorságban létük fentartására vezető jobb mód is van, azért emberhez illőbb módon fognak gondolkodni;“ „de meliori modo procurandae suae securitatis capacitati, humanius cogitabunt.“

Gr. Jankovicsnak december 30-án az udvari kancelláriához intézett jelentéséből kiemelendő, hogy a nép lecsendesítése ügyében az erdélyi s az aradi nem-egyesült görög püspököket használta, az utolsót mivel a nagy-halmágyi járás (Zarándban) annak megyéjéhez tartozott, — a jobbágyokat biztatja s nekik reményt nyújt, hogy a körülményekhez képest sérelmeik orvosoltatni s terheik könnyíttetni fognak. — Az udvari biztos végre jelentvén, hogy a püspökök tudósítása szerint Zaránd s Alsó-Fejérmegyében, Albak s Rada községek kivételével, a nép a békére, engedelmességre hajlandónak mutatkozik, — nem mulasztja el megemlíteni, hogy a katonaságnak a megyében jelenlétét szükségesnek látná, míg a nép maga terheinek valami könnyítését érezné.

Az udvari kancellária 1785 január 7-én gr. Jankovics említett tudósítását a császárhoz két észrevétellel terjeszté föl. Az oláh papságnak ugyan a nép lecsendesítésére használása némileg üdvös lehet, s ő felsége rendeleteinek alapján is történik, de el nem titkolható azon aggodalom, hogy sok félreértés származhatik abból, ha a népet terheinek könnyebbé tételével a papák biztatják, kiknek köz tudomás szerint igen sok helytelen fogalmuk van, s azok, mint tapasztaltatott, a jelen zavargásokban is a nép izgatói voltak;*) azért ez ügyben általában nagy vigyáza-

*) „Die Poppen — bekannter massen selbst meistens sehr unrichti-

tot kellene tanúsítani, nehogy a nép könnyítésére nézve oly ígéretek tétessenek, melyek alkalmat adjanak, azokból nem teljesíthető dolgokat következtetni.

A császárnak e fölterjesztés nem tetszett: arra adott s kedvetlenségét épen nem titkoló legfelsőbb határozatában gr. Jankovics eljárását, hogy a nép terheinek könnyítését ígérte, helyeslé; „kiben azért nem hibát keresni, de őt inkább arra buzdítani kell, hogy az életbe léptetendő urbér jóvoltát a néppel értesse meg, s az elkövetett visszaéléseket szüntesse meg, míg ellenben az udv. kanczellária javaslatának célja: mindent ismét elpalástolni, az által pedig minden biztonnyal a csendesség fentartása nehezebbé válik, mintha ez alkalom a visszaélések megszüntetésére használnának.“

Gr. Jankovics Déváról még egy tudósítást küldött gr. Eszterházihoz, 1785 január 5-én jelentvén, hogy a 200 rabváltását bevégezte; a nagyobb gonosztévőket további intézkedésig fogva tartatja; 94 kisebb bűnöst pedig, kik úgy is a börtönbe zárással meglakoltak, szabadon bocsátatott, s a hozzá beadott panaszos folyamodványokat kinyomozás végett az illető megyékhez útasította. Másnap Dévát oda hagyta, s rendeltetése főhelyére indult.

A hazát folyvást nagy rémülésben s kínos bizonytalanságban tartó események következtében, többfelől testületek, és egyesek részéről,—mint fenebb már láttuk,—a fels. udvarhoz fölterjesztett, vagy gr. Jankovicshoz beadott folyamodványok mintegy tükörben mutatják az ország példátlan inségét, romlását, s az ebből eredő szorongatást, általános leverettetést, s kétségbeesést rajzolják, nem kevésbbé az ország véleménye és kívánatai, valamint gr. Jankovics megbízatása, s ebből eredő eljárása között kifejezett éles ellentétet előnkbe tárják. Míg a Felség könyörületességét igénybe vevő, „végső inségre jutott magyar hazafiak, kiknek gondos s bőkezű adakozása táplálta a szegényeket, de most mint koldusok kénytelenek házról házra alamizsnát kéregetni,“*) a pártütő

ge Begriffe haben, und zeuge der Erfahrung, auch bei denen jetzigen Unruhen die Aufwiegler des Volkes gewesen sind.“

*) A királyi, s küllömegyei táblák, s Maros-Vásárhelyre szorult „fő és nemes rendek“ M. Vásárhelyt 1784 december 10-én kelt felségi folyamodványának szavai.

oláhoknak példásan megbüntetését s vallott kárait megtérítését kéri, sürgetik, az udv. biztos őket józan elvekre s emberi módon gondolkodásra kívánja rábírni, másfelől pedig az annyi gonosztságot elkövetett jobbagyok iránt kiméletet tanúsít, s terheik könnyítését igéri. — Valóban ez okmányok az ország alig képzelhető elkesceredett hangulátát, s izgatottságát tolmácsolják; — azok az annyi csapással látogatott magyar nemzet akkori kebelrázó jaj-szavának szomorú viszhangját képezik.

Álljon itt e gyászteljes időből egy derék magyar főurnak, gr. Bethlen Sándor Küküllő megye főispánjának lelkes nyilatkozata, melyet hazafi kötelességének öntudatával s magyarhoz illő hátorság hős érzésével az általános csüggetegségnek közepette, november 16-án gr. Eszterházi udvari főkancellárhoz indított folyamodásában őseihez méltólag következő módon fejezett ki:

„Én ugyan kegyelmes uram! hazám, szeretett hivatalom kötelességét és eleimről reám örökösen és sértődés nélkül szállott, királyomhoz való tiszta hűségem szentségét magam előtt viselvén, egyikét is azon szép nevezeteknek meggyalázni nem kívánom, és Exciádnak alázatosan jelentem, hogy én magamat, magaméit s gondviselésemre bizottakat az oláhoktól, ha lehet, felkoncizoltatni sem nem engedem, sem engedni nem fogom. Azoknak, kik az egész nemességnek ezt a teljes szerencsétlenséget óhajtanák, azt az örömet megérni nem hagyom; minden rendelést és vigyázást megtészek, de ha a szükség azt kívánja, a gonosznak ellentállók teljes tehetségemig, és a nemes Szávoya dragonyos regimentből is helyben a városban lévén 40 ember immár segítségünkre, és több katonaságot is várván, azokkal együtt ennek a városnak és idejötteknek megtartásokat Isten után remélem. A nemes vármegyét pedig a táborba kiszállott kevés nemesség által, melyet a tolvaj hadnak egész és tökéletes lecsendesedéséig fenállva kívánom tartani.“

S mintegy a fejedelem iránti hűsége bizonyságául hozzá teszi: „Felséges királyunk szentséges nevét az egész világ előtt titok nélkül azzal káromolják, hogy a mit eselekesznek, azt ő Felsége parancsolatjából cselekszik; annak jeléül dicsekedni merészelnek azzal, hogy az ellenek kiküldött katoná-

ság is több irgalommal bánt velök, mint bűnöknek mivolta, s pártos tolvajságoknak minémüsége érdemelte volna.“

Térjünk már vissza a párttítés további folyamára, — s megfordulván a csatatéren, a császári kabinetben, s a sötét terveket forraló összeesküvők körében, az ide tartozó eseményeket új, eddig nagy részben ismeretlen okmányok alapján adjuk elő.

A véres dramát végjelenete, a főszereplőknek a büntető igazság kezébe esése fogja befejezni.

XIX.

A lázadás a csatatéren. — A négy táborra oszlott pártütőknek megtámadólag föllépése. — Schultz hátrálása. — A zavargások Szász-Pénteken. — Brukenthal Mihály kormányszéki biztos működése. — Az új főhadparancsnok Nagy-Szebenben. — A pörzendülés vége. — A császár mint újdonságíró. *)

Mi történt azalatt Erdélyben, míg gr. Jankovics rábizott nehéz munkáját Aradmegyében megkezdette? Mi eredményre vezetett Schultznak az oláhokkal — mondjuk ki egyenesen — két versen alkudozása, nem kevésbbé Molárnak hozzájuk küldetése? s a kormány által irányukban tanúsított kimélő és szelid bánás helyesnek s célravezetőnek mennyire bizonyult be? e két kérdéssel kell most foglalkoznunk. Az ide tartozó s hivatalos kütfőkből meritett adatoknak lehetőleg gondosan összeállításában fogjuk a fenebbi kérdések megfejtését találni, — s ily móddal a bekövetkezett események előttünk fölmerülő képében minden bizonynynal a Hóra-lázadás nem kevésbbé érdekes, mint tanulságos szakaszát ismerjük meg.

*) A t. olvasónak ez alkalommal is figyelmeztetésül legyen említve, — hogy az illető kutők, melyeket, mint fenebb már érintve volt, legnagyobb részben eddig nem ismert, s így egészen új okmányok képeznek, az elbeszélés rendében mindenütt megnevezve vannak. Ha szerző egyszerűsmind szabadságot vesz magának azt megjegyezni, hogy az általa föl kutatott összeállított adatok, a pörzendülésnek lényegesen más képét mutatják, mint azt az eddigi munkákban, s gr. Teleki könyvében is föl találni lehetett, ezt csupán annak újabb bizonyosságául hozza fel, mennyire szükség volt, a népmonda által elferdített ez eseményekre nézve a valódi tényállást földeríteni.

Az alsó-fejéri lázadó oláhok — mint láttuk, — Schultznak november 12-én „keresztre tett esküvel ígérték, hogy haza takarodnak, s magokat csendesen viselik.“

A zarándi táborban lévőket öt nap múlva, ú. m. november 17-én az őket lecsendesedésre komolyan intő Molnár szemorvosnak „mindent megígérték, s azt egyszersmind egy nála lévő keresztre tett esküvel megerősítették.“

Végre az alsó-fejéri zendülők, midőn Schultz november 21-én megint hozzájuk menvén, a csendesen maradást, a felsőbb parancsok iránti engedelmisséget nekik ajánlotta, — „e fölszólítására ígérték és fogadták, hogy mindent teljesíteni fognak.“

Mikép tartották meg az oláhok ez ünnepélyesen és ismételve adott szavukat? mindjárt látni fogjuk. Mielőtt azonban erre áttérnénk, nem lehet említetlen hagyni, hogy a gubernium nov. 29-én a felséghez tett s a háborúságnak még le nem csillapulását érintő tudósításában szükségesnek látta a monarchát értesíteni, hogy a főhadparancsnokság hozzá azon kérdést intézte: „miután a gubernium által megkeresettett ő felsége legkegyelmesebb rendeleteinek értelmében a katonaság előnyomulása iránt intézkedni, mi közelebbről megtörténend, — a gubernium határozottan nyilatkozzék: vajon most is a mellett kelljen-e maradni, hogy a lázadók ellen erőhatalom alkalmaztassék? vagy micsoda más módhoz kellene még nyúlni?

A gubernium erre november 29-én adott válaszában azon meggyőződését fejezte ki, hogy: „a főhadparancsnokság a felség legkegyelmesebb határozatainak foganatosítását elmulasztani nem fogja.“ S bár a gubernium a közbátorság és csendesség helyreállítására nézve kiadott intézkvényeiben az embervér lehető kiméltetését mindig szeme előtt tartotta, s most is azt óhajtja, — de ha a pártütők ellenszegülésükben tovább is makaesul megmaradnának: akkor nem volna egyéb hátra, mint a katonaság kiindulását elrendelni, hogy azokat verje szét, s további gonosz tetteiket akadályoztassa meg.

A mint e feliratból világos, katonai erőnek a zendülők ellen, a november 15-én kelt császári intézkvény értelmében kiküldése még nem történt meg — mely insubordinációja az akkori katonai kormánynak azon gyászos idő ép oly kedvetlen, mint rejtélyes

jelensége. Minden esetben bizonyos, hogy mint sok egyebet, úgy a zavargásoknak november hó vége felé megújulását, az oláhoknak a kormánynyal daczolását, s a katonasággal is vakmerőn szembeszállását, valamint e sajnos események folytán a hazának még egy hónapig tartó zaklatását, keserű bizonytalanságtól s aggodalmaktól gyötörtetését, legnagyobb részben az említett engedetlenségnek kell tulajdonítani.

A gubernium már november 25-én jelenté a császárnak, hogy: „a pártütők erőszakosságai a zarándi kerületben és a kincstári uradalmakban nem szüntek meg, s még azok is újra háborogni kezdtek, kik Schultzzal értekezésök alkalmával, magukat a csendesen maradásra kötelezték. Sőt azon megátalkodott emberek a közbén eső időt, — míg t. i. Schultz hozzájuk visszatért, — arra használták, miszerint kiküldött kémek s lázitók által a maguk pártját szaporítani igyekeztek, s vasmunkához értő embereket, (többnyire cigányokat) szedtek össze, kiket fegyver-csinálásra használtak. Azonkívül több helyeken százakra menő csapatokban összesereglettek, maguknak vezetőket s előjárókat választottak, s még oly vakmerőségre is vetemedtek, hogy azon vidékeken birákat és tisztviselőket is neveztek ki.“ Ime szomorú követkevései azon elmúlasztásnak, mi a pörzendülési vészélyes korban maga idején a „*principiis obsta*“ ismert orvosi szabály nem alkalmazásával elkövettetett.

A guberniumnak deczember 9-én a felséghez tett jelentéséből tudjuk, hogy a pártütők ellen újabb intézkvények folytán a lázadás színhelyére küldetett: gr. Gyulai Ferencz ezredéből Koloson és Szamosújvárt lévő 2 zászlóalj, Orosz ezredből (Szász-Sebesből) hasonlólag 2 zászlóalj, végre egy őrnagy dandár, az Alsó-Fejérben s Medgyesen állomásozó toscanai határezredből. A katonaságot e hadjáratában egy tartományi biztos élelmezés végett, valamint, a néppel érintkezni s azt csendesíteni, egy pápa kísérték. Annak segíteni s gyámolítani kellett a hazában volt, a támadók ellen már régebben kirendelt, de mint tudjuk, azokat nem igen háborgató, s a Kálnoki s De-Vin ezredből, Szávoya dragonosokból, az erdélyi határszéli, főkép székely huszár, és 2-dik gyalog ezredből álló katonai erőt. Ez utolsóból a csatatéren cz idő tájban megjelent csapatot Kray alezredes vezérelte, kiről majd lesz még alkalmunk szólni.

A nagy-szebeni első kézirat, valamint a zalathnai főbányahivatalnak a bányászati kincstárnokséghez november 30-án tett tudósítása, *) a lázadásnak a zalathnai kincstári uradalmakban, valamint a zarándi területben újra kitöréséről s ezzel összekapcsolt mozgalmakról, s a fölkelteknek megtámadólag föllépéséről érdekes adatokat közöl. Azok, úgy szólva, négy táborban vannak összevonulva. Az első csapat az ifjú Hóra alatt Mogos, Ponor, s Remete környékét szállotta meg, a másodikat, melyet K l o s k a vezérelt, Lupsa s Offenbánya környékében e két helység, valamint Csóra, Szártos, Brezest és Muncsel lakosai képezték, a harmadik a kincstári felső uradalom jobbágyaiból egyesült, s az öreg Hóra alatt Albaknál állott, a negyedik Krisán György alatt Brádnál vonult össze, s a Halmágy és Déva közötti közlekedést gátolá. A négy csapat úgy volt felállítva, hogy azok, megtámadásuk esetében, egymást kölcsönösen segíthessék. A mogosiak nov. 29-én toscanai ezredbeli 9 czirkáló huszárt szétverték, s s keményen tüzeltek rájuk; Ponorban a lázadók egy határszélbeli huszárt agyonverték, többeket elfogtak, kiket, hir szerint, ugyanannyi közülök fogságba esett emberért kicserélni akarnak. Az offenbányaiak Zalathnáról egy altiszt vezérlete alatt kiküldött 20 legényt elkergettek, kiknek Abrudbányára kellett visszavonulni, s a Bucesd felé egy káplár alatt kirendelt s 12 legényből álló csapat is a fölkelte nép kezébe esett volna. Végre hogy Brád környékén a dolgok mikép állanak, Zarándban lévő Stojanich őrnagy kéréséből lehet látni, ki a Boiczán állomásozó csapat szaporítását sürgeti. S miután Rikhard kapitány és dandárparancsnok is több katonaság, s a mellett ágyuk küldését kívánja, továbbá a katonasággal szembezálló lázadók azt hánytorgatják, mintha ellenük az nem a császártól, de a magyartól küldetett volna,—mindezek eléggé bizonyítják, hogy ha hegyes vidékekben, s kedvező állásban lévő pártütők ellen csak kevés számú csapatok rendeltetnek ki, semmi sikert sem lehet várni.

A kir. guberniumtól december 2-án, továbbá b. Brukenthal gubernatortól december 3-án a megújult zavargások felől a csá-

*) E tudósítást azon főbányahivatalnak hét tagja írta alá. Ezek b. Gerling, Zelenkai József András, Will Emman. János, Eltzenbaum, Bipergger, Exners b. Zvenkai János.

szárhoz tett fölterjesztések is a történeteket, valamint a szintén válságossá lett helyzet nehézségeit igen élénken rajzolják.

„A zarándi kerületben Brádnál találtató, mint a zalathnai s offenbányai kincstári uradalmak s ezekkel határos falukbeli szerfölött nyakas pártütők,” mondja a gubernium, „mind nagyobb daczolásra kezdenek vetemedni, a felséged seregeinek ellenszegüléstől már nem irtóznak, s azokkal készakarva, mint ellenséggel úgy bánnak.” A fölírat említvén itt a lázadóknak nagyobb s kisebb vezérek alatt különböző csapathoz fölosztását, kik meglehetősen fölfegyverkezve vannak, s hegyi faluikba vezető útjokat elzárták, — így folytatja: „Stojanich őrnagy egy alatta lévő s 320 emberből álló csapattal november 29-én ugyan a zarándi kerületben Brádig előnyomult, s a pártütőktől ott fogva tartott öt katonát s 12 más személyt megszabadított, de miután a kezébe esett foglyoktól értésére esett, bogy azon a vidéken Krisán György vezérlete alatt mintegy 9000 lázadó volna összegyülekezve, — hár e sereg száma nagyra is volt téve, — kénytelen volt Halmágyig visszavonulni, hol a De-Vins ezredbeli csapathoz akart csatlakozni, de ott csupán orosz-ezredbeli kapitány Csepit és embereit találta. Dobrából egy székelv-huszár hadnagy (a fenemlített Teleki) 25 legénynyel Illyébe ment, ott azonban oly ellentállásra talált, miszerint hasonlóan visszavonulnia kellett és segítségért Déván álmószó Klesinczky alezredeshez folyamodott, ki neki azt nem adhatott, mivel magát gyöngének találta azon megtámadás ellen, melytől méltán félhetett. Ugyancsak Illye mezővárosra november 29-én mintegy 400 s részint puskákkal fölfegyverzett pártütő csapat ráütött, annak hozzájuk csatlakozni nem akaró lakosait kirabolta, sokakat közülök megsebesített s elkergetett, s végre fölgyújtással és halállal fenyegette, ha december 1-jén Halmágyon meg nem jelennének, hol összeseregleni fognak, — — — nem kevésbé a gubernium nyílt parancsát oda vivő emberek bántalmaztattak, s az odavaló pópa kezébe adattak, kinek „e foglyokért fejével kellett jótállani.”

„Más négy huszár, kiket ugyanazon alezredes levelekkel Stojanich őrnagyhoz Brádra küldött, — — 12 fegyveres lázadóktól tovább nem bocsáttattak, mert, mint mondók, parancsolatjuk van, hogy a zarándi völgybe senkit se bocsássanak be.”

„Mesterházi, Orosz ezredbeli hadnagyra, ki november 28-án

Offenbányára rendeltetett, a pártütők Valje-Vinczi-nél *) ráütöttek, s hat emberrel együtt megölték, csupán három és súlyosan megsebesedett legénye menekült meg. — Már azelőtt elindított Ponorba hat legénynyel egy toscanai huszárezredbeli strázsamester, de a lázadóktól agyonlövetett, s emberei súlyosan megsebesítettek.“

„A mogosiak kilencz toscanai huszárból álló őrcsapatot szétverték, az offenbányaiak egy ott állomásozó gyalog altisztet husz emberével együtt elkergettek, s az ottani kincstári tiszteket kényszerítették, velők, s néhány helységgel, melyekkel mint mondók, szövetségben állanak, szerződésre lépni, s annak értelmében nekik, bizonyos kiszabott föltételek alatt, oltalmat ígérni.“

„Schultz alezredest, ki 143 gyalog katonával, és 68 székely huszárral Remetére s Ponorra akart menni, ez útjában mintegy 1000 főből álló pártütő csapat, bár azt biztosítá, hogy bántani nem fogja, megtámadta, rá lött, s annyira ellene szegült, hogy egy hadnagy, egy megyei tiszt és 15 legény megsebesült, egy megölött, s az alezredest maga kénytelen volt hátrálni. Azon tisztek, kik eddig a boiczai bányánál **) maradtak, most mivel éltüket a Brád mellett lévő lázadó csapat fenyegeti, kénytelenek voltak eltávozni, annál fogva a vidéken a bányászat, az adók beszedésével együtt, mint szintén az egész közigazgatás és az igazság kiszolgáltatás is folyvást fenakasztva van.“

A gubernium a fölkelt oláhoknak ingadozó, daczos jellemét, valamint ellenszegülésre s kicsapongásokra hajlandóságukat bizonyító fenebbi eseményeket előadván, a csendességnek, mint hozzáteszi, addig teljes mértékben helyreállítását nem reméli, míg a pártütők arra rászorítva nem leendnek, hogy fegyvereiket kézbeszolgáltatassák minden összecsoportozást megszüntessenek, s a főczinkosokat kiadják. E véleményében megerősíti azon körülmény, hogy a mint törvényesen véghezvitt vállalatokból kiderült, a lázadók hitletétel mellett, minek rendesen rájuk nagy hatása van, — a magyar nemességnek kiirtása végett szövetkeztek össze.—A gubernium annál fogva a császárnak atyai kegyelmességéhez folyamodván, esedezik, hogy ő felsé

*) Lupsai járásbeli oláh falu Tordamegyében.

**) Boicza, magy. Kis-Bánya, brádi járásbeli bánya-helység.

ge a rend helyreállítása s fentartása végett az országba több katonaságnak berendelését mielőbb legkegyelmesebben parancsolni méltóztassék.

A gubernium c fölterjesztésében foglalt újabb pórzendülési adatokat b. Brukenthal gubernator más nap deczember 3-án a felséghez tett jelentésében nem kevésbbé elősorolja, s megerősíti, mely okmányból, a fenebbiek kiegészítése végett, legyenek még a következő tények itt megemlítve.

„Az elhírhedt Hóra“ — írja a kormányzó, — mint mondják, erősen vigyáz magára, s folyvást körülötte lévő számos fegyveres csapatától őriztetik.“

„A kormányszéki nyílt parancsoknak a lázadásban lévő vidékekre beküldése felette nehéz, nemcsak azért, mivel a pártütők az utakat mindenütt megszállva tartják, de azért is, mivel a bevivő személyeket bántalmazták, visszaütasítják, sőt el is fogják, s a pópákat, kiknek azokat fölolvadni kellene, attól a legerősebb fenyegetésekkel elijeszti.“

Miután a gubernator a közbocsánat és a nyíltparancsnak a katonaságot kísérő tisztviselők által kihirdetésére nézve tett intézkedéseket előadta, — hozzáteszi, hogy a gubernium vélekedése szerint, a katonai erőt a lázadók ellen megindítani, nemcsak azért volna üdvös és szükséges, mert úgy azok, kik bűneiket megbánták, s az engedelmességre visszatértek, a lázadók részéről őket fenyegető nyomorgatástól s üldözéstől védve és biztosítva leendnek, de főkép azért is, mivel folyvást tart még azon téveszme, mit a lázadók jól hasznukra tudnak fordítani, hogy t. i. „a katonaság nincs ellenök.“

E két tudósítást Erdélyből, gr. Eszterházy udv. főkanzellár deczember 11-én kelt jegyzéke mellett a császárhoz azon vélemény nyel terjesztette föl, hogy szükséges volna a csendességnek máskép nem eszközölhető helyreállítása végett Erdélybe számos katonai erőt küldeni s a makacs nép ellen igen komolyan s hathatósan föllépni, egyszersmind a netán fogságba eső főcsinkosokat és vezéreket, ha elkövetett bűneik sommás eljárás útján bebizonyítva leendnek, példaadás tekintetéből szigorúan megbüntettetni. Csak ily móddal lehetne a pártítás tovább terjedését meggátolni, „s a buta nép fejéből azon istentelen megyőződést kivenni, hogy mindaz, a mi történt, legfensőbb

parancsból követtetett el“, valamint a tisztviselőknek és a nemességnek, minden tudósítások szerint, egészen földre sujtott bátorságát újra fölemelni, s a csaknem mindenütt fenakadt adófizetést folyamatba indítani.

Az udv. főkanczellár végre nem mellőzhető, előterjesztéseinek támogatása végett, megemlítni, hogy: „magán tudósítások szerint, melyeket, bár egészen bizonyosoknak tartani nem is lehet, fontosságuk tekintetéből mégis az ő Felsége tudomására kell juttatni, hogy: a pártütők ismert vezérüket Hórárt, maguk fejedelmének kezdik tekinteni; egyéb iránt több alkalommal nyilvánították, miszerint vállalatuk czélja az volna, hogy: vagy az oláh, vagy az Erdélyben lévő többi nemzeteknek egészen ki kell irtatni.“*) — A császárnak az udv. főkanczellár e jegyzékére adott határozata a következő szakaszban a pörzendülési újabb mozgalmak ügyében kelt legfensőbb intézvényekkel kapcsolatban lesz közölve.

A gubernium fenebb már érintett december 9-ki tudósításában is a dolgok állását sötét színekkel, s aggodalmát nem titkolva rajzolta. „A pártütők nyilvánossá lett szándéka, melynek végrehajtására egymást hittel kötelezték, követeléseik s állításuk, hogy ők az egész országot illeti, — mindezek sokra terjedő czélzatukat mutatják.“**)

„A lázadás Zarándban, a kincstári uradalmokban, s Alsó-Fejér szomszéd helységeiben folyvást tart, a lakosok az ajánlott kegyelmet el nem fogadták, a fölfegyverkezést és összeesortorto-

*) „Privat-Nachrichten zufolge, die man zwar für keine Gewissheit angeben will, jedoch ihres Wichtigkeit wegen, nicht umhin gehen kann Euer Majestät bekannt zu machen: Die Aufrührer den bekannten Anführer Hória als ihren Fürsten zu betrachten anfangen wollen, und sich übringens bey mehreren Gelegenheiten verlauten liessen: Wie dass ihr Vornehmen dahin abziele: dass entweder die Wallachische, oder aber die übrigen, in Siebenbürgen befindliche Nationen ganz ausgerottet werden müssen.“

**) Das indess veroffenbarte Vornehmen der Aufrührer, zu dessen Ausföhrung sie sich mit Eide untereinander verbunden, ihre Forderungen, und das Vorgeben, dass ihre Sache das ganze Land betreffe, zeigen ihre vielumfassende Absichten.“ A pártütők nyilvánossá lett szándékuk mint fenebb láttuk, a magyar nemzet kiirtása volt.

zásokat folytatják, valamint a békés és csendességre hajló jobbágyokat bántalmazták, miért e vidékeken a bányászat, s a közgazgatás folyama mindig gátolva van.“ — Valóban ideje volt a vésteljes helyzet megszüntetése végett a legkomolyabb eszközök-höz nyúlni.

A lázadók ellen rendelt katonaság, mely, a fenebbiek szerint, maga működését november végnapjaiban kezdte meg, azokat két felől támadta meg, hogy így összeszorítva, a támadást annál biztosabban és hamarabb leverje. Alsó-Fejérben az csakhamar Mogosig s Topánfalváig előhaladt és a kis-aranyosi környékbe kényszerült behatolni, míg Kraý alezredes a zarándi kerületbe nyomult be s ez oldalról szándékozott a zalathnai kincstári uradalombeli pártütő faluk ellen működését folytatni. E hadjáratában öt Mihelyég és Blesény között december 5-én mintegy 2000 főből álló pártütő csoport megtámadta, hol véres összecsapás történt, minek következtében 48-an az oláhok közül elhullottak. Másfelől fenemlített kerületbeli 16 falunak lakosai Nikitich püspök intésének engedelmeskedve, lecsendesedtek, s kegyelemért folyamodtak. *)

A fenírt napon ú. m. december 5-én reggel b. Domonkos főhadnagy Abrudbányáról jelentette Zalathnán lévő Richard kapitánynak, hogy azelőtti estvén a pártütők Topánfalván felül három házat kiraboltak, azon éjjel pedig a mondott helységben öt háznak hasonló sorsa lett. Hóra, Kloska és Krisán 3000-ből álló sergükkel együtt vannak, még az nap Szokodolt akarták megrohanni, s éjjelre megint Topánfalvára mennek, honnan másnap útjokat tovább folytatják, de merre? tudni nem lehet. Nevezett főhadnagy azért e felette veszélyes környékbe több katonaságnak s legalább egy ágyúnak küldését szükségesnek látná. Richard kapitány e levelet még az nap este az illető, t. i. Pfefferkorn tábornok kezébe küldötte, azon figyelmeztetés mellett, hogy a Zarándba berendelt, s Bucsesd felé induló Ott alezredesnek Dupepiátra nevű, s hasonnevű völgyben eső falun kell keresztülmenni, hol a pártütők

*) A gubernator gr. Eszterházihoz 1784 december 15-én tett jegyzékéből, valamint a nagy-szebeni első kéziratból.

egy leveleket vivő legényét elfogták, s 12 emberrel Bucesd ellen küldött káplárjának is hasonló sorsa lett. A közlekedésnek azért Zalathnával fentartása végett Dupepiatrát megszállás nélkül hagyni nem lehet, valamint a levágott fákkal eltorlaszolt utakat is fölnyitni s járhatóvá tenni szükséges. Végre a kapitány említi, hogy az nap délben Adorján őrnagy 230 gyalog és 41 lovas székelyvel, 2 ágyúval, 5000 puskával s a szükséges töltésekkel Magyar-Igenbe megérkezett, hogy Schultz alezredest Remete elleni tervének végrehajtásában gyámolítsa. Ez adatokból is világos, hogy az értekezésekre vesztegetett idő alatt megerősödött lázadás a rendes katonaságnak mindjárt kezdetben mennyi dolgot adott, s a rend és csendesség helyreállítását mily nehézzé tette.

Gr. Kálnoki Lajosnak Tordamegye főispánjának december 12-én gr. Eszterházihoz tett jelentéséből látjuk, hogy a megújult lázadás tüze az említett megyében is, jelesen Szász-Pénteken *) kitörését csak az oda épen jökor megérkezett katonai erő gátolhatja meg. — Hasztalanul folyamodott előbb a megye segítségadásért a szávoyai dragonyos ezred parancsnokságához; — 20- és 26-án ismételve tett kéréseire tagadó választ nyert, „azon okból, mert az ezred a főhadparancsnokságtól arra nézve semmi rendeletet sem kapott“, s miután az iránt a gubernatorhoz folyamodott, annak a főhadparancsnoksághoz intézett „ép oly gyors, mint üdvös közbenjárása“ következtében a kívánt segély megadatott.

E katonai erő megérkezése nélkül, — mondja gr. Kálnoki, — a megye azon vidéke is porrá égetve lett volna, mert hiteles tudósítások szerint a paraszt nép oly nyakasságra vetemedett, hogy számba nem véve a kormányzók intéseit, készen állott a lázadókhoz csatlakozni, az adó fizetését megtagadni, s a nemesek éltére és javaira törését nyíltan bevallani. „Mindez csak előjátéka a jövő tavasszal a paraszt néptől megkezdendő lázongásoknak, ha csak azokat meg nem előzik. Mert ugyanis a haza veszélye, az istentelenek vezére Hóra, nem áttallja, Zarándmegye hegyei- és erdőinek rejtekhelyeiben, mint

*) Szász-Péntek, mely Kolosmegye tekei járásában fekszik, Erdélynek II. József császár idejében történt új fölosztásakor Tordamegyéhez csatoltatott.

annak híre ide elhatott, magát Dacia királyának hirdetni. *)

Gr. Kálnoki fölterjesztéséhez volt mellékelve a kirendelt katonai erő vezérének Leonard ezredesnek, november 28-án maga eljárásáról tett jelentése. Az ezred rendeletéből, egy egész lovascsapat — Zug — a helységbe beszállítattott, mely gondoskodás a legjobb időben történt, mert a jobbágyok a közöttük uralkodó izgatottságnál fogva, az erőszakosságra vetemedéshez közel voltak, s kevés napok alatt a lázadás általános kitörése bekövetkezett volna. Azon alkalommal Vasilie pópa és Bukos István falusi bíró mint főczinkosok és lázítók, s azonkívül még ketten a jobbágyok közül, elfogattak.

A mint a gubernator deczember 15-én gr. Eszterházinak írja, a katonaság már Topánfalváig s Mogosig előnyomult, s készül Kis-Aranyos vagy Vidra környékét megszállani. .

Említést érdemel itt még Schultz alezredesnek Topánfalváról deczember 16-án a katonaság mozgásairól b. Pfefferkorn tábornokhoz Károly-Fejérvárra tett tudósítása. Azelőtti napon, 15-én, Ott és Kray alezredesek Topánfalvára megérkeztek, egyszersmind Bisztrát is megszállották. A kémek jelentése szerint, a pártütők egy csapatja Offenbánya felé vonult, de legnagyobb részben a nagy-aranyosi határon szándékoztak összegyűlni. Ez okból Schultz még az nap, t. i. deczember 16-án, Nagy-Aranyosra készült indulni. — Kray alezredes Abrudbányán és Kerpenyesen egy erős csapatot hagyott, seregének többi részével s Ott ágyúival Topánfalván marad. Ott alezredes Offenbányára megyen, valamint Lupását s Bisztrát megszállja, s szándékozik a lázadók azon részét üldözöbe venni, mely azon vidékbe húzódott.

Deczember 15-én Vidra s több helységek esküttjei a Topánfalván lévő püspöknél megjelentek, s engedelmességet ígértek, de a minek kevés sikere látszik, mert a környékeliek az napig fegyvereiket még át nem adták.

*) Sunt haec tantum praeludia, nisi praeveniantur, cum initio veris suscipiendorum a plebe rusticana tumultuum. Jam cuius ille pestis patriae, dux malefactorum Hora, non reformidat in latebris montium et sylvarum Comitatus Zarándiensis, Regem se Daciae (uti nobis fama perhibetur) praedicere.

Az alezredes, mint mondja, ez útjában szándékozik Aradában (mi egy része Albaknak) az oláhok levéltárát „das Archiv von Schriften“, mely ott Kriszta Miklósnál volna, kezére keríteni, — s mivel Nagy-Aranyos vidéke sivatag, s az ottani nagy havasokon az eleségszállítás szerfelett nehéz, czélba vett hadjáratának bevégezése után, Topánfalvára visszatér, hol további teendői iránt a parancsot elvárja. Schultz e hadjárata nem maradt kívánt siker nélkül, a pórzendülés már alvó félben lévő tüzét az teljesen kioltotta.

Míg a katonaság ily módon a pártütés leverésével foglalkozott, Brukenenthal Mihály kormánybiztos és Nikitich püspök, az első a zalathnai kincstári uradalomban, az utóbbi Zárándban, békés eszközökkel igyekeztek a köz csendességet helyreállítani. Brukenenthal, ki a lázadók lecsilapítására; valamint az elrablott javak visszaszerzésére irányzott működését, részben pópák által is gyámolítva, Szász-Sebesben kezdette meg, ott azonban nem nagy sikert aratott, majd december 7-én Károly-Fejérváron át Zalathnára, innen pedig december 12-én Abrudbányára ment. Ez útjában a köz bocsánatot mindenütt kihirdetteté, az arra vonatkozó nyiltparancsot terjesztette, s a népnek oktatás, rábeszélés, intés által rendre s engedelmességre térítésében fáradozott. A püspök is majd Zárándban munkáját vegezvén, Abrudbányán a kormánybiztoshoz csatlakozott.

Mindez engesztelő lépések sikere, — mint a kormányszék a felségnek december 16-án írta, — abban állott, hogy a zárándi kerületben, s a Zalathnához és Abrudbányához közelebb eső falukban, mint a seregek előnyomultak, a lakosok nagy része az összezsoportozást nem folytatja és látszólag lecsendesedik, s mind a kormánybiztoshoz, mind a püspökhöz még azon helységek is követeket küldenek, melyekben a leggonoszabb lázítók tartózkodtak, kik a lakosok teljes hódolatát s a fegyverek kézbe szolgáltatását fogadják, — de azért mégis ez ígéretek többnyire teljesíten maradnak. E tájékokon csekély a száma azon faluknak, melyek az elrablott javak egy részét visszaadják, a fegyverekkel azt nem teszik, legfeljebb csak a katonáktól elvett némely fegyver darabokat s lovakat adják át. Mivel e végett több helységben kutatás tétetett, s fegyvereket seholsem találtak, méltán lehet gyanítani, hogy a pártütők a náluk látott fegyvert valahová el-

rejtették, melyeket alkalom szerint majd újra elővegyenek, legalább bizonyos, hogy a mihelyéni csatában oly faluk lakosai is résztvettek, kik a püspöknek az engedelmességre térést fogadták.

Ponor és Remete lakosai, — írja továbbá a gubernium — a kormányzéki biztoshoz önként követeket küldöttek, s azok által engedelmességet ígértek, mégis az oda bevonult katonaság a jobbágyoknak kiesi részét találta otthon: mely adatokból látszik, mily kevésbé lehet ez ingadozó jellemű, s engedetlen néptől, elegendő katonai erő segítsége nélkül, tartós csendességet remélni.

Még makacsabb ellenszegülést tanúsítanak az offenbányai muszchai, nagy- és kis-aranyosi kincstári jobbágyok, kik feleségeik s gyermekeikkel együtt Hóra alatt Topánfalva környékében összeseregelve; mint a püspök írja, megesküdték, hogy egymástól el nem válnak. — Se Schultz alezredesnek, ki közülök némelyeket magához hivatott, se egy oda küldött pópának nem sikerült deczember közepéig az említett lakosokat az engedelmességre s a fegyverek kiadására rábírn.

S a guberniumnak a császárhoz még deczember 20-án tett tudósítása is a dolgok állását kedvetlen színben mutatja. A pártütőknek Topánfalvánál álló egy csapatja az ellenök 750 legénynyel előnyomuló Schultz számára szállított élelemszereket elfoglalta, s egy szekerst megölt. A föllázadt tájékokon számos jobbágy csak színleli az engedelmességet, hogy a közbocsánat hasznait élvezhessék, s kivált földesuraiknak engedelmeskedni nem akarnak, mások szerteszét kóborolnak, az elrablott javakat s a fegyvereket vissza nem adják, valamint a közterheket sem hordozzák. — Ily körülmények között kevés megyei tiszt bátorzkodott még, kivált a zarándi kerületbe, Hunyadmegyének a Maros tulsó vagy jobb partján eső járásaiba s a zalathnai kincstári uradalmakba rendeltetésök helyére visszatérni. *)

*) A gubernium e fölterjesztésében azt is jelenti, miszerint az algyógyi oláhok hallván, hogy az ottani nemések a pártütés folyamában lerombolt s lakhatlanná vált házukba be nem költözhetvén, a telet az úrbéresek házában akarnák tölteni, — az ellen tiltakoztak. A környékbeli lakosok pedig földesuri szolgálatot még későbbben is teljesíteni vonakodtak. B. Bornemisza algyógyi tisztje Vádi József 1785 január 10-én írta urának, hogy Bozes falu lakosai az oda küldött s őket urbéri szol-

Hivatalos s más hiteles okmányokból közöltt ez adatok a felbőszült és saját papságának intésére sem hajtó oláhság között erőre kapott izgatottságról s megátalkodottságról, a pórzendülés végperceiben, — a helyzet felől ép oly hangosan szóló, mint érdekes bizonysgot tesznek.

Ez időtájban a lázadásnak már végére, gróf Fabris Domokos az erdélyi új főhadparancsnok rendeltetése helyére, Nagy-Szebenbe 1784 december 13-án megérkezett. *) A császár, ki a lázadási mozgalmak állása felől a polgári és katonai kormány részéről hozzá küldött, egymást keresztbe metsző, gyakran ellenkező jelentésekért kedvetlenségét nyilvánítani kénytelen volt, azt rendelte, hogy a gubernium és főhadparancsnokság a dolgok folyamáról közös tudósításokat készítsenek és terjeszszenek fel.

Az ily módon készült pórzendülési jelentések gr. Fabrisnak Nagy Szebenbe érkezése után megkezdődtek, de már oly időben, midőn a fölkelt oláhok ellen december elején megindult katonaság rövid idő alatt, ú. m. azon hó közepéig a lázadást legnagyobb részben már leverte, s a fegyverben álló s mindinkább összeszorított pártütő csapatokat szétverte. Épen ez okból így parancsolt s b. Brukenthal és gr. Fabris által aláírt közös tudósítás csak négy készülhetett, ú. m. 1784 december 17-, 21- és 24-én, valamint 1785 január 4-én, melyek közül a három első a katonaság mozgalmaira, az utolsó az oláh vezérek elfogatására vonatkozik. Azok ugyan elég terjedelmesek, de kevés jelentőséggel s érdekel birnak, kivéven a harmadikat, mint a mely a pártütés teljes elfojtását jelenti.

Az első csupán a Galicziából, temesi bánságból és Magyarországból Erdélybe berendelt s megnevezett seregeknek megindítását jelenti, melyek a pártütők ellen működő határszéki csapatok-

gálatra intő papot „szinte agyouverték“, valamint a balsai és mádai jobbágyok (az almási járásban) a némi restantiákat sürgető balsai bíró Tomát csaknem halálig elverték.

*) Lásd a bécsi „Magyar Hirmondó“ 1784 karácson havának 29-ik napján kelt 101-ik levelét, hol 830, 831 II. iratik: „E hónapnak 13-ik napján főhadi vezér gr. Fabris az erdélyországi főhadi igazgatásra Szebenbe megérkezett.“

kal egyesülve, azokat mindenfelől támadják meg, s szétkergetésüket, valamint ellenszegülés esetében teljesen megsemmisítésüket eszközöljék.

A december 21-ki tudósítás szerint a bánságból a seregek december 19- 20 és 21-én 3 ágyúval Facséton és Dobrán át Déva felé már útban vannak.

Kray alezredesnek Pfefferkorn tábornokhoz tett jelentése szerint a lázadók egy nagy csapatja lecsendesedett, Kis-Aranyos v. Vidra és Topánfalva lakosai fegyverök egy részét és 100 darab vasvillát kézbe szolgáltatnak, s Nagy-Aranyos lakosai, Hóra felszólítására, neki több embert nem küldöttek. A mint e főczinkos két pajtása, kik tőle elszöktek, mondják, vele még csak néhány száz lázadó van Nagy-Aranyosan felül Albak és Rada hegyi faluk környékében, mely kis sereg ellen Schultz alezredes 700 legényt vezelve elönyomult. Ha az alezredesnek e hadjárata nem sikerülne, a bánságból jövő seregek neki segítségére fognak küldetni, melyekkel egyesülvén, az említett nem számos pártütő csapatot bizonyosan szétveri.

A december 24-iki, s a lázadás elnyomására vonatkozó, azért terjedelmesen közlendő harmadik közös tudósítás szerint „Pfefferkorn tábornok ismételt jelentései az egyáltalában mindenütt helyreállott csendességet, valamint a lázadóknak teljes szétveretését megerősítik, s bizonyosan állítják, hogy most már a lázadó jobbágyoknak egyetlenegy csapatja sem létezik.“*)

„Mivel utólszor jelentve volt, hogy még néhány száz pártütő volna összegyűlve, a seregek minden falat, a legvégső, hozzájárulhatlan s már egészen igen nagy hóval fedett hegyig felkutatnak, Albak és Rada hegyi faluk pedig, hol, mint gyanítják, Hóra főczinkos többi kapitányaival s főbb követőivel tartózkodnék, Schultz alezredes csapatja által körülvétettek, s a leggondosabban megvizsgáltattak, s akkor kitetszett, hogy sehol sincs összecsoportozás, és se Hórára, se pajtásai közül egyre is rá nem akadtak;

*) „Die seit letztem Bericht vom 21 dieses seiners eingelangte wiederholte Meldungen des Herrn General-Feldwachtmeisters H. Pfefferkorn bestätigen durchaus die allenthalben hergestellte Ruhe, und gänzliche Versprengung der Tumultanten, und versichern, dass für jetzo nicht ein einziger versammelter Haufen der aufrührischen Unterthanen mehr existire;“ az utolsó közös tudósítás szavai.

a mint tehát e vélt kis csapat is széteszolva a falukba eltávozott, úgy bizonyosan Hóra is, mivel a mint látta, egészen magára hagyatott, kevés számú követőivel együtt még idején elszökve, vagy csak tőle ismert útakon a magas hegyre menekülni igyekezett, vagy, a mint híre van, Körös vidékén át (Zarándban) Magyarországra kiment; hogy ezeket kézrekeríteni lehessen, nemcsak a havasra erős őresapatok küldettek ki, s az összes katonaság útasttatott, mindazokra, kik jelenleg faluikból távol vannak, a legnagyobb figyelmet fordítani, azokat, kik későn hazatérés miatt vagy másképp legkevésbbé is gyanúsoknak látszanának, vagy titkon lopódnának be, elfogni, tehát különösen Hórára s főbb meghitt embereire s tetteikre a legnagyobb vigyázattal lenni, — de azoknak személyes leírását is kérvén, ez a magyarországi határszéli vonalt képező katonai csapattal közöltetett, hogy őket, azon esetre; ha Körös vidékén át oda visszavonulnának nyomozni, s vagy elfogni, vagy semmivé tenni lehessen; s ily módon szabad remélni, hogy őt kézre keríteni, vagy netán vele levő kevés társaival együtt elpusztítani lehetséges leend.“

„Ily kedvező körülmények között a seregek leginkább azzal foglalkoznak, hogy a lecsendesedett falukban a jobbágyok fegyvereit maguknak átadassák, melyeket azok lassanként kézbe szolgáltatnak, valamint a nemeseknek elrablott javait, a tulajdonosoknak visszaadás végett, összegyűjtsék, mi itt-ott már valóban meg is történt; legközelebről a köz bátorságnak helyreállítása után, a katonaság elhelyezésének tervét hatóságokkal egyetértőleg készítik, hogy a zavargásban résztvett minden vidék a katonaságtól jó móddal megszállva legyen, a jobbágyok a rájuk folytonosan ügyelés által korlátok között tartassanak, s tőlök nemcsak e télen át, de jövőendőben is minden időre bármi lázadási merényletre szolgáló alkalom elzárva legyen, most pedig, midőn a seregek a megszállandó falukba bevonulandnak, a határszéli csapatok magok határvidéki ezredeikbe hazabocsátatni fognak.“

Az erdélyi paraszt háború ez utolsó bulletinje végül, a bánságból, Arad- és Biharmegyéből az országba berendelt s december 26-án Halmágyra, Belényes-Lazurba, Kalota-Szent Királyra, Magyar Egregyre (Zilah s Szent-Péter környékén) megérkezendő seregesapatok elhelyezésére vonatkozó előleges megjegyzéseket teszen, mire nézve

b. Sturm tábornok figyelmeztetve lett, hogy mindazon seregek további rendeletig az Erdélybe bejövő fenemlített állomásaikban maradjanak, melyek aztán a csendességnek tartósan helyreállása után Magyarországra visszabocsáttatni fognak.

Ime! a pórzendülésnek november végén mérgesebben kitörése után, a hazában lévő katonaság csak magára, mielőtt a magyarországi segítség megérkezett volna, elég erős volt a fölkel, de időközben magokat össze-szedett s nagy számmal egybesereglett oláhok szétverésével a lázadást lecsilapítani. Mennyivel inkább tehette volna azt mindjárt kezdetben a zavargások kitörésekor, midőn a pártütők még kevesen és készületlenek voltak, ha a drága időt maga kötelességének teljesítésére s így a veszélyben forgó haza védelmére használni akarta volna!

A fenebbiekből végre könnyű megítélni, mennyire alaptalan azoknak állítása, kik az oláhok fölkelését rendes hadjáratnak tekintve, annak ilyennemű fontosságot akarnak tulajdonítani, mint péld. Jankovich Miklós hazai ismert régiség buvárunk is azt hasonló színben akarja feltüntetni, s Hóráról ezt írja: „hogy seregét a tábori rend szerint alkalmaztatta, és úgy azokat viadalra is szólitotta, — hogy az összehordott vas és réz szerszámokból a hegyek üregeiben felállított hámorokban fegyvereket készítetett, s ágyukat is öntetett.“*) — Valóban kár volt e derék tudós hazánkfiának e véleményének nyilvánítása előtt a dolgot kissé jobban fontolóra nem venni; valóban akkor meggyőződhetett volna, hogy az említett oláh vezérnek se ideje, se pénze s bármi tekintetben módja sem volt a topánfalvi és albaki havasokban vas hámorokat s ágyu-öntődéket állítani fel s azokat kellőleg felszerelni!

A pórzendülés leverésének s így a háborgások lecsendesedésének híre 1785-ben január 5-én érkezett Bécsbe, s egy arról a császár parancsából készített és legfensőbb kézirat mellett gr. Eszterházihoz küldött tudósítás, mint ma mondanák ujdonsági napihír, még az az napi „Wiener Diarium“-ba igttatott. Csodá-

*) L. „Gróf Sztáray Mihálynak tisztii igyekezete és a nemességnek kész ajánlása Hóra támadásának lecsendesítésére“ „Tudományos Gyűjtemény“ 1821. II. kötet 73—86 ll. A fenidézett hely a 76 lapon találatik. — A történelmi igazság e dologban, mint tudjuk, csak annyi, hogy az oláhok az elrablott vasakból czigányok által láncsákat készítettettek.

latos! szinte egy századdal ezelőtt azon újsági czikk s egyszersmind hivatalos közlés oly szellemben és irányban készült, mint ha ma irták volna; egyfelől inkább hatásra számított, mint a tényállásnak megfelelő, másfelől a közvéleményt annak félrevezetésével megnyugtatni akaró tudósítás.

Az illető két okmány hű fordításban itt következik:

a) A császári kézirat:

„Kedves gróf Eszterházi. Az ide zárt tudósítást az erdélyi háborgásokról, ön a mai „Wiener Diarium“-ba azonnal be fogja iktattatni. Bécs, január 5-én 1785. — József.“

b) A czikk maga: „Az Erdélyből érkezett utolsó tudósításokból kitetszik, hogy az egyesült Hunyad-Zarándmegye egy részében összesereglett pártütő oláhok czélszerűleg tett katonai intézkedések folytán, miután téveszméjüket részint püspökök, részint a politikai hatóság fejökből kiverte,*) minden erőhatalom s vérontás nélkül, lakhelyeikbe mindnyájan visszatértek, náluk lévő kevés fegyvereiket letették, s vétkeiket bánatosan megismerték, egyszersmind az őket tévutra vezető, s a hegyek és erdőkbe menekült gonosztévő Hóra és társa Klossk a fölkeresésében s elfogásában fáradoznak.“—Hová menekültek az oláh vezérek, s kik fáradoztak azoknak kézrekerítésében? alább látni fogjuk.

Csak azt kell itt még említeni, miszerint Hóra elszökésének híre 1784 deczembere végén, mindkét hazában el volt terjedve.

Beöthy János Biharmegye alispánja Nagyváradról 1784 deczember 26-án Ürményi Józsefhez a megye főispánjához irt levelében jelenti, hogy Hóra a lázadók fővezére s egy társa elszöktek; s útjokat Fekete-Tón keresztül Magyarországra veszik és Bécsbe szándékoznak menni. Az alispán, mint mondja, Hóra elfogatására nézve „embertől kigondolható minden intézkedéseket“ megtett, ki ha a megyébe jőne, s nem gonosz lélek, — „nisi daemon fuerit“ onnan el nem illanhat, egyszersmind megküldi a két főczinkos személyes leírását, s végre hivatkozva Debreczenben lévő gr. Tige tábornok nyilatkozatára, a főispánnal maga érdemeit is tudatja.**)

*) Nachdem ihuen theils durch ihren Bischofen, theils durch die politische Behörde benommenen Irrwahn.“

**) Refertur mihi illum dixisse, quod talem vice-comitem nunquam

B. Bornemisza János másfelől deczember 30-án gr. Eszterházinak Bécsbe jelenti, miszerint Hóra elszökésének híre valószínű, s a megyében azt beszélték, hogy az oláh vezér Bábolnától nem messze a csikmői erdőben egy nagy s mély barlangba rejtette volna el magát, s eleséget neki oda azon falu lakosai hordanak.

Ide tartozó tudósítás végre az is, a mit gr. Niczky Kristóf helytartó tanácselnök Budáról 1785 január 5 én gr. Eszterházinak Bécsbe írt, hogy a magyarországi főhadparancsnoksághoz az erdélyi határszélekről érkezett jelentés szerint, az elhírhedt Hóra felesége folyvást Belényesen (Biharmegyében) tartózkodnék, kinek azért elfogatása, s az elrablott javak végett lakásának fölkutatása, valamint onnan netán elszökése esetében üldözése végett, a bihari alispánhoz a rendelések megtétettek, s ez ügyben egy nyílt parancsot a katonaság is adott ki. — Lett-e ez intézkedéseknek sikere, általában mi történt Hóra feleségével s két fiával, kik közül egyik a lázadásban szerepelt? ennek nyomát az okmányokban nem találtam.

XX.

A pörzendülés még egyszer a császári kabinetben. — Annak megújulása után kelt legfensőbb intézvények. — B. Bornemisza főispán elmozdítása.

Mit érzett a császár, s rá micsoda benyomást tett azon kedvetlen hír vétele, hogy a párttítésnek már kialvó félben lévő tüze megint föllobbant, s újabb háborgások, zavarok törtek ki az anynyi inséget látott országban? Hogy e kérdés megfejtése, tehát a sajnos fordulat következtében szükségessé vált legfensőbb rendeletek előadása az oláh támadás eseményeinek ép oly jelentékeny, mint érdekes szakaszát képezik, — nem szükség bizonyítani; azon intézvények az akkori viszonyok értésére szolgáló felette becses adatokat tartalmaznak, általában a pörzendülés történelmére, ed-

noverit, sed sciet, rem directe Suae Majestati Sacratissimae, referre, de enim tali homine, inquit, dignum est, ut rex plenam informationem accipiat etc.

dig nem ismert, igen becses adatok nyújtásával egész új világot derítenek.

A mint fenebb említve volt a Nagy-Szebenből december 2- és 3-án a megújult háborúságok felől a császárhoz december 11-kén történt fölterjesztésekre onnan leadott intézvényekről kell itt legelőbb szólnunk.

A mint a császár december 12-én gr. Eszterházihoz intézett legfensőbb határozatában kifejezé, bár azon tudósítások egymással ellenkeznek, -- még is oly tartalmuak, hogy a pártütők ellen egész komolysággal kell a dologhoz fogni, — „dass gegen die Aufrührer mit allem Ernst zu Werke gegangen werden muss.“ Annál fogva az erdélyi főhadparancsnokság gyámolítására Magyarországból küldendő szükséges katonaság végett az útasítás megtétetett, s e részben minden attól függ, hogy az kellő módon használtassék, de arra nézve a távolságért más egyebet rendelni nem lehet, ne hogy még nagyobb zavar történjék. — A császár egyszersmind tudatja gr. Eszterházival, miszerint a következő napon délután egy gardistát fog Erdélybe leindítani, a kancellária azért az oda leküldendő irományokat készítse el, s annak adja át.

Az udvari kancellária e császári parancs következtében annak tartalmát december 13-án az udvari főhadtanácsal közölven, azt kérte, az erdélyi főhadparancsnokságot útasítani, hogy a lázadás elnyomására kívántató intézkedéseket az ottani guberniummal egyetértőleg tegye, egyszersmind az utolsónak a legfensőbb intézvény értelmében készült kir. leiratot leküldötte, melynek szövege hü fordításban itt következik:

„Mi I I k J ó z s e f stb. stb. Azon legalázatosabb tudósításból, melyet ti folyó hó 2-án Hozzánk intéztetek, kedvetlenül értettük, hogy a pártütő oláh nép napról napra daczosabb lesz, új kicsapongásokat követ el, sőt a katonaság bántalmazására is vettemedni merészel. Valamint azért szükséges, a pártütők ellen egész komolysággal fogni a dologhoz, s e czélból Mi az ottani főhadparancsnokságunk gyámolítására megkívántató seregeknek Magyarországból leendő küldése végett az útasítást már megtettük, — épen úgy legfensőbb akaratunk és parancsunk, miszerint ti a végett, hogy azon háborgásoknak elnyomására micsoda rendszabályokhoz kelljen nyúlni, az említett főhadparancsnoksággal szakadatlanul és gyorsan egyetértsetek, s az erre vonatkozó in-

tézkedéseket annál inkább egész komolysággal és hathatósan végrehajtassátok, mivel innen a nagy távolság miatt itt vagy ott előforduló különös esetekre nézve más egyebet rendelni nem lehet. Bécsben, december 13 án 1784.“ — E kir. leiratból, minden további magyarázat nélkül, a helyzetnek a lázadás újabb kitörése által veszélyessé válását elég világosan lehet látni.

A mint az idézett legfensőbb intézkvény által a csendességnek Erdélyben gyorsan leendő helyreállítása végett Magyarországból oda katonaságnak beküldése parancsoltatott,—gr. Hadik udv. főhadtanácsi elnök az illető katonai hatóságokhoz a szükséges rendelkezéseket megtette, miről december 14-én kelt jegyzékében gr. Eszterházi udv. kancellárt értesítette.

Nagy érdekléssel bír még e kérdéses ügyben a császárnak dec. 13 án gr. Jankovichhoz és b. Brukental kormányzóhoz intézett két-nevezetes kézirata, melyekben az erdélyi dolgok által okozott kedvetlenségét, s azon ügyre vonatkozó eszméit, nézetét valamint akaratát határozottan kifejezé, s egyszersmind e két kéziratot szükséges tudás végett gr. Eszterházzal is közlé.

„Az Erdélyben folyvást tartó ellenszegülés“ — írja a császár gr. Jankovichnak — „engemet szerfölött kedvetlenít, s fájdalom! mindjárt kezdetben az illetők nem úgy jártak el, mint kellett volna, hogy azt egész komolysággal megakadályoztassák.— Az Önre teljes bizalommal ráruházott nyomozás ügyében főképp attól függ minden, ha jól fontolóra vétetik, mikép lehetne mindkét felől egymás ellen, t. i. az oláhok részéről az egész magyar nemzet, kivált földesuraik és a megyei tisztek, mind ezek részéről pedig az oláhok ellen legnagyobb mértékben felingerelt kedélyeket lecsendesíteni. Az elsőkkel hosszú évek során át keményen bántak, kik sérelmeikre nézve fölvilágosítást s azoknak megszüntetését sohasem nyerhették meg; az utolsók erősen megbántva azt hiszik, hogy éltük s vagyonuk megtartását csupán az egész oláh nemzet irányában gyakorolt legszigorúbb bánásban találhatják föl. Ez esetben azért minden bizonynnyal mint az ítélő, úgy a nyomozó bünvádi bírakra is, kik nincsenek csendes kedély állapotban gondosan kell fölügyelni; s miután a nemzetek között azelőtt fenállott különbség most meg van szüntetve, s azok egymással egészen egyforma állásban vannak, tán tanácsos volna, kivált az országbeli nyelveket jól értő megyei szász-tiszteket

alispánokká és szolgabírákká nevezni a Zaránddal egyesített s úgyszintén Alsó-Fejér megyében is, a mire némely megüresedett helyek, vagy tiszteknek változtatása és felcserélése alkalmat szolgáltatnának, mely keverés—Vermischung—által tán mind a csupán magyar és bántalmazott megyei tiszteknek szerfölötti félelmére kellő tekintet fordíthatnák, mind az oláhoknak azok irányában viseltető nemzeti balítéletüket s idegenkedésüket valami részben megszüntetni lehetne. Különösen arra kell törekedni, hogy az összecsoportozások egyszer már szűnjenek meg, s kiki csendesén haza menjen. Ha ez megtörtént, azután könnyű lesz a főczinkosokat egyenként elhozatni vagy elfogatni, mert azoknak az összegyűlve lévő és elkeseredett tömegtől kiadatását kívánni, valódi esztelenység, és Schultz alezredesnek azon kívánattal megbízatása a veszélyt, s a végéhez már közel lévő tűznek újra föllobbanását előidézte.“ A leirat végén fölszólítja a császár gr. Jankovicsot, hogy a földbirtokosokat s megyei tiszteket, kikből áll voltaképp a magyar nemesség, beszélje és vegye rá, hogy saját érdekükben oláh jobbágyaik irányában szerfölötti bizalmatlanságot, mint szintén félelmet is ne mutassanak, s velök igen keményen ne bánjanak, mi engesztelhetlen gyűlölséget és boszút árulna el, mert különben a csendesség helyreállítható nem lesz, s ők katonai segítség által is személyök s vagyonuk bátorságba helyezését magoknak nem ígérhetik, mit csak a történeteknek teljesen elfelejtése által lehet eszközölni, mivel lehetetlen volna, minden nemes udvar elé egy őrt állítani.

A b. Bruken thal kormányzóhoz írt terjedelmes kéziratból csak a főbb pontok lesznek kiemelendők. A császárnak, mint itt is kifejezi, az erdélyi még le nem csilapült háborgások nagy kedvetlenségére s fájdalmára szolgálnak, mit azon körülmény nevel, hogy a sokféle ellenkező tudósításokból, se helyesen ítélni, se a dolgok valódi állását fölfogni nem lehet. Ő felsége—ez felebb már érintve volt,*) a pörzendülés első hírére mind az erdélyi, mind a magyarországi főhadparancsnoksághoz a szükséges intézkedéseket megtette, de a melyeknek részint nem engedelmeskedtek, részint igen csekély erővel léptek

*) Lásd 123 l.

fel; „Ich habe dem General-Commando sowohl in Siebenbürgen als in Hungarn sogleich bei erster Nachricht die nöthige Aufträge gemacht, welche aber theils nicht befolget worden sind, theils ist man mit zu schwachen Mitteln hervorgetreten.“

A császár b. Brukenhalt is értesíti a pörzendülési jelentéseknek a gubernium s főhadparancsnokság által közösen készítésére nézve tett, már ismert intézkedése felől, s hogy az utolsó utasított a hozzá intézendő parancsokat a gubernatornak tudtára adni, kivel a császár gr. Jankovichhoz intézett kéziratát is közölte, melyből átláthassa, hogy a monarchia gondolata szerint a csendességnek tartósan helyreállítását mikép lehetne eszközölni. „Lehetetlen“ írja ő felsége, „némely, az országban, kivált a robot ügyet s különböző fizetéseket illetőleg már régen fenálló nyomások megszüntetése nélkül, a legnagyobb erőhatalomtól is biztos csendességet várni, mivel a hadsereg tartásának czélja nem az, hogy saját alattvalóim ellen fordíttassék.“ —

A császár továbbá szoros kötelességévé teszi a gubernatornak, a föllázadt részekben a közigazgatástól mindazon embereket elmozdítani, kiknek engesztelhetlen gyűlölségét, bizalmatlanságát és boszúját netán ismerné, s hogy a jobbágyoktól az egyszer megállított igazságos urbéri szolgálatoknál s tartozásoknál több ne kívántassék, a guberniumnak s az illető tisztviselőknek arra szorosán ügyelniük kell.

A foglyoknak rögtönbiróság elé állítását a császár több fontos okokból meg nem engedheti: elsőben: mivel azokat a zendülés igaz okának kitudása s a valódi lázítók fölfedezése végett ki kell hallgatni; másodszor: mert a valóságos vétkesek, s az elcsábítottak, félrevezetettek között a büntetésben különbséget kell tenni, a mostani és szerfelett felingerült bíráknál azon nyugodt kedélyt föltenni nem lehet, mely a halálos ítéletek hozásában oly szükséges; s mint a különböző táblák, s a városokban összegyűlt nemcek minden beadványai és tettei bizonyítják, azok szerfelett izgatott állapotban vannak, mivel maguk bátorságát csupán a nyársba vonás s kerékkel törés büntetésének alkalmazásában — nem tekintve hogy az kit s hány embert sujt — vélik föltalálni: „dass sie ausser aller Fassung sind, und in Spiessen

und Rädern, allein ohne Rücksicht, wen oder wie viele es treffe, ihre Sicherheit zu finden glauben.“

„Ha még más fontos aggodalmak“ — mondja a császár — „engemet épen most az innen eltávozástól vissza nem tartanának, én már eddig az országban megjelentem volna ily jelentékeny időperczben, mert ezt én, inkább még a jövőt, mint jelent illetőleg, az egész birodalomra nézve a legnagyobb fontossággal bírónak tekintem;*) s nem tudom eléggé fölhívni ön ismeretes ügyességét és belátását, mint önt s minden alatta állókat kötelességükre emlékeztetni, hogy teljes erővel működjenek e vést elhárítani és megakadályoztatni, s egyedül csak a tőlem kijelölt módon ismét biztos és tartós csendesség helyreállítására jutni.“ A császár végre a gubernatornak a pártütés leverésére előnyomuló seregek számára a szükséges élelmezés s előfogatok kiszolgáltatásáról kellőleg gondoskodást parancsolja, „mire az országot kérlelhetetlenül rá kell szorítani.“

A kir. leiratnak a szándékolt erdélyi útra vonatkozó szavai elvitázhatlanul bizonyítják, hogy a monarchia a pörzendülésnek nem csekély jelentősége felől meg volt győződve. Egyébiránt II. Józsefnek kissé önkényes és a szerződéseket tiszteletben nem tartó kül politikájában kell az okokat keresni, melyek Bécsből eltávozását nem engedték. Jelesen épen akkor a Spanyolország és Hollandia között Münsterben 1648-ban aláírt béke értelmében bezárt torkolatát a Schelde folyónak erőhatalommal kinyitni a császár megkísérltén, — az ebből eredett, s Franciaország beavatkozását előidézett bonyodalmakkal volt nagy mértékben elfoglalva.

Van még egypár érdekes császári intézvény, melyek a pörzendülési ügyekre s azokból származó bajok eligazítására vonatkoznak. Ez okmányok is az akkori viszonyokat, helyzetet s hangulatot ismertető, s a császár gondolkodását jellemző adatokat tartalmaznak.

*) „Wenn auch nicht andere wichtige Besorgnisse eben jetzo Mich von hier zu entfernen abhielten, so wäre Ich schon selbst is eirem so wichtigen Augenblicke im Lande erschienen, weil Ich solchen mehr noch für die Zukunft als für das Gegenwärtige von der äussersten Wichtigkeit für die ganze Monarchie ansehe.“

Az udvari kanczellária november végén különböző tárgyak felől 12 pontból álló fölterjesztést tett a császárhoz, ki azokra nézve maga legfensőbb határozatát november 28-án leadta.

Az udvari kanczellária az elrablott javak visszaadására nézve büntetéssel fenyegető parancs közzétételét ajánlotta: a császár azt rendelte, hogy azon holmik visszaadása ne önkényesen, de rendes törvény útján — im ordentlichem rechtlichen Wege — eszközöltessék.

Az udvari kanczellária kérte, hogy a közbocsánat csak azon esetben legyen érvényes, ha a pártütők bizonyos kitűzött napra házaikba visszatérnek s az elrablott javakat visszaadják; a császár ezt jóvá nem hagyta.

Az udvari kanczellária az erdélyi ügyeket s viszonyokat nem ismerő gr. Jankovicsnak a tisztviselők elmozdítására nézve, valamint az úrbér ügyében adott teljhatalmat illetőleg megjegyzi, hogy, miután a megyék az udvari biztosnak alárendeltettek, a a guberniumnak pedig egész tekintélye elvétetett, — abból könnyen zavarok keletkezhetnek. — A császár az udvari kanczellária észrevételeit figyelembe nem vette.

A császár a szétszórt s egymástól nagy távolságra eső hegyi lakásokat, a kanczellária véleménye szerint, egyes kisebb helységekbe összevonni nem engedte, mivel az emberek úgy szántóföldjeiktől messze eltávolítva lennének.

Az udvari kanczellária a kincstári uradalmakban „a ragadozó állatokhoz hasonló embereknek állampolgárokká kiképezése végett“ iskolák föllállítását indítványozván, — a császár e pontra így határozott: „Az iskolák minden bizonynyal szükségesek, de éppen a házaknak a hegyekben szétszórt fekvése azoknak föllállítását nehezíti és sikerét gátolja; tán azon ragadozó állatok kiképezését illetőleg éppen oly hasznos volna, ha az oláhok földesurai egy időre iskolákba járva, ott jobb elvekre tennének szert.“

A császár végre az urbéri szabályozásnak más és alkalmasabb időre halasztását ajánló pontra nézve ezt válaszolta: „Hogy már tíz évet haladó idő óta tartanak az erdélyi összes jobbágyságnak s főképp az oláhoknak a robotra vonatkozó fölötte sürgető sérelmei, az ország tudja, s hogy az idvezült felséges császárnétól azoknak eligazítására nézve kiadott igen nyomatékos parancsok

mindig foganat nélkül maradtak, oklevelek tanúsítják, s a hol nyomások uralkodnak, s az orvoslásnak még csak lehetősége is elenyészik, ott csendesség nem uralkodhatik, a dolog természetes következzése; hogy a zalathnai uradalomban sok és szerföltött nagy nyomás, következöleg azok ellen panaszok is voltak, melyeket a kincstárnokság az itteni, (t. i. Bécsben lévő) pénz- és bányatügyi osztálylyal együtt sohasem akart megszüntetni, sőt inkább, saját hivatalnokaitól megvakítva, mentegetni kívánta, s hogy ilyen panaszok april hó óta itt eligazítatlanul levernek, épen úgy több bányavárosokban is, főkép Nagy-Bányán épen azt követették el, hol az udvari tanácsos Miris testvére a zsarnok, ő pedig annak eljárását itt védi, — mindezek ismeretes s el nem tagadható dolgok. Annálfogva minden bizonynyal Jankovics teendője a zalathnai panaszok kinyomozására, valamint a vétkesek megbüntetésére nézve intézkedéseket tenni,* egyszersmind a valahára annyi kidolgozás után kész, s a guberniumtól, mint kanczelláriától méltányosnak talált urbért az országba be kell vinni, ez által pedig azon igazságosságot tanúsítani, hogy a mint a pártütő oláh fölakasztatik, lefejeztetik, agyonveretik, s más súlyos büntetésekre ítéltetik, épen úgy sérelme is legyen megszüntetve, s egy czélszerű urbért életbe léptetve, melynek megtartására az úr, mint szintén a jobbágy is királyi hatalom által rászoríttassanak.“

Az erdélyi pénz- s bányatügyi kincstárnokság 1784 deczember 28-án „a csendesség helyreállítása s fentartása ügyében“ a fennebbi pontokhoz némileg hasonló javaslatot tett a szétszórt fekvésű hegyi faluk lakóinak kisebb helységekre összehúszása, a katonaságnak a lázadó vidékekbe nagyobb számmal elhelyezése, a szükséges utak készítése végett az erdőknek 40 ölnyi szélességben kivágatása, s a pártütést kezdő falukban a heti vásároknak egy ideig betiltása stb. felől. Az udv. kanczellária e rendszabályokat 1785 január 14-én a császárhoz pártolva fölterjesztette, ki azokra nézve a kanczelláriával egészen ellenkező nézetben volt, s mint „a körülményeknek meg nem felelőket“ el nem fogadta. *) Emli-

*) „Die von dem Thesaurariat, oder besser zu sagen, von ihrem Beamten vorgeschlagenen Mittel sind keinesweges dessen Umständen angemessen, und ist mir leid, dass ich einer, mit der Kanzley ganz entgegenesetzter Meynung bin.“

tést érdemel itt különösen a gróf Eszterházy udvari főkanzellárhoz intézett legfelsőbb határozatnak két végső pontja.

„Megfoghatatlan dolognak látszik nekem, hogy mivel a már rég hamu alatt lappangó tűz, Bécsben járt egyik panaszlónak sokadalom alkalmával vigyázatlan módon történt elfogatásáért*) fellobbant, a vásárokat az egész környékben betiltani, s az adást és vevést a hegyek és síkság között megszüntetni kellene.“

„Az én felfogásom szerint végre, a lázadásba merült, de azután lecsendesedett lakosok nevét jobb egészen elfelejteni, mint az ezek felől készítendő jegyzékek által az üldözésre, a nyomozásoknak vég nélkül folytatására, bizalmatlanságra, ellenségeskedésre új anyagot, s tán még azokba ártatlan személyek beírására is alkalmat adni.“

„Így tekintem én ez ügyet, s minden eddig már nyilvánított, s meggyőződésemmé is vált elveimnél fogva, e mód vezet egyedül célra. Annál inkább kell bámulnom a hogy a thesaurarius, s még a kanzellária is a fenebb elősorolt eszközöket jöknak találja. Ön azért a guberniumot, s a thesaurariatust e szerint fogja útasítani.“

A hóra-lázadásnak nem kevésbbé érdekes, mint jellemző epizódját képezi b. Bornemisza Jánosnak a hunyad-megyei főispánságból elmozdítása, mint ez ügynek itt következő előadásából látható.

A császár, ki Erdélyben a dolgoknak jobbra fordulását és a zavarok lecsendesedését szíven hordozta, ily célból decz. 19-én gr. Eszterházy udvari főkanzellárhoz egy kéziratot intézett. Abban kiemelte, mennyire szükséges legyen, a nagy megrázkodtatást szenvedő s kiváló fontossággal bíró Hunyad-Zaránd megyében mind az alattvalók, mind a földesurak kedélyét mérséklő elővigyázási eszközökhöz nyulni, s a tűz újra fellobbanását okozható minden rendszabályt elkerülni. Fődolog e részben egy jól eltalált betöltéséről gondoskodni az ottani folytonos táblának, mely a szerfelett megrémült, s mind azt, a mi történik, hamis színben néző megyei tiszteket, ezek által pedig a földesurakat és az alattvalókat helyes irányban

*) A császár e szerint, maga is azt hitte, mintha a pórzendülés kitörését a brádi hetivásáron megjelent s az oláhokat ott lázító Hórának más nap történt elfogatása okozta volna. Erre nézve a történelmi igazság, jelesen, hogy Brádon akkor Hóra jelen sem volt, — fenebb maga helyén (50 51 ll.) előadatott.

vezesse és oktassa, nehogy az utolsók boszúja, ha bár őket egyelőre erőszakkal elnyomni lehetne, majd nagyobb dühösséggel törjön ki. Ezt megelőzni, elhatározta: ottani főispán b. Bornemisszát elmozdítani, mint a ki sem csendes, annál kevésbé az akkori időben azon fontos hivatal folytatására megkívántató szellemi képességgel nem bír*), s a helyi viszonyokat s a személyeket is bizonyosan jól ismerő Brukenthal Mihály kormányzéki tanácsost és hóralázadási biztost azon megye főispánjává kinevezte, egyszersmind a megyében fekvő kincstári uradalmak igazgatását is rá bízta, valamint kötelességévé tette: a folytonos tábla és megyei tisztség személyzetére nézve maga legjobb meggyőződése szerint, a guberniumhoz ajánlást terjeszteni fel, mely azoknak kinevezését, az udvar megkérdezése nélkül, azonnal hajtsa végre. Mindezeket a fejedelem azzal indokolta, hogy a mostani táblai tisztekre sem a politikai ügyek vezetését nem bízhatja, s tekintve azoknak kedélyhangulatát, miről a Déván történt rögtönbirósági számos kivégeztetések elég bizonyosságot tesznek, náluk változtatás és felügyelet nélkül az igazság-kiszolgáltatást és bűnvádi pereket még kevésbé hagyhatja.

A császár azért az udv. főkancellárt utasítá, a parancsolatot a guberniumhoz ily értelemben küldeni le.

Az udvari kancelláriára a legfensőbb intézvény nagy benyomást tett, mely azt mindjárt másnap deczemb. 20-án tartott ülésében fölvette, s az ügyben a császárhoz terjedelmes felírást intézett.

Annak 1-ső pontjában b. Bornemissa mentségére felhozta, hogy nem régiben az országnak 11 megyére felosztatásakor főispáni hivatalában megerősítettvén, azóta ellene semmi panasz sem adatott be, valamint a nyugtalanságok alkalmából is őt bármi vétség sem terheli**), miért az udvari kancellária ő felsége legkegyel-

*) „Der als Obergespann — — niemals die Geistesfähigkeiten in ruhigen, noch weniger in jetzigen Zeiten zu Vernehmung eines so wichtigen Amtes hat.“

**) Az udvari kancellária ez állítását illetőleg nem lehet elhallgatni: hogy b. Bornemissa János, mint fentebb (107—108 ll.) elő volt adva, a pörzendülés kitörésekor, s így a legveszélyesebb pillanatban, midőn a megye védelmére nézve erőiesen intézkedni épen úgy kötelességében, mint becsületében állott volna, inkább maga személye védelméről gondoskodott, s főispáni székhelyét oda hagyván, Nagy-Szebenbe menekült, miért a gubernium igen keményen megpirosgatta, s Dévára visszatérni parancsolta. S az udvari kancellária, mint látszik, e főtiszt ily botrányos hivatali hűtlenségét őt terhelő vétségnek nem találta!

mesebb ítélete alá bocsátja, hogy miután a volt s hivatalukból fölmentett főispánok szabályszerűleg nyugdíjaztattak, b. Bornemiszt a rá mért s érzékenyen sujtó elmozdítás helyett nem lehetne-e a királyi táblához mint első valóságos ülnököt addig „extra numerum“ áttenni, míg egy hely megüresedésével a rendes bírák számába fölvétethetik?

A 2-dik pontban az udv. kancellária Brukenthal Mihálynak kormányzékeni tanácsosi állomásból a főispánok közé áthelyezését némileg hátra- vagy kisebb rangba tévésnek tekinti, ki Hunyad-Zaránd megyében a helyi viszonyok s személyek kellő ismeretével nem bír, hol a lázadás alatt nem fordult-meg, de többnyire Szász-Sebesben ült, s tudósításait a guberniumhoz onnan tette, miért ha b. Bornemisza elmozdítása ő felségének változhatatlan határozata, c főispáni hivatalra inkább a megyei viszonyokat jól ismerő b. Józsika Antal kormányzékeni titoknokot ajánlja.

Miután 3-szor ő felsége a tartományi és kamarai tiszteknek a körülményekhez képest elmozdítását, vagy kinevezését gr. Jankovicsra s illetőleg a guberniumra bízta, most e teljhatalom Brukenthal Mihályra is átruháztatván, méltán lehet a kétfelől jövő kinevezések, s más ilyen intézvények összehatalálkozásából eredhető bajoktól tartani.

Az udvari kancellária 4-szer megjegyzi, hogy Hunyad megyében csupán egy, és csendesen maradt kamarai birtok van, t. i. a vajda-hunyadi, a zalathnai kincstári uradalom, a háborgások főfészke Alsó-Fejérben fekszik, s azért alig lehetne valami hasznót abból várni, ha a hunyad-megyei főispán kormányoz egy más megyében lévő kiterjedett kamarai jószágot, melyben a gazdaság több ágaival szorosan összekapcsolott bányászatot is üznek.

Miután a császár ez udv. kancelláriai jegyzékre maga új, s egészben véve előbbi intézkedéseit fentartó határozatát leadta, melyből kiemelendő, hogy egy korábbi legfensőbb rendelet értelmében, a főispánok és kormányzékeni tanácsosok rangja mindenben egyforma volna, — gr. Eszterházy a felségnek dec. 30-án egy elnöki levelében válaszolt, s mint abban állította, a főispánok és kormányzékeni tanácsosok teljesen egyenlő rangban állását illető császári rendelet az udvari kancelláriához soha le nem érkezett, egyszersmind Brukenthal Mihály ügyében némileg módosított ajánlatát újra fölterjeszté, ki a pórzendülés teljesen lecsilapulásáig addigi állásá-

ban maradván, egyszersmind Hunyad-megyét mint főispáni helytartó kormányozza, b. Bornemisza János pedig főispáni fizetését megtartván, a királyi táblához szolgálati éveinek megfelelő ranggal menjen át.

A császári határozat erre ez volt : „E külön esetre az ajánlatot interimaliter, a különben is teendő új intézkedésig jóvá hagyom.“

József.

A gubernium arról 1785. január 3-án kelt királyi leiratban értesítettett.

XXI.

Az erdélyi pörzendülés némely utó-eseményei, s ezekre vonatkozó legfensőbb intézkedések.

Az erdélyi s magyarországi oláh népfölkelés vég eseményeire kell még egy futó tekintetet vetnünk. A két hazának ez úgy nevezhető utó-sebei fájdalmas érzést költenek fel ugyan még ma is a hazafi kebelben, de másfelől a helyzetet illusztrálják, s nincsenek érdek és tanúság nélkül, valamint a monarcha intézkedéseiben annak gondos figyelmét, jó-akarátát s emberi nemes indulatját tanuljuk ismerni, ki kész volt, s örömet kívánt az inségen, s a sújtott ország bajain segíteni, de a célra vezető utat s eszközöket el nem találta, s gyökeres orvoslást nem eszközölhetett.

Itt közöljük előbb az ide tartozó erdélyi adatokat.

Már fenebb (164 165 ll.) röviden említve volt gr. Jankovicsnak Déváról 1784. deczemb. 30-áról az udvari kancelláriához a rend és béke érdekében tett intézkedései felől számot adó tudósítása, mely alkalommal az udvari biztos a népnek terhei könnyítésére nézve némi reményt nyújtott, mit az udvari kancellária nem helyeselt, a császár ellenben a kancellária nézetét roszalta.

Érdekesnek tartjuk a monarchának ez ügyben a kancelláriához intézett legfensőbb határozatát most egész terjedelmében közzé tenni.

„Gróf Jankovicsnak teljesen igaza volt, midőn az alattvalóknak könnyítést ígért, s az urbért, melyet most mindjárt életbe kell léptetni, nekik úgy adta elő, mi valódi jótétemény becsével bír. Ő tehát hibáztatást azért nem édemel, sőt inkább utasítandó, hogy az urbért így az alattvalókkal jól megérttesse, s az arra nézve eddig

elkövetett visszaéléseket megszüntesse; mert a kanczelláriától ajánlott módon mindennek ismét elpalástolása czéloztatik, az által pedig a csendesség fentartása sokkal nehezebbé válik, mintha ez alkalmat az elkövetett visszaéléseknek alaposan kinyomozására, és eltávolítására használják.“ J ó z s e f.

Mennyire szíven feküdt a császárnak a nép ügye, és helyzetének javítása, valamint a rend és csendességnek az országban megszilárdítása, azt januar. 10-én gr. Pálffy alkanczellárhoz intézett kézirata is bizonyítja, melyben ismételve rendelte: a föllázadt megyékben az urbért életbe léptetni; továbbá: mivel a különböző vidékeken fegyveres fölkelést vagy banderiumot alkotó nemesek részéről maguk, valamint lovaik számára történt élelmezés közben sok kihágás követtetett el, az ilyen banderistáktól természetben, takarmánykép, vagy bármi névvel fölszedett adók a házi pénzalapból, mint szintén a tartományi pénztárból haladék nélkül megtérítenek. Gr. Jankovics végre egyetértve Brukenthal Mihálylyal intézkedjék arra nézve, hogy Hunyad-Zaránd megyének folytonos táblája lehető legjobb módon s a legalkalmasabb egyénnel töltessek be, kiknek eljárása semmi rossz benyomást ne okozzon, s a csendesség biztosítását és annak állandóul fentartását eszközölje.

Bár a lázadás, mint tudjuk, 1784. decembere közepén a katonaság által leveretett, a csendesség és rend helyreállása azért még nem következett be, a közbátorság biztosítására nézve is még sok teendő maradt fenn, s a bizonytalan jövő, főkép a veszélynek nem sok idő múlva várható új kitörése, a kedélyeket zaklatván, mint több okiratból látható, általános aggodalmat szült.

Hogy a zavargások meg nem szűntek s itt-ott még mindig előfordulnak, azt bizonyította az udvari kamara útján 1785. január elején érkezett azon hivatalos jelentés, mit az erdélyi pénz- és bánya-kincstárnokság Nagy-Szebenből 1784. december 20-ról a kérdéses ügyben felterjesztett. Annak tartalma szerint, némely faluk a kihirdetett közbocsánatot ugyan örömmel fogadták, de másfelől inkább csak a nem használható fegyvereiket rakják le, vagy a katonaságnak beadják, de ezt is kevesen teszik, miért a jó-érzelmű pópák és birák más lázadókat nem bátorkodnak a fegyver letételére inteni; továbbá a gyilkosságokat, kegyetlenségeket és rablásokat elkövető faluk, helységek az említett példát nem követik, sőt

inkább folyvást együtt-tartanak; nem kevésbé több helyeken, péld. Alsó-Fejér, Hunyad-Zaránd megyékben: Lupsa, Vályc-Vincei, és Ponor, Mogos, Remete püspöki faluk, az Offenbányai kincstári uradalomhoz tartozó öt falu, mint szintén Dupépiátra, s Balsa környékén a közbátorság veszélyezve van; miért azon esetben, ha a téli hónapokban azokkal s különösen Albak helység lakosaival a legszigorubban nem bánnak, tavasszal még gonoszabb háborgások bekövetkezésétől méltán lehet félni.

Az udvari kanczellária 1785 január. 10-én a császárhoz fölterjesztette záránd-megyei 123, minden vagyonuktól megfosztott nemes és szabadsorsu kérelmesek folyamodványát*). Azok, mintán nejük, férjük, gyermekeik, szüléik az oláhoktól meggyilkoltattak, ők a görög nem-egyesült hitre térésük feltétele alatt életben hagyattak, öt hetet kemény rabszolgaságban töltöttek, s abból a katonaság által kiszabadítva Dévára vitettek, hol a legnagyobb inségben, nyomoruságban voltak. Ily helyzetben, a tartományi pénztárból leendő segélyeztetésük végett a guberniumhoz fordultak, s mivel az csak oly feltétellel ígértetett meg, ha a megyei tisztek a visszafizetésért magukra kezességet s felelősséget vállalnának, mit azok nem teljesíthettek, azon segélyezésért most ő felsége atyai könyörületessegéhez folyamodnak, hogy élelmüket s ruházatukat megszerezhessék.

Az udvari kanczellária a kérelmeseknek valóban szánakozásra méltó állapotát tekintve, őket a felség kegyelmébe ajánlotta, s részint gabonában, részint pénzben adandó felsegélésüket indítványozta.

A császár e felterjesztésre adott legfensőbb határozatában, nem helyeselvén a gubernium eljárását, melynek az ügyét rögtön elintézni kötelességében állott volna, a folyamodó családoknak haladék nélkül a szomszéd városokba elszállásoltatásukat parancsolta, s minden személynek naponként 17 krajczárral leendő segélyeztetését rendelte, mely előleget azok, kiknek abban módjuk lesz, annak idejében visszafizetni tartoznak, a szegényeknek pedig az, mint könyörödomány — charitatívum subsidium — elengedtetik; ily

*) A 77 kérelmes között volt: 18 özvegy nő, 16 férfi, 1 leány s mind két szüléiktől megfosztott 7 gyermek. Mindezek a hozzájuk tartozókkal együtt képezték a fenírt számot. Legtöbben voltak e szerencsétlenek között a Kriscsoron, vagy Körösfalván lakó Kriscsori család tagjai, mindössze 42.

értelemben kell azért a guberniumot a császári intézvény végrehajtására nézve utasítani.

Mily kevésbé biztosítá a pórzendülés leverése egyfelől az ország békéjét, hasonlólag másfelől az oláh nép mily kevésbé ábrándult ki téveszméiből s gonosz terveiből, sőt mennyire kész lett volna a zavargásokat megújítani, annak szembeötlő bizonyosságául lehet idézni azonényt, hogy az 1784-dik esztendő vége felé az oláh pópák több még le nem csendesedett helységekből Hóra számára úti pénzt gyűjtöttek, kinek azzal bizonyosan népe sérelmei orvoslásának ügyében Bécsbe kellett volna menni. A gubernium erről a szávozai huszárezred parancsnoksága útján értesülvén, Küküllő és Fogaras megyék folytonos tábláinak megparancsolta az említett pénz-gyűjtést haladék nélkül megszüntetni, valamint a felszedett összegeket az illetőknek visszaadni, a fölfedezett néplázítókat elfogatni, s az ügy állásához képest megbüntetni, általában minden ily mozgalmat lehető erőlyel, s a katonasággal egyetértve megakadályoztatni.

Említést érdemlő körülmény e részben, hogy : az idézett, és a hazában „a nyugtalanság szellemének a pópák segítségével“ mind szélesebben terjedésére vonatkozó adatok a bécsi udvari haditanácsnak 1785-ben január 20-án az erdélyi főhadparancsnokságához intézett rendeletéből vannak merítve, melyben e katonai hatóság a szükséges vigyázatra utasított, miszerint az országban történő dolgokat figyelemmel kísérje, főképp pedig a pópákat szemmel tartsa, s intézkedjék, hogyha valamely békételen-ségnek, vagy aggodalmat okozó eseménynek legkisebb nyomát vennék észre, az mind a polgári mind a katonai kormánynak haladék nélkül tudomására jusson *).

A mely napon az udvari haditanács ez intézvényét az erdélyi főhadparancsnokságához elküldötte, azt egyszersmind gr. Eszter-

*) „Da nun hieraus ein neuer Beweis sich veroffenbaret, wie sehr der Geist von der Unruhe sich bereits ausgebreitet hat, und besonders die Popen hierin falls mitwirken, folgar im Land allenthalben, und vorzüglich der Popen halber die befiessenste Aussicht zu bestellen seyn muss, damit sobald die geringste Spur von einer Unzufriedenheit, oder wohl gar von einem bedenklichen Vorgang wahrgenommen wird, das Gubernium und das General-Commando hievon die ungesäumte Nachricht erhalten.“ A fenidézett udv. haditanácsi rendeletből.

bázy udvari főkanzellárnak is megírta, ki annak tartalmáról „tudás és szükséges hivatali használás végett“ a kir. guberniumot értesítette.

Ez okmány is egyik világos, sőt hangosan szóló bizonyossága azon kárhozatos befolyásnak, melyet az oláh papság az oláh nép e fölkelésében gyakorolt.

Hunyad megyéből is történt az udvarhoz január hó folytában egy pár s a hóralázadási viszonyokat, általában a helyzetet jellemző felírás. Annak tisztsége Déván január 13-án tartott üléséből az udvari kanzelláriának a közbátorság tekintetében több oldalról fenyegetett megye vészteljes belállapotáról jelentést tett. Az oláh nép, mint írja, mely a lázadást kezdette, általában a magyarok s a nem egyesült görögöktől különböző vallások elleni dühös indulatát még mind nem vetkezte le, de a tél által akadályozva, némi engedelmességet színelni kényszerítve van. Mind a mellett közülök még sokan folyvást az erdőkben bujkálnak, s Kenderesi József főpénztárnoknak január 3-diki mellékelt tudósítása szerint az adót katonai erő alkalmazása nélkül felhajtani nem lehet, mi különben is sok nehézséggel jár, s azért a múlt év két utolsó havában 622 forintnál több a közpénztárba be nem is folyt. A lázadás megújulása, ha az oláhoknak a fegyvertől félniök nem kell, bizonyos, kik el-tökélve vannak, tavasz beálltával a magyarokat nagyobb készülettel támadni meg, s azzal hangosan fenyegetődznek is. A tisztség véleménye szerint azért, az ő lázadási hajlamukat a tél folytában a fegyvereknek tőlök nagyobb gonddal eszközzendő elszedésével, valamint még az erdőkben kóborló több főczinkos elfogatásával kel-lene megzabolázni. De miután a megyében volt katonaság egy része már onnan eltávozott, s a hónap 20-ka körül a württembergi s Eszterházy ezerekekbeli csapatok előbbeni állomásaikra visszatér-nek, a gr. Gyulai ezredéből benmaradó kevés katonai erő Dévát is alig fogja megvédni, míg másfelől a fegyverek elszedését és a föl-lázitók elfogatását sem lehet eszközölni; ily helyzetben pedig a há-borgásoknak tavasszal még nagyobb vészt hozó kitörésétől annál inkább lehet tartani, mivel nemcsak Oláhországból, Moldovából, Illyria nagy részéből, mint Erdélyből, Arad és Bihar-megyékből is a haza közromlására az oláhok igen nagy tömegben összetódul-hatnak.

A tisztség azért a folyvást háborgó s még le nem csendese-

dett, a lázadásnak is tavasszal újra kitörésével fenyegetődző oláh-ság között észrevehető mozgalmak s tervek felől az udvari kancelláriát értesítvén, esedezik az ország határszélén fekvő, több törvényhatóságokkal szomszéd, azért nagyobb veszélynek kitett megye helyzetét ő felsége elébe juttatni, s annak elegendő őrizettel megerősítését kieszközölni.

Az udvari kancellária január 24-én kelt jegyzékében a megye kérelmét a császárhoz fölterjesztvén, a felség azt tudomásul vette, egyszersmind az urbérnek a még háborgó megyékben haladék nélkül foganatba vételét parancsolta.

Fenebb a hóra-támadási vérnapok és dulások előadása alkalmával (62. l.) említve volt egy Hunyad-megyétől 1785. január 20-ról azon gyilkosságokra vonatkozólag a császárhoz fölterjesztett keserves, a rendek „könnyeitől áztatott“ kérelem, mint nevezték: „Laeymarum nostrarum libellus.“ Arra most még egyszer azon oklól kell röviden visszatérnünk, hogy ismerjük azon három pontba foglalt eszközöket, melyeknek alkalmazásáért a megye a nagy mértékben megingatott közbátorság és csendesség érdekében s biztosítása végett a fejedelemnek esedezett.

1. Minthogy gr. Jankovics kir. biztos működése folytán a bűnvádi ügyek folyama a megyében felfüggesztve van, az elfogott s fölkellet oláhok ellen az olyan perek lehető gyorsasággal fölvetelésnek kegyelmesen megengedéséért, s a köz és igen szükséges példa gyanánt szolgáló igazságnak kiszolgáltatásáért esedeznek.

2. Szükségesnek vélnék továbbá a könyörgő rendek, hogy a háborgó s a zendülésben részt vett községekbeli lakosok részint némileg büntetésük, részint javításuk tekintetéből a szomszéd Bukovinába átszállíttassanak, s azok helyébe a német földről, jelesen Szeviából igazságos föltételek mellett, új lakosok telepíttessenek.

3. Végre mivel a megyei s magát gyanussá tett határszéli katonaságba a fajrokonságért is teljes bizodalmat helyezni nem lehet, ő felsége a közbátorság megvédése tekintetéből, a megyébe több, s annak kiterjedésével arányban álló katonaság küldését parancsolni méltóztassék.

A hunyad-megyei rendek e folyamodása, mely azonkívül, hogy saját szerű kalandos tervet tartalmazott, másfelől a császárnak is a porzendülést illetőleg többször kifejezett nézeteivel s akarata-

val ellentétben állott, az udvarnál, mint gondolni lehet, figyelembe nem vétetett.

A császárnak valóban nagy kedvetlenséget okoztak a hóralázadástól sújtolt hazából felküldött hírek s tudósítások, melyek őt meggyőzték, hogy a mint tudjuk, elég korán kiadott rendeleteinek s intézvényeinek daczára, a pusztító tüzet még január hóban is teljesen eloltani nem sikerült.

A szerencsétlen haza ily helyzetét nagy mértékben jellemzi, sőt gyászosan illusztrálja a kir. guberniumnak 1785. januar. 25-én az udvarhoz tett s hét pontból, illetőleg javaslatból álló fölrását. A kormányzék azokat az országban „megzavart esendesség és közbátorság helyreállításáért“ terjeszté fel, s legfensőbb jóváhagyásukért esedezett. Ajánlotta többek között katonai és tartományi biztosok kiküldését, a kik világosítsák fel a földnépét, s győzzék meg azon téves felfogásuk felől, mintha a katonai összeírás következtében joga lenne a fegyvert fölvenni, s a földesuri szolgálat alól felszabadulása mellett, a tőle használt jobbágyi földek tulajdonosává is válnék; kérve volt továbbá a nyakasabb lázadók szigorú megbüntetése, valamint megújítva szóba hozatott a hegyeken, nagy távolságban szétszórt oláh kunyhókat kisebb és rendes falukba összehuzni, mi által az azokra felügyelet könnyítettnek, s nem kevésbé az elrablott javaknak, kivált fegyvereknek, visszaadására a lázadókat rászorítani.

E kormányzékai jelentés főmomentumát képezte az oláh pópáknak, mint a porzendülés bűnrészeseseinek említése, kiket azért a papi hivatalból elmozdítani s a köz-adózók közé kelletne sorozni. A gubernium azért ismételvén ez ügyben kiadott régiebb rendeleteit, mindkét oláh püspöknek meghagyta, hogy „mivel mindkét egyházbeli pópák a lázadásnak, azt előmozdítva és terjesztve, szolgáltak, mind ezeket, mind pedig általuk a nekik szinte vakon engedelmeskedő népet jóra oktassák és tegyék szoros kötelességévé az előljárók iránt engedelmesnek lenni, s azok akaratának magát alárendelni.“

A kormányzék végre ezuttal is szükségesnek látta, azon régiebb rendeletét megújítani, hogy senki a parasztoknak puskaport el ne adjon, e tilalmat egyszerismind a lö- és kézi fegyverek, mint ön és salétrom árulására is kiterjeszté, s azokra, kik azt áthágnák, büntetést szabott.

A pórzendülésnek leverése után egy hónappal kelt ily okmány a hazában folyvást uralkodó izgatottságot, nyugtalanságot s abból származó aggodalmat elég hangosan hirdeti, a miben ez adat szerint is főtényezőnek látjuk az oláh pópáknak a lázadásban szereplését, kik a nép fölkelését és pártütését elősegítve, arra példát adva, a pusztító tüzet gonosz merénylettel szítani és élesztetni nem áttallották.

Alább látni fogjuk: e részben a magyarországi oláh pópák sem voltak az erdélyiekénél jobbak, mint ezek, amazok is mintegy szent hivatalukból folyó kötelességüknek ismerték tudatlanságban tartott híveiket ámitni, csalni, s tévútra vezetni.

Az erdélyi gubernium fenrített javaslatait az udvari kancellária febr. 14-én kelt jegyzéke mellett felküldötte a császárhoz, de maga véleményében azokat nem pártolta, miután nagyobbára már fennálló s így régibb legfensőbb rendeleteknek ismételt, azért nem szükséges közzétételére vonatkoztak.

E fölterjesztésre a következő s az erdélyi akkori közigazgatást épen nem dicsérő legfelsőbb intézvény kelt: „Mind e javaslatok vagy semmi újat sem tartalmaznak, vagy csak oly dolgokat, a mikben határozat már történt. Ezekből azonban mégis látni lehet, hogy folyvást ugyanazon elvek, s ugyanazon téveszmék mind a gubernium végzéseiben, s még inkább a megyéknél tulnyomólag fenállanak, s azért mily kevésbé lehet remélni a valódi nyugalmat, mi nagyobbára attól függ, mikép fogják fel az emberek a dolgokat. A kancelláriának azért velem együtt annál pontosabban és szigorúbban szem előtt kell tartani: mikép lehessen az ily csalfa intézkedéseket meggátolni.

J ó z s e f.

E császári határozat értelmében az udvari kancellária febr. 21-én a guberniumot utasítja: hogy magát a kérdéses ügyben kelt legfensőbb rendeletekhez és elvekhez alkalmazni szoros kötelességének ismerje.

A császár 1785. febr. 7-én gr. Pálffy alkanczellárt értesítvén, hogy „az erdélyi körülményekre nézve“ mind b. Brukenthal kormányzót, mind gr. Jankovicsot utasítani „szükségesnek találta“, a hozzájuk intézett kéziratokat vele „tudomásul“ közölte.

Mivel, — írja a fejedelem b. Brukenthalnak, — „a csendességnek az országba tökéletesen helyreállítását, az emberek szívéből minden haragtartásnak kiirtását, s így kinek-kinek maga házához

visszatérését“ erősen óhajtja, megküldi neki a gr. Jankovichhoz ez alkalmatossággal tett rendeletét, melyből teljesen látni fogja: mit érez és mit gondol a császár; azért kötelességévé teszi: magát mindenekben ahhoz tartani, foganatosítását eszközölni, s főkép az urbéri szabályozást haladék nélkül életbe léptetni.

„Valamint a guberniumnak, ugy minden jó hazafinak azon kell iparkodni, hogy minden távollévők maguk házába visszatérjenek, s fejükből a szükségtelen, sőt szerfelett káros aggodalmat kiverjék, mintha a lázadás tavaszkor megújulna, és így mindazokat, kik akár balul értésből, akár roszakaratból az ellen hibáznának, arra nézve, a mit tenniök kell, útba igazítsák.“

Gr. Jankoviestől végre a monarcha, mint neki írta, „megvárja a zalathnai uradalombeli panaszok kinyomozását, eligazítását, s erről mielőbb leendő értesítését; nem kevésbbé akarja, hogy az urbéri szabályozás Hunyad-Zaránd megyében, Hátszeg vidékén és Fejérmegyében „stante commissione“ kihirdetessék, s foganatba vétessék, mi a földesurakat s az alattvalókat is az uralkodónak arra vonatkozó elhatározott szándékáról leginkább meggyőzi.“

A császár nem kevésbbé gr. Jankovics figyelmét felhívja a még távol lévő s az erdőkben és hegyeken tartózkodó falusi lakosokat részint szabadon bocsátandó rabok, részint előljáróik, megyei tisztek s a katonaság útján az aggodalom nélküli visszatérésre rábírni, annálfogva többé senkit közülök bármi ürügy alatt elfogni, vagy bántani szabad nem lesz.

„Teljes mértékben ismerem“, írja a császár, „milyen terhes feladat a földesurat és alattvalóját egymás iránt kiengesztelni, s keserőséggel telt szívéből, mint felhevült elméjükből a nemzeti és vallásos gyűlölséget kiirtani, mi a lázadás által még inkább fellobbant. De e czélt elérni, minden becsületes hazafi lankadatlanul törekedjék; annálfogva mint azt tenni tartozom, ugy kivétel nélkül, mindenki, alattvaló, úr, vagy tisztviselő irányában, ki azt elmulasztaná, vagy az ellen vétne, szigorú eljárást fogok alkalmazni. Önnek azért minden lehető úton s eszközök által azon kell lenni, hogy ki-ki e szerint csílekedjék, sőt ha lehető volna, szívébe oltsa: így gondolkozni, így érezni.“

A császár végre említi gr. Jankovicsnak, hogy a vég inségre jutott nemesség számára engedélyezett segélypénz kezelésében a gubernium és udv. kanczellária részéről sok halogatás

történt; *) egyszersmind ajánlja neki, hogy rá lévén bizva Hunyad- és Fejérmegyékben a tisztek, s a zalathnai uradalomban a gazdatisztek kinevezése, azoknak megválasztására nagy gondot fordítson, mivel az egész vidék csendessége, s állapotának javulása attól függ **).

A mit a császár e kéziratában az elszegényedett nemesség számára engedélyezett segélypénznek a gubernium és udvari kanczellária által nem pontosan kezelése felől némi szemrehányással felhoz, az bizonyosan a zaránd-megyei 123 kérelmesnek fenebb előadott ügyére vonatkozik, midőn a gubernium azon szerencsétlenek folyamodását előbb hivatalos tárgyalás alá vette, a helyett, hogy nekik rögtön segélyt nyújtott s az iránt intézkedett volna.

XXII.

Még egy visszatekintés a magyarhoni pórzendülésre. — Az oláh papság magaviselete.

Az Erdélyből egy pár magyarországi szélmegyébe is átesapott, fenebb már érintett oláh lázadásnak is némely utó-eseményei felől kell itt még számot adni. Ez ügyben gr. Eszterházy a magyar kir. helytartó-tanáctól érkezett egy tudósítást a császárhoz 1784. december 30-án terjeszté fel.

Még azon hó 8-án a temesvári bánságból Erdélybe titkon beküldött kémek jelentése szerint: a háborgások ott folyvást tartanak.

Másfelől a bánságban, névszerint Temes megyében a nagy-köveresi és moraviczai, Krassóban a lugosi kamarai számtartóságokban több rablás követtetett el, midőn néhány kamarai alattvaló megöletett, több kamarai tiszt halálos sebet kapott, egyszersmind a felszedett kincstári és adópénzt is elsikkasztották.

Mindezek folytán a helytartó-tanács ő felségének parancsát kéri arra nézve: nem volna-e szükség a lippai és hidegkuti közsé-

*) „Die verwilligte Aushülfe für den in ganz mittellosen Stand versetzten Adel nicht so lang durch das Gubernium und die Kanzley hätte herumgezogen werden sollen.“

**) A császári kéziratnak egy pontja, mi a harmadik oláh vezér Kriszán elfogását eszközölő kerpenyesi pópának és társainak megjutalmazására vonatkozik, alább maga helyén lesz említve.

geknek a temesvári fegyvertárból puskákat adni, hogy fölkelte alattvalók berontásának esetében magukat azok ellen védelmezzék.

Az udvari kanczellária véleménye szerint, az alattvalók kezébe fegyvert adni a fenálló rendszabályokkal ellenkezik, s mintán azóta már a temesi bánság az Erdélyből történhető betűtés ellen biztosítva van, az arra vonatkozó indítványnak nincs helye, ellenben az újra terjedni kezdő rablások nemesak a magukat jól bíró lakosok közbátorságát fenyegetik, de főképp az adó beszédésével foglalkozó kincstári tisztek s falusi bírák ellen vannak irányozva, a fenemlített kihágások méltán figyelembe veendőek, s ha a mostani körülmények között azon vidékekre több katonaságot küldeni nem lehetne, nem volna egyéb hátra, mint a kamarai hivataloknak maguk s az adó és jövedelmek felszedésére kiküldött tisztek fedezése végett, bizonyos számú fegyveres pandurok fölvételét megengedni, egy darab időre az alsóbb megyéknek is hasonló engedélyt adni, a községek segítségével a haramiákat és gonosztevőket üldözőbe venni, egyszersmind éjji őrk kiállítására, s más elővigyázási intézkedések megtartására a bánsági megyéket erőlyesen rá szorítani.

A császár e jelentést kedvetlen tudásul vette s az indítványt: fegyvert adni az alattvalók kezébe, jóvá nem hagyta. S mivel a rablásokat a bánságban leginkább az ottani lakosok követik-el, minden faluban a rossz embereket szemmel kell tartani, szükség továbbá a házakat gyakran megmotózni, a találtató fegyvereket elszedni, a falukban éjji őrköt állítani ki, azokba gyanus embereket be nem bocsátani, s az ezek ellen vétőket szigoruan megbüntetni, a mint a haramiacsoportok ellen szokott őrczirkálások kiküldését sem kell elmulasztani. A császár végre a kincstári pénzek bátorságára nézve kívántató katonaság kirendelését az ottani határszéli ezredekől parancsolja kirendeltetni.

Az udvari kanczellária e legfensőbb határozatban foglalt kü lönböző intézkedések végrehajtását illetőleg a helytartó-tanácsot, magyarországi udv. kamarát és udv. főhadi tanácsot 1785-ben január 3-án a szokott módon utasította.

Fenebb (159—160. l.) az Arad-megyét is sújtoló erdélyi pórzendülés ügyének állása elő volt adva. Az udvari kanczellária erről a császárhoz 1785. január 3-án még egy utólagos tudósítást tett hat főczinkos és gonosz lázító felől, kiket kiválólag bűnös voltukért súlyosabban kell büntetni. Ezek voltak :

Lupenes Juon, erdélyi születésű, Zám helyséből, ki maga vitte át az oláhokat Soborsinba, az uraság vagyonát védni akaró lakosokat szétkergette, az ajtókat feltörte, s így a rablásra útát nyitott, a többi helységek feldulására is a népet vezette, s gr. Jankovics tudósítása szerint, példaadás végett halállal büntetendő.

Argyelán Ruszán, Petrisből, egyik, ki az erdélyi oláhokat a megyébe áthívta, a nála menedéket kereső papot veréssel illette, s a soborsini épületek elpusztításánál mint kapitány szerepelt.

Sztanyis, aliter Ribicze Ursz, Cseriből, több rablásokban részes, Forray alispán elhurczoltatásának fő eszköze, s az Erdélyből áthívott oláhoknak egyik vezére volt.

Athanasie Alexi, Petrisből, az erdélyi és aradi dúlásokban mint kapitány jelen volt, a soborsini templomban az oltári szentség ellen elkövetett botrány szerzője, ki azt szétdarabolva elszórta és lábával taposta.

Aranyos Avran, egy kóbor rajongó, a fenemlitett templomi botrányban fő részes, ki papi öltönyben az utcán ordítva tánczolt, a szent kehelyből ivott s másoknak azt oly czélből átnyújtotta. Végre

Braniczán György, soborsini falusi bíró, egyik kezdője a rablásoknak, ki a lázadóktól éppen hagyott épületeket harmadnapal azután felgyújtotta.

Az udvari kanczellária e nagy gonosztevőknek mielőbb egy kinevezendő részrehajlatlan törvényszék által perbe fogatását, s az ellenük hozandó ítéleteknek legfensőbb megerősítés alá terjesztését indítványozta, egyszersmind a kisebb bűnösöket vetségükhöz képest a fenebbi törvényszék külön osztályokba sorozván, azok az ő felségétől rájuk szabandó, s haladék nélkül végrehajtandó büntetést szenvedjék.

Az udvari kanczellária végre a megkárosított földesuraknak a lázadók által önkényt ajánlott és szolgálattétellel eszközözendő kártérítését azon tekintetből is újra szóba hozta, mivel a Magyarországon fenálló urbér szerint a parasztok mérsékelt s megterhelhetetőségük nélkül eső szolgálatot tesznek, miért a kártérítés ügyének rendszeresen, arra nézve készítendő terv alapján elintézését indítványozza.

A császár maga legfensőbb határozatában az aradi ügyben kiadott már ismert végzéséhez ezuttal is ragaszkodását nyilvánította. Annál fogva Lupenes Juon Temesváron 3 évig tartandó közmunka-

tételre alkalmaztassék, a más öt fenebb megnevezett bűnös minde-
 nik egy évig hasonló módon lakoljon, a kisebb bűnösök pedig kü-
 lön osztályokba soroztatván, ahhoz mért büntetést szenvedjenek s
 azután szabadon bocsáttassanak. A császár végre a robotolás útján
 történő kártérítés ajánlását határozottan visszautasította, miután
 azt a bűnös által vétségéhez mért arányban teljesíteni lehetetlen.

Itt emlíjük végre a fenebb már érintett adatot, hogy t. i. az
 oláh pópák Magyarországon is a pórzendülés terjesztői s a népnek,
 még pedig az egyházi szószékből, tartott beszédekben izgatói s lázi-
 tói voltak, miért többen közülök elfogattak és a polgári hatóság
 kezébe adtak, miről a kir. helytartó-tanács, b. S c h a c k m i n bu-
 dai főhadparancsnok által, azon kérés mellett értesítetett, mi szerint
 ez ügyben az egyesült és nem egyesült püspököket utasítsa, kik
 a pópákat és protópópákat jobbra oktassák, s tartozó kötelessé-
 gükre szorítsák rá*).

XXIII.

A véres dráma végjelenete. — Az oláh vezérek el-
 fogatása.**)

Hóra és Kloska személyes leírása.

A hóra-zendülési véres drámának végjelentését a két főczi-
 kos Hóra és Kloska elfogatása képezi. Ezek a tőlök vezérelt

*) B. S c h a c k m i n budai főhadparancsnoknak 1784-ben december
 1-jén az udv. főhaditanácshoz tett, s bizonyosan az arad-megyei zavargá-
 sokra vonatkozó tudósításából; mi a közös hadügyministerium
 bécsi levéltárában találtatik, s onnan van közölve. E jelentés itt követke-
 zik: „Den in Anbetracht der Siebenbürger Unruhen von Herrn General von
 Koppenzoller erstatteten Bericht sowohl, als jene Anzeige des De Vins-schen
 Major Grafen Pückler, welche mittelst des Herrn General Baron von Sturm
 eingelaufen ist, solle in originali mit dem gehorsamen Bemerken unterlegen,
 dasz man veranlasset habe, jene Poppen, die durch ihre Predi-
 gten widrige Begriffedem Volk beizubringen suchen,
 und dessen überwiesen werden, arretiren, und dem Politico
 übergeben zu lassen; wovon das Consilium regium bereits verständiget und
 ersuchet worden ist, die unirt- und disunirte geistliche Obrigkeiten dahin
 anzuweisen, dass ihre Poppen und Protopoppen eines Besseren belehren und
 zur schuldigen Pflicht verhalten werden mögen.“

**) Hóra és Kloska elfogatását két főokmányból meritettem. Ezek:

a) K r a y alezredesnek arról Abrudbányán 1784. december 31-én a
 dandár-parancsnokságához Károly-Fejérvárra tett tudósítása.

b) Az elfogatásban részt vett, s jelen volt J u o n M a t y e s (Mátyás

lázadó csapatnak szétveretése után az Albakon*) felül 5—6 órai területet elfoglaló rengeteg erdőkbe rejtették el magukat, s jelesen Szkoraset nevű és Albakon túl még két mértföldre eső hegy oldalára menekültek, hol egy fenyőfaágakkal fedett kunyhóban tartózkodtak.

E menhelyüket néhány meghitt emberükön s pajtásukon kívül senkisémm tudta, annak kipuhatólása volt azért az első teendő, hogy őket kézre keríteni lehessen. Ez éppen nem könnyű feladat Kray Pál, 2-dik székely gyalog ezredbeli alezredesnek jutott, ki e vezér vezető s ügyesen végrehajtott intézkedések tétele által magát kiválólag érdemesítette**).

Kray alezredes a lázadás legyőzése után Melczér Antal es. k. erdőszt, — Waldbereiter — ki hivatali szolgálatánál fogva a topánfalvi havasokat s vidéket jól ismerte, s különben is jó hírben állott, — magához hivatván, az említett hegyek és tájék nagy s apróra fölvelt térképét eleibe terjesztette s kérdezte tőle: vajon azon havasokban, s minő úton vagy ösvényeken lehetne Hórát katonasággal bekeríteni s elfogni? Az erdész miután az alezredesnek azon hegyeket, azok terjedelmét s távolságát egymástól, valamint

és Nutz Mátyás nagy-aranyosi lakosok s erdőgonyikoknak, mint megesketett tanuknak egy polgári s katonai vegyes bizottmány előtt, ugyancsak Abudbányán 1785. január 12-én történt kihallgatásuk felőli jegyzőkönyv.

Van még egy harmadik okmány is ez ügyben, t. i. a Nagy-Szebenben 1785. január 11-én a gubernatortól s a főhadparancsnoktól aláírt utolsó közös tudósítás, mely azonban inkább csak a katonaság részvétét s működését írja le és dicséri.

*) Albak Topánfalván felül, mint láttuk, a nagy-aranyosi birtok egyik faluja, a Nagy-Aranyos folyóba ömlő Válye-Albakuluj nevű patak mellett; egymástól távol eső kunyhói 2—3 órai területen voltak szétszórva. Azt, mint Hóra szülő- s lakhelyét a porzendülés főtanyájának lehet tartani. Egy Zalathnáról kapott hora-világi iromány szerint, Hóra apjának, ugyancsak Nyikula Ursznak, vagy Ursz Miklósnak neve albaki háza mestergerendáján föl volt vésve.

**) Kray Pál, született 1735-ben Késmárkon, Szepesmegyében, egy es. kir. kapitány fia s evangelicus volt, de Mária-Terézia alatt katholizált. Atyja példáját követve a katonai pályára lépett. Mint egy életirója állítja, II. József császártól a Hóra-lázadás alatt alezredesi ranggal Erdélybe küldetett, s annak november végén megújulása után, a pártütöket szétverő hadjáratban magát vitézül viselte, s a csendesség helyreállítását a két vezér elfogatásával biztosította, mikor ezredessé lett előléptetve. A II. József csá-

a szomszédos tájakokat kijelölé, a fölött kérdésre azt felelte, hogy oly kiterjedett vidéken, hol minden bokor, fáureg, fagyökér, barlang, s át nem hatható sűrűség egy szökevénynek szállást adhat, a helyiséget nem ismerő katonaságnak azt felkutatni s bekeríteni lehetők nem hiszi, sőt veszélyesnek is tartja, főkép az esztendő azon részében, mikor a hegyek nagy hóval borítvák, annál fogva az alezredesnek, kitől az oláh vezérek fejére fölött pénzbeli jutalom fölött értesült, egy biztosabb tervet ajánlott, miszerint a kérdéses főezrekosokat teljesen megbízható emberei, részben erdő gornyikjai által nekik ígérendő jutalomért kézrekeríttetni reméli, mondván: „varjúnak kell, hogy a varjú szemét kívájja,“ — egyszersmind a siker biztosítása tekintetéből, valamint a gornyikok gyámolítása végett, azon hegyek aljában eső faluban egy csapat katonaság elhelyezését ajánlá, mely a körülményekhez képest a hegyekben ezírkáljon is. Miután az alezredes s Melezer között a teendőkre nézve megállapodás történt, az utolsó a tervnek végrehajtását magához hivatott és megnyert hét nagy-aranyosi oláhra bizta, kik a havasokat s a tájéket jól ismerték s Hórához, mint barátjai, bátrabban közeledhettek. *)

Miután az említett czélra fölveti és megnyert hét oláh, Lá Gura a Rezi nevű helyen találkozáván, ott a terv végrehajtása fölött tanácskoztak, onnan a hegyek közé elindultak. Vajda a második székely gyalog ezredbeli főhadnagy, valamint Jenev toscanai huszár ezredbeli főhadnagy vezérlete alatt, e két ezredből december 25-én

szár alatti török háborúban Mária-Terézia keresztjével földiszítve, bárói rangba emeltetett, majd tábornok, egy magyar gyalog ezred tulajdonosa, s 1799-ben az olaszországi háborúban tábornagy lett. Nemsokára nyugalmaztatván, többnyire Pesten lakott, hol 1804. január 19-én meghalt. Fiának b. Kray Ferencz őrnagynak leánya, b. Kray Borbála, gr. Festetics Leónak neje volt s Pesten 1866-ban májusban halt meg. — L. „Nemzeti Plutarkus“ III. köt. 139—146 ll.

*) A fenebbi előadást a Kray és Melezer között történt megállapodásról, több becses óra-világi irományokkal együtt velem közölte Melezer Ignác, Zalathán lakó kir. bányatörvényszéki nyugalmazott levéltárnok. Fenemlített u. Melezer Antal fia. —

Gr. Teleki Domokos („Óra-támadás története“ 83. l.) e dolgot is népmondai alakban beszéli el, mert szerinte a két oláh vezért „a székelyek fogták el“ holott a tényállás szerint, mint alább látni fogjuk, ezek csupán a mások által felkutatott és kézbeadott két főezrekoszt Abrudbányára bekísérő katonaság egy részét képezték.

karácson nappján, szombaton egy katonai őresapat küldetett ki a fő-lázadók keresésében fáradozó oláhokat gyámolítani. Ezeket kutatá-suk harmadik nappján, december 27-én hétfőn a fris hó a főezin-kosok nyomába vezette, mintán onnan egy kis órai távolságra azok-nak egy kiállított s Kriszta Miklós nevű őrére rábukkantak, ki kényszerítéssel s azon ígérettel, hogy bántódása nem lesz, végre rá-vétetett Hórának s társának tartózkodását fölfedezni. A hét oláh közül négyen: N u e z Mátyás, T r i f f István, N y á g Jakab és N y á g Demeter, kiknek puskájuk volt, elől mentek, a más három hátrább maradvá, őket kísérte.

Hórát és Kloskát egy félig odvas fenyőfa alatt, nem messze a kunyhótól nagy tűz mellett ülve találták. A mint oda közeledtek, Hóra őket mint barátjait fogadta, s kérdezte: hogy tán vadásznak? mire felelték: igen is, mert kényszerítve vannak a katonaság szá-mára vadat szerezni, de semmitsem kaptak. Hóra kíváncsára a tűz-höz ültek, kettő Hóra, kettő Kloska mellé. Az utolsó kérdezte: mi újság a falukban? mire ők a nagy inség fölől panaszkodtak, a hely-ségek, mint mondák, katonákkal megrakvák, s a földnépének nem marad egyéb hátra, mint szökéssel menekülni. Kloska erre károm-lások között mondá: majd elállítjuk őket láb alól, s pokolba ker-getjük. Azalatt az elmaradt három oláh is közeledett oda, kiket Nuez Mátyás és Triff István megpillantván, Hórát s Kloskát nyakon csipve, a földre leterítették, s ott lévő két társuk, valamint az oda toppant három oláh segítségével megkötözni kezdték. E küzdés közben történt, hogy Hóra a kebléből kihuzott csomó irást — „ein handvoll Papier“ — a nagy lánggal égő tűzbe vetette, mit a kötözéssel foglalkozók meg nem menthettek. Nem lehet kételkedni, miszerint azon levelekben a Hóra-lázadás legfontosabb, annak eredetére s va-lódi indítóira világot derítő okmányok égtek el *).

A két vezér meg levén kötözve, — mi közben Hóra hallgatott, társa ellenben azt nehezen tűrte, — az oláhok őket, nehogy ottan után pajtásaiktól meglepettessenek, — nagy sietséggel egy távo-labb eső juhászkunyhóba vitték, s onnan az erdőt átkutató kato-

*) Mint fenebb (178. l.) említve volt, Schultz tudósítása szerint, az oláhok levéltára Aradában lett volna Kriszta Nikola nevű embernél, ki minden bizonynyal a csak imént említett s a két főezinkostól kiállított őr volt. Ez irományokat, úgy látszik, Hóra magával vitte s elégette.

nai öresapatnak az örvendetes hirt megizenték s a nemsokára oda érkezett katonáknak a két foglyot átadták. Hóra- s Kloskánál két puskát s két új láncsát találtak, Kloskának azonkívül két pisztolya is volt. Különben se lovakat, se írásokat, se pénzt náluk nem találtak, csupán Kloskánál hat forintot. — A katonai kíséret a foglyokkal csak a negyedik napon, u. m. december 31-én pénteken délben érkezett Abrudbányára, mi a két főczinkos menhelyének nagy távolságát elég világosan mutatja. *)

Midőn a két főczinkos a mondott városba bevitetett, bisztrai születésű Krisanetz Juon, más névvel Hadsin, s pópa, az összecsődlött nép jelenlétében a piacon az aranyváltó-ház előtt a magyar nemzetet piszkoló szavakra fakadott s annak következtében elfogatván, e dologban még az nap nyomozás vitetett véghez és a kihallgatott hét tanu egyező vallomásuk szerint azon pópa azt mondotta: „imé í't van a magyaroktól annyira óhajtott Hóra, kit már elevenen felfalhatnak s megehetnek,” mely szitkos szavakra az egyik nőtanu, Király Istvánné, szül. Szappanosi Rebeka azon papnak így felelt vissza: „sőt inkább ti faljátok fel s egyétek meg Hórát, mert a ti kinevezett királyotok volt s ti neveztétek ki őt.“ **)

*) Kray jelentéséből: „Mich erfreut es ganz entzückend, dass ich dieses Neujahrs-Geschenk — — zur Ruhe des hiesigen Landes, Beendigung so vieler Missethaten, und endlich besonders auch in Vollzug Sr. kaiserl. Majestät Allerhöchsten Dienstes, und meines gehalten hohen Auftrages, hiemit zu widmen im Stand seye.“ Alább: „Der hiesige Waldbereiter, Namens Antonius Melezer, hat mir bey Herbeiführung und Belehrung dieser vertrauten Inwohner gute Dienste geleistet.“

**) Kray tudósítása mellett az illető nyomozási jegyzőkönyv is említetik, de ez bővebben találtatik az Alsó-Fejérmegye által 1785. martius 21-én Hóra 25 bűntársának ügyében kelt ítéletek kivonatában, a mit Szabó Károly barátom, az erdélyi muzeum könyvtárnoka, volt szíves nekem elküldeni. — Az első ítélet a Krisanetz pópa ügyében kelt, melyben fel van hozva, hogy e vádlott fenebb idézett sértő szavait magyarra fordítva, az ott álló tanukat így fenyegette: „Vigyázzatok magatokra magyarok! mert rövid idő múlva látni fogjátok, e dologért veletek mi történik.“ E mintegy 56 éves pópa s fölázító, — ki „Erdélyben fel s alá kőborgott Moldovában, Bukovinában, sőt Jeruzsálemig is barangolt,“ — a népet, főkép a zalathnai felső uradalom jobbágyságait izgatta, hogy az urbéri taksát s egyéb fizetendőket ne fizessék, miért a közbíró halálos büntetést kért rá, s hogy rettentő például feje karóba huzzassék, holt teste pedig kerekbe függesztessék.

Hóra és Kloska Abrudbányán, mielőtt Károly-Fejérvárra elvitettek, több katonatiszt jelenlétében elfogatásuknak fenebb leírt módját egyezőleg bizonyították, egyszersmind azt is nyilvánították, hogy „bizonyos okoknál fogva, mindaddig az erdőben elbujva tartózkodtak volna, míg egynéhány falutól a kívánt pénzt megkapják, hogy azzal Bécsbe menjenek.“ Ugyanakkor Hórát, — mint b. Bruckenthal 1785. január 5-én a császárnak írta, — b. Kray előlegesen kihallgatta, de a ki semmitsem akart vallani, mi a dologra tartozott volna.“ „Im vorläufigen Verhör, das der Obristlieutenant Kray, zu welehem er (t. i. Hóra) zuerst gebracht worden, mit ihm abgehalten, hat er sich in nichts zur Sache dienliches einlassen wollen.“

Kray 1785. január 5-én jelentette, hogy hozzá vitték még Hórának egy börtarisznyáját, kevés lőszerral, s egy kis erszényt, melyben pecsétnyomója és spanyolviasz volt. Csakhamar több, az erdőkben lappangó oláhok is elfogattak, azok között két nagy-aranyos lakos kézbe szolgáltatva Hóra más tarisznyáját, melyben egy elrongyolott és zsiros darab papirban hét darab iromány volt, — nagyobbára a tőle Bécsben kapott udvari kanczelláriai válaszok másolatban. Kray azokat láttomásozta s úgy Bécsbe felküldve, most a volt erdélyi udvari kanczellária levéltárában vannak, hol én azokat leírtam. A két főczinkos elfogatását gr. Jankovics is írja fenebb (165. l.) már említett dévai utolsó tudósításában, melyet 1785-ben január 5-én gr. Eszterházihoz intézett.

Kray alezredes Hóra elfogatása hírét Abrudbányáról Déván keresztül a császárhoz vivő stafetát 1784. december 31-én reggeli kilencz órakor indította el s a hivatalos levélre ezt írta: „Auf das allerschleunigste in Trapp zu befördern, expedirt den 31. X-ber 1784 früh um 9 Uhr.“ S e levél mégis csak 1785. január 10-én s így tíz nap múlva érkezett Bécsbe a császárhoz, ki arról gr. Pálffy Károlyhoz intézett kéziratában az udvari kanczelláriát azonnal értesíté. *)

*) E császári kézirat: „Lieber Graf Pálffy. So eben habe ich von Graf Jankovics mittels Estafette die Nachricht erhalten, dass der berüchtigte Horja, sammt seinen Gespann Gloschka in Siebenbürgen gefänglich eingebracht worden ist, welches ich hiemit der Kanzley zu ihrer Kenntniss mittheile. Wien, den 10. Jänner 1785.“

Azokat, mik e nagyfontosságú esemény következtében történtek, a véres dráma utójátékát, a harmadik részben fogjuk előadni, itt még csak azt kell megemlíteni, hogy Krisán György a harmadik főczinkos, kinek a zarándi tábor szétveretése után sikerült menekülni, egy hónap múlva, január végén Lupsa környékében főkép Moysze, vagy Moses herpenyesi félszemű pápa segítségével, s több oláh közreműködésével fölfedeztetett, s a nyomozására gr. Püekler őrnagy által kiküldött katonaság őt Mogoson egy házban megtalálván, — elfogatott és január 30-án Abrudbányára, s onnan Károly-Fejérvárra vitetett. *)

Az utolsó főczinkos elfogatásáról jött tudósítást a császárhoz gr. Eszterházi 1785. február 7-én terjesztette föl. A felség még azon nap kelt legfensőbb határozatában azon meggyőződését fejezte ki, hogy az oláh lázadás sem kül- sem belföldiekkel semmi összeköttetésben sem állott. „Nun bin ich begierig“ írja a monarcha „was eigentlich aus den Constitutis dieser Bösewichte herauskommen wird? Ich sollte schier glauben dass der ganze Vorgang keinen besonderen Zusammenhang hat, und dass weder Fremde noch Inländer darunter stecken.“ — A császár nézetét, mint látni fogjuk, az udvari bizottmány működésének eredménye igazolta.

Itt közöljük végre, mint óra-világi érdekes irományt: Hóra és Kloska személyes leírását, mely Halmágyon (Zaránd-megyében) 1784. december 24-én kelt, s mivel a két vezér Magyarországra, kiszökésének — mint tudva van, hamis híre futamodott, ott köröztetett, valamint Bécsbe a császárhoz is felterjesztetett, kinek parancsából az hivatalos használás végett a bécsi rendőrséggel is közöltetett. **)

Hóra máskép Nicola Ursz, mintegy 48—50 éves, nagy-aranyosi születésű, az ottani albaki egyházhoz tartozik, hol semmi fekvő birtoka nincs, de többnyire barátjainál tartózkodik, közép-

*) A mint gr. Hadik 1785. február 2-án gr. Eszterházi főkanצלárnak írta, Krisán előleges kihallgatása alkalmával nyilvánította, hogy fölfedezi, mikép eredett a pártitús s Hórának abban mi része volt.

**) A németül írt okmány czíme: „Beschreibung der Rädelsführer Hóra, und seines Mitgesellen Kloska Juon, welche aus Siebenbürgen flüchtig geworden, und ihren Weg über den Pasz Fekete-Tó genommen haben sollen.“

termetű, teste inkább karesu mint vastag, — „mehr geschlankten als dieken Leibes,“ — világos barna, kurta haja, szinte vöröses, kurta bajusza, hoszúkás arca, igen kiesi hegyes orra van, himlő-helyes és szeplős, de főkép felső mint alsó szempillája világos veres színű és húsos — „besonders aber sind ihm die obere und untere Augenlider hell-roth fleischig“ — járásában mint állásában magát egyenesen tartja, a zalathnai uradalomban szokásos ruhát viseli testén, mi egy fekete, szinte térdig érő, s kétfelől kéken cifrázott ezondrából áll, fejr, inkább szűk, mint bő magyar nadrága van, lábain félig befűzött eszímát hord s most gyapjuval befordított hosszú juhász-bundát visel, fejét közönséges fekete kuesma fedi, s kezében többnyire egy vékony magyarófa pálezat tart; — „meistens einen dünnen Hasel-Stock in der Hand.“

Kloska Juon a zalathnai uradalomhoz tartozó Kerpenyesben született, mintegy 40 éves, kiesi és zömök természetű — „kleiner, zusammengedrängter Statur,“ — tele, barna s inkább kerek arca, pisze s benyomott orra, sötét-barna haja, vöröses barna bajusza erős esontalkata van, beszédében hebeg, egyébiránt hangja inkább sebes mint siket, járása és állása egyenes, olyan paraszt öltözete van mint Hórának, de egy kurta, fél újjas és gyapjával kifelé fordított oláh juhász-bundát is szokott viselni, egy jó, könnyű, barna gesztenye-színű havasi paripán lovagol, melyen egy közönséges és fekete bárányszőrrel betakart magyar nyereg van, a kantár és a többi szerszám közönséges fekete bőrből van; néha itt az országban divatos fekete báránybőr kuesmát, máskor pedig egy keskeny, s újjnyi széles, felyül arany paszamánttal beszegett és bevágott esá-kót visel aranyos beakasztóval, de sinor nélkül.

HARMADIK RÉSZ.

AZ UTÓJÁTÉK. VÉRPAD ÉS KORONA. *)

XXIV.

Gr. Jankovics Károly-Fejérvárott. — Jutalmazási
népünnepély Zalatnán.

A mint az Erdély földjét vérrel s könnyekkel áztató, annyi nyomort, inséget, pusztulást okozó hóravilági drama, mint láttuk, egy előjátékkal kezdődött, éppen úgy volt annak érdekes utójátéka is, melyben a kézrekerült föláztók megérdemlett büntetésüket a vesztőhöz ilyen elvették.

Elérkezvén e szerint azon időpont, midőn gr. Jankovicsnak maga legfőbb, egyaránt fontos és nehéz feladatát teljesíteni kellett, miért voltakép Erdélybe küldetett, t. i. az oláhok fölkelése okait s azon merénylet végczélját kinyomozni, biztos-társa b. Papilla Pál tábornokkal 1785. január 6-án Déváról Károly-Fejérvárra elindult, hová az említett hó 8-án megérkeztek. Kiséretükben voltak :

*) Kütfők: Az illető s maguk helyén elősorolandó hivatalos okmányokon s hirlapi közléseken kívül, ez utójáték eseményei elbeszélésében használtam Gábr Józsefnek már fenebb (9 l.) említett és Rómába irt leveleit, melyek a hivatalos okiratokat kiegészítő, s különben is több becses adatot tartalmaznak.

Knaabe kapitány, az udvari bizottság tollvivője, s a fenebb már említett Eckhard Fridrik, kamarai számtartó, mint tolmács. A kir. biztos maga a II József császártól eltörölt trinitariusok szerzetének klastromába szállott, hol az udvari bizottság ülései is tartottak; *) Papilla tábornok „az új ispotálynak felső emeletét foglalta el.“ Gr. Jankovics társaságában valának: gr. Illés házy és gr. Barkóczy urfiak is, kik Erdélybe tapasztalás kedvéért mentek.

Hórát és Kloskát s velök egy pópát is, (ez volt a magyarokat szidalmazó, már ismert Krisanetz) a Vajda hadnagytól vezérelt katonai csapat Károly-Fejérvárra a várba január 2-án kísérte be. „Nem képpes leírni“ mondja Gábri tanár, „mennyi ember tódult-be a látására ennek a két nevezetes fogoly-madárnak. Hórát az új kapu alá, Kloskát a császár alá zárták, **) kemény őrizet alatt; mindenkor két katona van mellettök a szobában, azonkívül az ajtó előtt strázsa.“ — Krisán, a harmadik fő czinkos is, — hogy itt ezt megemlítsm, ki, mint tudva van, 1785 január végén fogatott el, még pedig feleségével, fiával s egy szolgájával együtt, hasonlólag Károly-Fejérvárra vitetett, hol, mint Gábri írja: „a várdaház alatt való tömlőcz szolgált neki szállásul.“ E főörhely a vár közepén volt, most annak helyén áll a várparancsnoki pompás lak, szemben azzal egy szép kis sétatér van.

Mielőtt az udvari bizottság munkálkodásának előadására átmennénk, azon megjutalmazásról kell még szólnunk, mi a pörzendülés vezéreinek rejtékhelyét fölfedező s így őket kézbe szolgáltató oláhoknak adatott.

A császár az említett két főczinkos fogságba eséséről (rtesülvén, gróf Pálffy alkanczellárhoz 1785 január 14-én intézett kéziratában paranesolta, hogy, miután Hóra és Kloska elfogatását hét paraszt eszközölte, a kanczellária ezek számára a 600 darab aranynak a kamarai pénztárból kifizetését utalványozza. ***) A

*) Ez épület most a károlyfejérvári római-kath. gymnasiumé; az oldala mellett lévő egykori templomában a szerzetnek a Batthyáni-könyvtár van föllállítva.

**) A károlyfejérvári várnak két kapuja van; az első, melyen át a városból a várba feljűni lehet, VI Károly császárnak föltette lévő nagy állóképéről Károlykapu-nak neveztetik; ezzel szembe esik a másik, a későbbben épült új kapu, mely a mezőre nyílik. Mindkettő alatt hörtön gyanánt szolgáló bástya-boltozatok, vagy kazamáták vannak.

**) T. i. mindenik vezér fejére külön-külön 300 darab arany volt fel-

császár azonkívül e hü embereket, még egy más és maradékaikra is kiterjedő jótételben részesíté, mennyiben azok szabad parasztoknak nyilvánítottak. „Ily czélból,“ mondja a fejedelem „őket a felsőség iránt tartozó minden kötelezettségektől föl kell menteni, s akarom, hogy e kötelezettségeket a kinestár váltsa meg, mire nézve a kancellária, mint a szükség kívánja, intézkodjék, s az eredményt annak idejében terjeszsze előmbé.“*) A császár továbbá Melzer erdősznek is 100 aranyból álló jutalmat rendelt s ez összeg utalványozását az udvari kancelláriának meghagyta.**)

A megjutalmazott kinestári alattvalóknak ez állásukból folyó szolgálataik s terheik alól a császár által rendelt fölmentésükre nézve itt helyén van megjegyezni, hogy a dolog természetéből kifolyólag, s a legfensőbb intézvény értelmében is, ők az illető uradalom részére tartozó minden szolgálattól s terhektől felszabadítottak, ellenben másfelől azon szolgálatok és fizetések, miket e kérdéses alattvalók a vármegyének voltak kötelesek teljesíteni (fejadó, katonai élelmezés, falusi költségekben s útesinálásban részvét) a kinestár által megváltattak.

E császári jutalmak kiosztását a kir. gubernium, az akkori

téve. A XXIII. szakaszban (214. l.) elő volt adva, mikép a 3-dik oláh vezér, t. i. Krisán is, Moyses kerpenyesi pópa s társai segítségével, elfogatott. A császárnak gr. Pálffyhoz 1785 febr 7-én intézett (fenebb l. már említett) legfensőbb rendeleténél fogva a 300 arany jutalom, a kerpenyesi pópa s pajtásai részére is utalványoztatott.

*) „Diesen will Ich — — — — — noch als eine besondere, und sich auf ihre Nachkommenschaft ausdähnende Wohlthat dadurch angedeihen lassen, dass diese 7 Bauern, als freye Bauern erkläret werden sollen; In dieser Absicht sind sie von allen obrigkeitlichen Schuldigkeiten los zu machen, und will Ich, das diese Schuldigkeiten ab aerau reluiret werden, wozu also die Kanzley die nöthige Einleitung zu treffen, und mir von dem Erfolg das weitere vorzulegen hat.“

**) A császár, miután értesült 3-dik oláh vezér Krisánnak is Moyses kerpenyesi oláh pópa és pajtásai segítségével történt elfogatásáról 1785 febr. 7-én gr. Pálffyhoz intézett, már említett kéziratában azon hü oláhoknak is a 300 darab arany jutalmat kifizetelni parancsolta, mint itt következik: „Dem kerpenyese Poppe Moyse und denjenigen Bauern, so den 3-ten Anfwiegler Krisan György gefänglich eingebracht haben, weise Ich die nemliche Taglia per 300 Dukaten, wie solche für den Hora und Kloska abgereicht worden, an welche Sie ihnen daher gleich werden auszahlen lassen.“

körülményekhez képest, szükségesnek vélte, feltűnő, az országban s főképen azon megyékben, melyek a lázadás színhelyei valának, maradandó benyomást okozó módon eszközölni, s ily ezéلبől a kir. kinstári tanácsesal egyetértőleg egy népünnepélyt rendezett, s annak végrehajtását maga hóra-világi biztosa Brukenthhal Mihálynak tette köteleességévé.

Ezen ünnep leírását a kir. guberniumnak 1785-ben február 10-kén az udvarhoz, említett Brukenthhal jelentésének alapján, tett fölterjesztéséből meritjük és közöljük.

A megjutalmazandó egyének s így a népünnepély tárgyai valának: a Hórá^t és Kloskát kézbe adó nagy-aranyosí^t h^ét oláhon kívül, Ádámovies Józsefabrudbányai protopopa, ki mint fenebb (150. 151 ll.) elő volt adva, Ujbár Ursz egyik fölázító elfogására annak pajtásait rábeszélte, s ez érdeméért az udv. kancellária ajánlatára a császár neki egy arany emlék- vagy kegypénzt — Gnadenmünze — rendelt.

A népünnepély rendezésében a főczél, mondja Brukenthhal kormányszéki biztos, arra volt irányozva, hogy az oldalfélt és alább fekvő faluk lakosai is, mint a kiosztandó legfensőbb kegyelni tények szenttanui azon jelenlehessenek. Miután az ünnep megtartására Z^{al}anthna bányaváros, s február 5-ke mint az ott eső leglegközelebbi rendes hetivásár napja (szombat) határoztatott, — ez katonák, megyei tisztek és pópák által lehetőleg gyorsan s főképen az oly helysége^kben hirdettetett ki, melyek legnyakasabban viselték magukat s a lázadásban legnagyobb részt vettek. Átalában ez intézkedésekben az vétetett tekintetbe, hogy hatást az leginkább az oláh népre gyakoroljon.

A jutalmok kitűzésére rendelt napról azért a jutalmazandók előre értesítették, a mellett a közel lévő ünnepély az egész vidékben kihirdettetett, s főképen a zendülésbe vegyült helyek protopópáit, pópáit és lakosait hívták össze. Ennek következtében a zalathnai három uradalom lakosai közül, s Alsó-Fejér megye többi részéből, mint hunyad-zarándi, sőt még küüllő megyei falukból is a lakosok igen nagy számmal jelentek meg; hol február 5-én a zalathnai hetivásár napján az ottani piacon egy nyílt faszint állítottak fel, melynek egyik oldalát fenyőágakkal befedvén, arra egy szőnyeget akasztottak fel, s azon a császári és királyi felség képe függött. A szín közepén lévő, s drága takaróval beterített asztalon volt három ezüst

tányér, ezek közül egyikre a kiosztandó aranyokat, másakra az Ujbár Ursz elfogatásával magát érdemesített Adamovics József abrudbányai protópópa számára rendelt emlékpénzt tették, a harmadikon végre az aranyosi hét oláh számára szépen leírt, sárga karimájú s zöld levelekkel és piros virágokkal tarkázott mentes-ségi okmányok — manumissionales — voltak láthatók.

Ez reggeli kilencz órakor történt; az asztal mind két oldala körül Richard kapitány elegendő számú katonasságot állíttatott fel, az asztalhoz pedig egy hamarai és egy megyei tiszt volt rendelve, részint a szükséges vigyázatért, de a végett is, hogy a színbe betö-
duló népet a legfensőbb kegyelemről s annak okáról, miért az történt, értesítsék. A népet a szín egyik oldalán be- a másikon kibocsátot-
ták, s így az összesereglett tömeg legnagyobb része mindent eléggé láthatott s kellő felvilágosítást kapott. Ez mintegy déli tizenketöd-
fől óráig így tartott; a katonaság azonközben kiállott, s egy zene-
kar dobok- és trombitákkal küldetett oda, s akkor a kormányshéki és kamarai biztosok: Brukenenthal Mihály kormányshéki tanácsos, és b. Gerliczi főbányamester megjelentek; előttük ment a pópák nagy serge, s kíséretükben katonai és kamarai tisztek voltak.

Miután a kormányshéki biztos maga helyét elfoglalta, legelőbb az illető, s oláh nyelvre lefordított királyi leirat olvastatott fel, azután említett kormányi biztos egyenként megnevezte mindazokat, kik megjutalmaztatni fognak, s ezt végezvén az összegyűlt oláh néphez annak nyelvén következő beszédet intézte:

„Itt látjátok egy bárkit meggyőző példáját annak, hogy az ország fejedelme iránt tartozó hűség, az előljárók iránti engedelmesség, s a csendes magaviselet gazdagon s királyi módon megjutalmaztatik; e megjutalmazásokból, mik az istentelen s általánosan tudva lévő gonosztevők elfogásáért, itt, mint annak szemtanúi vagytok, nyilván, nagy összegekben s a jobbagyságból felszabadítással osztanak ki, azt is tisztán és világosan láthatjátok, hogy császár és király ő felsége a bünt és vétkes tetteket utálja, s az elvetemedt gonosztevőket, bűnösöket, kik a népet ámitják és csalják, büntetetlen nem hagyja, sőt inkább azokat, egy nép nagy testének ártalmas tagjait, úgy mint egy tagba bekapó, s onnan az egész test vesztére tovább terjedő rákfenét, egy vágással az épen maradt testből eltávolítja, s atyai szeretetből elejét veszi, hogy azt egészen meg ne rontsa s vesztét okozza; egyszersmind ti ebből s épen úgy abból

mi e vidékeken az utolsó hónapokban történt, azon meggyőződést merithetitek, hogy ő császári felségének kezében sokkal nagyobb erő és hatalom van, mint a mennyi ilyen vakmerő lázítók, ily zavargó, esztelen csoportok megzabolázására kívánnak.

Örvendjetez azért mindnyájan, ti jó emberek! a mai napon, s a kegyelmek, mik saját legfensőbb parancs folytán ki fognak osztatni azon embereknek, kik, a mint egy hű alattvaló kötelessége kívánja, a közesendesség helyreállítására, s a ti fejetez felett lebegő szerencsétlenség eltávolítására segédkezeket nyújtottak, maradjanak a ti szívetekbe mélyen benyomva, s titeket folyvást jó cselekedetekre ösztönözzenek; hirdessétek azokat magatok körül, hogy szomszédjaitoknak feleségeik-, gyermekeiknek s így másoknak is tudomására jussanak, s mindenkinek adjátok értésére, hogy csendes és engedelmes magaviselet ily jótéteményeket vonnak maguk után, annál fogva rossz cselekedetek által bárki az Isten és emberek kedvetlenségét vonja magára, ellenben dicséretes tettek által az Isten kegyelmét, a fejedelem jóvoltát és nyugodt lelkiismeretet lehet szerezni.“

E beszéd után előhívták az abrudbányai protopópát, kihez e beszéd lön intézve: „Te Adamovics József! azon szerencsétlen lázadásban, mely a mult 1784-ik esztendő utolsó napjaiban e tájékokat embervérrel áztatá, s hol sok gonosztevők nagy mértékben büntetésre méltó dühössége rablás és fosztogatás által a közesendességet megzavarta s ily módon az egész oláh népet a végromláshoz közel vitte, ez időpontban te, mondom — azt, mi kötelességed volt, teljesítetted, te azon parancsoknak és utasításoknak, miket előjáróidtól kaptál, eleget tettél; te a megcsalt és tévutra vezetett népet oktattad, esendességre és a rend megtartására utasítottad s az által sokakat, midőn vesztükre siettek, megmentettél. Az általad tett ezen szolgálatok a mi nagy monarchánk fülébe is elhatottak, s ő felesége, ki semmi jótettet se hágy jutalom nélkül, ez emlékpénzt adatja neked; nagy becsesél bír ez, mert sokat nyomó aranyból készült, de értéke megbecsülhetetlen, mert te azt, mint császári kegyelem jegyét úgy nyerted; vedd azt át és őrizd meg, mint legnagyobb kincset, mit valaha nyertél, sőt a mit csak kívánhattál, emlékeztessen az mindig téged arra, hogy a fejedelem, mint a haza iránti hűség, a te jó magadviselete s a közesendesség iránt tanusított buzgó fáradozásod által érdemelted azt meg.“

E közben Dévai kormányszéki őrök az emlékpénzt a protópópa mejjére akasztá, mely alkalommal a mozsárgyuk elsütését dobok s trombiták harsogása követé. A protópópa erre egy rövid beszédben háláját nyilvánítá, s ő felsége iránt hűséget, a császári tisztviselők iránt pedig engedelmességet ígért és fogadott. Ezután a jutalmazandókat rendre, s mindenikek névszerint előhívták, a kitett tányérokból nekik a pénzt nyilván leszámlálták, a mentességi okmányokat kezükbe állták, s mindenik jutalmazandó előlépése dob- és trombita-harsogás közben történt.

Miután ily módon a kiosztás teljesítetett, Brukenthal kormányszéki tanácsos még egy rövid beszédet tartott a jutalmazandókhoz, minek végén őket felszólítá, a többi néppel együtt a szentegyházba menni, hol aziránt tett intézkedések folytán ünnepélyes isteni tisztelet fog tartani. Adjának azért nyilván hálát Istennek a helyreállott csendességért s imádkozzanak, nagy, jó és kegyelemdús fejedelmök megtartásáért; mire taraczkok durrogása s dob és trombita harsogása közben a nép hangosan kiáltá: „Vivat Josephus Secundus!“; mindenki szíve hála- és tiszteletérzéstől volt áthatva. Az oláh szentegyház harangjainak zugása közben a pópák és protópópák kettőnként oda indultak, hol minden rendetlenség eltávolítására egy huszáresapat volt felállítva; csakhamar a két főbiztos is a kamarai és katonai személyzet kíséretében oda ment, s a szent áhítatosságon darab ideig jelen voltak.

Az isteni tisztelet végével a protópópák és pópák a többször említett kormányszéki tanácsos szállására mentek, kik, mivel néhány százan valának, a szobákban el nem fértek, következőleg az udvaron kört formálva állottak, s a kormányszéki tanácsos akkor őket különösen emlékeztette, hogy hivatali teendőjökben ne szorítkozzanak csupán a rendes isteni tisztelet tartására, de tudják meg, miszerint kötelezve vannak, jó példával előlmenni; hallgatóikat s egyházi híveiket szorgalmas katechizálás és magánoktatás útján intsék, tanítsák értelmesen arra: mi kötelességük van Isten, a fejedlem, felsőség, a földesuraság és embertársaik iránt, őket a szent vallás szelid tanai szerint vezéreljék; az engedetlenekeket, makacsokat béketűrőssé és szelidséggel emlékeztessék arra, mit tenniük kell, s ha tanításukat azok megvetnék, elmulasztanak, vagy tán éppen istentelenségekre vetemednének azt maga idejében a világi előljáróságnak jelentsék fel; mert csak ez által tehetik magukat

Isten előtt kedvessé, s fejedelmük kegyelmére méltóvá; ellenkező esetben sokkal nagyobb felelősségre vonatást várhatnának, mint a lelkipásztorságukra bízott községek.

A pópák és protópópák láthatólag megilletődve fejezték ki köszönetüket e figyelmeztetésükért, teljes engedelmességet és hűséget fogadtak, s így fejeztettek be azon nap ünnepélyei, mik a jelen voltak elméjében felejtethetlenek fognak maradni.

E népiünnepélyben a Krisánt kézbe adó kerpenyesi pópa és társai részt nem vettek, noha a 300 darab jutalmat ők is megkapták, minek okát csupán abban kell keresni, hogy a 3-ik főczinkos, mint tudva van, nem a más kettővel együtt, de egy hónappal későbbre fogatott el.

XXV.

Az udvari bizottmány működése s az eredmény.

Gr. Jankovics Károly-Fejérvárra megérkezése után, a hóralázadási nyomozás munkájához azonnal hozzá fogott. A mint Déván tett, úgy itt is a pártitűt oláhokat elkövetett gonosztetteik minőségéhez képest három osztályba sorozá, kiknek vallatásával január hó legnagyobb része eltölt.

A császárhoz e dolog folyamáról 1785 ben február 2-án tett jelentése szerint, Hunyad-megyében 200-nál, Alsó-Fejérben 400-nál több oláh jobbágy volt elfogva, kiket egyenként kihallgatott, s ezek közül a h a r m a d i k osztályban lévő kisebb és inkább eleséltott vétkesek kiállott rabságát nekik büntetésül beszámítva, — Déván 94-et, Károly-Fejérvárott pedig 266-ot szabadon bocsátatott, miután őket az engedelmességre s az előjárók, mint a földesurak iránt tartozó kötelességek pontos teljesítésére kemolyan intette és figyelmeztette. A fennmaradtottak közül több mint 240 rab a m á s o d i k osztályba tartozott, azok t. i., kik a lázadáshoz önként esatlakoztak, s az elrablott javakban és zsákmányokban részesedtek, míg az e l s ő rendben a főczinkosok állottak, kik a népet fölkelésre izgatták, vagy épen erőltették, a mellett, mint gyilkosok, gynyjogatók és szentségtörők magukat megbélyegezték. Kik az illető megyék által a második osztályba tartozóknak íteltetnének, azokra nézve azt rendelte, hogy elkövetett vétkeikhez mért teszi büntetést szenvedjenek, de a mit 60 bot ütésnél többre szabni meg nem engedtetett,

s azután hasonlólag a további gonosz tettektől őrizkedésre kapott intés után, elbocsátattak. Az első osztálybeliek végre, a törvények értelmében, bűnvádi kereset alá vettetnek s úgy pereltetnek be, a perek azonban az ítélet kihirdetése előtt a császárhöz legfensőbb és végső elhatározás végett fel fognak terjesztetni.

A mint az akkori levelekből s irományokból látni lehet, gr. Jankoviesnak ez eljárása a bűnös oláhok iránt fanusított szelid bánása, főképp az általa szabadon bocsátott rabok nagy száma, kik részint kevés ideig tartó fogságon, részint túlszigorúnak nem mondható testi büntetésen kívül egyébként nem lakoltak, az országban felette kedvetlen s rossz benyomást tett, valamint a kormány gyanúsítására újabb alkalmul szolgált. Gábris József már 1785. január 12-én írta Rómába Dániel Imrének: „Jól jövendőlem, hogy a commissarius itten létében kevés a köszönet; ebben az órában elbocsátottak a tolvajok közül harmincznégyet minden büntetés nélkül; meglehet, hogy némelyek ártatlanok, de nem mind ártatlanok, s ha rendre elbocsátják őket, a jövő tavaszon bizonyosan elpusztítanak.”

Egy más s négy nap múlva, u. m. január 16-án Károly-Fejérvárott írt magánlevél az udvari bizottmány működését következőleg jellemzi *). „A commissio itten a dolgot így folytatja: Az elmúlt héten bocsátottak el 176 számból álló rabokat, minden nékiek való szótétel nélkül, a kik is úgy köszönték meg a gratiát, hogy kijövéen a kapun, káromlással fenyegetődöztek, hogy megadják az árát az ök kilencz heti rabságoknak; ugyancsak hazamenő utjukban Felső-Gáldon felyül egy szabadságos katona jövéu-bé az regimentjéhez, hat forintjától és gunyájától megfosztották; ilyen effectuma van a commissionak. — — — — Az elmúlt héten pediglen — Ponorban és Nagy-Aranyoson a falusi birákat azért, hogy királyi portiót hajtottak fel, megölték.”

„Még egy rendes fogása van az commissionak, melyben azt parancsolja, hogy szépen kérjék az elprédált portékákat vissza, de ne erőltessék a népet az visszaadásra, nehogy újra tumultus legyen.

*) Az erdélyi muzeumi egylet irományai közt eredetileg találtató e levél egy báróhoz van annak parancsolatjához képest intézve. Az író, ki magát, bizonyosan az akkori félelmes körülmények miatt, meg nem nevezi, azt csak így írta alá: „Az többi között ismerő alázatos szolgája;” sőt kéri levelét „senkivel nem közölni.” Egyébiránt „bizonyos helyekről való halálai” után közli tudósításait.

Hunyad vármegyének nagy része nem akar szolgálni, és nem is kényszerítik. A ponori és nagy-aranyosi gyilkosokat el nem fogták.“

„Generalis Papilla, ki igen jó oláh, az elbocsátott oláhoknak azt mondotta: hogy ennekutánna az ő felsége parancsolatjának engedelmeskedjenek, a vármegyének, úgy utoljára az uraságénak is, mind addig, míg ez utolsó iránt más rendelkezés leszen, — tehát ez reménység-nyújtás.“

Gábris József ez ügyben egy hónap mulva, ú. m. febr. 12-én, ezt írta Rómába: „Ezen zenebonának lecsendesítésére (a mint már írtam vala) commissariusokat küldött ő felsége, gr. Jankovies ő excellenciáját és Papilla generalist, de éppen nem contentus az ország velek, mert innen Károly-Fejérvárról szinte négyszáz rabokat minden büntetés nélkül elbocsátottak, kik közül némelyek, minekelőtte falujokba visszamentek volna, újra prédálásra adták magokat.“

A gr. Jankovies ellen emelt ilyen vádokra nézve nem kell felejtetni: hogy neki a bűnös oláhok irányában csak úgy lehetett, s úgy kellett eljárni, mint azt a császárnak a fenebbiekből eléggé ismert akarata és utasítása elibe szabta, mivel pedig ez éles ellentétben állott a pórzendülésre nézve az országban uralkodó véleménynyel és felfogással, — könnyű megítélni, mily nehéz volt az udvari biztos állása-a nyomozás ügyében.

Egy arra vonatkozó sajátsterü intézkedését kell itt gr. Jankoviesnak említeni. Mivel a Maros mellett lakó oláh nép Hóra s Kloska elfogatását himi nem akará, — írja az udvari biztos a császárnak, — e kétség elosztatásáért azt rendelte, hogy ezen két főczinkost megkötözve s elegendő katonai őrizet alatt a Maros bal partján eső tájékokon hordozzák körül, s így a népnek adjanak alkalmat őket látni, kik egyszersmind az útban fölgyűjtott és dult épületeknek romjait, elkövetett gonozságuk gyászos nyomait is szemlélhessék, s azután Maros-Solymosból azon folyó tulsó vagy jobb partjáról Károly-Fejérvárba visszavitessenek. Az oláh nép analfogva Hóra és Kloskának fogságban létéről meggyőződhetett, de hogy rájuk e körűt, mire február 5-én indítottak el, valami benyomást tett volna, azt vallatásuk alkalmával tanusított maguk tartásából, mint látni fogjuk, következtetni nem igen lehet.

Az udvari bizottmány a három oláh főczinkos kihallgatását

legutoljára hagyta, mert az működésének, kérdésen kívül, legfőbb és kiváló fontossággal bíró részét képezte, mennyiben annak óhajtott eredményét, t. i. a pórzendülés kezdetének, indokainak s titkos rugóinak földérintését éppen azon emberektől lehetett volna várni, kik mint a fölkelt nép vezérei a lázadási mozgalom élén állottak, s a gonosz merénylet végrehajtói valának. El jogos, s mint gondolni lehet, a kedélyeket nagy feszültségben tartó várakozás azonban csak kiesi mértékben teljesült, miután Hóra és Kloska a pártütésben és háborgásokban részvétük felől, a kiáltó tényeknek daczára, egyáltalában semmit sem vallottak, semmi fölfedezést nem tettek, és mindazon gonosz, istentelen tettekre, valamint égrekiáltó vérengzésekre nézve, mik a zavargások folyamában a föltámadt jobbágyok által elkövetettek, magukat ártatlanoknak mondták, s kétségen kívül összebeszélés következtében, mind végig oly makacsul, mint orozátlanul mindent tagadtak, sőt megártalkodott vakmerőségükben annyira mentek, hogy az ellenök vallott, majd velük szembesített és a fölük parancsolt, s úgy végrehajtott gonoszságokat jelenlétükben is nyilvánító, s vallomásaikat akkor is fentartó párthiveiket, ezinkos pájtásaikat teljességgel nem ismerték, őket sohasem látták, általában, mind arról, miket azok nekik intézvényeik, vagy tetteik felől szemükbe mondtak, legkisebbet sem akartak tudni.

Igy például: Hóra, bár mindjárt kezdetben az oláh jobbágyok feltámadása egyenesen róla, mint föláztóról neveztetett el, s annak czíme — h ó r a - v i l á g, folyvást a nép szájában él, e dolog felől, mint a mesztakoni gyűlés felől semmitsem tudott, Krisán Györgyöt, mint monda, nem ismeri, a zalathnai kinestári uradalomhoz tartozó Muszka nevű faluban — hol a pórzendülés kezdetén Petrutza Thomát kapitánynya tette, s annak vallomása szerint az oda összegyűjtött népet lázitotta, — mint állítá, a támadás folyama alatt nem járt, s ott az előtt csak négy évvel fordult meg; e tanut, s három és vele ugyanesak szembesített muszkai lakost és ezimboráját ismerni sem akarta, stb. stb. Vakmerő, semmit nem tágitó, semmire sem hajtó tagadását ily módon mind végig folytatta és szemtelenül fentartotta, s így február 25-én tartott utolsó kihallgatása alkalmával, midőn a rá bizonyított tények s bűnei elősorolása után őszinte vallomásra azon figyelmeztetéssel szólíttatott fel, hogy semmitsem használó tagadásának daczára el fog ítéltetni, mint az udvari bizottmány jegyzőkönyvében olvasható, ekkép nyilatkozott: „Ő

eddig is úgy beszéllett, mint Isten előtt beszélne, s a háborgásokban egyáltalában semmi részt sem vett.“ Kloska is épen ily megátalkodott módon viselte magát, a lázadásban részes voltát, s az alatt elkövetett, nem kevésbbé rábizonyított tetteit merőben tagadta, s utolsó kihallgatásakor is maga ártatlanságát szentül és lelkére erősítette.

Másfelől a harmadik vezér, a fenebbiek szerint nagy mértékben kegyetlen s vérengző Krisán több őszinteséget tanusított, s két rendbeli vallatása alkalmával tett nyilatkozataiban a támadás kezdetére s annak keletkezésére némi világot derített, mint az fenebb az oda tartozó adatok összeállításával elő volt adva.*)

*) L. fenebb 57—61 ll. A következő érdekes kis esemény, mi 1784-ben Branyieskán, b. J ó z s i k a Antal birtokában történt, a 3-dik oláh vezérre vonatkozik, s annak a fenebbiekből ismert jellemével ellentétben áll, — a hóra-világi kronikába a följegyzést megérdemli.

A mondtott évben october közepe táján, egy délután, midőn b. Józsika Antal szőlőjében kün volt, a báróné gr. Teleki Mária, egyszerre egy kedves vizslájukat erősen ugatni hallván, annak okát a legénytől kérdezte, ki azt felelte: hogy a grádiés alján egy különös öltözetű oláh állana, bekötött fél szemmel, fejében hosszú kuesmával, s a báróval, vagy bárónéval négy szem közt szólni kívánna; egyébiránt magát profétának nevezi. A báróné semmit sem akart a dologról tudni, s midőn parancsából a legények az oláhot a kastélyból kiutasították, az a kapu előtt várta meg a bárót, ki nem sokára, már estve felé megérkezett, s megszólítá azon embert, hogy: ki legyén? s mit akarna? Az oláh kérte a bárót. Őtet négy szem közt kihallgatni, mert fontos mondani valója volna, egyébiránt „ő proféta.“ A báró azonban az állítólagos titokra nézve kíváncsi nem volt, s felszólítá, hogy bár mit akarna, ott mindjárt kísérei jelenlétében adja elő, de mire az oláh rá nem állott, azonban a bárót ismét nagyon kérte: kegyeskedjék őt kihallgatni, mert bizonyosan meg nem bánja. A báró azonban vele többé szóba nem állott, mivel csalónak hitte, s egy ezüst huszast adván neki, tovább ment. Az oláh ezt látván, utána indult, s hangosan monda, hogy legalább azt, a mit most már kifejezni akar, hallgassa meg. A báró erre hátra tekintvén, az oláh így szóltott: „Mivel Nagyságod engem kihallgatni nem akar, most már példabeszédben szólok. Fog támadni egy király, ki háborút indít, melynek folytatában az emberek bokaig fognak vérben járni;“ mely rejtélyes szavak után onnan elsietett. A báró későbbben a dolog felől gondolkodván, megbánta, hogy miért eresztette el azon különös embert, s a falusi bírót felhivatván, annak folkeresztetését parancsolá, de többé nyomába nem akadtak.

Két hét mulva kiütött a hóra-lázadás, s a fenebb (711) elősorolt pusztítások közben a branyieskai kastély is földulatott.

A főczinkosok kihallgatása közben, azt félbeszakasztó két végzeteljes esemény történt, melyek az udvari bizottmány működésében nem kis zavart okoztak, s annak kívánt eredményre jutását nagy mértékben gátolták. — Az egyik: azon súlyos, sőt életveszélyes betegség, mi Károly-Fejérvárt kiütött járvány következtében febr. 5-ke után gr. Jankovicsot ágyba szegezte, a bizottmány tollvivőjét, Knaabe kapitányt pedig a sirba vitte. Így tizenöt napig — febr. 6-tól bezárólag 20-káig a bizottmány ülést nem tartathatott, s ez drága, ki nem pótolható idővesztés volt, mivel épen e szünet alatt, február 13-án Krisán, magát börtönében boeskorá szíjával megfojtotta, kinek második kihallgattatása az udvari bizottmány előtt febr. 5-én volt, s annak folytatása a közbejött betegségek miatt akkor szakadt félbe, midőn már a harmadik oláh vezért, a lázadás vég célja felől tett fontos nyilatkozatok után Hóra s Kloskával szembesíteni kellett volna, mi az irt okból meg nem tör-

A pörzendülés elnyomása s a főczinkosok elfogatása után, b. Józsika Antal a hunyad-megyei rabok ügyében 1785. február elején Károly-Fejérvárra küldetett, s ott a különböző tömlöczeket megvizsgálván, benyitott abba is, melybe Krisán bezárva volt. A mint ez a bárót megpillantá, kérdezte nem ismeri-e ő nagysága ötét? s az arra nemmel felelő bárót emlékezteté, hogy ő volna a magát profétának kiadó ember, ki Branyicskán szüret előtt tőle kihallgatást nem nyert, mit most is azért sajnál, mivel akkor jövőléskép kívánta a bárót arra, mi történni fog, s úgy a szükséges vigyázatra figyelmeztetni. E lépésének okát tudakozó bárónak elbeszélte, hogy ötét arra a háládatosság unszolta, mert pár év előtt, midőn Szeredahelytt egy fogadóban az eresz alatt súlyos betegségben feküdt, a báró is épen akkor oda beszállott, s a mint a báróné az ő nyomorúságos állapotja felől értesült, a fogadónak pénzt adott, s megparancsolta, hogy neki jó gondját viselje és ápolja, majd néhány nap múlva visszatérő útjában a társzekérre feltette, s Branyicskára elvitte, hol teljes felgyógyulásáig maradt, s akkor megajándékozva falujába Kerpenyesre haza ment. E nagy jótéteményt akarta ő a báróknak a fenírt módon visszahozni, s megjövendőlni azt, mit másképp fölfedezni, a nyelvét lekötő borzasztó eskü miatt nem lehetett.

Ez érdekes, s lélektani tekintetben is nevezetes óravilági adatot nekem n. b. Józsika János erdélyi nyugalmazott kormányzékai elnök, b. Józsika Antal fia, Kolozsvárt 1838-ban octob. 23-án beszélt el, azt is említvén, hogy néhai édesatyja még a későbbi esztendőekben is azon proféta oláhnak ki nem hallgatásából eredett sajnálkozását gyakran nyilvánította. Én méltónak tartottam ez eseményt akkor mindjárt, midőn azt hallottam, írásba följegyezni, s már ez idő előtt megkezdett óravilági gyűjteményembe betenni.

ténhetett. E körülmény, s a Hórától elfogatása alkalmával, mint fenebb említve volt, tűzbe hányt irományok megsemmisítése a pórzendülés genesisét a történelem által hihetőleg többé föl nem deríthető homályba borította.

A fenebbiek után Hóra s Kloska bűneit, az ellenök párthiveik által tett, s azoktól a szembesítés után is fentartott vallomások s nyilatkozatokból, s ezek alapján lehetett az udvari bizottmánynak összeállítani, úgy a mint itt következik. *)

Mi Hórát illeti: ez s alatta lévő czinkosai a pópákhoz és falusi birákhoz fenyegető leveleket küldöttek szét, hogy a hol a vezér czélját elő nem mozdítnák, az egész falut fel kell gyujtani, ki továbbá maga emberei által az őt követni nem akaróknak karóba huzatását is kihirdetteté; különböző kapitányokat nevezett ki maga mellé, hirnököket küldött a pórzendüléshez még nem esatiakozott falukba, hogy azoknak lakosai a párthivei elfogására kirendelt katonaságot támadják meg, s verjék vissza; a kis-aranyosi jobbdágyoknak megengedte, az uradalmi birákkal úgy bánni, mint nekik tetsszeni fog; ez oláh vezérnek pedig a pópák és falusi birák által köztudomásra juttatott czélja volt: hogy az oláhok keljenek fel, a mágnások és nemesek házait rabolják ki, mint szintén a magyar nemzetet az egész hazából irtsák és pusztítsák ki, miután az a császár parancsából történik; nem kevésbbé egy általa közzé tetetett hirdetés erejénél fogva; az oláh nép 7 esztendő lefolyása alatt semmi fizetéssel és szolgálattal nem tartozik, 7 év múlva pedig csak 1 forint és 20 kr. adót köteles esztendőnként fizetni, s a legyilkolt magyarok fekvő birtokainak az oláhok közt leendő kiosztatása is tőle meg volt ígérve.

Vége: mindössze 28 tanu vallomása szerint: Hóra volt a lázadás feje, ki a nemesek legyilkolását s több más dolgot parancsolt; „Tumultuationis, caediumque nobilium et aliorum [author]em Horam fuisse.“

Kloskára, mint hasonlólag a lázadás egyik vezérére, az oláhok vallomásaiból a fenebbiekhez hasonló bűnök lettek rá bizo-

*) Az illető okmány czíme: „Extractus benignorum examinum contra Nikula Ursz, alias Horja, ejusque complicem Kloska Juon deservientium.“ Ez okmányhoz tartozik még a fenebb már (150—152 ll.) ismertetett Ujbár Ursz és mihellyéni Pavel Nutz érdekes vallomásainak kivonata.

nyitva, jelesen ő is a jobbágyoktól sürgetett katonai összeírás, úgy szintén a pórzendülés főindítója volt, oly czélból, hogy az oláh nép a földesuri igától s a megyei terhektől és szolgálatoktól szabaduljon.

Érdekes lesz itt, a mint tudjuk, még novemb. 25-én kivégzett egyik kapitány Ujbár Ursz vallomásából is a lázadásra vonatkozó egy pár adatot ide igtatni. Az oláhok fölkelése főindokai gyanánt tekinthetők: a népre az adó fölemelésének czíme alatt kivetett összeg; a kamarai díj fizetése; továbbá: a kohókhoz szükséges őlfák szállítási költségeinek megtérítésében gyakorlott szabálytalan eljárás; mely terhek alól a népet fölmentő császári intézkvények foganatosítását az urak meggátolták, s ez indítá főkép a jobbágyokat a magyarok kiirtása czéljából történt összeesküvésre Hóra vezetése alatt, a miben részvételre kötelező esküt vallónak is le kellett tenni. — Hóra mindössze 60 kapitányt nevezett ki, kik mindnyájan süvegükön, őket kitüntető jegy gyanánt, egy fejér papírdarabot hordoztak.

XXVI.

A veritéletek, s azoknak végrehajtása. — A népmonda a vesztőhelyen is. — Még egy főczinkos.

Krisán György a harmadik vezére a fölkelt oláhoknak, s végrehajtója a pórzendülés kezdetén elkövetett vérontásoknak, megérdemlett büntetését ugyan, mint fenebb láttuk, öngyilkossága által kikerülte, az ítélet azonban ellene mindjárt más nap, u. m. febr. 14-én kihirdettetett, s példaadás végett holttestén végrehajtott. Annak tartalma szerint nevezett Krisán volt, mint az ugyancsak már említve volt, ki 1784-ben october végén a brádi sokadalom alkalmával, az oda gyűlt oláhokkal tartott összebeszélés után, Mesztahonban az ismert oláh népgyűlést tartotta, s azon kijelentett szándékkal, hogy azt a fegyver fölvétele s így katonákká felavatása végett Károly-Fejérvárra vigye, más nap Kuretyra vezette, hol a lázadók ellen kiküldött megyei tiszteknek agyon veretése után, a nemesek legyilkolása, a további meszárlásokat, vérengzéseket, dúlások- s rablásokat megkezdette, melyekre a népet, mint azt is tudjuk, hasonlólag ő buzdította, és egyik helyséből a másikba vezérelte, valamint mind ez érintett gonoszságok, személy- és vagyonbátor-

ság elleni merényletek, istentelen kihágások, úgy azok is, mik ezekkel kapcsolatban történtek, általa Hóra s Kloskával egyetértőleg, tehát e vezérek parancsából követték el. Amál fogva e nagy gonosztevő holtteste a veszthelyre hurezoltatott, s a hóhér által ott feje levágatott, teste négy részre daraboltatott; feje Kerpenyesen, mint lakhelyén, karóba huzatott, s teste négy darabja közül az egyik Alsó-Fejérmegyében Abrudbányán, a másik Hunyad-megyében Bucsumban, a harmadik és negyedik a zarándi kerületben, Brádon, s Mihelyénben kerékre felüfgesztettek.

Ez ítélet, s az udvari bizottmány munkálkodásának febr. 24-én történt bevégzésével két nap mulva, u. m. febr. 26-án, Hóra s Kloska ellen hozott ítéletek is, melyek mint szintén a bizottmány jegyzőkönyve, német nyelven voltak szerkesztve, kihirdetettek, s a végrehajtás után gr. Jankovics által a császárhoz fölterjesztettek. E hivatalos okmányokban a német nyelvnek használása, azoknak úgy mondható germanizálása, mint látni fogjuk, sajátyszerű tévedés- s féreértésnek szülője volt, mi a nép emlékezetéből még ma sem tűnt el.

Az udvari bizottmány által Hóra ellen hozott ítéletben elősoroltattak a feddhetetlen tanuk egyező vallomásai által rá bizonyított súlyos gonosztettek, — „Schwere Übelthaten“ — mint a ki az 1784-dik év vége felé Erdélyben kezdett oláh zavargások alkalmával a lázadók vezére lett, azoknak különböző kapitányokat nevezett ki, s a népet a fölkelésre rá birta, oly czélból, hogy az országban minden uri rendű, nemes, polgári, sőt jobbágyorsu magyarok is megölettesenek, azoknak minden birtokai, jószágai elpusztittassanak, s ily móddal az oláh jobbágyoknak kisebb adófizetésére köteleztetését kierőszakoltja.

Nevezett Hóra ily, nagy mértékben bűnös czéljainak elérésére szerfelett veszélyes eszközöket használt, a mennyiben különböző embereket maga hűségére megesketett, s az ország fejedelme fenségének megsértésével, a népet azon istentelen állitással merészelte ámitni, hogy a legfensőbb udvari hivataloktól írásbeli föltalmazást kapott, melynek erejénél fogva az általa közzétett parancsoknak végrehajtását eszközölje; egyszersmind maga gonosz és irtózatoss czéljait a vallás legszentebb jelével akarván palástolni, valamint a nép bizodalmanak teljes mértékben megnyerése végett, annak egy aranyozott keresztet azon fenyegetés kíséretében muta-

tott elő, hogy a neki engedelmeskedni és őtet követni nem akarók nyársba huzatni, lakásaik pedig fölperszeltetni fognak.

Kloska Juont illetőleg is, minden tagadásának daczára, hitelen bebizonyított, hogy a Hunyad-, Zaránd- s Alsó-Fejérmegyékben kiűtött lázadásban teljesen részt vett, s a fölkeltnép egyik vezére volt, ki Hórával, valamint Krisánnal is összejöveleket tartott, s a közösen elhatározott pusztításokat Topánfályn, Lupsán, Offenbányán, Muszkán, Mogosan, Krakkóban, Verespatakon, Abrudbányán s több helységben végrehajtatta, nem kevésbbé lupsai nem-egyesült pópa Jank Petrut erőszakosan arra kényszerítette, hogy az a helység templomából, a fölemelt úri vacsorát (t. i. az osztót) a zabolátlan rabló esőcseléknép kíséretében Krakóig magával vigye, — melyet azért gonosz, embertelen, utálatos tetteinek, szándékainak kétségbe nem vonható módon végrehajtására, valamint a köznépek egyáltalában menthetetlen vakítására, s elesábitására istentelenül megbeestelenített és fertőztetett. *)

„Általában Hóra és Kloska“ mindketten, mondja végül az ítélet, „mint a közesendesség és bátorság szándékos megláborítói, lázítók, ámitók, istentelen gyilkosságok, gyújtogatások s pusztítások főszközlői, mind személyesen elkövetett, mind a nép által végrehajtott bűneik s gonosztetteikért a halálos büntetést megérdemelték.“

A két föllázadó ellen kimondott ítélet előttök még az nap ü. m. február 26-án szombaton délelőtt Károly-Fejérvárott a várban a főörhely előtt, az összesereglett nép jelenlétében fölolvastatt, s kihirdettetett, mely a következő hétfőn, ü. m. február 28-án a vártól délre, Maros-Portus felé eső vesztőhelyen, az összegyűlt temédek sokaság jelenlétében. — mert négy vármegyéből, minden falából hat ember rendeltetett oda, — az erős katonai fedezett alatt kivitt két nagy gonosztevőn borzasztó ünnepélyességgel végrehaj-

*) „Den Lupsaner non-unirten Orts-pfarrer gewalthätig dazu gebracht hat, dasz er das heilige Abendmal aus der Ortskirche hat erheben, solches mit dem losen, räuberischen Gesindel mit sich tragen müssen, mithin solchartig zur ohngezweifelten Ausführung seiner boshatten, unmenschlichen Abscheulichkeiten, Absichten und zur unverantwortlichsten Verblendung und Verführung des gemeinen Volkes gottschänderischer Weise verunehret und entheiligt hat.“ Az ítélet e helyét az eredeti szövegből az akkori német curialis stylus jellemzéséül közlöm.

tatott. Az ítélet tartalma szerint előbb Kloskának, azután Hórának teste alulról fölfelé kerékbe töretett, mely azután négy felé vágatott, szivők, bélök ott egy bitófa alá elásatott, fejük pedig s testök négy darabja azon helységekre küldetett, hol általuk legtöbb kegyetlenség s gonoszság követtetett el, s ott az utak mellett kerekre felfüggesztettek, hogy a népnek látványul s elrettentő tanúságul szolgáljanak.

A kivégeztetés után néhány nappal ú. m. márczius 5-én gr. Jankovics, miután erdélyi megbízatását bevégezte, — Károly-Fejérvárt elhagyta, s Pestre ment. A hátralévő teendőket Brukenenthal Mihály igazította el.

A két főezinkos kivégeztetése alkalmából fölmerült, akkor elterjedett, ma is gyakran emlegetett, gr. Teleki Domokos úr könyvében is felhozott és Hórára vonatkozó hirt kell itt még érteni, ki „müdön a kerékkal lábán tett első esapásnál látná, hogy a halálos büntetést többé nem kerüli el, felkiáltott: miként most már kész vallani, de ekkor egy mellére intézett esapás szavát végkép elnémitotta.*) A közhit és beszéd szerint, a hihetőleg nagy titkot fölfedezendő vallomást, a kivégeztetésre rendelt katonaságot vezető tiszt a hóhérnak adott intésével gátolta volna meg.“

Azon állítás, hogy t. i. Hóra, — ki az udvari bizottmány előtt, bírától a rá várakozó bizonyos halálra figyelmeztetés után sem vallott semmit, — a veszthelyen akarta volna azt utólagosan tenni, nem egyéb kósa hirnél, s a pörzendülés első vezérét a veszthelyig elkísérő népmonda koholmánya; az semmi történelmi alappal sem bír. Ezt bizonyítja, s egyszersmind a mondott hír mikép keletkezésére némi világot derít a kivégeztetésnek egy szemtanu általi leírása, t. i. arról a már ismert Gábrí József károly-fejérvári tanártól 1785-ben márczius 2-án s így a harmadik napon Dániel Imrének Rómába küldött, az örök városba márczius 26-án érkezett levél; — az író a két gonosztevőt a veszthelyre kísérő

*) Lásd „A Hóra-támadás története,“ 89. l. Gr. Teleki e hirre nézve Hóra-világi biztos Brukenenthal Mihály titoknoka, később kir. táblai ülnök Kakucsai János nyilatkozatára hivatkozik. — Az említve van a bécsi „Magyar Hirmondó“ 1785-beli böjtmás havi 16-dik napján kelt levelében vagy számában 163 l. de a hol éppen nem mondatik az, hogy Hóra azon kegyelmes ütést s mellén, azért nyerte volna, mert vallani készségét nyilvánította.

gyalog katonaság és huszárság között „egy huszár főhadnagynak gratiájából” lóháton ment, s mondja: „úgy láttam eleitől fogva az executiot, mint ez előtttem való papirosat.”

„Kloska legalább is húsz ütést kapott, minekelőtte kiokádta volna lelkét. Hórát, a mig Kloska törettetett kerékkel, két lóhér inas kötözve, fenállva tartotta, — hogy nézze, mely iszonyú halállal kell meghalni gyilkos társának. Kloskát elvégezvén, s félrevetvén, Hórát ágyába fektették, s lekötözvén, ordítások között törni kezdték kerékkel lábait, de negyedik ütés után Eckhard ur parancsolatjából mellét kezdték ütni és így nyolecz, kilencz ütés után megdöglött. Feldarabolásokat nem akartam nézni, azért megfordítván loamat, visszajöttem a várba.”

Ily vége lett azon közsorsu oláhnak, ki ugyan a pörzendülés első és fővezére, de hihetőleg nem főindítója volt. Rejtélyes jellemét, forradalmi tevékenységét, nevezetesen mi része volt annak genesisében? — e kiváló érdekekkel bíró kérdést megfejtetni, az azt fedő homályt teljesen földeríteni a történelemnek nem sikerülend, főkép miután, mint fentebb láttuk, maga is mindent elkövetett, hogy a titok, mi működését takarja, soha világosságra ne jöjjön. A mint Kray alezredes írja: azon oláhok, pajtásai és követői, kik kézbe adták, ötöt „a legistentelenebb s leggravaszabb embernek” nyilvánították. *) Ha a hajdani barátjukat, s a vele közös ügyet eláruló, s így a vérbért még inkább megérdemelni akaró jobbagyok azon állítása, az udvari bizottmány nyomozása szerint is egészben véve, igaznak bizonyult be, de azért másfelől a véres dráma jelentőségét nem csupán a bukás vagy siker, hanem az abban szereplő eszme szempontjából tekintő, s úgy ítélő részrehajlatlan historicus kénytelen e nagy gonosztevőről is megvallani: hogy elnyomott népe sorsát, annak felszabadítását szíven hordozta, s bár e nemes célra a legkárhózosabb eszközöket használta, de az ügyet, melynek egész munkásságát és éltét szentelte, melyért ezt feláldozta, soha el nem árulá, ahhoz, mind végig, még a vérpadon is, a legkínosabb halállal szemben, hűnek maradt.

A hóra-lázadási történelemben említendő még egy főczinkos

*) Alle hier anwesende Bauern sagen einstimmig: dasz Hóra der allerboshafte und verschlagenste Mensch seye;“ Kraynak 1785. január 9-én a két oláh elfogatásáról, az udvarhoz tett, fenebb már említett jelentéséből.

Fenczala, vagy Ferczala Juon, ki csak Hóra és Kloska kivégeztetésük után merült fel, midőn egy Török főhadnagytól vezetett katonai csapat Burzuk nevű hunyad-megyei faluban rá bukkant, s ötet elfogván, elébb Zalathnára s innen Károly-Fejérvárra szállította. E dologról Brukenthal Mihály jelentésének alapján a guberniumtól 1785. marczius 8-án a császárhoz fölterjesztés történt, kinek parancsa folytán, e pártütő és gonoszságát oly sokáig vakmerőn űző oláh ügyében vizsgálat rendeltetett.

Annak következtében a fentnevezett oláh, mint az törvényesen rá bizonyított, igen veszélyes népizgató volt, s a közbocsánat kihirdetése után, s többszörös megintéseknek daczára jó útra térni nem akart, de kborló életet folytatván, a zavargásokat tavasszal újra kezdeni, s így az ország csendességét megint felzavarni eltökéllett gonosz szándéka volt. E tényállás folytán azért Ferczala Hunyad-megye folytonos táblájától halálra, még pedig kerékbe megtöretésre ítéltetett, az udvari kanczellária azonban, hová felülvizsgálat végett a per felküldetett, august. 1-én kelt végzésében a büntetés szelidítését ajánlotta oly módon, hogy Ferczalának arczára bélyeg süttessék, s holtig tartó börtönbe zárva évenként 50 botütést szenvedjen. A császár, kihez megerősítés végett az egész ügy fölterjesztetett, az udvari kanczellária véleményét e legfensőbb határozatával jóváhagyta.

Cancellariae opinionem approbo.

Josephus m.p.

XXVII.

Hóra állítólagos királyi méltósága.

Hóra, e jobbágy oláh lázadási szereplésének kérdésen kívül, nagy mértékben nevezetes és figyelmet érdemlő épisodja azon királyi fény és méltóság, melylyel őt a népmonda ma kelőleg nem érthető módon fölruházta. Bár az erre vonatkozó, s a min nem lehet eléggé csodálkozni, még életében felmerült adatok részben már fenebb érintve valának, *) legyen szabad azért még egyszer visszapillantva, minden ide tartozó tényeket elősorolni, s e kiváló érdekléssel bíró rejtélyes képet az olvasó eleibe állítani.

*) Így péld. 174. 176. 177. ll.

Némi jelentőséggel bír e részben már a hóralázadás kitörése előtt, annak egyik vezérétől Krisántól tett, s fentebb említett jövendölés:*) „Fog támadni egy király, ki háborút indít, melynek folytatában az emberek bokáig fognak vérben járni.“

Gr. Eszterházy udvari főkanzellár továbbá 1784. decemb. 11-én a császárhoz intézett jegyzékében, ő felsége tudomására juttatá, a bár egészen bizonyosoknak nem tartható, de azért „fontosságuk tekintetéből“ el nem halgatható magán tudósítások szerint, hogy: „a pártütők ismert vezérüket, Hórát magunk fejedelmének kezdik tekinteni.“

Gr. Kálnoki Lajos Tordamegye főispánja az udvarhoz éppen ez időtájban decemb. 12-én az oláhok nyakasságáról s lázadással fenyegető mozgalmairól tett tudósításában említi a hozzá elhatott hirt, hogy „Hóra nem ártallja Zarándmegye hegyei- és erdőinek rejtékeiben, magát Dacia királyának nevezni.“

Midőn Hóra és Kloska elfogatásuk után 1784. december 31-én Abrudbányára bevittetek, Krisanetz oláh pópa a magyarokat szidalmazása közben azt is mondotta, hogy ők már most Hórát „elevenen felfalhatják és megehetik“, az ott álló Király Istvánné, azon pópának így felelt vissza: „sőt inkább ti egyétek meg Hórát, mert tőletek kinevezett királyotok volt.“

Hórának egy nyilatkozatát sem lehet itt elhallgatni, miről a lázadás alatt neki néhány napig irtó szolgálatot tevő Kendi Sándor, topánfalvi nemes ember az udvari bizottmánynak 1785. február 1-én tartott ülésében emlékezett, mennyiben t. i. Hóra az ő jelenlétében mondotta volna: „miszerint ők Erdély fejedelemséget Belényestől Tordáig úgy meghódították, hogyha ő — Hóra — parancsolná, nem csak az oláhok, de a magyarok is azonnal feltámadnának a nemesek és hivatalnokok ellen“; a mit némileg méltán fejedelmi hatalommal kérkedésnek lehetne tartani.

A hóravilági kutfők között fenebb (7. l.) már említett „Horja und Klotska“ című, állítólag Károly-Fejérvártt és Nagy-Szebenben kiadott német kis könyv (46 l.) azt írja: hogy midőn Hórát elfogatása után, Zalatnáról Károly-Fejérvárra vitték, a fejére csúf-ságból egy aranyos papirból csinált, s bitófával és kérekkel tarkázott koronát tettek volna; a mivel bizonyosan Hó-

*) L. 227. l.

rának királyi méltóságra vágyását, vagy a pórzendülés és azt kezdőknek titkos célját akarták kigúnyolni. E mende-mondára nézve elég egyszerűen megjegyezni, hogy a mint hasonló illetenség elkövetésére a két főczinkost kísérő katonaság feljogosítva nem lehetett, úgy azt maga fejétől nem is tehetette, s a mellett Hórát nem Zalathnáról, de Abrudbányáról vitték Károly-Fejérvárra.

A mesztakoni ismert nép-gyűlésről végre fenmaradt hagyomány szerint, (mint fenebb 53. l. elmondott) a királyságra vágyó Hóra lett volna (bár ott nem volt jelen) a ki nem engedte, hogy egy a gyűlésre küldött, s a lázadás kitörésének elhalasztását tanácsló osztrák tábornok szavára a nép hallgasson.

Imé! a fenebbi adatok ellenmondhatlan bizonytságot tesznek: hogy Hórának királyi méltósága a történelemben, mint a népmondába egyaránt betolakodott, az úgy szólva, a pórzendülés alatt a nép szájában élt, s annak kezdetétől fogva végéig, magát mindig fentartotta. Miben kelljen e csudálatos, s egyáltalában nem érthető vélemény és állítás okát keresni? Azt, hogy egy közsorsu, mi-veetlen, sem olvasni, sem írni nem tudó oláhnak trónra emelése lett volna a pórzendülést indító titkos terve, vagy álma? azt okosan gondolni nem lehet; az egész dolog bizonyosan az akkor, az országban, főkép az oláhok között keringő kósza hírek és mondák közé sorozható. S ha csakugyan annak lett volna valami alapja, az bizonyosan a Hórától, mint tudjuk, elfogatása alkalmával tűzbe hányt irományokkal együtt elégett, s így soha föl nem deríthető titoknak marad.

Ha másfelől Hórának királyi méltóságra vágyása holta után is fenmaradt, sőt úgy szólva ma is, mennyiben több munkákban feltalálható, történelmi tény gyanánt szerepel, e tévedést egy azt elterjesztő hora-világi főokmánynak lehet és kell tulajdonítani.

A gr. Jankovics udvari biztos által a két oláh főczinkos kivégeztetéséről fenebb előadott és német nyelven hozott ítéletek közül az első, midőn a Hóra által elkövetett gonoszságokat elősorolja, azokuak súlyos voltát következőleg jellemzi.

„Zur sicheren Erreichung dieser höchst sträflichen und verwer-gen Absicht hat nun dieser Bösewicht Hóra die bedenklichsten Mittel überführter Weise gewählt, indem er sich durch verschiedene Menschen den Eid der Treue hat schwören lassen, als dann mit Zunahtretung der landes-

fürstlichen Hoheit, das Volk auch mit der freventlichsten Angabe zu bethören sich unterstanden hat, dasz er von Allerhöchsten Orten zur Ausführung seines Vorhabens mit schriftlichen Urkunden versehen seye, kraft welcher die durch ihn kundgemachten Befehle ausgeführet werden müssen.“

Ez ítélet a végrehajtás után, az országban a guberniumtól latin fordításban köröztetvé, az abból fenebb idézett hely így tétetett közé:

„Ad securius scelestum, temerariumque hunc finem assequendum nefarius hic Hora scelestissima media, ut clarum est, adhibuit; siquidem ille sibi homagium fidelitatis a multis hominibus deponi, taliterque principalem celsitudinem sibi vindicare, procaci declaratione populum abducere et dementare praesumpsit, assecurando: se ab Altissimo Thomo ad exsequendum suum propositum literariis documentis provisum, vigore quorum ab illo patefactae ordinationes in effectum deduci oportere.“

Csak melleleg említve, hogy a fentközlött ítélet latin szövegében több 'lényeges hiba találtatik *) a kettőnek összehasonlításából főképp az tűnik ki, hogy az ítélet három főhelye nem lefordítva, de teljesen elferdítve van, mert Hora magának nem hódolati hitet — homagium fidelitatis — tétetett le, de egyszerűen „sok embert maga hűségére megcsketett;“ továbbá, a már megavult német kifejezés: „Zunahetretung des landesfürstlichen Hoheit“ az ország fejedelme fenséégének megsértését jelenti, annál fogva Hora bűne felségsértés — Majestätsverbrechen — volt, s korántsem lehet az alatt azt érteni, mintha az oláh vezér „principalem celsitudinem sibi vindicare“ tehát az ország fejedelme fenségét vagy fenségi jogait magához ragadni s bitorolni akartá volna; végre a német kifejezésnek: „von Allerhöchsten Orten“ a latin „ab altissimo throno“ hasonlag nem felel meg, az ugyan is „az udvari legfőbb hivatalokat“ nem a királyi széket jelenti, s valóban, mint az udvari bizottmány jegyzőkönyvéből is látni lehet, Hora maga vallomásaiban a királyi trónra sohasem hivatkozott.

*) Igy péld. „überführter Weise“ így van igen rosszul fordítva: „ut clarum est;“ továbbá ez: das Volk mit der freventlichsten Angabe zu bethören“ latinul hasonlag igen hihásan van így kifejezve: procaci declaratione populum — dementare“ stb.

de a hol kellett, az ismert s az udvari kanczelláriától kapott válaszókat említette.

Ily módon történt, hogy a két oláh vezérre kimondott ítéletnek, mint már fenebb megjegyeztük: germanizálása volt az, mi egy jelentékeny óravilági tényben a közvéleményt félre vezette, s a mint lényegesen fentartotta, úgy Hóra halála után is terjesztette az ő királyi méltóságra vágyásának téveszméjét; mert valóban azon oláhnak, minden bűnei mellett is, volt annyi esze, hogy nem gondolkodott, magát II. József császárral egy rangba állítani.

XXVIII.

H ó r a - e m l é k e k .

Hórának állítólagos királyi vágyaira s méltóságára vonatkozó, s a fenebbiekben elősorolt adatokon kívül, nem lehet még hallgatással mellőzni az úgy nevezett h ó r a - e m l é k e k ismertetését, mennyiben azok is a közsorsu jóbbágy pórzendülési szereplésének fontosságát bizonyítják, ki a véres dramában kitűnő helyet foglalt el, s annak következtében, iránta nem csak a hazában, de külföldön is nagy érdekelttség nyilvánult.

A h ó r a e m l é k e k kétfélék: u. m. p é n z e k és k é p e k. Bár azok készítésében az üzértség s nem igen lelkiismeretes nyereszkeedés volt a főtényező, és azok általában hamis, koholt, s azért hitelt nem érdemlő műveknek mondhatók, még is a óravilág történelmében el nem vitázható történelmi becsesek birnak.

E népmondában az első oláh vezérnek tulajdonított e p é n z e k méltán úgy nevezhető ál- vagy g y u n y é r m e k, tehát voltaképp oláh numismák. A mennyiben tudni lehet, k é t ilyen ónból, vagy más érezkeverékből készített hórapénz van, egy nagyobb és egy kisebb, az elsőből két példány D o b ó c z k y Ignác, hevesmegyei birtokos. s 1865—68-ban országgyűlési képviselő sajátja, ki-nek az éremtan — numismatica — kedvelt foglalkozása, szép ilyen gyűjteménye van;*) a másik vagy kisebb ilyen pénzt az erdélyi múzeumi egylet bírja.

*) Dobóczky úr, ki maga hórapénzét nekem megmutatni szives volt, annak mindkét példányát pesti régiség-kereskedő Eggers Dávidtól vette; ez pedig az egyiket gr. A n d r á s y Lipótnak egykor Pesten tartott, majd

A nagyobb hóra-pénz első felén látható egy karddal átvert szív, melyből hármassal kereszt emelkedik fel, e körirással:

„Horia be, si hodinyeste,
Czára plinse, si pleteste.“
(Hóra iszik és aluszik,
Az ország sir és adózik.)

Emek bátulsó felén van: egy halomból emelkedő hármassal kereszt; a közepén R. D. (Rex Daciae) Horia 1784.

A kisebb és Kolozsvártt található pénz első felén van korona, keresztel s e körirattal: Nos pro Caesare; felül, és alól hármassal kereszt, közbül a karddal átvert szív körirása: „Horia Rex Daciae.“

Van még egy harmadik, a fenebbiekhez hasonló, nem annyira érem vagy numisma,* de inkább érdemjel, tehát ordo, melyet Hóra nyakába akasztva viselt volna. *)

A hóra pénzről az első említés egy Kolozsvártt már 1785. január 6-án, s így az oláh vezér életében bizonyos Miskolczi Józseftől egy „clarissimus dominus“-hoz, hihetőleg professorhoz írt s a magyar tudom. akademia irattárában lévő levélben fordul elő. Az illető hely e következő: „Emlékeztet az is, hogy Hóra pénzt veretett, és a jól forgolódnó katonáit azzal ajándékozta vala. Hogy készítette? Aranyásó cigányok által. A közepén a pénznek vala egy otromba dárdával általatott szív, a felett egy oláh kereszt és a keresztnek balfelől való részén ez a betű R. i. e. Rex, a jobb felén pedig D. Daciae. Alatt pedig a neve: Hóra.“

A hóravilági különböző népmondák közt, ha a fenebbi levél dátumában nincs hiba, s az csakugyan a közlött napon íratott

örökösétől gr. Andrássy Manótól eladott régiség és gyűjteményéből szerezte meg, a másikat külföldről kapta, hol bizonyosan e pénznek még más példányait is lehetne találni.

*) Ez is az átdöfött szívet felül s alól hármassal kereszt közepén mutatja, ez irással: „Hora R. D.“ Ez állítólagos érdemjel, a Strassburgban 1785-ben kijött, fenebb 7. Lidézett „Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen“ kis munkának címrájza. Annak végén 47. l. a hét főháznak oda tartozó árnymépeiről s az érdemjéről mondatik: „Die beygefügtten Schattenrisse sind nach den in Wien gezeichneten Originalen abgestochen. Die Titelvignette stellt das Ordenskreuz vor. das Hora sich umgehängt hatte.“ Tehát a hóra-képek és érmek eredetije (?) s főgyára Bécsben, vagy e városban is lett volna. Az író nem tartotta szükségesnek a kutfőt, hanem ez állítását merítette, megnevezni.

volna, — ezt minden bizonnyal nem csak meglepő, de egyáltalában meg nem magyarázható rejtélynek kell tartani.

A hórapénzről emlékezik Jankovics Miklós hazánkfia fenebb már (183 l.) idézett értekezésében, melyben többek között azt is írta, hogy az oláh vezér „az elragadott aranyból és ezüstből pénzeket is veretett.“ Ha e tudósunk hite szerint Hóra a hegyekben ágyu öntésre szolgáló vashámorokat tudott felállítani, miért ne tehette volna azt pénzverő házzal is?

Hóra pénzét végre, gr. Kemény József „tulajdon szemelvel“ látta Koloszvártn 1806-ban ott meghalt piarista Jezonosski régi pénzgyűjteményében, mely szerinte: „nagyon nagy ritkaság.“ Meg van-e ma, s hol e példány? az említett gróf nem tudja, azért méltán érdekesnek hiszi: „kipulhatolni, hová lettek pater Jezonosski régi pénzei?“ *)

A hóra-emlékek között második helyen a képeket kell említni.

Ezek: vagy arczképek, vagy tárgyi, helyi festmények, s így hóralázadási illusztrációk.

Az arczképek Hóra, Kloska, Krisán a három oláh vezér vonásait ábrázolják.

Maradt-e fen, volt-e a három fősinkosnak élethű, valódi, s így eredetinek mondható ilyen képe? e kérdést kell mindenek előtt vizsgálódásunk tárgyává tenni.

Hogy e három ember, kiknek nevét a porzendülés kitörése előtt maguk faluja, vagy legfeljebb az illető kincstári uradalom háttarán kívül alig ismerték, mint földes-ur jobbagyok, alárendelt szolga helyzetünkben bizonyosan sem maguk lefestéséről nem gondolkodtak, sem mások azt nem tették, abban kételkedni nem lehet. A tőlük kezdett lázadás után, s az által lettek csak híressé; nevük akkor mertült fel a két magyar hazában, majd a vért árasztó merénylet közben európaszerte ismeretessé, s közbeszéd és figyelem tárgyává lettek, mi őket a lerajzolásra is méltóvá tette.

Ez időben tehát, s így csak 1784-ben, még pedig ez esztendő novembere- és deczemberében volt ok, s természetes vágyás az Erdélyt alapjában megrázó lázadás főindítóit ismerni, s így azoknak

*) L. Új Magyar Muzéum. Hatodik folyam: 1856. Első kötet: 340. 341. ll.

arezképét birni. De e háborgások folytában, a dúlások színhelyén, vagy a vértől áztatott csatatérekben se mód, sem alkalom nem volt őket lerajzolni, s miután azon év deczembere végén a két első vezér t. i. Hóra és Kloska fogságba esve Károly Fejérvártt szigorú és külön börtönbe záratlak, bizonyosan azokba egy festőnek is a mondott ezélből bejutni nem lehetett.

S mind a mellett a szóban forgó oláh vezéreknek, mint látni fogjuk, számos és különböző helyeken készült arezképeik maradtak fen, s azok között állítólag olyanok is volnának, melyek az illető vezér éltében készültek volna.

Állítsuk össze e képekre vonatkozó adatokat.

Egy fenebb már (165 l.) közlött hivatalos okmányhoz, azon tudósításhoz, melyben gr. Jankovics Antal a két főczinkos elfogatását Déváról 1783. január 5-én a császárnak megírja, volt a két fővezér tollal rajzolt arezképe mellékelve: „Effigiem quoque praedictorum tumultuantium rudi calamo efformatam demisse advolvo.“

E két valódi arezkép, hihetőleg a főczinkosok elfogatása után, vagy Abrudbányán, vagy midőn innen Károly-Fejérvárra vitettek, az útközben készült, ma már azonban niucsenek meg, legalább a volt erdélyi udvari kanczellária levéltárában az illető okmány mellett, nem találatnak. Visszaküldötte-e a császár azokat az udvari kanczelláriának gr. Jankovics jelentésével együtt? vagy a kabinetben maradtak? s későbbben tán valaki a kanczelláriai levéltárból sikkasztotta el; épen úgy, mint azoknak rajzolója, tudva nines. Krisánnak ilyen arezképe azon okból nem volt, mert, mint tudva van, ötöt a más két vezérnél későbbben fogták el.

A három oláh vezérnek a pesti nemzeti múzeumban több és különböző, nagyobb mint kisebb képei vannak, melyek részint árnyrajzok, részint réz, részint fametszések. Ezek között Hórának hét, egyik színezve s így kettősen, Kloskának hat, Krisánnak három képe van. Ez arezképek közötti lényeges és nagy különbség semmi kezességet sem nyújt a hasonlításra, s így valódiságukra nézve, még azon esetben sem, ha netán egyik vagy másik ez arezképek közül a fenebb közlött személyes leírások után készült volna is; ilyen például az, melyen Hórát juhászbundában, s kezében pálezat tartva rajzolták le. A festők néha önkényesen és saját képzelődésük után indulva rajzolták e képeket, a mit péld. világosan bizo-

nyit az, mely a két oláh vezért egy oszlopos és tág börtönben szembe ülve mutatja, holott ők, mint tudva van, külön voltak a károly-fejérvári kapuk alatti kazamátákban elzárva.

Három nagyobb kép a három vezérről, állítólag azoknak éltében, Nagy-Szebenben Neuhauser Ádám Ferencz ottani festő által készült, e kérdésen kívül hamis aláírással: „ad vivum depinxit.“ Ezek az Eder-féle gyűjteményben lévő „Analecta“ czimű kéziratban elől láthatók, s kissé durva rézmetszések.

A fenebbi arczképek közül néhány darabon Will Márton János augsburgi rézmetsző neve áll, jelesen az említett börtöni kép is ott készült. Ez arczképek közül némelyik könyvek czím lapja mellett is látható. — Hórának s Kloskának színezett arczképei vannak Kolozsvárt az erdélyi múzeumban.

Érdekes egy akkori magyar lapnak e képek ügyére vonatkozó alábbi közlése, mely a Bécsben megjelenő „Magyar Hirmondó“ 1785-dik évi büjtmás havának 2-dik napján kelt 17. levelében, vagy számában 134. l. olvasható.

„Egy Paurenpfäind (sic!) nevű német mesterember (nyomtatott képek annyát metsző) bejött volt nagy reménységgel Erdélybe, hogy itten több a féle mesterember nem volna, a ki réz vagy ezüst táblácskára valami nyomtatandó képet úgy is kimetszene; szerencséje szegénynek, hogy a mellett jó asztalos, jó esztergálos és jó oszlopos képfaragó is, mert különben kenyeret se kap vala maga és felesége táplálására. Ki metszette volt most Hórát és Kloskát egy darab papiroson szembe eső képekre *) és a kik ezen két gonosz kányát személyesen láthatták, megvallják, hogy legjobban ezen említett Paurenpfäind találta.“

„Jól találta ugyan a károly-fejérvári pénzverő háznál tisztelkedő pénzformáját metsző is, de több értéke és módja is lévén, külön-külön metszette ki, és a mint a kösziklán a nagy odvas élőfákkal és kövekkel, mintegy a természet várával (hozzá adván a pártütők a mesterséget is) körülvéve voltak, úgy v a g y n a k k i i s n y o m t a t v a. Ez jőbben találta Kloskának a haját, mint az első, mert nagy hajban ilyen sürü kondorságot (csaknem minden szálnak) nem láthatni még a cigányok között is a mai világ-

*) E képet nem kell a fenemlített hasonlóval, s Augsburgban készülttel összetéveszteni.

ban, annyira megváltoztatta a j ö v e v é n y e k haját az erdélyi klíma és levegő ég. Különben is, mint a szálkás agárnak, vagy vizslának, kopónak többire olyan scrtforma a hajok, a Kloska haja pedig olyan fodor külön-külön szálánként, hogy dolgot adna tiz parókás mesternek is egy valaki haját úgy felfodorgatni, mint Kloskaét a természet.“

Van-e ilyen, t. i. Károly-Fejérvártt készült kép ? s hol ? nincs tudva, de másfelől a népmonda színét vastagon magán hordó hirlapi közlés sem érdemel hitelt, főkép azért is, mert a mit Kloska feltűnő módon kondor hajáról állit, az a személyes leírásban egyszerűen „sötét barna hajnak“ mondatik.

A mint a fenebbiekből látni lehet, a Hóra s Kloska-féle különböző arczképeket több helyeken, péld. Nagy-Szebenben, Bécsben, Augsburgban, sőt Károly-Fejérvártt is, de bizonyosan nem eredeti példány, vagy rajz után készítették, s így kissé önkénytelen gyártották.

A Hóra-képekhez tartoznak még, mint fenebb megjegyeztük, porzendülési illusztrációk vagy rajzok is. Ezek Kolozsvártt az erdélyi múzeumban, még pedig a n. M i k e Sándor által ajándékozott becses gyűjteményben találtnak. Ezek a következők :

- a) A l b a k, Hóra születési helye.
- b) A két főlázadó s vezér elfogatása, s Hóra írásainak elégetése.
- c) Zalathnai fenemlített jelenet, midőn Krisanetz oláh pápa az összesereglett nép előtt a fogoly Hórára mutatva, a magyarokat szidalmazta.
- d) Hóra s Kloska kivégzése, a kerékbe törés és feldarabolás borzasztó ábrázolásával. Mind ezek színezve vannak, de épen nem csinos művek.

Van azonban Hórának egy valódi, s ma a gr. Zichy család birtokában lévő emlék, — ez oláh vezér ezüstgyűrűje, mely a magyar tudományos akademiának 1866-ban martius 5-én a hóravilágról tartott második felolvasásom alkalmatosságával lett egészen váratlanul ismeretessé.

Erről a „Budapesti Szemlében“ *) a következő, tőlem e felolvasásról a lap szerkesztőségéhez küldött közlés van.

*) L. „Budapesti Szemle.“ — Uj folyam. Negyedik kötet. Pest 1866. 385. l. A felolvasás napja 380. l. hibásan van martius 15-nek írva.

„Felolvasás után, elnök b. Eötvös József ur egy érdekes és eddig ismeretlen óra-világi emléket mutatott fel a gyülekezetnek, t. i. a Hórárt elfogató ezredes b. Kray által, tőle sajátkezűleg elvett és egy kis lánczezal összefoglalt karniol kövü kettős nagy ezüst gyűrűt, mi azon oláh kapitány gyűszőjén, mint ékszer függött. A mondott, és a gyűlés nagy részvétét felköltött darabot gr. Zichy János ur volt szives az elnökséghez küldeni, kinek, ha nem csalódunk anyósa az említett s Erdélyben akkor nagy tiszteletben álló b. Kray leánya volt.“*)

Van még egy pár, de bizonyosan hamis óravilági emlék: t. i. Hóra ivópohara, mint mondják a n.-szebeni evang. iskola könyvtárában, s Kloska úgy nevezhető handzsárja vagy nagy kése, melynek vasára azon oláh vezér neve bevésve van. Ez Kolozsvárt az erdélyi múzeumban látható.

XXIX

A porzendülés végczélja annak titkos vezetői körében. — Ezt bizonyító adatok. — Orosz segítség, s trónváltoztatási terv.

Az 1784-beli oláh fölkelés mint valóban minden forradalom történelmében, legérdekesebb, legfontosabb, de egyszersmind legnehezebb kérdés az ily népmozgalom genesise, tehát az azt előidéző okok és viszonyok földelítése.

Többször volt alkalmunk a porzendülésnek a magyar nemesség kiirtására irányzott valódi, bár háttérben álló törekvésére rá mutatni, s e végczél bizonyítására szolgáló, s hivatalos okmányokban találtató tényeket és adatokat idézni. Az alább következők is erre vonatkoznak.

Ugy nevezhető óra-irományok létezését nem egyszer hoztuk már fel, sőt e levelek gyűjteménye, vagy az oláhok levéltára felől is Schultz alezredes fenebb (178 l.) említést tett. Egy ilyen oláh írást terjesztett fel az udvarhoz b. Bornemisza Hunyadmegye főispánja 1784. deczembere 1-jén kelt jelentése mellett, mely Juon pojánai pópa által adatott be. Abból, mint nevezett főispán meg-

*) T. i. b. Kray Irma. L. Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. XII. kötet. Pest 1865. 375. l.

jegyzi, lehet látni, hogy a pópák, kiknek segítségével próbálja a nem egyesült püspök a csendességet helyreállítani „maguk a legnagyobb lázitók.“ Ez irás 1784. november 5-én kelt körlevele Ilórárnak, ki abban mintegy 20 megnevezett, nagyobbára az algyógyi és almási járásokban fekvő oláh falu lakosaihoz azon parancsolatot intézi, hogy november 7-én Al-Ggógyra összegyűljenek, mivel az engedelmeskedni nem akaró falu lakosainak házuk a visszamenetel alkalmával föl fognak gyújtatni, s az illető faluk figyelmeztetnek, a dolgot komolyan venni, s engedelmeskedni, nehogy mások menjenek hozzájuk. A levél tartalmát s kelése idejét tekintve, az bizonyosan a dévai eseményekre vonatkozik, s hihetőleg azon várnak nagy erővel megrohanása lett volna a kérdéses népgyűlés célja, melyet azoban, mint látszik, megtartani nem lehetett.*)

A mint egyfelől a t. olvasó a katonaságnak a dévai ostrom alatt tanusított kétes magaviseletére emlékezni fog, úgy másfelől az idézett óra-levélben új, s igen világos bizonyosságát találja az oláh papság szereplésének a pörzendülésben mely abban nem csak részt vett, de egyik főtényező is volt.

B. Bornemisza főispán Déváról november 28-án ugyancsak a lázadás ügyében gr. Eszterházihoz tett tudósításában előrebocsátja, miszerint az oláhok „nem szűnnek meg most is azzal dicsekedni, hogy a magyar nemzetet egészen eltörlik, azután egyéb nemzeteket is Erdélyben el akarnak törölni, a prédálásokban a vas szerszámokat az aranyból és ezüstből inkább gyűjtötték, ezekből hadi eszközöket készítenek, mely cselekedetekkel nyilván kijelentették, hogy a fegyver elnyerésére nem királyunkhoz, császárukhoz, való hűségből, — — hanem azért vágytak, hogy hűségre, közönséges bátorságra készített fegyverrel régen forralt és oláh papjaik által folytatott pártütésüket vigyék véghez.“ A főispán egyszersmind az oláhoknak a gonosz s a magyarok kiirtására irányzott terve és összeesküvése felől egy bizonyítványt terjeszt föl t. i. Incze Pál azon megyei

*) Óra e körlevelének két példánya van az én gyűjteményemben. Az elsőt b. Bornemisza 1784. decz. 1-jén Bécsbe, a másikat ugyan ő 1785. január 13-án gr. Jankovicsnak küldötte német fordításban. Mindkettőnek szövege, egy pár hely kivételével, egyezik, s hol azok különböznek, egymást azzal kiegészítik. E levél alább a óra-irományok közt terjedelmesen közölve van.

szolgabírónak november 17-én kelt hivatalos jelentését, ki a lázadás kiütése után november 7-én Károly-Fejérvárra szaladván, írja, miszerint: „épen a mészárszék mellett fen a várban lévő piaczi fogadó palánkja mellett meghúzván magamat, füleimmel hallottam a becsületre felbocsátott főoláhokat: hogy őket arra eskették meg a szent keresztre: magyarokat, szászokat, czigányokat élni ne hagyjanak, de mivel most elégtelenek, hogy mind a hármat aggregálják, azért előben a magyarokat pusztítsák el, és azután fogjanak a szászokhoz és czigányokhoz.“ E gonosz és egymás között hittel erősített conspiratio és végezés iránt való beszélgetést azon megye táblabírája borbátvizi Bája József is bizonyította.

Ilyenmü, s az oláhoknak állítólag külszági segítségben bizásukat említő, s annál érdekesebb okmány ez időből Bágya Ferencznek Hunyadmegye tisztségéhez Dobrából 1784. november 27-én tett, s úgy mint akkor írva volt, ide igtatott e jelentése:

„Bizonyos circumstantiákból és a rebellisek szavaikból azt tapasztaltam, hogy gonosz szándékjoknak végbe vitelekre segítséget várnának, nevezetessen a lapusnyaki oláh pap, vulgo práznyik*) alkalmatosságával egy magyar asszony fülhallottára azt beszélette volna, hogy ezen meg ne ütközzenek az parasztok, mert jövendő a segítség, csak hogy imádkozzanak az magok vallásokon lévő Potentatorok élete megmaradásáért, hadd imádkozzanak az magyarok az magok császárokért; különben is olyan bátran viselik magokat, mintha ezen cselekedetekkel épen nem hibáztanak volna; ezt is mondván az említett pap, hogy ez csak semmi, hanem különben várhatnak az magyarok; és így az oláh papok bizonyosan informatusok, nagyon bizván az muszkákhoz; magam ugyan fogdosnám az olyan koriféusokat, de nem bátorkodom, kevés lévén a segítségem s félvén a ki tudjától.“ Ennek következtében e megyei tiszt több segítséget kér, s hozzá teszi: „az hajósokat szolgálatra kényszeríttük, de szolgálni teljességgel nem akarnak;“ s erre nézve is utasítást kér.

Nem kevésbbé figyelmet érdemlő oklevél az oláhoknak állítólag trón változtatási tervvel összefüggő összeesküvésükre vonat-

*) Práznyik oláh szó, mely ünnepet jelent.

közö egy törvényes esketés, melyet b. Kemény Simon alsó-fejéri főispán november 30-án Alvincz és Borberek mezővárosokban Vass György és Lassi Benjámin táblabírák által vitetett véghez, s azt a császárhoz még ugyan az nap a pörzendülés ügyében intézett jelentése s folyamodványa mellett fölterjesztette. Ez esketésre alkalmat adtak a már ismert legfensőbb intézvények, melyek által a rögtönbirósági eljárásnak felfüggesztése parancsolatott. A főispán megemlítvén a pártütők irányában alkalmazott szelidebb eszközöknek teljes sikertelenségét, kik ily módon még nagyobb dühösségre ingereltettek, felhozván továbbá a katonaság tétlenségét is, mely a fölkelte nép ellen támadólag nem lépett föl, de csak magát védelmezte, ha megtámadtatott, — esedezett, hogy a lázadók a törvény, mint a legfensőbb határozatok értelmében is, megérdemlett büntetésöket vegyék el, mely kérését főképp azzal indokolta, hogy: „azok nem csak a haza, de ő felsége szentséges személye ellen is föltámadtak, kinck se szentséges nevét, se méltóságát nem kimélve, ezélba vett pártütésöknck nyilvános jelelt adták, midőn ő felségét rágalmozásokkal sértegetvén, — az uralkodásnak másra átruházásáról — bár azt tennic nem képesek, még is istentelenül s nyilván kiabálni nem irtóztak.*)

Mi az esketést illeti: abban kilencz és megesketett tanu kihallgatása foglaltatott, s ezek legnagyobb részben azon vallomást tették, hogy ökc, midőn a fenemlitett két helység november 7-én földulatott, több oláhoknak a fejedelem szentséges személyét sem kimélő istentelen kiabálását s káromlását hallották, mintha ő felsége parancsolta volna a magyarok megöletését, ki egyszersmind az oláhokat fegyveradásra nézve tett ígérétével megesalta, miéért magoknak más hirályt fognak választani. Mely gonosz vád a ki-

*) „Quos quidem seditiosos merito supplicio quantocius afficiendos esse secundum legem et benignas Majestatis Vestrae resolutiones, tanto magis — — exoramus: quod iidem non tantum in Patriam, sed sacram quoque Majestatis Vestrae personam rebelles, nec sacratissimo nomini, neque dignitati ejusdem parentes, manifesta etiam intentae rebellionis signa prodiderint, dum Majestatem Vestram Sacratissimam calumniose proscindentes, de transferendo etiam imperio, etsi non capaces, malitiose tamen palam clamitare non reformidarunt.“
A főispán fölterjesztéséből.

hallgatott 5-ik nemes tanu Inezédi István által következőleg adatott elő: „Hogy a király őket megesalta, mivel nekik fegyvert ígért és nem adott, s ha mostani szándékjokban is megesaltnának, t. i. ha a magyar nemzetet ki nem irthatják, más királyt fognak ők találni, vagy választani maguknak.“*)

A t. olvasók velem együtt, kétségen kívül távol vannak attól, hogy az esketés főtárgyát komolyan vegyék és higgyék, mint ha e pörzendülés ezélja lett volna: az uralkodást másra átruházni; ily politikai hordereje azon népfölkelésnek bizonyosan nem volt, — s legkevésbbé lehet néhány bárdolatlan, s azon eszmét fölfogni sem képes jobbágy oláh istentelen s balgatag kiabálásában trón-fölforgatási merénylet szándékát keresni. De minden esetben, ez is legalább említést érdemlő jelenség, s némileg jellemző adat az oláh lázadás történelmében, — miből annyit szabad sejdíteni, sőt tán állítani is, miszerint a fölkelt oláhok olyforma lázító beszédekkel másoktól hallottak, s hihetőleg a pártütés titkos fejecinek s mozgatóinak köréből szívárgottak ki a nép közé az ott oly vakmerő, mint örült elbizakodással megpendített felségsértő szavak és eszmék, miknek teljesülését, s tetté válását minden bizonynyal magok azon oláh honorationrok sem gondolták. Az oláhoknak muszká segítségbe bizásukat említő fenebbi adat sem bir több s nagyobb jelentőséggel, — ez is az akkor fölmerült mondák, vagy kósza hírek közé tartozott.

Többen hitték s állították ugyan ezt, s gr. Teleki Domokos is főkép munkája kezdetén a kül befolyást nem csak vitatja, de határozottan állítja. Így péld. „Hóra Bécsből haza érkezvén, csak alkalomra várt, hogy lángra gyulaszsa fajtársai izgatott kedélyét, kiknél a külbujtogatások sem hiányoztak. Bessarionis és Szofron szereplése óta, az orosz politikának az oláh ságra való befolyása iránt kétség többé nem lehetett. Folytonos orosz ügynököknek, ez időben különösen a szent képeket áruló oroszokat tartották, kiket az oláh-

*) „Quod Rex etiam ipsos deceperit, quod arma promiserit et non dederit, sed si in hac intentione etiam decepti fuerint, quod nimirum Hungarum nationem non possint exstirpare, et regem inveniunt illi alium, vel eligent illi sibimet ipsos alium.“

hok szívesen fogadván, idegen nyelvök dacára velek titkon értekezni igyekeztek s midőn a tisztviselők ily tettökért az oláhokat dorgálták, ezek nem tartozkodtak nyilván kijelenteni, hogy bár mennyire is igyekeznek őket az oroszoktól elvonni, ők azután is társalognak velük, mert keblökben a legjobb szív ver, s velök ugyanazon hiten vannak.“*)

A népmondából a porzendülés történelmébe becsuszott, s szent képeket áruló oroszokra vonatkozó állítást, illetőleg a valódi s hivatalos okmányokon alapuló tényállás a következő. Valamint 1784-ben, úgy 1785-ben is Erdélyt három rendbeli orosz képárulók, vagy inkább házaló parasztok látogatták meg, kik mivel főkép szűk esztendők s rosz termés miatt hazájokban meg nem élhettek, s az erdélyi oláhok hitbuzgóságát hallották, oda utaztak, s azon hitrokonaiknak szent képeket árultak, a miből azonban több hasznuk nem volt, mint hogy napról napra élhettek. Említést érdemel e részben főkép azon körülmény, hogy az orosz parasztok az oláhokkal, kiknek nyelvét nem értették, nem beszélhettek, miért azon idegen alattvalóknak a kormány rendeletéből történt nyomozás alkalmával vallatásuk tolmácsok által eszközöltetett. Így azok ártatlanoknak találtatván, az országból egyszerűen kiutasítottak; s ez egész ügynek a porzendüléssel semmi más összeköttetése nem volt, minthogy az orosz szent képek árulása s a lázadás egy időben történtek. Azon orosz képárulók azért hazánknak Isten jóvoltából termékeny földjére, nem politikai czélokból, de kenyérért jöttek; egyébiránt bizonyosan az előrenéző, s számítani tudó orosz diplomacia nem szorult arra, hogy együgyű, tudatlan parasztokra bizza maga tervei kivitelét, melyeknek a szolgálai állapotban lévő erdélyi oláh nép között terjesztésétől s ilyen szövetségesektől valóban semmi sikert sem várhatott volna**).

*) L. „A Hóra-támadás története.“ 9. l. Az orosz képárulók az oláhokkal társalkodására nézve a grófi szerző idézi Göttfy Borbála munkáját: „Göttfy László háznépének romlása Hóra pórhada miatt.“ Pest 1823 (78 l.)

**) Az orosz képárulók ügyére vonatkozó okmányok: 1785-b. mártius 31-én kelt udvari rendelet, ennek következtében a királyi guberniumtól e tárgyban az udvarhoz 1785. április 28-án tett tudósítás; s a dolognak kinyomoztatása után, főkép Hunyad-Zarándmegye administratora Brukenthal Mihálytól 1785-b. május 12. és 17-én tett körülményes tudósítás. Ezekből van a fenebbi rövid elbeszélés merítve. Gr. Teleki Domokos ez okmányokat, s a valódi tényállást nem ismerte.

Valóban nem : általában a hóra-világban sem orosz, sem bármi más kül befolyásnak vagy avatkozásnak az illető felette számos okmányokban nyoma nem találtatik. Kezdetről végig, hazai belviszonyokból eredett, s a fenebbiekben bőven kifejtett okok s körülmények folytán, széles körben pusztítva s rombolva terjedő, nyomort, inséget árasztó hazai véres dráma volt az, egy elnyomott népfajt engesztelhetlen bosszura ingerlő népfaji gyűlölség szüleménye.

Az orosz képviselőkat illető, elég világosan szóló adaton kívül, a kérdéses vitaügyre nézve fel lehet hozni a legilletékesebb tekintélynek, t. i. gr. Jankovics Antal udvari biztosnak döntő állítását, ki a császárhoz 1785. martzius 3-án tett végtudósításában írja, hogy a legnagyobb gonddal s vigyázattal tett pörzendülési nyomozásának eredménye volt : mi szerint a hóralázadásban s annak indításában és terjesztésében sem külföldi, sem hazai befolyás nem tapasztaltatott *).

XXX.

Az erdélyi nemesség emlékirata a hóra-lázadás ügyében. — A történelem ítélete.

Az 1784-beli erdélyi pörzendülés eredetére s kezdetére világot derítő, ez értekezés folytában többször érintett, részben bőven kifejtett okok és viszonyok eléggé ismeretesek ugyan, tudva van az is, hogy e lázadásban az oláh nép jobbágyi sorsa kiválólag szerepelt, másfelől azonban, mint a t. olvasók emlékezni fognak, nem volt mellőzve, figyelmüket a gyász- és inségteljes drámában végzetljes befolyást gyakorolt más okokra s tényezőkre is fölhívni.

Ilyenek voltak különösen : a katonai összirás, s abból keletkezett zavargások, a katonaságnak az oláhok fölkelését élesztő magatartása, végre nem lehet azt is tagadni, hogy II. József császár intézkvényei, melyek által a földnépe helyzetének javítását, de nem

*) „Ut ut cum omni solertia, attentione et circumspectione ex omnibus captivis, sed et ipsis coriphæis sollicite indagatum fuerit : Utrum aliquis ex extraneis, aut fors etiam ex patriæ filiis ad excitandum et propagandum hunc tumultum concurrerit ? nullus tamen vel extraneus vel domesticus influxum habuisse, compertus est.“ Gr. Jankovics fenidézett tudósításából.

alkotmányos úton akará eszközölni, kártékony hatás nélkül nem maradtak, mennyiben a jogaikban sértett nemesi osztályt nem kevésbé békételességre ingerelték, mint a jobbágyokat is izgaták, kikben nem teljesíthető vágyakat s óhajtasokat ébresztettek föl.

Ez utolsó körülményre nézve nem kell feledni már a pórlázadás folyamában fölmerült azon tényeket és adatokat, melyekben nyilvánult a sokat szenvedett hazának a kormányt elég hangosan kárhoztató közvéleménye vagy jajszava, mennyiben az közvetlen, vagy közvetve történt magatartásával, főleg mulasztásával a zendülés pusztító tűzének szélesen elterjedését nem kis mértékben előmozdította.

A Hóra-támadás okainak kiderítése végett gr. Jankovics Antalra bízott nyomozás eredménye tudva van, valamint tudjuk azt is, hogy e királyi biztosnak állítólag részrehajló, s az oláhoknak kedvező eljárása ellen emelt panaszok és fölszólalások sem hiányoztak. Ha azért tekintetbe vesszük, miszerint nevezett gróf egyfelől legnagyobb részben csak az oláhokat, tehát a cselekvő s a gonoszságot elkövető félt hallgatta ki, míg másfelől a szenvedő s azon vétkes merénylet által sujtott nemességet, a földbirtokos osztályt kikérdezni, s annak sérelmei felől is az illetők által magának tudomást szerezni szükségesnek nem vélte, nem kevésbé a katonaságnak az oláh támadás alatt tanúsított kétes magaviselete földerítését egyáltalában mellőzte, — az említett felszólalásokon nem lehet csudálkozni, s hogy az 1790—91-beli kolosvári országgyűlés a Hóra-támadás ügyében a felséghez folyamodván, egy új és igazságosabb nyomozás kiküldését sürgeté.

Egy ily forma, s az országnak azon gyászos időbeli hangulatára, részben magára a pórzendülés genesisére, valamint általában az erdélyi akkori politikai viszonyokra nevezetes világot derítő okmány is, az azzal foglalkozást megérdemli.

Tudvalevő dolog, hogy az erdélyi nemesség kétségbe vonta azon állítás igazságát, s határozottan és minden alkalommal visszautasította azon rá háritott vádat, mintha az oláh támadást a földesuraktól szenvedett jogtalan bánás és nyomor idézte volna elő, névszerint a fenemlitett kolosvári országgyűlés „a valósággal éppen

meg nem egyezőnek“ mondotta : „mintha a parasztságot a földesurások rendkívüli keménysége lázasztotta volna fel“ *).

Ez a tartalma s világosan kimondott célja a magyar nyelven szerkesztett, s még a zendülés folyama alatt több főurak s nemesek által gr. Jankovicshoz benyújtott tudósításnak, vagy jobban mondva emlékiratnak, melyet most ismertetni akarok. **) Folyamodók abban azon állítást, mintha a lázadást az oláhoknak a nemességtől elnyomatása, általában jobbagyi sorsuk idézte volna elő, azzal is kívánják megezáfolni : hogy a pórhad nem a nemesek birtokában, de a zalathnai kinestári uradalomban vette kezdetét, s onnan terjedett el. „Ha igaz lett volna az“, mondják az emlékirat szerzői, „hogy csupán a földesurak kegyetlensége miatt származott legyen az oláhságnak ezen gyűlölsége, és a nemesség veszedelmére történt egybeesküvések, ottan kellett volna egyáltalában kezdődni a lázadás eredetének, a hol praetendáltathatnék, hogy a saevities nagyobb mértékben lehetett volna, de annak a kezdője Horja, az ő általa föllázított népnek fészke a zalathnai montanisticum dominiumban volt, épen hogy Zaránd vármegye felől titóték ki magokat, ott tudniillik : az, hol a zalathnai dominiumban oly könnyű életű jobbagyok vannak, hogy Európában nincsen mások.“ Valóban e nézet és fölfogás, mit a kérelmezők annyira hangsúlyoznak, a hazában akkor, s még későbbre is széles körben uralkodó vélemény volt.

Átmenve már a kérdéses emlékirat tartalmára, miután folyamodók az által történt megvigasztaltatásukat kifejezik, hogy : az isten a fejedelemnek szivét arra vezérelte, ki „az oláhság a nemesség és földesurai ellen való dühösségének és felháborodásának valóságos okait kívánná kitanultatni“ s a végre ő excellenciáját az országba küldötte, — a pórzendülés ügyének állására, s a

*) „A tizedik ülésben, melynek azonban, napja az országgyűlés jegyzőkönyvében kitéve nincs.

**) E sok tekintetben, s az erdélyi, azon korbeli jogviszonyok földerítéséért is érdekes okmány másolatban az erdélyi muzeumi egylet irományai között találhatik. Keletkezésének napja ugyan nincs oda írva, de midőn folyamodók abban Zarándmegyét említvén, mint alább látni fogjuk, mondják, hogy ott Hóra egyedül uralkodik, ebből világos, miszerint az iratot 1784—6. december közepén Dévára érkezett gr. Jankovicsnak, a támadás vége előtt kézbesítették.

dolog érdemére vonatkozólag maguk nézetét következőleg adják elő:

„Hogy ha Excellentiád a mostani, közöttünk lakozó, avagy quartélyozó idegen nemzetbeli emberektől, hadi tisztectől szándékozik végire járni, már maga célját el nem érte, mert ezek azok, a kik nagy idegenséggel a közönséges szorongattatásunk közepette is hozzánk nem segedelemmel, hanem hideg vérrel mutatták magukat és mutatják ma is, de a dolgokat sem tudják, s nem értik.“

„Hogy ha csupán a fellázadott néptől kíván Excellentiád végire járni, itten is nehezen fogja Excell. maga szándékát elérni, mert ezen ellenünk dühösködő és már is rajtunk sok kegyetlenségeket véghez vitt felzúdult nép kígyót-békát fog a nemesség ellen kiálltani, és maga iktóztató eselekedeteinek elfedezésére is mindazon okokat fogja előadni, a melyeket régtől fogva a nemességnek megesküdt ellenségei szívekbe igyekeztek plántálni.“

„Hogy ha a nemességtől kívánja Excellentiád magának annak okait feladattni, amyi lészen a lázadásnak módja, a hányan vannak azok, kik ezen mostani közönséges veszedelemben s nyomorúságban kárvallottak fetrengenek; nem tagadhatjuk ugyan, hogy kiki maga különös sérelminek legjobban tudván okait, ezek adhatják legigazábban elé a környülálló dolgokat azokról, a mik rajtok történtek. De hogy mégis az ezen rosztat szülő valóságos közönséges okok, melyekről ritka embernek van tudománya, s mindnyájan által sem láthatják, nyilvánosságosabbak legyenek, szükség felsőbb időkre, s egynehány esztendőkre visszatérni, midőn Erdélyországa régi administratiójának formája változott ujabbá s a két administratio formájának egybenvetéséből kikeresni a valóságos okokat, épen könnyű, de szükséges is.“

Az emlékirat szerint tehát az oláh lázadás megértésére szükség mindenkifőlött az azt „szülő közönséges okokat“ kifürkészni, s a közelebbi multra visszatekinteni, midőn Erdélyország régi kormányzása változást szenvedett. Az 1761-ik évben kezdődött ilynemű ujításokat, azokból eredő roszakat, s különböző bajokat folyamodók 20 pont alatt sorolják elő.

Az említett 1761 valóban Erdély történelmében, s főkép alkotmányos éltében emlékezetes időszakot, s ugy mondható, fordulási pontot képez, mennyiben Mária Terézia alatt azon évben az

utolsó diéta tartatott, s a karok és rendek azután, úgyszólván, hárminez esztendőig országos dolgok felett való tanácskozás, általában a haza alkotmányos jogainak gyakorlása végett össze nem hivattak *), mi által Erdély alkotmánya tetteleg fölfüggesztetett. Ily módon még inkább megerősített a már azelőtt úgyszólván életbe léptetett absolutismus rendszere, a kormány az ország minden jogait magához ragadta, s az alkotmányos formáknak teljesen mellőzéseével a legfontosabb közügyekben szabad tetszése és akarata szerint határozott.

Az emlékirat szerzői, nyilván kimondva abból eredő igen keserves fájdalmukat : „hogy nem állotta, s ma is nem állja ezen rajtunk dühösködő parasztság teli torokkal kiáltani aztat : hogy mindezeket felséges Urunk parancsolatjából cselekszi“, a pörzendülés eredetére nézve fenebb érintett állításukat különböző kormányi intézkedések s annak következései által kívánták bizonyítani és igazolni. Azokat, a főbb, s jobb rendbe összevont adatokra szorítkozva, mennyiben szükséges leendő, a folyamadvány saját szavaival s annak irmodorával soroljuk elő.

1.) Az 1761-dik évig az „országos gyűlések által tractáltatott“, s úgy kinnért adófizetés, hogy a nép „maga erejében megmaradva“ azon terhet viselhetette, változást szenvedett; a régi adórendszer akkor fölbomlott, „s következett annak csupán csak arbitraria administratioja“, ez újítást pedig oly emberek hozták be, „kik az által magoknak érdemeket csinálni és magok szerencsáját feljebb lágtatni kívánták, sine ulla plagarum et emporiorum proportione“, egyszersmind az adót „inkább a vármegyékre és székely nemzetre rakták.“ Így midőn az adózó nép „a minden industria nélkül való ostoba oláhság“ túlterhelve lévén, keservesen panaszkodott, a jobbágyok sérelmét az új contributio „kölholői“ nem ennek „mérték fölötti nagyságában és improportiójában“ keresték, de a földesuri szolgálat terhes voltának tulajdonították, sőt a „perceptorok és mások által véghez vitték aztat“, hogy a nép is maga nyomoruságáért a földesurakat vádolta.

*) A II. József császár idejében 1781-ben tartott úgy nevezett diétát inkább a haza alkotmányos jogain ejtett nagy sérelemnek, mint rendes országgyűlésnek lehet mondani, miután azon alkalommal az összegyűlt kk. és rr. a hódolati hitet a fejedelemsnek letették, kinek részéről s nevében azonban a hon alaptörvényei és szabadsága nem biztosítottak.

2) Az 1763-ik évben a megyékben föllállított, az addigi tisztsegek s törvényszékek teendőivel és körével biró úgynevezett folytonos táblák — *tabulae continuae* — nemkevésbé nagy következtetésü változást idéztek elő, a politikai testületeknek minden tekintélye megesökkent, „az administratio régi formája oda lett“ s így a természete szerint „minden nyughatatlanságra hajlandó“ oláh nép szívébe lassanként beoltották az ura iránti engedetlenséget, s mindezzel, mind a tisztviselőkkel „szembe állásra“ alkalom adatott, és „két kézzel bevévék“ a parasztnak „minden fundamentum nélküli méltatlan panaszát; a *continua* táblák csak a kormánytól jövő „parancsolatoknak véghez vivői, nem a haza törvényeinek s régi jó szokásainak védelmezői voltak“, annak tagjai a parasztnak panaszát magok dolgozták ki, s magok tették írásba, s midőn ben ültek, ők voltak a bírák, ha a földesurak méltó panasza felebb hatott, nem ezeknek, de a *continua* tábláknak volt ott hitele, „az honnét naponként szarvat emelt a parasztság mngának a nemesség ellen, s levetkezte lassanként az urához való minden köteletségét.“ Ez nem is lehetett másképen, írják a folyamodók, a folytonos táblák tagjait a főispánok candidáltak ugyan, de a kinevezés nem tőlök, nem is a vármegyéktől, hanem a patronusok kedvezésétől függött, s gyakran „jóságtalan emberek is obtrudáltattak“, ha azt a vallások közötti arány (más szókkal: a katolikus egyház érdeke) úgy hozta magával.

3) Így lassanként „az urához való engedelmisséget kivetkező oláhság“ az ellen tett panaszában „*praesidiumot*“ vagy védelmet a folytonos tábláknál találván, „maga nyomorúságát nem az adó improportiójára, hanem földesura terhez szolgálatjára kezdette hárítani“, s ez volt „legelső kútfeje“ azon gyűlölségnek, melylyel a földesurak irányában viseltetett. — „Ha ezen parasztnak panaszai a földesurak ellen,“ mondja az emlékirat, — „megigazittatások végett az haza törvényeire hozattattak volna, ha mindjárt igazak lettek volna is, könnyű lett volna azoknak igazítását feltalálni, de inkább tetszett a parasztnak földesurak ellen szíveket folyguitani, — — — hogysen a törvényeknek s haza constitutióinak mi-voltához nyulni s ragaszkodni.“

4) Az 1769-ben, az urbéri szolgálat szabályozása végett kiadott „bizonyos *punctumok*“ után sem szűnt meg az ahhoz szoktatott földnépe panaszkodni, valamint nyomorúságát a földesuri szolgál-

latnak tulajdonítani. Majd 1771-ben „a dominus terrestrisek megzabolázására bizonyos cynosura resolváltatik, mely mellett a földesuraknak az ő emberekén praetextuált kegyetlensége, saevitiesse vindicáltassék“, ez azonban a jobbágyságot a földesurak elleni gyűlölségre még inkább fölbátorította, annál inkább, mert az említett cynosurának egyéb sikere nem volt, mint az, hogy a kisebb „tehetetlenebb“ földesurakat feleletre vonták, — míg „a nagyobbak“, tehát hatalmasabbak büntetlenül maradtak.

5. Mintán így „a földesurak kegyetlenségéről már a kovász a parasztok szívébe plántáltatott“ s mindinkább elhíresztelték, „eztet üzték, főzték, hogy mint a tatár a rabjával úgy bánnék az erdélyi nemesség a maga jobbágyaival“, hogy e „gyalázatos hirt“ a felséges udvarnál is hitelesebbé tegyék, segítségül vették a határszéli katonaságot is, melynek föllállítása, mint tudva van, 1762-ben vette kezdetét, s 1764-ben január 7-én történt mádefalvi vérengzés után végrehajtott. Sőt azonkívül a dologba a rendes katonaság, vagy: „a quártélyozó regulata militia magát belé elegyíté, az volt a compániáknak a regimentekhez, a regimenteknek a brigádákhoz, a brigádáknak a general-commandóhoz tett föladásoknak szokásba vett egyik objectuma: hogy bánnak a földesurak a jobbágyokkal, s azokon minémü kegyetlenséget üzzenek.“ E nagyobbára idegen nemzetbeli katona fő- és altisztek, kik a haza alaptörvényeit nem értették, azt sem tudták, hogy a földesurak irányában mivel tartozik a paraszt ember, kinek „valamije van, mind az ura földjéből való, s a királyi adót is onnan fizeti, s törvény mondja: „rusticus nihil habet praeter mercedem laboris,“ — „maguk jurisdictióját s állapotját többre nevelni“ akarván, a földesurakat, „azoknak nem kevés kisebbségére“ azt irt módon igyekeztek a felséges udvar előtt mind több gyanúba hozni, mi által a parasztság a földesurak ellen mind nagyobb bátorságot vett magának, mert látta, hogy mindenütt pártját fogják.

6. A parasztok szívében mély gyökeret vert ezen gyűlölséget táplálták a földesurak ellen tett „számtalan, ok nélkül való investigatiók“, melyek „ha fundamentum nélkül valóknak találtattak is“, az ok nélkül panaszló parasztok soha meg nem büntetettek.

7. Épen így e dologban „fataliter intercedált“, hogy 13 szász falu földesurak s magistratusok irányában „minden engedelmességet fölrugott“ s e zavargásoknak világosságra jött bujtoga-

tói, az akkori Trautmannsdorf ezredbeli két kapitány ú. m. Aipech és gr. Lerchenfeld büntetés nélkül maradtak, s a szegény népnek sok ezer forintjába került per vége az volt, hogy a földesurak a fiscalis kereset alól minden törvényszékek által fölmentettek, s az úgy maga a felséges udvarnál eldöntetlen hever.

8. Miután még az aprólékos dolgok is, mik a parasztok és földesurak között a folytonos tábláknál magokat előadták, ott el nem igazíttathattak, de a parasztok „felsőbb instanciákra futkároztak,” azok ez által is mindanyiszor „lábat kaptak” s új gyűlölségre lettek földesuraik ellen ingerelve. Ide járult az is, hogy a közönséges gyűlésekről vagy egyébümen a király színe elé terjesztendő felirások, folyamodások elnyomattak, s így oda nem juthattak, minek következtében „keservesen hallani kellett aztat, mintha Erdélyben nem volnának a publica administratiohoz elkészült elegendő alkalmas subjectumok”; holott az ilyenek elmelőzése csupán azoknak érd kében s föladásából történt, kik „magok hízlekedések által tulajdon principiumokat főveálták s elősegítették” és így azon ezélt, a mire törekedtek, annál inkább elérhessék.

9. Az emlékirat azon pontja, mely a közigazgatásban és kormány-rendszerben 1761 óta történt újításokra s változtatásokra vonatkozik, kétségen kívül az okmány legfontosabb, s kiváló figyelmet érdemlő szakaszát képezi. Annak egész tartalmát, az akkori gondolkodást jellemző, sajátyszerű fogalmazása szerint közöljük.

„Hogy ha egynehány esztendőtol fogva ezen hazának, mint az előtt, régi nagyérdemű s tehetségű familiákból, hazafiaiból való ságos praesessei lettek volna; hogy ha a törvény és magyar nemzet principiumai szerint kormányoztatott volna: nem lehetne azt remélni is, hogy ezen rosz származhatott volna, de 1761-dik esztendőtol fogva a régi administratiónak változásával miként érzette ezen, a régi időben kemény fenyték alatt tartatott oláh nép a magistratusok s földesurak labefactatiojával az neki való felette való kedvezést, felrugván azon nexusokat, melyek örállói voltak a régi administratiónak, tudniillik: a magistratust és földesurat, úgy kezdett elvetemedni; érezheti ezt maga a kir. gubernium, a ki midőn patenseket s paranesolatokat publicáltatott is köztök, számba sem veszik megvetett földesurokkal a guberniumot; gyakran

azt hallatnak mondani: e nem a király, csak az uraság parancsolatja.“

10. Midőn II. József császár Erdélyben 1773- és 1783-ban utazott, s mind a kétszer „magával született és kegyelmes indulatját földnépéhez azzal is bizonyította“ — hogy kit-kit kegyelmesen nemcsak meghallgatott, de alázatos instanciájakat maga szentesítes kezeivel beszédte, „a természet szerint állhatatlan és mindent maga malitiája szerint magyarázni szokott oktalan nép“ szemlélvén e kegyelmességét ő felségének, felette sok alaptalan instanciákkal terhelték, s ebből bátorságot vett magának más alsóbb instanciáknál is magistratusa, s földesura ellen tartózkodás nélkül panaszolni, s azokat méltatlanul terhelni.

11. Az 1778-dik esztendőben az újonczok állításában az addigi rendtartásról különböző, azon helyes módot hozták be, hogy a földesurak magok állítsák ki az újonczokat, a mit midőn azok híven és sikerrel teljesítettek, jobbágyaik előtt magukat azzal gyűlölségessé tették.

12. Bekövetkezett 1783-ban „az excorporatoria principalis commissio *) conferentiája, mely in a. 1784 continuáltatik, s hogy az uraságoknak, nemességnek örökségei élvétetődnek, s a limitanea militia számára általadattatnak, depraedicáltatik, — sőt az efféle jószágoknak conscriptiójára is bizonyos conscriptorok rendeltettek, mindezekből, ő felsége intentiója ellen is, azt itéli a földnépe, s tudatlanságból balra magyarázza, hogy az uraságoknak az egész országban minden allodiumai a földnépe közt fölosztatnak.

13. Azon alkalommal, midőn a határszéli katonaság fölállított, „az oláh népnek a fegyver föl vételére“ rábeszélése végett, minden szükség nélkül, számtalan oláh papot eszközül fölvettek; s akkor vették észre ezen pópák, „hogy ők azok, a kik uralkodnak az olátságban szíven,“ ezek szolgáltak mint „emissariusok“

*) Mint ma nevezzük: „kisajátító bizottság“, melynek feladata volt, a magánosok birtokában lévő, s a határszéli katonaság számára kiszakasztott területen belül eső jószágokat abba belévonni, s az illetőknek fiscalis jószágokkal leendő kártalanításáról gondoskodni.

minden rossz véghezvitelére, sőt az oláhságot folyvást biztatták, „hogy ha a fegyvert fölveszik, nem ők a földesuraknak, hanem a földesurak lesznek az ők hatalmokban, sőt a földesuraknak alلودinmaít is ők fogják felosztani.“

Ezek másképen is izgatták a jobbágyokat a nemesség ellen, mely mivel ragaszkodik maga kiváltságaihoz, és nem adózik, azért sem a királynak, sem a monarchiának nincs hasznára, s így a jobbágyoknak ez is a földesurak elleni gyűlölségre, s azok megvetésére nem kevés okot szolgáltatott.

14. Az emlékirat végre a lázadást előmozdító, vagy annak kitörésére kisebb-nagyobb részben befolyást gyakorolt más négy körülményt is hoz föl. Ezek a következők:

a) Az 1784-ben nyáron Károly-Fejérvárott s Hátszeg-vidékén „a General-Commando által“ véghez vitetett katonai összeírás, a mi valóban a Hóralázadás előjátéka, s annak közvetlen okozója is volt.

b) A zalathnai fiscalis uradalomban az oláh jobbágyságnak nem rendes falukban, de a hegyek között szétszórva s egymástól nagy távolságban lakása miatt nehéz volt rájuk felügyelni, őket szemmel tartani, s az engedelmességre hajtani.

c) A szabadsággal haza bocsátott, s az időt otthon henyeségben töltő katonák a háborgók és tolvajok számát szaporították, s valóban ilyenek nem kevesen találtattak az elfogott pártitű oláhok között, kiknek azok néha vezérek is valának.

d) Miután „a természet sítusa szerint különböző, s hegyek között helyeztetett, legvadabb oláhoktól álló Zaránd vármegye, melyben ma egyedül Hóra, tolvajjaival uralkodik“*) Hunyadmegyével egyesítettett, ennek következtében a zarándi circulusban lévő, kevés számból álló magistratus a föld népére elegendő felvigyázással nem lehetett, s az onnan eredett veszélyt meg nem gátolhatta.

Az emlékiratot készítők utólszor nem mulasztották el főkép a katonai összeírás alkalmából az oláhságot felizgató s a lázadást előidéző főbb okokat következőleg összeállítani, illetőleg recapitulálni.

*) Ez a fenebb már említett adat az emlékirat keletkezésének idejére nézve.

Mindezekből“ (t. i. az elősorolt tényekből s adatokból) „a nép maga állhatatlansága szerint ezeket ítélte:“

1. „Hogy felséges urunk parancsolatjából neki fegyvert kell venni.“

2. „Az uraságot el kell tüzzel-vassal pusztítani.“

3. „Az uraság allodiumait szükségsképen elpusztulások után, fel kell osztani, a mint hogy némely elpusztított uraságnak földjeit már el is foglalták, és abba már be is ültének jobbágyai.“

Ne hagyjuk még azt is említetlen, miszerint a kérdéses folyamodásban azon körülmény is felhóztatik, hogy „a legháborúságosabb időben“ (t. i. a hétéves porosz háborúban 1756—1763), midőn több katonaság nem volt Erdélyben „egy bataillonnal s egy schwadronnal,*) esendesen volt a haza“, most pedig a szélbeli katonaságnak felállítása után és sok fegyveres nép között, az ország „tüzzel ég, lángol; nincs hová léphessék bátorosan az hazája.“

Az emlékirat hátralévő részében a folyamodók a kormánynak javaslatot tesznek elsőben arra nézve, mi móddal lehessen a lázadást mielőbb lecsendesíteni; másodszor: ezt úgy eszközölni, hogy azon vész többé meg ne újuljon. E részben ajánlják a kormánynak, a hazába a szomszéd Magyarországból több katonaságot küldeni be, valamint azon falukat, hol a zendülés fészke van, sok fegyveres néppel addig megszállva tartani, míg a csendesség egészen helyreáll.

A fenebbickben kivonatilag közlött óra-világi emlékirat nemcsak az ország akkori hangulatának s gondolkodásának ismertetése tekintetéből, de különösen azért is felette érdekes és figyelmet érdemlő okmány, mivel a hazát vérbe és lángba borító, s rend-

*) Egy más óravilági s gyűjteményemben meglévő okmányban, melyet gr. Teleki Károly, azon időben erdélyi kir. kinstárnok ily czím alatt „Ursachen der gegenwärtigen Bauern-Rebellion“ németül irt, a fenebbi állítást megerősítvén, arra nézve azt írja: „Entstehet anno 1756 der sieben-jährige preussische Krieg, und in Siebenbürgen blieben nur ein halbes Bataillon von Heinrich Daun und eine Escadron von Sachsen-Gotha. Das Land ist den ganzen Krieg durch, bis auf den bekannten Sophronischen Tumult ruhig geblieben, welcher doch auch als bald ohne Brennen, Sengen und Plündern gestillet worden ist.“

bomlást okozó porzendülés főokát a haza alkotmányos jogainak felfüggesztésében, s a közigazgatás minden ágaiban szabad akarat, sőt önkény szerinti eljárásában, s így a kormány által eszközölt és gyakorolt rendbontásban keresi, egyszersmind az arra vonatkozó adatokat, mint a fenebbiekben láttuk, elősorolva, az említett állítást azokkal indokolja is.

E részben a folyamodó magyar urak minden bizonynyal az ország helyzetéről azon gyászos időben, egészben véve, helyesen ítélték, s nagy igazságot mondtak, mert a kormány által életbe léptetett s a haza törvényeit nem tisztelő absolutismus magában ugyan Hóra-világot még nem idézett volna elő, de más tekintetben annak a közügyek állására káros hatását, valamint ártalmas következéseit sem félreismerni, sem tagadni nem lehet.

Minden kérdésen kívül a kormány tekintélyének, s jótékony hatással működésének egyik feltétele: a törvényekhez ragaszkodás, azoknak fentartása, annál fogva, ha az ellenkezőleg cselekszik, a haza alkotmányát számba nem veszi, a jogi állapotot megíngatja, a szabad akaratot a törvény felibe emeli, magát legerősebb, s bármely válság és vész idejében legbiztosabb támaszától fosztja meg, s az állam gyengülését okozza. Nem lehet azért kétségbe vonni, hogy ha Erdélyben 1761 után az ország rendjeinek összehívása, a törvényhozás megszüntetve nincs: a kormány által egyoldalulag s törvénytelen uton behozott több oly ferde és kártékony intézkedés elmaradt volna, mi a haza nagy sérelmét képezvén, az oláh lázadás kitörését elősegítő tényezők és okok között szerepel.

Nem lehet itt még említetlen hagyni azt, hogy bár az emlékirat szerkesztői senkit meg nem neveztek azon emberek közül, kik újítások által s az önkényes kormányzásnak behozásával „magoknak érdemeket csinálni, s magok szerencsáját feljebb hágtatni kívánták“, de minden bizonynyal a sorok közé rejtették b. Bruckenthal Sámuel kormányzóra célzásukat, kinek Erdély közügyeibe, az ottani politikai viszonyokba, általában a közigazgatásba túlnyomó, sőt döntő befolyása éppen 1760-ban kezdődött, midőn kormányzékai tanácsossá s tartományi cancellárrá neveztetett ki, s majd magasabb hivatali körökbe lépve, arra előtte tágabb és szélesebb hatáskör nyílt, s e munkásságát valóban úgy gyakorolta, hogy a mint hóra-világi értekezésemben kifejeztem: „a testvér-

hazának 1848 előtt fenállott kormányzasi rendszere Brukenenthal műve volt.“ S e részben az „idők tanuja“ a történelem, az Erdély alkotmányát 1761 után megszüntető, minden hatalmat a kormány kezébe öszpontosító, a haza jogait magához ragadó országlási rendszerért, s ebből eredett sérelmekért nagy részben b. Brukenenthal Sámuel kormányzót teszi felelőssé, ki e magas polczra emeltetését leginkább a mondott irányban gyakorlott tevékenységének köszönhette.

Ha egyfelől a fentebbi emlékiratban foglalt állításoknak egészben véve, helyességét tagadni nem lehet, s a törvényes utról eltérő, az ősi alkotmányt mellőző kormány hibái s tévedései a Hóra-lázadás-ban kétségen kívül kiválólag szerepeltek, másfelől a részrehajlatlan igazság kívánata szerint nem lehet elhallgatni, hogy az erdélyi nemesség, mely a haza földjét vérrel öntözö, annyi nyomort, inséget árasztó pórzendülésből sem okult, semmit sem tanult, — az 1790—1-diki kolozsvári országgyűlésen maga megavult, s a koreszmével éles ellentétben álló jogaihoz és kiváltságaihoz makaesul ragaszkodva, a jobbagyság nevét ugyan eltörölte, de az akkori 26-dik törvényezikkel azt tényleg mégis fentartotta, általában az elnyomott szegény földnépe súlyos helyzetét s méltó sérelmeit nem könnyítette, bilinseit meg nem oldotta, annál kevésbbé annak szabadságot adni, s az emberi jogokban részesíteni elmulasztotta, sőt az 1846—47-diki kolozsvári országgyűlésen is, félesztendővel a világot átalakító, hazánk középkori alkotmányát is ledöntő 1848-iki forradalom előtt, éles ellentétben az idő kívánataival, s a haza égető szükségeivel csak urbért szabályozó, s nagyobbára a földesurak érdekét és javát szem előtt tartó, de a földnépe igáját meg nem oldó 13 elhírhedt törvényezikket alkotá, — valamint liberalismusa a nemteleneknek a személyes fő s alperesség jogát megadó törvényes intézkedésnél többre nem terjedett. Ebben van a történelemnek ez ügyre vonatkozó, főkép a régi Erdély oly szűkkeblű és önző utolsó országgyűlését kárhóztató, szigorú, de igazságos ítélete kimondva.

XXXI.

H ó r a - i r o m á n y o k .

A Hóra emlékezetet fentartó s róla nevezhető okmányok minden bizonynyal kiváló érdekekkel s fontossággal bírnak a pórzendülés történelmében, mert több, azt jellemző, az események megértésére szolgáló, s az akkori viszonyokra némi világot derítő adatokat tartalmaznak.

Ez irományokat azért most elbeszélésünk végén, haszinte annak folyamában közölök némelyik fenebb már röviden érintve volt, — egybefoglaljuk s így összeállítva terjesztjük olvasóink elibe, annál inkább, mert hasonlólag volt már alkalmunk olvasóinkat azon nevezetes körülményre figyelmeztetni, hogy a fölkelte oláhoknak úgy nevezhető levéltáruk is volt, *) a mibe tartozó iratok voltak kétségen kívül azok is, melyeket Hóra elfogatása alkalmával, a tűzbe hányt.

E hóra-irományok az itt alább következők, úgy a mint ma, egyen kívül, a volt erdélyi udvari kanczellária levéltárában találtnak. Azokat eredeti nyelven közöljük.

A.

Az úgy nevezhető oláh békeultimatum, mely Hóra nevében Hunyadmegye főispánjához és tisztségéhez volt intézve. Ez fenebb 141. és 142. ll. terjedelmesen volt közölve.

B.

Hóra fenyegető körlevele, melyet állítólag „királyi parancs” következtében, még a lázadás kitörése előtt a ponori bíróhoz intézett.

Az említve volt fenebb 56 és 57. ll. a jegyzésben. Közölve van a nagy-szebeni első kéziratban, Brukenthal Mihály hóravilági biztosnak az erdélyi kir. kormányzékhez küldött tudósítása mellett.

Annak szövege a következő:

*) Schultz alezredes említi azt egy tudósításában, l. 178 l.

Gegrüßet seyst Du Richter von Ponor! Komme mit deinen untergeordneten Dörfern nach Kimpény, mit dem Manne, den Ihr gefangen genommen habet, nach dem königl. Befehl, und die Männer, die ihn gefangen haben, bringe mit nach Kimpény; denn ich will Euch den königl. Befehl zeigen, nebst denen, die wir hatten, sind Montags neue Befehle angelangt. Werdet Ihr nicht kommen, fällt die Schuld auf Euch, weil Ihr die königl. Befehle überschritten habet. Wir, Wir rufen Euch mit dem königl. Befehl, damit Alles in eurer Gegenwart möge verlesen werden. Werdet Ihr nicht erscheinen, wird der königl. Befehl Euch bestrafen; geschwind schicke den Brief nach Buesum zum Dadaj Joannez, damit er auch in Kimpény erscheine, den königl. Befehl zu hören, nebst dem ganzen Dorf mit Euch. Dadaj Joannez soll den Brief nach Lupsa zum Poppa Szimion, und von dort geschwind nach Musina senden, damit sie auch wissen können zu kommen, und die königl. Befehle anzuhören.

Auch ich Nicula Ursz, gebe diesen Befehl mit den oberen Dörfern, wenn jemand nicht gehorchet dem königl. Befehl, der wird bestraft werden; geschwind musz der Brief laufen, damit jedermann es wisse, denn Donnerstag kommen die Herren nach Kimpény mit dem Dominio einen Vertrag einzugehen.

C.

Hét darab iromány, melyek Hóra tarisznyájában voltak, mikor ő elfogatott. Ezek is a lázadás előtti korból valók, a zalathnai kincstári uradalmi jobbágyok sérelmeire vonatkoznak, s nagyobára a Bécsben járó Hórának adott erdélyi udvari kancelláriai válaszok. Az első, egy általa oda még 1780-ban benyújtott panaszos folyamodvány.

I.

a) Humillimum Promemoria.

Postquam in querelis suis coram competentia reiteratis Com munitas nostra Nagy-Aranyosiensis et reliquarum cum his cointeressatarum nullum sublevamen obtinuissent, cogeantur coram Altissimo quoque Throno querelas suas promoveri, primo quidem

ante annum deinde vero nunc recentissime praeterito mense 8-bri, ad quem semper me, et gremiales suos deputarunt.

Excelsum Consilium! ut rem in loco suo, quo nimirum inuivimur, tute urgere valeamus, pro nostra conformatione necessaria venit nobis benignae ordinationis per confectam indorsationem significatio, ne scilicet rursum ob defectum hujus horsum recurrere cogamur, quod nunquam sine expensis etiam minimis fieri potest. Hac igitur ex ratione, quam ex ea etiam, quod mihi summe injunctum esset, ut sine Resolutione cui se Communitates conformare possent, redire non tentarem, humillime supplicare necessitor, ut Excelsum hocce Consilium benignam Resolutionem ad promotas dictae Communitatis Nagy-Aranyos et reliquarum querelas, jam ut spero, examinatos per consuetam Indorsationem extradare disponente dignetur. Qui in profundissima veneratione emonior

indignus famulus:

Nicola Ursz

Incola Nagy-Aranyosiensis.

Titulus erat talis:

Ad Excelsum Consilium Transylvanico-Aulicum

Humillimum Promemoria

Nicola Ursz Incolae Nagy-Aranyosiensis, orantis pro benignae Resolutionis per Indorsationem communicatione.

b) Indorsatio erat:

Preces supplicantium remissae sunt ad Regium in Transylvania Gubernium, pro congruo ponendo remedio, et submittenda subinde informatione. Supplices proinde se indilate domum conferent et eventum ibidem praestolabuntur.

Ex Consilio Cancellariae Regiae Transylvanico-Aulicae.

Viennae, 3-a Novembris 1780.

Franciscus Horváth. m. p.

II.

Copia Benigni Decreti Aulici ddto 3-a Novembr. a. 1780
emanati.

Incolarum Possessionum Nagy et Kis-Aranyos, Bisztra, caeterorumque ad Dominium Zalathnense pertinentium Fiscalium pa-

gorum bini supplices libelli altissima manu signati, super diversis gravaminibus et illegalibus extorsionibus isthic exhibiti, mittuntur praelaudato Regio Gubernio eum in finem, ut facta praevie cum Thesaurariatu Regio cointelligentia, super expositis querimoniis medio exmittendorum per Tabulam Continuam Comitatus Albae Inferioris duorum Assessorum adeuratam in facie loci peragi curet investigationem, illamque adnexa sua de puncto ad punctum opinione, quantocius horum promoveat, simul declarando, qualiter si praedictorum subditorum gravamina fundata reperirentur, tam de indemnisatione illis de praeterito praestanda prospici, qualiterve in culpa existentes puniri debeant. Altefata Sua Majestas in reliquo etc. etc.

T. B. a Reischach.

David Székely.

III.

R e s o l u t i o.

Ad Instantiam octo Pagorum, utpote : Riumare, Vidra, Topánfalva, Bisztra, Kerpenyes, Offenbánya, Muszka s. nro 767.

Factis, quoad reliqua petiti Supplicantium puncta sub hodierno congruis dispositionibus, nihil obstat, quominus supplicantibus petiti decreti copia per Dominos Registratores extradetur. Cibinii, die 5-a Februarii 1782.

Extrad. Jos. Donáth m. p.

IV.

Praesentes Supplicantium Querelae contra Officiales dominicales directae communicatae sunt sub hodierno Camerae Aulicae in Monetariis et Montanisticis, cujus jurisdictioni Officiales subessent, pro fienda medela, apud quam proinde supplicantes pro ulteriori resolutione semet insinuare poterunt. Interim injunctum est etiam Gubernio, cui etiam preces istae in copia, earundem autem advolutum in originali communicatae sunt, ut dum Inquisitionem in Dominio Zalathna anno adhuc 1780 peragi demandatam submiserit, in

sua eatenus depromenda opinione ad circumstantias in hoc etiam supplici Libello expositas reflectat.

Ex Consilio Cancellariae Regiae Transylvanicae Aulicae.

Viennae 19-a april. 1782.

Franciscus Horváth. m. p.

Erat autem Titulus hujus tenoris:

Ad Sacratissimam Suam Majestatem,
et inferius:

Preces Metallurgorum ex Dominio Zalathna Transylvauiac.
Pro confirmatione Privilegii sui, et disponenda querelarum investigatione orantium.

Ad Augustissimum Imperatorem.

accepi 16-a Aprilis 1782.

Metallurgi et Subditi Regio-Fiscales ex Dominio Zalathna in
Transylvania.

In conformitate 1780. 3. Novembris editae benignae dispositionis in faciem loci disinteressatos Commissarios super expositis prioribus querimoniis secundum conscientiam Investigationem peracturos ex officio delegandos demandari, et saluum conductum contra saevitiem elargiri supplicant.

Enyedi Agens m. p.

V.

726.

Preces supplicantium ex Altissimo Mandato remittuntur sub hodierno ad Gubernium eum dispositione, ut investigationem ad similes supplicantium querelas anno 1780 demandatam intra praefixum brevem terminum submittat, et in depromenda eatenus sua Opinione ad modernam etiam expositionem reflectat.

Ex Consilio Cancellariae Regiae Transylvanico-Aulicae.

Viennae, 29. Aprilis 1782.

Franciscus Horváth. m. p.

VI.

674. Disponitur sub hodierno ad Gubernium, ut cum querelae supplicantium nunc recte sub incude versentur, ad secuturam usque earum decisionem, ipsos, ipsorumque deputatos contra omnes indebitas persecutiones manuteneat; Supplicantium proinde erit, cum ipsorum praesentia nihil seu ad accelerationem, seu ad favorem negotii sui conducere possit, semet domum conferre, et ibidem eventum illius proxime secuturum pacate opperiri.

Ex Consilio Cancellariae Regiae Hungarico-Transylvanicae Aulicae.

Viennae 13-tia aprilis 1784.

Franciscus Horváth m. p.

Erat autem titulus talis:

Ad Suam Majestatem novem Communitates ad Fiscale Dominium Zalathna pertinentes suis expositis aggraviis mederi orant.

VII.

638. Copia copiae Resolutionis Viennensis. A. 1783.

Querimoniae supplicantium directae sunt ad viam justae correctionis, et Gubernio quoque intimatum, ut actutum provideat, ne interea, donec re penitus perspecta ulterior sequetur Altissima Resolutio, vel ipsi supplicantes, vel ipsorum socii ob sumptum ad Majestatem recursum a quopiam molestentur, vel mortis sententia contra quosdam ex ipsis lata executioni mancipetur; Ipsorum proinde erit, semet domum conferre, et ulteriorem Altissimam Resolutionem pacate opperiri.

Ex Consilio Cancellariae Regiae Hungarico-Transylvanicae Aulicae.

Viennae, die 21-a Maji 1783.

Franciscus Horváth. m. p.

Et erat in dorso:

638. A. 1783.

D.

Hóra 1784-b. nov. 5-én kelt körlevele egy Al-Gyógyon tartandó népgyűlés ügyében.

Die längs dem Marus Flusz wohnende wachen Tag und Nacht, und die Ungarn bewachen die Gestade des Marus Fluszes; Die Popen verständigen die in nachstehenden Ortschaften wohnende Inwohner, *sie sollen bereit stehen, den 7-ten Tag Novemberis zu Zsoazs*) sollen sie sich versammeln*, als die: in Homoród, Mermezen, (magy. Nyirmező) Bokay, Argyen (magy. Erdőfalva) Cseb, Nádasztya, Glód, Grosz - Mittel und Klein-Almás, Tyekereou (magy. Tekerő) Polyána, Porkura, Voja, Balsa, Máda, Renget, Bozes, **) damit sie sich auf diesen Befehl versammeln, und jene Ortschaft, welche zu Zurücktreibung des uns bevorstehenden Unglückes zu erscheinen ausser Acht liesze, solle *im Rückweg* in Brand gestechet werden. **)

Dieser Brief musz Tag und Nacht fortgetragen werden; Ihr müszet diese ganze Sache in Ernst aufnehmen, dergestalten, dasz wenn ihr zu erscheinen unterlassen werdet, bey Euch nicht etwa andere erscheinen sollen.

Die Inschrift:

Dieser Brief ist von meinem Cameraden Hóra. 5-ten 9-ber 1784. Der Pope Juon hat ihn von Polyána mitgebracht.

E.

Hóra levele Petru Lup hadnagyhoz. **)

Tekintetes Ur, Hadnagy Ur nekünk kegyes Urunk!

E mai napon dátált és oláhul irt levelét nagy respectussal és vig orezával vettük, melyre azt írjuk : hogy az Isten eő szent Felsége

* Zsoazs, oláh neve Al-Gyógyinak.

**) A fen előszámlált 19 helységen kívül e levél második példányában előfordul még Totskuria falu is. Ily nevű helység azonban Hunyadmegyében nincs, s bizonyosan a hiba a leírásban történt; talán a guraszádai járásban eső Tataresd volt az.

3*) A levél szövegében dőlt v. cursiv betűkkel szedett szavak a második levélben találatnak, s az elsőben lévő hiányt pótolják.

4*) E levelet, melynek czélja a tartalmából elég világos, — Bruken-

könyörüljön a maga népén és adjon országunkban békességet, melyet az urak igen könnyen véghez vihetnek, ha akarnának, mert mi semmi ollyas lehetetlen dolgot nem kívánunk, csak két dolgot; elsőben: hogy azok az rabjaink szabadon bocsáttassanak; másodszor: hogy az sok instántziánkkal Felséges Udvartól nyert kegyelmes választ adják ki, az királyi parancsolat szerint. Az iránt pedig hogy Topánfalván találkozzunk és a békesség iránt beszéljünk, jó volna, de nem járhatunk annyira fel s alá, mert az emberek fáznak, s éheznek. Az régi birák ott az urakkal és militiával vannak, küldetessenek ide az jószágba számadásra, mert igen sokat huztak, vontak, ugymint: Bota Makavé bíró, Ongyecz Juon, Kokos Juon, Bogye Petaliku, Bobor György, Kotyecz Atyim és Kososel Simok.

Ezzel vagyok

Az Urnak

Nagy-Aranyos
8-dik X-bris 1784.

alázatos szolgálja:
Nagy-Aranyosi
Nicola Ursz.

Tekintetes Urnak, Abrudbányán lévő Petru Lup Hadnagy urnak, nekünk jó Urunknak alázatosan,

A b r u d b á n y á n.

XXXII.

Egy császári intézvény.

Az erdélyi hora-világ fentebbi és legnagyobb részben hivatalos okmányokból meritett leírását fejezze be az akkori helyzetett jellemző, s az erdélyi kir. kormányshoz intézett udvari rendelet.

Auf den von dem königl. Gubernio ddto 8-t. Febr. nro 890 der Allerhöchsten Einsicht unterzogene Anzeige, dasz der Gubernial-Rath Michael von Brukenenthal, welcher dem königl. Commissa-

thal Mihály horavilági biztos küldötte be gr. Jankovichhoz e sorok kíséretében: „Ihre Excellenz! In der Beilage habe ich die Ehre Euer Excellenz einen unter dem Nahmen des Hora erlassenen ungarischen Brief, dessen Verfasser der bekannte Kendi seyn soll, zum weiteren etwaigen Gebrauch beizulegen. Carlsburg dem 26-ten Januar 1785.

unterthänigster Diener:
Michael von Brukenenthal, m. p.

rio Grafen von Jankovies in eben dieser Eigenschaft beygesellet worden : von dem mit den Haupt-Anführern Horra und Kloschka vorgenommenen Verhör ausgeschlossen worden seye, haben Se. Majestät allergnädigst zu entschlieszen geruhet, dasz die Ausschließung des gedachten Brukenthals von dieser Untersuchung recht geschehen seye, und im Fall Graf Jankovies solche wegen seiner Gesundheit nicht fortsetzen könnte, solche General Papilla zu endigen hätte.

Gleichwie nun hierauf die nöthige Einleitung durch den Hof-Kriegsrath bereits getroffen, es wird ein solches Ihme Gubernio zur Belehrung des mehr erwähnten Gubernial-Raths von Brukenthal hiemit erinnert.

Wien, den 21-ten Februarii 1785.

Carl Graf Pálffy m. p.

Ad benignum Saceræ Caesareæ et Apost. Reae Mattis
mandatum :

Alexander Horváth m. p.